

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/113877>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Syntactische normen in het Nederlands

Een empirisch onderzoek naar
volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep

Walter Haeseryn

Syntactische normen in het Nederlands

Syntactische normen in het Nederlands

Een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren
in het bijzonder de taalwetenschap

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan
de Katholieke Universiteit te Nijmegen,
volgens besluit van het college van decanen in het
openbaar te verdedigen op
dinsdag 4 december 1990
des namiddags te 3.30 uur

door

Walter Jan Maria Haeseryn

geboren op 6 juni 1954
te Gent

Nijmegen 1990

Promotores: Prof. Dr. M.C. van den Toom
Prof. Dr. A.M. Hagen
Co-promotor: Dr. E. Knops

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Haeseryn, Walter Jan Maria

Syntactische normen in het Nederlands : een empirisch onderzoek naar volgordevariatie
in de werkwoordelijke eindgroep / Walter Jan Maria Haeseryn. - [S.l. : s.n.]. - Ill., tab.

Proefschrift Nijmegen. - Met lit. opg. - Met samenvatting in het Engels.

ISBN 90-9003700-4

SISO 803.2 UDC 803.931-5+800.7(043.3)

Trefw.: Nederlandse taal; grammatica / sociolinguïstiek.

© 1990 W. Haeseryn

Inhoudsopgave

Woord vooraf	xi
1 Normen en taalnormen	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Sociale normen	2
1.2.1 Aard en functie van sociale normen	2
1.2.2 Iets over het ontstaan en de relativiteit van normen	4
1.3 Taalnormen	5
1.3.1 Taalnormen als normen voor sociaal gedrag	5
1.3.2 De praktische noodzaak van taalnormen	6
1.3.3 De symbolische waarde van taalnormen	8
1.4 Specifieke taalnormen	9
1.4.1 Dialect- en standaardtaalnormen	9
1.4.2 Normen in gesproken en geschreven taal	12
1.4.3 Motieven voor de keuze voor bepaalde normen	15
1.4.4 Wiens normen?	18
1.4.5 Normen en gedrag	20
2 Linguïstische en sociolinguïstische aspecten van het onderwerp van onderzoek	23
2.1 Inleiding	23
2.1.1 Keuze en afbakening van het onderwerp van onderzoek	23
2.1.2 Het probleem van de 'syntactische variabele'	26
2.1.3 Beschrijvingskader	28
2.2 Volgorde in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen	30
2.2.1 Inleiding: de 'groene' en de 'rode' volgorde	30
2.2.2 Groepen met een infinitief als zelfstandig werkwoord	32
2.2.3 Groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord	34
2.2.3.1 Het type ' <i>hebben, zijn of worden</i> + deelwoord': algemeen beeld	34
2.2.3.2 Geschreven tegenover gesproken taal	36
2.2.3.3 Motiveringen voor een keuze	40
2.2.3.4 Tot besluit: een geval van taalverandering?	42
2.2.3.5 Andere types met een deelwoord	42
2.2.4 Factoren die een rol kunnen spelen bij de volgorde van de werkwoorden in de eindgroep	43
2.2.4.1 Inleiding	43
2.2.4.2 De aard van het groepsvormende werkwoord	44
2.2.4.3 Ritmische factoren	46

2.2.4.4	Mogelijke verklaringen	52
2.3	Volgorde in driedledige werkwoordelijke eindgroepen	53
2.3.1	Inleiding	53
2.3.2	Groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord	54
2.3.2.1	Het type 'modaal hulpwerkwoord + <i>hebben</i> , <i>zijn</i> of <i>worden</i> + deelwoord': algemeen beeld	54
2.3.2.2	Geschreven tegenover gesproken taal	56
2.3.2.3	Tussenplaatsing: een ander principe?	60
2.3.2.4	Tot besluit	61
2.3.2.5	Het type met twee deelwoorden	62
2.3.3	Groepen met <i>te</i> + infinitief als zelfstandig werkwoord	63
2.3.4	Groepen met <i>hebben</i> of <i>zijn</i> als secundair hulpwerkwoord	65
2.3.5	Factoren die een rol kunnen spelen bij de volgorde van de werkwoorden in de driedledige eindgroep	66
2.3.5.1	Inleiding	66
2.3.5.2	De aard van het primaire groepsvormende werkwoord	67
2.3.5.3	Ritmische factoren	68
2.3.5.4	Evaluatie	70
2.4	Volgorde in meerledige werkwoordelijke eindgroepen	70
2.4.1	Inleiding	70
2.4.2	Groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord	70
2.4.3	Groepen met <i>hebben</i> of <i>zijn</i> als tertiair hulpwerkwoord	72
2.5	Volgorde in naamwoordelijke gezegdes	72
2.5.1	Inleiding	72
2.5.2	Tweeledige naamwoordelijke gezegdes	73
2.5.3	Driedledige naamwoordelijke gezegdes	75
2.6	Doorbreking van werkwoordelijke eindgroepen	76
2.6.1	Inleiding	76
2.6.2	Doorbreking van tweeledige werkwoordelijke eindgroepen	77
2.6.2.1	Algemeen beeld	77
2.6.2.2	Doorbreekende elementen	80
2.6.2.3	Tot besluit	81
2.6.3	Doorbreking van meerledige werkwoordelijke eindgroepen	82
2.6.4	Factoren die een rol kunnen spelen bij doorbreking van werkwoordelijke eindgroepen	82
2.7	Splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden in de werkwoordelijke eindgroep	83
2.7.1	Inleiding	83
2.7.2	Splitsing bij tweeledige werkwoordelijke eindgroepen	83
2.7.2.1	Algemeen beeld	83
2.7.2.2	Geschreven tegenover gesproken taal	84
2.7.3	Splitsing bij driedledige werkwoordelijke eindgroepen	85
2.7.4	Factoren die een rol kunnen spelen bij splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden	86

2.8 Hypotheses	87
3 Methode en opzet van de enquête	91
3.1 Inleiding	91
3.2 Stimulusvariabelen	92
3.3 Subjectvariabelen	99
3.4 De tests	102
3.4.1 Gebruikte testmethode	102
3.4.2 Gebruikte tests	103
3.4.3 Iets over de interpretatie van de resultaten	106
3.5 Proefonderzoek	107
3.6 Feitelijke uitvoering	109
3.6.1 Wijze van enquêteren	109
3.6.2 Opzet enquêteformulier	109
3.6.2.1 Instructies	109
3.6.2.2 Volgorde van de tests en de testitems	111
3.6.2.3 De verschillende versies	112
3.6.2.4 De afleiders	113
3.6.2.5 De vragenlijst	115
3.6.3 Materiaalverzameling en selectie van de proefpersonen	116
3.6.3.1 Wijze van verzamelen	116
3.6.3.2 Selectie en beschrijving van de categorieën proefpersonen	118
3.7 Verwerking en analyse van de gegevens	128
3.7.1 Verwerking van de verzamelde gegevens	128
3.7.2 Statistische analyses	129
3.7.2.1 Algemeen	129
3.7.2.2 Analyse van de opdrachttests	130
3.7.2.3 Analyse van de beoordelingstest	131
4 Resultaten	135
4.1 Inleiding	135
4.2 De vergelijkbaarheid van de steekproeven	136
4.3 Tweeledige werkwoordelijke eindgroepen	137
4.3.1 Gedrag	137
4.3.1.1 Gedrag: algemene resultaten	137
4.3.1.2 De invloed van de versie op het gedrag	142
4.3.1.3 De rol van de linguïstische factoren	144
4.3.1.4 De samenhang van gedrag met regio	153
4.3.1.5 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	157
4.3.2 Beoordeling	161
4.3.2.1 Beoordeling: algemene resultaten	161
4.3.2.2 De rol van de linguïstische factoren	166
4.3.2.3 De samenhang van beoordeling met regio	174

4.3.2.4	De samenhang van beoordeling met groep	177
4.3.2.5	De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	180
4.3.2.6	Overige interacties	185
4.4	Drieledige werkwoordelijke eindgroepen	186
4.4.1	Gedrag	186
4.4.1.1	Gedrag: algemene resultaten	186
4.4.1.2	De invloed van de versie op het gedrag	192
4.4.1.3	De rol van de linguïstische factoren	194
4.4.1.4	De samenhang van gedrag met regio	202
4.4.1.5	De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	207
4.4.2	Beoordeling	212
4.4.2.1	Beoordeling: algemene resultaten	212
4.4.2.2	De rol van de linguïstische factoren	218
4.4.2.3	De samenhang van beoordeling met regio	230
4.4.2.4	De samenhang van beoordeling met groep	236
4.4.2.5	De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	238
4.4.2.6	Overige interacties	244
4.5	Meerledige werkwoordelijke eindgroepen	245
4.5.1	Gedrag	245
4.5.1.1	Gedrag: algemene resultaten	245
4.5.1.2	De invloed van de versie op het gedrag	245
4.5.1.3	De rol van de linguïstische factoren	248
4.5.1.4	De samenhang van gedrag met regio	248
4.5.1.5	De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	250
4.5.2	Beoordeling	250
4.5.2.1	Beoordeling: algemene resultaten	250
4.5.2.2	De rol van de linguïstische factoren	254
4.5.2.3	De samenhang van beoordeling met regio	256
4.5.2.4	De samenhang van beoordeling met groep	258
4.5.2.5	De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	259
4.5.2.6	Overige interacties	262
4.6	Tweeledige naamwoordelijke gezegdes	262
4.6.1	Gedrag	262
4.6.1.1	Gedrag: algemene resultaten	262
4.6.1.2	De rol van de aard van het adjectief	263
4.6.1.3	De samenhang van gedrag met regio	264
4.6.1.4	De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	267
4.6.2	Beoordeling	267
4.6.2.1	Beoordeling: algemene resultaten	267
4.6.2.2	De rol van de aard van het adjectief	269
4.6.2.3	De samenhang van beoordeling met regio	271
4.6.2.4	De samenhang van beoordeling met groep	272
4.6.2.5	De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	273
4.6.2.6	Overige interacties	276

4.7 Driedelige naamwoordelijke gezegdes	276
4.7.1 Gedrag	276
4.7.1.1 Gedrag: algemene resultaten	276
4.7.1.2 De rol van de aard van het adjectief	278
4.7.1.3 De samenhang van gedrag met regio	281
4.7.1.4 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	281
4.7.2 Beoordeling	284
4.7.2.1 Beoordeling: algemene resultaten	284
4.7.2.2 De rol van de aard van het adjectief	285
4.7.2.3 De samenhang van beoordeling met regio	288
4.7.2.4 De samenhang van beoordeling met groep	289
4.7.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	291
4.7.2.6 Overige interacties	292
4.8 Doorbreking van werkwoordelijke eindgroepen	292
4.8.1 Gedrag	292
4.8.1.1 Gedrag: algemene resultaten	292
4.8.1.2 De rol van de linguïstische factoren	296
4.8.1.3 De samenhang van gedrag met regio	296
4.8.1.4 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	299
4.8.2 Beoordeling	303
4.8.2.1 Beoordeling: algemene resultaten	303
4.8.2.2 De rol van de linguïstische factoren	304
4.8.2.3 De samenhang van beoordeling met regio	308
4.8.2.4 De samenhang van beoordeling met groep	310
4.8.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	313
4.8.2.6 Overige interacties	314
4.9 Splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden	315
4.9.1 Gedrag	315
4.9.1.1 Gedrag: algemene resultaten	315
4.9.1.2 De rol van de linguïstische factoren	318
4.9.1.3 De samenhang van gedrag met regio	320
4.9.1.4 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep	325
4.9.2 Beoordeling	325
4.9.2.1 Beoordeling: algemene resultaten	325
4.9.2.2 De rol van de linguïstische factoren	328
4.9.2.3 De samenhang van beoordeling met regio	332
4.9.2.4 De samenhang van beoordeling met groep	334
4.9.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep	335
4.9.2.6 Overige interacties	338
5 Conclusies en discussie	339
5.1 Inleiding	339
5.2 Linguïstische resultaten	340
5.3 Sociolinguïstische resultaten	343

5.4 Gedrag en oordeel	346
Literatuurverwijzingen	351
Bijlagen	359
Bijlage X: Testformulieren (hoofdversies A1 en B1)	359
Bijlage Y: Vragenlijsten	393
Summary	397

Dit proefschrift is het resultaat van het onderzoeksproject 'Grammaticale normen in het Nederlands: een empirisch onderzoek' dat in de periode van 1 januari 1986 tot 1 januari 1990 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen uitgevoerd werd onder leiding van prof. dr. A.M. Hagen (vakgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectkunde) en prof. dr. M.C. van den Toorn (Vakgroep Nederlandse taal- en letterkunde). Het project werd eveneens begeleid door een commissie bestaande uit dr. E. Knops, prof. dr. G. Geerts (KU Leuven), dr. F. Jansen (RU Leiden) en dr. J. de Rooij (P.J.-Meertensinstituut, KNAW, Amsterdam). De uitvoering van het project werd mogelijk gemaakt door een gezamenlijke financiering van de KU Nijmegen (universitaire onderzoekspool, project-nummer L2/86) en de Nederlandse Taalunie.

Behalve de zojuist genoemde personen en instellingen wil ik de vele anderen bedanken die mij op enigerlei wijze met raad en daad bijgestaan hebben bij de uitvoering van het onderzoek.

Prof. dr. S. Greenbaum (University College London), dr. Th. Lavelle (UCL) en dr. Chr. Mair (Universität Innsbruck, tijdelijk UCL) waren zo bereidwillig tijdens mijn bezoek aan de 'Survey of English Usage' in oktober 1986 tijd vrij te maken om van gedachten te wisselen over methodologische problemen bij het opzetten van onderzoek met informanten. Met dr. M. Van de Velde (Provinciale Hogeschool voor Vertalers en Tolken, Gent) kon ik de grammaticale aspecten van de probleemstelling in detail bespreken.

Het spreekt vanzelf dat een onderzoek als dit staat of valt met de bereidheid van informanten om mee te werken. Ik ben dan ook veel dank verschuldigd aan de talloze anonieme invullers van een testformulier voor hun onmisbare bijdrage tot het welslagen van het project.

Van de velen die mij behulpzaam geweest zijn bij het zoeken van geschikte proefpersonen noem ik in het bijzonder: R. Alaers, M. van den Berg, I. Deleu, A. Du Mont, A. Van Egdom, M. Gerritsen, L. Gobyn en L. Gobyn-Thibau, H. Janssen, J. Kamps, L. Lazeure, M. Macarthur, J. Moelands en M. Moelands-Rikken, A. Nijhof, J. Pepermans, A. Peters, R. Roger, J. Smits en Y. Stoops. Een woord van dank gaat ook uit naar de directies en de leerkrachten en docenten van de scholen en instellingen waar het proefonderzoek en het eigenlijke onderzoek uitgevoerd konden worden en naar de redacties die hun medewerking verleenden. Deze instituten en redacties worden in hoofdstuk 3 genoemd (zie 3.5 en 3.6.3.2).

Niet in het minst dank ik mijn beide student-assistenten, Mart van der Poel en Cefas van Rossem, voor de onvolprezen wijze waarop zij zich, met veel zin voor initiatief, van de hun opgedragen taak gekweten hebben. De als eerste genoemde stond onder meer in voor het invoeren van de gegevens in de computer en voor de statistische analyses. De tweede nam het grootste deel van de verwerking van teksten en tabellen en het persklaar maken van dit boek voor zijn rekening.

Tot slot vermeld ik speciaal Moureen, die niet alleen de samenvatting van de tekst vertaald heeft, maar ook het hele ontstaansproces van dit werk van zeer nabij heeft moeten meemaken, en aan wie ik het boek als blijk van dank opdraag.

Nijmegen, augustus 1990.

Hoofdstuk 1

Normen en taalnormen

1.1 INLEIDING

Sinds het einde van de jaren zeventig valt er in brede kring een verhoogde of vernieuwde belangstelling voor normen in het algemeen en taalnormen in het bijzonder te bespeuren. Daarvan getuigen niet alleen diverse publikaties binnen en buiten het Nederlandse taalgebied, maar ook een aantal speciaal aan normen gewijde conferenties.

In 1981 werden bijv. in Amsterdam twee studiedagen gehouden over 'Variatie en norm in de standaardtaal'. Op die bijeenkomsten werd aandacht besteed aan de situatie in het Nederlands en in enkele andere talen en aan de problematiek van normering van uitspraak en woordenschat (zie De Rooij 1987). De 'Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung' organiseerde rond het thema 'der öffentliche Sprachgebrauch' drie colloquia waarop theorie en praktijk van normering op de volgende terreinen aan bod kwamen: taal in de media, juridische en ambtelijke taal, taal in het onderwijs (zie Mogge 1980, Radtke 1981, Mogge & Radtke 1982).

Uiteraard hadden taalnormen al eerder en vaker ruim aandacht gekregen. Wat het Nederlands betreft herinneren we bijv. aan Kloekes *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* uit 1951. Een vrijwel constant thema op het gebied van taalnormen (en taalpolitiek) is de verhouding tussen het Vlaamse en het Nederlandse Nederlands. Diverse aspecten van de discussie over deze problematiek komen bijv. aan bod in een tweetal verzamelbundels die door Geerts uitgegeven werden (Geerts 1972 en 1974).

Over (taal)normen bestaat er ook een uitgebreide internationale literatuur. Opvallend daarin is dat de wetenschappelijke belangstelling tot nog toe overwegend theoretisch gericht geweest is. De aandacht gaat vooral uit naar (rechts)filosofische, sociologische en, wat taalnormen betreft, theoretisch-linguïstische analyses van het begrip norm en de daarmee verbonden problematiek. Kritische overzichten en besprekingen daarvan vindt men onder meer bij Gloy (1975) en Bartsch (1985). De psychologische kant van de zaak blijft in de literatuur meestal wat onderbelicht. Een meer sociaal-psychologische benadering van taalnormen geven wat het Nederlandse taalgebied betreft bijv. wel De Schutter & Persoons (1982).

Als men inzicht wil krijgen in bestaande normen en normgevoelens bij taalgebruikers, dan is onderzoek in de taalgemeenschap zelf nodig. In vergelijking met de theoretische aandacht voor taalnormen is er weinig empirisch onderzoek naar concrete normen verricht. Als voorbeelden van onderzoek dat geheel of gedeeltelijk aan normen en normgevoelens op het gebied van de grammatica gewijd is en waarbij met informanten gewerkt werd, zijn te noemen: voor het Engels het onderzoek van Mittins e.a. (1970) en een reeks publikaties in het kader van de 'Survey of English Usage' (bijv. Greenbaum & Quirk (1970); zie verder hoofdstuk 3); voor het Duits de studies van Herrmann-Winter

(1977) en Uhlig & Wallenfels (1986); voor het Nederlands onderzoek van De Schutter (1980) en Jansen (1981, 1987-1988).

De bedoeling van dit eerste hoofdstuk is een kader te definiëren waarbinnen normonderzoek zoals dat waarover we vanaf hoofdstuk 2 verslag doen, gesitueerd kan worden. In paragraaf 1.2 proberen we een algemene karakterisering te geven van het begrip 'sociale normen'. Paragraaf 1.3 behandelt taalnormen als een bijzondere vorm van sociale normen. In paragraaf 1.4 wordt de aandacht verder toegespitst op specifieke taalnormen. Daarbij komen diverse aspecten aan bod die van belang zijn voor onderzoek naar standaardtaalnormen.

Wat hierna volgt is een bewerking en uitbreiding van enkele paragrafen uit een eerder gepubliceerde tekst (Haeseryn 1987). Niet alle in die publikatie behandelde kwesties komen ook hier aan bod.

1.2 SOCIALE NORMEN

1.2.1 *Aard en functie van sociale normen*

In een samenleving wordt elk menselijk gedrag door normen bepaald. Sterker nog: een gemeenschap van mensen bestaat slechts bij de gratie van normen die de sociale interactie in goede banen moeten leiden (zie Bartsch 1984a:179-180). Iemand die een totaal geïsoleerd en onafhankelijk bestaan zou leiden, heeft geen normen nodig. Die kan rustig zijn eigen gang gaan. Wanneer echter twee of meer mensen met elkaar moeten omgaan, treden bepaalde mechanismen in werking die richting geven aan het doen en laten en ontstaan er normen die het gedrag reguleren. Zulke normen noemen we *sociale normen* en daarmee onderscheiden we ze van industriële en technische normen, die berusten op afspraken over bepaalde eisen betreffende uiterlijk, inhoud, kwaliteit en dergelijke waaraan allerlei produkten en diensten moeten voldoen.

Sociale normen spelen in het maatschappelijk leven een uitermate belangrijke rol. Ze bieden een houvast doordat ze gedragingen van anderen herkenbaar en interpreteerbaar maken en een leidraad vormen bij het eigen handelen. Dat laatste betekent dat het individu aangeeft dat hij de normen erkent. Maar ook als hij de normen om een of andere reden niet wil of kan opvolgen, kan hij toch naar het bestaan en de geldigheid van normen verwijzen, bijv. door zich te verontschuldigen en een verklaring voor de afwijking te geven ("Neem me niet kwalijk dat ik u nog zo laat stoort, maar ..."). Daarmee geeft iemand tevens te kennen dat hij desondanks deel wil (blijven) uitmaken van de gemeenschap of een bepaalde groep daarin (zie Bartsch 1984b:95-96). De geldigheid van normen wordt verder ook beklemtoond als een afwijking uitdrukkelijk toegestaan wordt ("Eigenlijk kan dat niet, maar voor deze ene keer ..."). Normen bepalen kortom "wat gemeenschappelijk als feiten en mogelijkheden kan worden beschouwd" (Bartsch 1981:84). Dat geldt dus zowel voor bestaande situaties als voor nieuwe, nog niet bestaande.

Normen maken het mogelijk wederzijds bepaalde verwachtingen te koesteren. Mensen verwachten niet alleen bepaalde gedragingen van anderen, maar houden zelf ook

rekening met anderen en gaan zich gedragen zoals ze denken dat die anderen dat verwachten. Die wederkerigheid in het verwachtingspatroon duidt men in de Duitstalige literatuur aan met de termen 'Erwartenserwartungen' of 'Erwartungserwartungen' (zie bijv. Gloy 1975:40; Bartsch 1985:134 e.v.; Weinrich 1988:11). We zouden kunnen spreken van verwachtingen over verwachtingen.

Normen zijn in wezen conservatief. In een bestaande situatie willen mensen namelijk zoveel mogelijk aan hun normen vasthouden omdat ze zekerheid verschaffen. Afwijkingen van 'normaal' of 'correct' gedrag kunnen op z'n minst aanleiding geven tot irritatie. Vaak wordt afwijkend gedrag zelfs als bedreigend ervaren, want het schept onzekerheid en leidt in het ergste geval tot oriëntatieverlies.

Om de zekerheid in een gemeenschap te waarborgen, zien de leden van die bepaalde gemeenschap toe op het naleven van de normen. Het niet respecteren van gangbare, binnen de groep algemeen aanvaarde normen heeft dan consequenties voor de 'overtreder'. Daarbij gaat het niet altijd om min of meer zware straffen, maar er kan ook sprake zijn van allerlei (soms erg subtiële) vormen van terechtwijzing of kritiek ("Zoiets doe je niet" of "Dat hoort niet" en dergelijke uitspraken). De sociale controle kan verder blijken uit het links laten liggen van wie de norm overtreedt. De uiterste consequentie van het negeren van normen is inderdaad dat men zich helemaal buiten de maatschappij plaatst.

De elementen kritiek, correctie en eventueel sanctie zijn bepalend voor normen. Ze maken er de normatieve kracht van uit en onderscheiden normen daarmee van andere regelmatigheden zoals gewoontes en gebruiken, met een meer vrijblijvend karakter (Bartsch 1985:157 e.v.). Wat is nu het verschil tussen normen enerzijds en voorschriften en bevelen anderzijds? Ook deze laatste zijn immers verbonden met dreiging van sancties. Bij voorschriften en bevelen is er een scheiding tussen diegene (de persoon, groep of instantie) die het voorschrift of bevel uitvaardigt en het individu dat of de groep die het moet opvolgen. Die opvolging gebeurt onder dwang van buitenaf. Bij normen is er weliswaar ook sprake van een bepaalde (sociale) dwang, maar die is meer intern en bovendien wederzijds. Het individu of de groep heeft de inhoud van de norm verinnerlijkt, dat wil zeggen overgenomen en geaccepteerd - wat niet hetzelfde is, iemand kan bijv. onwillekeurig bepaalde gedragingen van anderen overnemen terwijl hij die gedragingen toch afkeurt - en tot leidraad van eigen handelen gemaakt. Het 'normsubject' heeft zich met de 'normbepaler' geïdentificeerd (vgl. Jansen 1986-1987:396). De norm wordt nu vrijwillig als criterium gehanteerd voor de beoordeling, correctie en eventueel sanctionering van eigen en andermans gedrag, inclusief dat van de normbepaler, want ook die is aan de gemeenschappelijke norm onderworpen. Gezien het verplichtende karakter van normen betekent die vrijwilligheid natuurlijk niet dat iemand een norm in zijn eentje kan opheffen.

Doordat ze normen als een deel van zichzelf beschouwen en doordat ze zich door normen verbonden voelen met een groep, hebben mensen een affectieve verhouding tot die normen. Dat verklaart waarom mensen zo emotioneel kunnen reageren als (hun) normen in het geding zijn (zie Bartsch 1984a:182). Het schenden van de gangbare normen door anderen wordt vaak als een persoonlijke belediging ervaren.

Uit het voorgaande valt nu af te leiden dat er in het functioneren van normen globaal drie aspecten te onderscheiden zijn. Ten eerste is er het cognitieve aspect, dat in de praktijk de herkenbaarheid en interpreteerbaarheid van vormen van gedrag moet garanderen. Verder hebben normen ook een evaluatieve of affectieve component. Van belang hierin is vooral dat normen mensen het gevoel geven bij een bepaalde groep te horen. We kunnen dit de symbolische waarde van normen noemen. Het meest essentieel voor het uiteindelijke effect van normen is het derde, het conatieve of gedragsintentionele, aspect. Het betreft hier de wil om zijn gedrag in principe ook daadwerkelijk door de normen te laten leiden.

1.2.2 Iets over het ontstaan en de relativiteit van normen

Wanneer er veranderingen in situaties optreden (bijvoorbeeld andere manieren van omgaan met elkaar) of wanneer zich totaal nieuwe omstandigheden voordoen, kunnen normen gewijzigd worden of zijn er nieuwe normen nodig. Als voldoende mensen last hebben van de ondoelmatigheid van bepaalde normen of het ontbreken van normen, ontstaan er nieuwe normen (vgl. Jansen 1985:159). Mensen hebben er namelijk belang bij tot overeenstemming te komen en zodoende duidelijkheid te scheppen.

Als tegenstrijdige belangen op het spel staan, vereist het komen tot overeenstemming de nodige soepelheid en tolerantie. Wie echter de grootste soepelheid aan de dag moet leggen, of omgekeerd, wie het zich kan veroorloven minder tolerant te zijn, kortom wie welke normen bepaalt en wie daar het meeste belang bij heeft of nadeel van ondervindt, heeft alles te maken met de machtsverhoudingen binnen een groep, of het nu om twee personen of om een hele gemeenschap gaat (vgl. Bartsch 1984b:99). Of men zich bij de bestaande situatie neerlegt dan wel naar verandering wil streven, is een politiek-ideologische keuze die we hier verder buiten beschouwing zullen laten.

Men moet zich de totstandkoming van sociale normen in principe niet voorstellen als een bewuste activiteit waarbij mensen eenvoudigweg om de tafel gaan zitten en in gezamenlijk overleg afspraken maken om hun gedrag te regelen. Sociale normen komen doorgaans in een moeizaam proces met verschillende stadia tot stand. Het is niet zomaar een kwestie van iemand of een groep van wie een norm uitgaat (de 'normbepaler') en iemand anders of een andere groep voor wie die norm bedoeld is (het 'normsubject') en die deze voetstoots overneemt en aanvaardt. Gloy (1975:125) onderscheidt allerlei personen en instanties tussen 'normbepaler' en 'normsubject' in die normen helpen verspreiden, doorzetten en handhaven, en er zo toe bijdragen dat ze gemeengoed worden. Een minimale eis voor het succes van een norm lijkt wel te moeten zijn dat op z'n minst de officiële vertegenwoordigers van een grotere gemeenschap (in een staat dus bijv. de overheid) zich aan de eigen norm houden (vgl. Bartsch 1985:90).

Een voorschrift of een expliciete afspraak kunnen aan de basis van een norm liggen, maar in veel gevallen is de oorsprong niet exact aan te geven. Veel normen ontwikkelen zich min of meer vanzelf en bestaan dan op impliciete wijze. Wel is er soms behoefte aan explicitering. Als er twijfel bestaat over de inhoud en het toepassingsgebied van een norm kan een (al dan niet officiële) formulering uitsluitend geven. Een dergelijke vast-

stelling van een norm kan het normbewustzijn in de gemeenschap verhogen (zie Hartung 1977:12), maar het is zeer de vraag of dit het bindende karakter van een norm echt ten goede kan komen. Het geeft te denken als een norm sterk en bij herhaling beklemtoond moet worden. Dat kan een aanwijzing zijn dat zo'n norm niet meer vanzelfsprekend is en niet meer leeft in de gemeenschap (vgl. Weinrich 1980:9 of 1988:11-12).

Het moge duidelijk geworden zijn dat normen zeker geen absolute categorieën, maar *relatieve* begrippen zijn. Ten eerste hebben normen slechts betrekking op een bepaalde groep of subgroep, die juist daardoor als groep gedefinieerd is. (Ook jongeren die lak hebben aan de normen van een oudere generatie en zich daar nadrukkelijk tegen afzetten, volgen zelf weer eigen groepsnormen. Ze symboliseren daarmee hun lidmaatschap van de eigen groep, waar het zo hoort om zich tegen de andere groep af te zetten.) Verder zijn bepaalde normen alleen geldig voor bepaalde maatschappelijke situaties. In dit verband wijst Bartsch (1984b:93-94) bijv. op een type normconflict waarin vrouwen met een beroep zich kunnen bevinden. Enerzijds moeten ze voldoen aan de eisen (normen) die in de situatie van carrière maken gelden, anderzijds worden ze geacht te voldoen aan de eisen (normen) die de maatschappij in het algemeen aan vrouwen stelt, bijv. in verband met hun rol in een gezinssituatie. Ten slotte moet opgemerkt worden dat omstandigheden en de daarvoor geldende normen historisch veranderlijk én veranderbaar zijn. Dat laatste houdt in dat ze veranderd kunnen worden door de mensen zelf, die immers zelf de maatschappij maken waarin ze leven.

Afsluitend zouden we normen kunnen omschrijven als aan verandering onderhevige impliciete of expliciete regelingen of regels met een dwingende kracht, die zowel met het oog op het praktische effect als wat het symbolische belang betreft, bindend zijn voor een bepaald aantal mensen met betrekking tot hun gedrag in een bepaalde situatie.

1.3 TAALNORMEN

1.3.1 *Taalnormen als normen voor sociaal gedrag*

Een fundamentele vorm van sociaal gedrag is communicatie, waarbij mensen als individu of als groep met elkaar in contact treden om iets te kennen te geven, bijv. de wil tot samenwerking tot uitdrukking brengen. Van de verschillende communicatiemiddelen die mensen ter beschikking staan, is taal, dat wil zeggen gesproken of geschreven taal - dit ter onderscheiding van andere middelen zoals gebaren of mimiek, die ook wel taal genoemd worden -, ongetwijfeld het belangrijkste. Zonder taal is omgaan met elkaar en samenwerken nauwelijks voorstelbaar. Taal is dan ook bij uitstek een verschijnsel waar iedereen als lid van een gemeenschap mee te maken heeft en over wil meepraten. Vanuit deze redenering kan men stellen dat een gemeenschap in wezen een taalgemeenschap is.

Net als alle gedragingen is taalgedrag onderworpen aan allerlei normen. Juist taal(gedrags)normen zijn van het allergrootste belang als houvast voor een bepaalde groep of gemeenschap. Deze heeft immers een communicatiesysteem nodig dat voor

alle leden zowel dezelfde denotatieve als dezelfde connotatieve betekenis heeft (Geerts 1985:103). Het eerste houdt verband met de cognitieve functie van taal, die de verstaanbaarheid regelt, het tweede met de evaluatieve of affectieve functie, waarbij taal onder meer dient als middel om iemands sociale identiteit aan te geven of om solidariteit uit te drukken, enzovoorts (vgl. De Schutter & Persoons 1982:179).

In principe kan van taalnormen hetzelfde gezegd worden als van gedragsnormen in het algemeen. Hieronder beschouwen we het houvast dat ze bieden onder de volgende twee gezichtspunten, die elkaar overigens niet uitsluiten: de praktische noodzaak (1.3.2) en de symbolische waarde (1.3.3). Het gedragsbepalende aspect van taalnormen wordt in de vierde paragraaf van dit hoofdstuk opnieuw aan de orde gesteld (zie 1.4.5).

1.3.2 *De praktische noodzaak van taalnormen*

Een taal kan als communicatief systeem voor een bepaalde gemeenschap of groep alleen maar naar behoren functioneren als de belanghebbenden de normen van die taal in acht nemen. Die taalnormen moeten garanderen dat men elkaars taaluitingen herkent en kan plaatsen in een bepaald kader. Die garantie vormt de 'beloning' voor het respecteren van de normen (vgl. Weinrich 1980:10). Taalnormen kunnen globaal in twee categorieën onderscheiden worden, naargelang ze de vormelijke aspecten of de gebruiksaspecten van taal normeren (zie Bartsch 1981:83-84; Bartsch 1985:171; vgl. Hartung 1977:25 e.v.).

De eerste en meest bekende categorie zijn die normen die het uiterlijk van de ter beschikking staande taalmiddelen bepalen. Populair gezegd gaat het hier om de 'juiste vorm' van klanken, woorden en zinnen. Bartsch spreekt hier van produktnormen, die ze opvat als een soort technische normen omdat ze bepalen hoe het talige eindproduct er idealiter uit hoort te zien.

De tweede categorie taalnormen regelt het produceren van taaluitingen. Deze taalnormen zorgen ervoor dat de taalmiddelen op dezelfde wijze gebruikt worden. Bartsch noemt ze produktienormen^[1] en onderscheidt daarin semantische en pragmatische normen. Semantische normen zouden we kunnen omschrijven als de taalnormen die ervoor moeten zorgen dat dezelfde taalelementen verbonden worden met dezelfde betekenisinhouden bij het weergeven van feiten en verbanden uit de werkelijkheid. Als iemand bijvoorbeeld het woord *tafel* gebruikt (een bepaalde vorm verbonden met een bepaalde betekenis), moet iemand anders er zeker van kunnen zijn dat daarmee inderdaad ook 'meubelstuk bestaande uit een horizontaal blad en één of meer poten' bedoeld wordt en dat daarmee ook het bekende voorwerp uit de werkelijkheid aangeduid wordt.

Deze betekenisnormen en de produktnormen zouden wij nu taalnormen in enge zin willen noemen, omdat men meestal die aspecten van taal op het oog heeft als men over

[1] Om de indruk te vermijden dat hiermee iets over psychische processen gezegd wordt - quod non -, is het misschien beter de term 'gebruiksnormen' (Bartsch 1985:171) te bezigen.

normen in de taal spreekt (zie 1.4.3). Doorgaans ligt de klemtoon dan nog vooral op het vormaspect (Wat is de juiste uitspraak van *politie*? Wat is de juiste vorm van de imperatief meervoud, met of zonder *t*? Wat is de correcte volgorde?), betekenisaspecten komen minder aan bod (een voorbeeld is wel: *afbouwen* hoort niet in de betekenis 'afbreken; geleidelijk opheffen' gebruikt te worden). Het zijn vooral deze taalnormen in enge zin die geproduceerde taaluitingen voor de communicatiepartners herkenbaar en interpreteerbaar maken als 'uiting in taal x', i.c. het Nederlands.

Van het bestaan van de volgende soort normen is men zich meestal in veel mindere mate of nauwelijks bewust. In ieder geval gaan taalnormkwesties doorgaans niet daarover (De Schutter & Persoons 1982:177). Toch zijn die normen vermoedelijk veel strikter (zie Jansen 1985:159) en bepalen ze het communicatieve gedrag (taalgedrag) veel sterker. Het betreft hier zgn. pragmatische normen, die ervoor moeten zorgen dat uitingen 'correct', dat wil hier zeggen adequaat, gebruikt worden met betrekking tot de omstandigheden (In welke situatie bevinden we ons? Waarover gaat het? Met wie hebben we te maken?) of het beoogde doel (Willen we iemand iets meedelen? Doen we een verzoek? Geven we een opdracht? Hoe krijgen we dan het beste iets van iemand gedaan?). Pragmatische normen bepalen bijv. al de keuze tussen mondeling of schriftelijk taalgebruik (Delen we iets telefonisch en/of per brief mee?), de stijl die gebruikt moet (kan) worden (een sollicitatiebrief moet bijv. aan andere eisen voldoen dan een brief aan een goede bekende). Verder kunnen we ook denken aan uiteenlopende zaken zoals het thematisch op elkaar aansluiten van zinnen in een tekst, de opbouw van zakelijke en andere teksten en het verloop van gesprekken en discussies (Wie bepaalt het onderwerp? Wie leidt de discussie? Wie komt wanneer aan het woord? Houd je je strikt aan het onderwerp of niet en hoever mogen uitweidingen gaan?). (Zie hierover bijv. Hartung 1984:273-274.)

Het bovenstaande geeft aan dat het leren hanteren van taal aanzienlijk meer inhoudt dan alleen grammatica en betekenis leren kennen. Het vereist tegelijk ook het vermogen om de situatie op haar waarde te schatten en taal dienovereenkomstig te gebruiken. Al die normen samen maken deel uit van wat door Hymes de 'communicatieve competentie' genoemd is (vgl. Dittmar 1978:224 e.v.; Hudson 1982:243 e.v.; Hartung 1977:22-25; Milroy & Milroy 1985:118).

Bij al deze normen gaat het erom dat men voldoet aan bepaalde verwachtingen. Zelf mag men dat ook verwachten van anderen. Zodoende is er sprake van een gemeenschappelijke leidraad bij taalgedrag. Houden de communicatiepartners zich niet aan die impliciete regels, dan werkt het systeem niet en treden er communicatiestoornissen op. Dat men er zich wel aan houdt - tenzij men zich buiten de gemeenschap wil plaatsen -, is zo beschouwd niet meer of niet minder dan een kwestie van efficiëntie. Het is een rationele eis om te bereiken dat we elkaar zo goed mogelijk begrijpen, wat het omgaan met elkaar vergemakkelijkt.

Hiermee raken we het punt aan van de rechtvaardiging van normen. Normen worden gemakkelijker aanvaard en gevolgd als men ze gerechtvaardigd weet door hogere waarden. Net zoals andere normen gerechtvaardigd kunnen zijn door als hogere waarden beschouwde religieuze en/of morele principes (bijv. niet bedriegen), zijn taalnormen te rechtvaardigen door de eis tot rationeel handelen, al kunnen ook andere princi-

pes mee in het geding zijn zoals ethische (bijv. de waarheid vertellen; niet manipuleren) en esthetische (zie ook 1.4.3). Taalnormen ontleen dan als 'lagere', dat wil zeggen specifieke normen hun nut in de eerste plaats aan wat Bartsch (1981:87; 1985:200) de hoogste communicatienorm noemt, die ze als volgt formuleert: "Spreker, druk je zó uit, dat wat je zegt voor de communicatiepartner herkenbaar en interpreteerbaar is, en wel zoveel mogelijk in overeenstemming met wat je hem te verstaan wilt geven! Hoorder, interpreteer zó, dat het interpretatieresultaat zoveel mogelijk in overeenstemming is met dat wat de spreker je te verstaan wil geven!". Volgens Heringer (1980:64) betreft het hier eigenlijk een ethisch principe, namelijk de verwerkelijking van de categorische imperatief van Kant ('handel zo dat je handelwijze tot algemeen geldend richtinggevend principe verheven zou kunnen worden'). Immers, "Es ist das gemeinsame Ziel jeder Verständigung, dass beide Partner den Akt gleich verstehen. Eine Abweichung hiervon würde die Möglichkeit der Verständigung aufheben; es ist sozusagen ein Naturgesetz der menschlichen Verständigung".

1.3.3 *De symbolische waarde van taalnormen*

Taal bindt de leden van een bepaalde gemeenschap ook nog op een andere manier. Taal heeft namelijk ook een belangrijke functie als symbool van eenheid en van eigenheid van een groep (op intellectueel en/of cultureel en/of economisch gebied, enz.). Een individu gaat zich identificeren met een groep, en ontleent er een deel van zijn eigenwaarde aan. Een groep kan zich door middel van taal afgrenzen van, zelfs afzetten tegen een andere groep (vgl. Daan 1983:479), bijv. door het gebruiken van een bepaald jargon, van moeilijke woorden en dergelijke. Wat de negatieve kant hiervan betreft valt in dit verband ook te denken aan het gebruik (misbruik) van taal als onderdrukkingsmiddel. Door het opleggen van een vreemde taal aan een onderdrukte groep en het verbieden van het gebruik van de autochtone taal kan de onderdrukker die groep krenken in haar eigenwaarde en van haar identiteit beroven.

Het gebruik van taal als symbool kan zich in principe in iedere groep voordoen, hoe groot of klein die ook is. Dat is bijvoorbeeld al het geval voor elke plaatselijke gemeenschap of sociale groep (waaronder een gezin), waarin het al dan niet gebruiken van een bepaald dialect of sociolect (bij een gezin bijv. een bepaalde huistaal) aangeeft of iemand 'erbij' hoort of niet. Maar ook op grotere schaal is de symboolfunctie van taal merkbaar, met name op nationaal vlak als het gaat om de ontwikkeling van een boven-regionale, voor alle bevolkingsgroepen bruikbare algemene taal.

Ook al kunnen we stellen dat de behoefte aan een dergelijke overkoepelende standaardtaal die door iedereen te herkennen en te gebruiken is, vanzelf groeit naarmate mensen uit hun eigen kring treden en contacten willen en moeten leggen met steeds meer mensen - als een praktische keuze of uit noodzaak -, toch kan het nauwelijks toeval heten dat het ontstaan en het zich constitueren van nationale staten een belangrijke impuls betekenen voor de ontwikkeling van een 'nationale' taal. Aan de nauwe relatie tussen taal en natie is onder meer aandacht besteed door Haugen (1966). De 'nationale' taal is een middel om de 'nationale identiteit' te bevestigen, niet alleen binnen de betref-

fende gemeenschap, maar ook naar buiten toe. Het is dan bijv. ook typerend dat mensen die in grensgebieden wonen waar twee nauw aan elkaar verwante talen zoals het Nederlands en het Duits samenkomen, het dialect dat ze aan weerszijden van de grens spreken, respectievelijk Nederlands en Duits noemen, ook al is het vrijwel identiek. Ze doen dat op grond van de standaardtaal die ze als geheel van op hen van toepassing zijnde taalnormen erkennen (Bartsch 1984a:183). Juist door dat laatste is een groep mensen als taalgemeenschap gedefinieerd (Labov 1972:158). Zie hierover verder 1.4.5.

Bij de ontwikkeling van een standaardtaal is er in belangrijke mate sprake van bewust ingrijpen in het proces door allerlei vormen van taalpolitiek ofwel taalplanning. Een dergelijke taalplanning kan met recht 'identiteitsplanning' genoemd worden, aangezien het streven ervan er mede op gericht is mensen door de standaardtaal in zekere zin ook een andere identiteit te geven als lid van een (grotere) taalgemeenschap en ze van de symbolische waarde van die standaardtaal te overtuigen (meer prestige; gevoel van samenhang binnen een natie) (vgl. Fasold 1984:259 e.v.).

1.4 SPECIFIEKE TAALNORMEN

1.4.1 *Dialect- en standaardtaalnormen*

Net als andere normen bestaan taalnormen in eerste instantie impliciet. Ook een dialect wordt door normen bepaald, al is men zich daar niet zo bewust van. Dialectsprekers kennen de normen van hun taal, want ze zijn in principe tot correctie in staat en kunnen van bepaalde, van hun normen afwijkende, taaluitingen opmerken: "dat is geen echt Gents" of "dat zeg je zo niet in het Nijmeegs", enzovoorts. Die normen zijn door een lange traditie en een natuurlijke ontwikkeling van die taal zo vanzelfsprekend dat er binnen die bepaalde gemeenschap nauwelijks behoefte aan is om ze vast te leggen. Vooral als een bepaald dialect dreigt te verdwijnen, worden de normen ervan uit wetenschappelijke of nostalgische overwegingen opgeschreven. We spreken hier van de verborgen, eigen of endogene normen van mensen.

Bij talen met een in maatschappelijk opzicht algemener karakter, met name bij standaardtalen, is dat anders. Deze zijn voor een belangrijk deel door compromis tot stand gekomen en daardoor missen hun normen veel van de vanzelfsprekendheid die normen van dialecten kenmerkt. In die zin zijn standaardtalen minder natuurlijk te noemen. Voor een goed functioneren van de standaardtaal heeft de taalgemeenschap er alle belang bij dat duidelijk is wat de geldende normen zijn. Deze normen noemen we in tegenstelling tot de verborgen, eigen normen, de open of de officiële, publieke normen. Als men het dan al eens is kunnen worden over de variëteit die als standaard erkend wordt, dan moet er ook nog duidelijkheid geschapen worden met betrekking tot specifieke taalnormen in concrete gevallen. Dat is niet alleen van belang voor de mensen die de standaardtaal als tweede of vreemde taal moeten leren (dialectsprekers en anderstaligen). Ook diegenen die van huis uit de standaardtaal spreken, twijfelen soms aan de correctheid van hun eigen taalgebruik of dat van anderen. Er kunnen verschillen van mening optreden. In al die situaties heeft men behoefte aan expliciete normen omdat

men houvast en zekerheid zoekt.

Dergelijke specifieke taalnormen worden, voorzover ze bekend zijn, ten behoeve van een breed publiek vastgelegd in naslagwerken of werken van beperktere omvang, zoals uitspraakboeken, woordenlijsten, woordenboeken en gebruiksgrammatica's. Voorts doen taalgebruikers bij twijfel vaak een beroep op allerlei personen en instanties aan wie ze gezag in taalkwesties toekennen en van wie ze uitsluitel verwachten, iets wat die personen of instanties lang niet altijd kunnen geven.

Behalve het al genoemde verschil in vanzelfsprekendheid kan er nog een verklaring gegeven worden voor het feit dat er in de praktijk met betrekking tot een standaardtaal vaak en met betrekking tot dialecten zelden correctheidsoordelen uitgesproken en normen geëxpliciteerd worden. Dit heeft niet te maken met een principieel verschil - ook van dialectuitingen kan beoordeeld worden of ze 'correct' zijn -, maar met een verschil in status. De standaardtaal is namelijk dominant ten opzichte van niet-standaardvariëteiten, omdat ze meer prestige heeft en de normen van die standaardtaal een ruimer geldigheidsbereik hebben. Dat brengt met zich mee dat het 'correct' zijn van niet-standaardtaaluitingen niet louter binnen het eigen systeem beoordeeld wordt, maar in de eerste plaats in relatie tot de standaardtaalnormen (Bartsch 1985:254 e.v.; Hudson 1984:49).

Het overgrote deel van de normen van een bepaalde taalvariëteit staat niet of nauwelijks ter discussie. Dat is in zeer sterke mate het geval bij dialecten, maar minder bij standaardtalen. Voor volwassen Nederlandstaligen (zowel dialect- als standaardtaalsprekers) is het bijv. vanzelfsprekend ('normaal') dat een lidwoord of een adjectief niet achter maar vóór een substantief staan (dus: *het boek*, *de blauwe bal*), dat een verkleinwoord onzijdig is (dus: *het boekje*) of dat in een bijzin de persoonsvorm achteraan staat (dus: *(ik hoor) dat hij naar huis gaat*). Gewoonlijk heeft men het in zulke gevallen niet over 'normen', maar over 'regels' van het Nederlands. Zo spreekt bijv. Jansen (1986-1987:396) van 'constitutieve regels'. Dergelijke regels geven aan hoe het Nederlands (nu eenmaal) in elkaar zit. Hij onderscheidt ze van 'sociale regels' (lees 'normen', maar zie verderop), die een rol spelen in gevallen waarbij er verschillende mogelijkheden zijn om (ongeveer) hetzelfde uit te drukken en waarbij er dus een keuze uit varianten gemaakt moet worden.

Het is zeer de vraag of er wel een fundamenteel verschil is tussen datgene wat men doorgaans de 'regels' van een taal noemt en wat men met 'normen' aanduidt, laat staan dat er van een absolute tegenstelling sprake zou zijn. In het licht van de uiteenzetting in 1.2 en 1.3 is het goed mogelijk in beide gevallen van 'normen' te spreken. Tenminste, als we zoals daar impliciet gebeurd is uitgaan van het standpunt dat taal in wezen berust op sociale conventie met het oog op het oplossen van coördinatie- c.q. communicatieproblemen (vgl. Bartsch 1985:66-67 en 115-117; Geerts 1990:19). Alleen is de ene norm de andere niet. Normen kunnen namelijk wel relatief van elkaar verschillen naargelang ze meer of minder vast verankerd (of: vanzelfsprekend) zijn in de taalgemeenschap. Als we dit onderscheid terminologisch willen uitdrukken, zouden we de termen 'gemeenschapsnormen' (community norms) en 'sociale normen (in engere zin)' (social norms) kunnen gebruiken (zie hierover Milroy & Milroy 1985:108 e.v.). Ook de termen 'A-regel' (voor de vanzelfsprekende, endogene regels of normen) en 'B-regel' (voor de

sociale regels of normen) die Jansen elders (1988:210) gebruikt, zijn bedoeld om het hierboven genoemde verschil weer te geven.

De meeste normen behoren tot de eerste categorie. Ze vormen geen probleem voor de leden van een bepaalde taalgemeenschap en men ligt er dan ook niet van wakker. Men neemt ze als het ware stilzwijgend aan. Zoals we aan het begin al aangaven, zijn de leden van zo'n taalgemeenschap echter wel degelijk in staat om te beoordelen of taaluitingen 'normaal' zijn. Dat blijkt bijv. bij contacten met nieuwkomers in de taalgemeenschap (kinderen of anderstaligen die de (normen van de) taal moeten leren), voor wie de normen helemaal niet zo vanzelfsprekend zijn. De leden van de taalgemeenschap gaan afwijkingen corrigeren door erop te wijzen dat een bepaald woord verkeerd gebruikt is (dat wil zeggen dat een bepaalde vorm niet overeenkomstig de gangbare regels/normen met een bepaalde betekenis verbonden is) of dat uitingen als *komde, boek het, de boekje* of *ik hoor dat hij gaat naar huis* in strijd met de regels/normen van het Nederlands zijn - wat bijv. voor anderstaligen niet vanzelfsprekend hoeft te zijn omdat hun taal uit een veelheid aan mogelijkheden om iets uit te drukken toevallig andere mogelijkheden uitgekozen heeft.

Over sommige normen bestaat er wel onenigheid onder de leden van een taalgemeenschap. Op de keper beschouwd gaat het maar over een relatief beperkte set van gevallen. Deze normen kunnen we sociale normen in enge zin noemen. Ze worden niet zomaar stilzwijgend door iedereen aangenomen. We hebben ermee te maken zodra er in een taal concurrerende vormen of constructies voorkomen, kortom als er variatie optreedt. Zo komt naast *een aantal kinderen speelt op straat* ook voor *een aantal kinderen spelen op straat* en is naast *hij zei dat hij niet goed kon zien* ook *hij zei dat hij niet goed zien kon* mogelijk. Elk variabel taalverschijnsel is potentieel een bron van onzekerheid en dus kan het de basis voor een normprobleem vormen. Een noodzakelijke voorwaarde voor zo'n normprobleem is natuurlijk wel dat men zich van de bestaande variatie bewust is en dat men het gevoel heeft weloverwogen te moeten kiezen uit een aantal varianten. Naarmate de heterogeniteit van een gemeenschap voor wie een bepaalde taal(variëteit) geldt groter wordt, neemt ook de kans op variatie en dus op het ontstaan van normproblemen toe. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de praktijk vooral sommige normen van de standaardtaal en in veel mindere mate normen van een dialect een voorwerp van controversen vormen.

In de uiteenzetting hierboven hebben we gewezen op verschillen in status tussen allerlei normen, maar vooral hebben we aannemelijk proberen te maken dat er een principiële overeenkomst tussen al die normen is en dat wat men in het gewone taalgebruik 'regels' noemt, ook als 'normen' op te vatten is. Aan dat laatste kunnen we nog toevoegen dat de regels die men bijv. in grammatica's voor een ruim publiek aantreft of de betekenisomschrijvingen in woordenboeken voor algemeen gebruik, als normexpliciteringen of normformuleringen beschouwd kunnen worden (vgl. Bartsch 1985:170).^[2]

[2] De status van 'regels' uit de theoretische linguïstiek vormt een moeilijk probleem. In aansluiting bij Bartsch (1985:77 e.v.; 163 e.v.) kunnen we die wellicht het beste opvatten als theoretische constructen of hypothesen over de structuur en organisatie van

Terloops willen we nog even stilstaan bij het onderscheid dat Jansen (1986-1987:396) maakt binnen de categorie van 'sociale regels'. Hij onderscheidt hierbinnen 'voorschriften' van 'normen'. Bij 'voorschriften' hebben we te maken met een regel die ooit eens door iemand (met succes) voorgesteld is, en waaraan de taalgemeenschap zich alleen houdt uit angst voor kritiek of sancties van buitenaf. Jansen spreekt alleen van 'normen' als het om regels gaat die in het hoofd van taalgebruikers zitten en waar de taalgebruikers zich uit zichzelf aan houden (vgl. 1.2.1). Het aldus gemaakte scherpe onderscheid lijkt bij Jansen gebaseerd te zijn op het criterium of de oorsprong van een regel historisch achterhaalbaar is of niet. Het is onzes inziens zinvoller bij een onderscheid tussen 'voorschriften' en 'normen' te kijken naar het uiteindelijke resultaat, namelijk naar de wijze waarop een regel maatschappelijk functioneert. De oorsprong is niet zo essentieel. Een 'voorschrift' kan immers succesvol zijn of niet. In het eerste geval kan het zich tot 'norm' ontwikkelen. Dat succes komt tot uitdrukking in de mate waarin het voorschrift door delen van de gemeenschap geaccepteerd is en door mensen uit eigen beweging opgevolgd wordt. De door Jansen zelf in zijn uiteenzetting genoemde kwestie van *dan* of *als* na een comparatief is waarschijnlijk een voorbeeld van een voorschrift dat succes gehad heeft. Voor velen is *dan* het alternatief waar ze de voorkeur aan geven en dat ze zelf ook gebruiken. Voor hen is *dan* de norm. (Zie de resultaten van ons onderzoek die in 4.2 gepresenteerd worden.) Dat op de achtergrond het risico van kritiek of sanctie bij gebruik van *als* misschien al dan niet bewust een rol speelt, doet daar niet zoveel aan af. Een 'norm' is immers per definitie met een soort sociale dwang verbonden. De wetenschap dat anderen van een afwijking van de norm het hunne zullen denken, kan al een voldoende reden zijn om iemand tot normconform gedrag te bewegen. Ter vergelijking noemen we hier de regel voor het gebruik van *hen* en *hun*, waarvan men eveneens aanneemt dat die op een voorschrift (uit de 17e eeuw) teruggaat. Te oordelen naar de praktijk in verschillende lagen van de taalgemeenschap, menen we te kunnen stellen dat dit eigenlijk een voorbeeld van een voorschrift zonder veel succes is. Het is grotendeels een 'papieren regel' gebleven. Van een norm kan er al helemaal geen sprake zijn. Andermaal vooruitlopend op de in 4.2 gepresenteerde gegevens, kunnen we zeggen dat ook de resultaten van dit onderzoek daar een aanwijzing voor lijken te vormen.

1.4.2 Normen in gesproken en geschreven taal

Op alle terreinen van taalgebruik en op de verschillende niveaus die in taal onderscheiden kunnen worden, zijn normen werkzaam. De normen blijken echter niet voor elk aspect van taal even strikt te zijn. Ook is het normbewustzijn of normbesef niet altijd even groot. Van een ander standpunt uit beschouwd zouden we kunnen zeggen dat de tolerantie ten aanzien van variatie verschilt naargelang van het terrein of niveau.

taal(uitingen) of over het totstandkomen daarvan.

In 1.3.2 hebben we er al op gewezen dat de meeste mensen tamelijk gefixeerd zijn op normen voor vorm en betekenis van taaluitingen en nauwelijks op pragmatische normen. Maar ook binnen die eerste categorie doen er zich nog verschillen voor. Hieronder besteden we eerst enige aandacht aan het onderscheid tussen gesproken en geschreven taal op normatief gebied. Vervolgens komen kort de taalniveaus aan de orde waar het meeste om te doen is.

Over het algemeen is geschreven taal strenger genormeerd dan gesproken taal. Het verschil tussen beide is voor een deel te verklaren door de aard van het talige medium zelf, voor een ander deel door een statusverschil (vgl. Hagen 1981:62 e.v.; Milroy & Milroy 1985:63 e.v.; De Schutter & Persoons 1982:176-177).

Kenmerken van (informele) gesproken taal zijn: ze is momentaan; ze heeft een sterk situatiegebonden karakter; de communicatiepartners hebben direct contact met elkaar. Deze factoren maken dat veel onuitgesproken kan blijven - we kunnen soms met een half woord toe. Datgene waaraan we willen refereren is veelal direct waarneembaar. We hebben ook steun van allerlei paralinguïstische en niet-talige middelen om duidelijk te maken wat we bedoelen. Wat onduidelijk is kan meteen aangevuld en verduidelijkt worden. Versprekingen en fouten hoeven dus geen groot probleem op te leveren. Al deze omstandigheden lijken vooral hun uitwerking te hebben op de syntaxis (vgl. Bartsch 1985:12 e.v.). In gesproken taal komen veel onvolledige zinnen, herhalingsconstructies, vooropplaatsingen en dergelijke voor (zie Jansen 1981), die in geschreven taal vermeden of niet getolereerd worden (zie Jansen 1988:210-211).

Geschreven taal daarentegen heeft een permanenter karakter. Ze is meestal bedoeld om een ruimer (ten dele onbekend) publiek te bereiken, ook verder in de tijd. Ze mist de directheid en een deel van de natuurlijkheid die gesproken taal kenmerken. Geschreven taal vereist dan ook meer structurering en een hogere mate aan volledigheid en explicietheit in het aangeven van verwijzingen, logische verbanden etc. Kortom, de 'referentiële monitoring', die zich richt op de bewaking en controle van de inhoudelijke kant van het taalgebruik (zie Hagen 1981:43 e.v.), speelt hier (mede) een heel belangrijke rol (zie verder 1.4.5).

Een heel wezenlijk punt is verder dat de westerse (Europese) cultuur vooral een schriftelijke cultuur is. Aan de geschreven taal wordt een hogere waarde toegekend dan aan gesproken taal. Standaardisatie en normering vinden in eerste instantie met betrekking tot geschreven taal plaats en pas daarna - en gewoonlijk daarvan afgeleid - met betrekking tot gesproken taal (vgl. Haugen 1966:247). Een typerend gevolg daarvan is bijv. het verschijnsel spellinguitspraak. (Denk in het Nederlands aan het uitspreken van de slot-*n* na een *sjwa* bij infinitieven of substantieven in het meervoud of aan de uitspraak van de *z* in *op zee*.) De dominante positie die geschreven taal inneemt, blijkt onder meer ook uit de gangbare praktijk in het taalonderwijs dat enerzijds tamelijk eenzijdig gericht is op allerlei vormen van schriftelijke taalvaardigheid - inclusief een grote nadruk op spelling -, anderzijds veel aandacht besteedt aan literatuur. Geschreven taal neemt in het bewustzijn van veel mensen een zo prominente plaats in, dat in brede kring maar langzaam het besef gegroeid is dat mondeling taalgebruik primair is en veel meer aandacht zou dienen te krijgen. Tekenend voor dat bewustzijn is bijv. dat voor veel mensen een woord dat (toevallig of nog) niet in een woordenboek staat, dus gewoonweg

niet bestaat.

Het verschil in karakter en status tussen gesproken en geschreven taal vindt ten dele zijn weerslag in verschillen in normativiteit naargelang van het linguïstisch niveau.

Van de variatiebreedte in uitspraak zijn taalgebruikers zich algemeen genomen sterk bewust (vgl. Knops 1987:51-52). Er lijkt ook redelijk wat tolerantie op uitspraakgebied te bestaan, althans wat regionale kleuring betreft. De opvatting dat je aan een standaard-taalspreker niet zou mogen horen waar hij of zij vandaan komt, is niet (meer) algemeen gangbaar. Tot op zekere hoogte willen veel taalgebruikers wel degelijk herkenbaar zijn aan hun uitspraak (vgl. Daan 1983:474 e.v.; Jansen 1988:209). Volgens Beersmans (1987:52) geldt het bijv. in de Bondsrepubliek zelfs als chic om zijn regionale herkomst te laten blijken. Hieruit blijkt duidelijk het symbolische gebruik dat men van taal kan maken als uitdrukking van het gevoel van eigenwaarde van een groep (zie 1.3.3). Of de tolerantie ten aanzien van niet-regionaal gebonden variatie even groot is, valt te betwijfelen. Men mag niet uit het oog verliezen dat vooral met uitspraak en alles wat daarmee samenhangt persoonlijke en sociale kenmerken van taalgebruikers verbonden worden (vgl. Knops 1986:226) - zo wordt 'plat' praten vooral uit de uitspraak van iemand afgeleid -, wat tot vooroordelen en discriminatie aanleiding kan geven. Ook dat is een aspect van de symbolische (of: evaluatieve of affectieve) functie van taal, zij het een negatief aspect. (Voor de normering op uitspraakgebied zie men verder bijv. Geerts 1987.)

Spelling is ongetwijfeld verreweg het bekendste en meest tot de verbeelding van velen sprekende geval van expliciete regeling met betrekking tot taal. Doordat spelling van overheidswege voorgeschreven wordt voor onderwijs en officiële publikaties, bestaat op dit vlak ook de grootste uniformiteit. Het is interessant hier even stil te staan bij het karakter van spelling in normatief opzicht. Hoewel men het doorgaans over 'spellingregels' of 'spellingvoorschriften' heeft - en volgens 1.2.1 zijn voorschriften geen normen -, kan men toch met evenveel of misschien wel meer recht spreken van spellingnormen. Voorzover ze geaccepteerd zijn, worden de bestaande spellingafspraken namelijk gehanteerd als regels met een normatieve, bindende kracht. Die regels fungeren als beoordelingscriteria voor eigen en andermans taalvaardigheid. Afwijkingen van de gangbare (en eigen) spellingnormen worden, zeker als ze buiten de marge van de officieel toegestane variatie vallen (bijv. *c/k*), vaak het zwaarst aangerekend van alle 'taalfouten', zoals bijv. het onderzoek van De Schutter (1980) in Vlaanderen laat zien. In de praktijk worden spelfouten dan ook vaak overeenkomstig gesanctioneerd (bijv. door slechte cijfers voor taal (!) in het onderwijs, of door selectie van sollicitatiebrieven op spelling), als betrof het hier een aanslag op het wezen van de taal zelf. Veel mensen blijken verder spellingvoorschriften zo verinnerlijkt te hebben dat ze die als een deel van zichzelf zijn gaan beschouwen, getuige de felle, vaak heel emotionele reacties als er ook maar over spellingwijzigingen gedacht wordt. Even fel tonen zich overigens de voorstanders van andere spellingen bij de verdediging van hun standpunten. Ten slotte blijkt de spelling ook soms een symbolische functie te vervullen (denk aan het gebruik in bepaalde progressieve kringen van spellingen als *prakties* en dergelijke). Een en ander vindt men voor het Nederlands uitvoerig gedocumenteerd bij De Rooij (1985).

Waarschijnlijk is er geen taalniveau waarop zoveel streek-, stijl- of groepsgebonden variatie mogelijk is als dat van de woordenschat. De woordenschat is bij uitstek het

middel waarmee groepen mensen zich tegenover elkaar kunnen profileren of waarmee ze zich van andere groepen kunnen afschermen (vakjargon; groepstalen). Verder is voor iedereen juist aan de woordenschat het duidelijkst te merken dat taal in beweging is en verandert. De discussie over wat als standaardtaal beschouwd moet worden is dan ook groot. Allerlei mensen hanteren daarbij de meest uiteenlopende motieven (vgl. 1.4.3).

Op het gebied van de grammatica, het meest systematische van de hier besproken taalniveaus, lijkt er per definitie weinig ruimte voor variatie te zijn. Boven hebben we al gezien dat in ieder geval wat de syntaxis betreft, de normering met name in geschreven taal streng is. Dat heeft echter meer te maken met de vraag hoe de taalmiddelen ingezet (dienen te) worden om zo precies mogelijk duidelijk te maken wat we willen overbrengen, dus met pragmatische normen (vgl. 1.3.2). Waar het hier om gaat is dat de uniformiteit zowel in de morfologie als in de syntaxis op zich relatief groot is. Dat neemt niet weg dat ook hier wel degelijk concurrerende vormen en constructies voorkomen, al is men zich in het algemeen veel minder bewust van grammaticale variatie dan van verschillen qua woordenschat of uitspraak. De aandacht is doorgaans beperkt tot topics zoals de variabele congruentie van onderwerp en persoonsvorm (*een aantal mensen vindt of vinden?*). Zulke gevallen keren regelmatig terug in de taaladvisering.

Men heeft nogal eens de neiging het gewicht van grammaticale variatie te onderschatten. Het mag dan om een relatief geringe set van (vooral regionaal bepaalde) verschillen gaan, maar men lijkt te vergeten dat het hier systematische verschijnselen betreft (bijv. woordvormingsprocédés die produktief zijn, woordvolgordeverschillen zoals die welke in hoofdstuk 2 besproken worden).

Een probleem van een andere orde is dat men er bij grammaticale variatie op bedacht moet zijn dat met vormelijke verschillen verschillen in functie of betekenis kunnen samenhangen, met andere woorden dat verschillende vormen of constructies misschien niet helemaal equivalent zijn (vgl. Milroy & Milroy 1985:67; zie ook 2.1.2).

In het licht van het door ons uitgevoerde onderzoek is het interessant te wijzen op één van de uitkomsten van een onderzoek dat Hagen (1980) onder een aantal Vlaamse onderwijzers en Nederlandse studenten uitvoerde. Ten aanzien van de toelaatbaarheid van verschillen tussen Nederland en Vlaanderen gaven de informanten te kennen syntactische variatie het minst toelaatbaar te vinden. Ze bleken zich echter maar in geringe mate bewust te zijn van het bestaan van dergelijke verschillen. Gezien het contrast met de feitelijke situatie (althans op enkele punten; zie hoofdstuk 2) lijkt ons dit in taalpolitiek opzicht niet geheel onproblematisch.

1.4.3 Motieven voor de keuze voor bepaalde normen

Op z'n minst in min of meer formele mondelinge of schriftelijke contacten met vreemden, dat wil zeggen in zgn. secundaire relaties, wordt men geacht standaardtaal te gebruiken. Die standaardtaal moet garanderen dat we zonder al te veel problemen met mensen buiten onze eigen kring kunnen communiceren. Wat precies tot die standaardtaal gerekend moet of kan worden, is echter niet zonder meer duidelijk te bepalen. Het taalgedrag van mensen die ook de bedoeling hebben in typische standaardtaalsituaties

zoals we die zojuist hebben proberen te omschrijven, standaardtaal te gebruiken, blijkt namelijk de nodige variatie te vertonen. Dat is zelfs het geval als we afzien van evidente versprekingen en vergissingen en als we verder abstraheren van allerlei (soms subtiële) verschillen die van de specifieke situatie afhankelijk zijn.

Ook de meningen lopen uiteen. Heel wat mensen - waarschijnlijk de meesten - hebben de neiging van verschillende in de praktijk voorkomende gevallen er één als de beste te beschouwen of er zelfs maar één goed te vinden. Ze hanteren een strenge norm - hier gebruikt als overkoepelende term voor alle specifieke, concrete taalnormen - voor de standaardtaal. Anderen accepteren in de standaardtaal in concrete gevallen twee of meer mogelijkheden om iets uit te drukken als (ongeveer) gelijkwaardig naast elkaar. Ze erkennen met andere woorden het bestaan van varianten.

Het begrip standaardtaal blijkt dus nogal wat speelruimte te laten. De verschillen in gedrag en opvattingen van taalgebruikers zijn niet zo verwonderlijk aangezien de taalgemeenschap waar de standaardtaal uit voortkomt en waar ze voor geldt, heterogeen van samenstelling is.

Aan deze feitelijke toestand kan het beste recht gedaan worden door een onderscheid te maken tussen standaardtaal als *descriptief* begrip en standaardtaal als *normatief* (prescriptief) begrip (Bartsch 1985:244 e.v.). In het eerste geval sluit het begrip een (empirisch nader vast te stellen) bandbreedte aan geaccepteerde variatie in. Standaardtaal als norm vormt dan een vaste kern in die variatie en is als een ideaal of een soort centraal model te beschouwen waar men zich naar richt (vgl. Jansen 1988:209-210).^[3]

Volgens sommigen is een essentieel kenmerk van standaardtaal als ideaal dat ze geen of in ieder geval zo weinig mogelijk (vrije, i.e. niet-functionele) variatie bevat (vgl. Milroy & Milroy 1985:8 en 26-27; Bartsch 1985:246 en 248). Volledige uniformiteit kan immers als de uiterste consequentie van het proces van standaardisatie beschouwd worden. Men zou kunnen stellen dat één enkele, ondubbelzinnige norm theoretisch - althans in technisch opzicht - de grootst mogelijke communicatieve zekerheid verschaft.

In de praktijk streeft men een dergelijk ideaal niet na. Het is ook niet nastrevenswaardig, want het zou leiden tot een in zeer hoge mate kunstmatig, technologisch product. Wie dat als ideaal ziet, miskent dat taal meer dan één functie heeft (vgl. 1.3.1).

Er kunnen allerlei redenen zijn waarom iemand een streng of juist een liberaal normatief standpunt inneemt. Vooral voor een streng standpunt zijn verschillende motiverin-

[3] We laten in het midden of daarbij aan een getrappt model gedacht moet worden. Bartsch (l.a.p.) heeft het over een hiërarchische structuur van modellen die steeds dicht bij de kern (het ideale model of 'de' norm) staan. Dit gestructureerde standaardtaalbegrip berust op het idee dat mensen het taalgebruik van anderen van wie ze vinden dat die het ideaal dichtst benaderen dan zichzelf, als referentiepunt nemen. Bovenaan in de hiërarchie komen dan diegenen die het ideaal het dichtste benaderen, of liever er zelf model voor staan. Het is onduidelijk hoeveel niveaus er op die manier onderscheiden zouden moeten worden.

gen en argumenten aan te voeren (zie bijv. De Schutter & Persoons 1982:179 e.v.; Jansen 1988:208-209). Het betreft meestal rationaliseringen achteraf (vgl. Milroy & Milroy 1985:17), bedoeld om de eigen aangeleerde norm (of meer bepaald misschien zelfs alleen maar het eigen gedrag) te verantwoorden. Via die motiveringen en argumenten kunnen we proberen te verklaren waarom bepaalde normen zijn zoals ze zijn.

Men kan bijv. een beroep doen op het hierboven al genoemde ideaal van een zo groot mogelijke eenheid met het oog op een optimale communicatie en van oordeel zijn dat variatie daarom zoveel mogelijk gereduceerd moet worden. Het gaat hier om het argument van verstaanbaarheid en communicativiteit. De opvattingen van technologische taalbeheersers of van iemand als Paardekooper (1983:80) gaan in die richting. Wat daarbij onuitgesproken blijft is wat 'optimale communicatie' nu eigenlijk is. Zuiver technisch gezien is een zekere variatie helemaal geen belemmering voor de verstaanbaarheid en begrijpelijkheid van een taaluiting. Zolang bijv. de realisering van een bepaalde klank niet zoveel verschilt van wat een toehoorder verwacht, dat er sprake is van een ander foneem en er dus met een combinatie van klanken een andere dan de bedoelde betekenis verbonden wordt, kan de communicatie tot stand komen. Zo is op grammaticaal gebied ook moeilijk vol te houden dat *groter als* in plaats van *groter dan* of *een aantal kinderen spelen* in plaats van *een aantal kinderen speelt* misverstanden over de betekenis doet ontstaan. (In zulke gevallen worden dan andere, secundaire argumenten van stal gehaald en heeft men het bijv. over fouten tegen de logica of over denkfouten.) Ook spelfouten of drukfouten schaden zelden de verstaanbaarheid.

Verstaanbaarheid voldoet dus geenszins als verklaringsgrond voor het bestaan van bepaalde normen. Er moet meer aan de hand zijn. Om dat te begrijpen moeten we 'optimale communicatie' ruimer opvatten dan alleen maar in technische zin. In 1.3 hebben we er al op gewezen dat taal (en communicatie in het algemeen) niet alleen een cognitieve, maar ook een evaluatieve of affectieve component bevat. Met taal zijn allerlei connotaties verbonden. De manier waarop iemand iets uitdrukt geeft bijv. informatie over zijn herkomst of over zijn sociaal-economische of culturele positie in de maatschappij. Ook worden met de vorm van taalgebruik - al dan niet terecht - allerlei persoonlijkheidskenmerken geassocieerd zoals (de mate van) intelligentie of beschaafdheid of zorgvuldigheid. Dat soort informatie kan een positieve uitwerking hebben, maar het effect kan ook negatief zijn. De totstandkoming van de communicatie kan namelijk gestoord worden doordat de connotatieve informatie de aandacht afleidt of zelfs aanleiding geeft tot irritatie bij de communicatiepartner en zo de bereidheid tot communiceren in de weg staat (vgl. De Schutter & Persoons 1982:179 en 194-195; Van der Horst 1986:78). De communicatie verloopt dan met andere woorden niet 'optimaal'.

Hierbij kan men opmerken dat veel afhangt van de tolerantie van de toehoorder of lezer. Het is echter evenzeer waar dat van de spreker of schrijver verwacht kan worden dat hij zoveel mogelijk rekening houdt met de verwachtingen van diegene(n) tot wie hij of zij zich richt (vgl. Maurcau 1983:55). Dat is niet alleen een kwestie van louter rationeel handelen (zie 1.3.2). Ook allerlei andere waarden (en daarvan afgeleide normen) blijken een rol te spelen, zoals zorgvuldigheid en beleefdheid. Sommige specifieke taalnormen horen te beschouwd meer thuis in de categorie van andere sociale (en cultureel bepaalde) normen als met twee woorden spreken, met mes en vork eten, je uiterlijk ver-

zorgen, enz.

Soms wordt de voorkeur voor bepaalde varianten ingegeven door het gevoel van eigenwaarde van een groep (vgl. 1.3.3). Taal speelt dan vooral een rol als symbool voor eenheid. Verreweg het bekendste voorbeeld hiervan is het beklemtonen van de nationale identiteit. De strijd tegen al dan niet vermeende vreemde invloeden is daar een uitvloeisel van. Zo wordt in verschillende talen geprobeerd invloed van het Engels in de woordenschat tegen te gaan. Zoals bekend is die tendens heel sterk in Frankrijk. In het Nederlandse taalgebied lijkt de strijd in hoofdzaak tegen germanismen en gallicismen gericht te zijn, al doen zich hier duidelijke verschillen tussen de twee delen van het taalgebied voor. Tegen germanismen wordt vooral in Nederland gestreden (zie bijv. 2.2.3.3), terwijl de taalzuivering in Vlaanderen om voor de hand liggende redenen vooral Franse invloeden probeert te weren. De eigen identiteit als motivering komt voorts tot uitdrukking in de discussie omtrent een eigen Vlaamse standaardtaalnorm naast de Nederlandse. Een bespreking van die discussie en een overzicht van onderzoek naar het verloop van het standaardiseringsproces in Vlaanderen en de factoren die daar een rol in spelen, geven Deprez (1981 en 1985) en Geerts (1985), naar wier werk we hier kortheidshalve verwijzen.

Tot slot komen we nog even terug op het (uit ten treure aangehaalde) voorbeeld van *groter als/groter dan* omdat het mooi illustreert hoezeer meningen uiteen kunnen lopen en tot een tegenovergestelde norm kunnen leiden. Zich beroepend op de 'logica' verkiezen velen *groter dan* als norm. Anderen, zoals Paardekooper, daarentegen geven juist de voorkeur aan *groter als*, zij het om een heel andere reden. Ze zijn namelijk van mening dat de norm voor de standaardtaal zoveel mogelijk moet aansluiten bij wat algemeen gebruikelijk is in gesproken taal.

1.4.4 *Wiens normen?*

Zeker in de totstandkoming of bepaling van normen voor de standaardtaal hebben niet alle groepen in de gemeenschap een even groot aandeel (vgl. hiervoor 1.2.2). Men kan ervan uitgaan dat in het 'vrije spel der bestaande maatschappelijke krachten' standaardtaalnormen (evenals andere sociale normen) in belangrijke mate bepaald worden door die groepen die sociaal-economisch en cultureel de toon aangeven (zie bijv. Jaspaert 1984). Die groepen vormen de 'spraakmakende gemeenschap' (vgl. De Schutter 1980:94).

Anderzijds is het zo dat ook niet iedereen zich even verantwoordelijk voelt voor standaardtaalnormen, ook niet in die zogenaamde toonaangevende kringen. Dat houdt verband met het feit dat er in onze op taalcultuur gerichte maatschappij een soort taakverdeling in taalzaken bestaat (zie Bartsch 1985:107-108; Jansen 1989:35). Sommige mensen gaan beroepshalve dagelijks bewust met standaardtaal om, hetzij in een of andere vorm van onderwijs, hetzij bij het produceren van teksten, terwijl anderen minder frequent en minder intensief van standaardtaal gebruik maken. De eerste groep kunnen we de 'professionele taalgebruikers' noemen. Ze worden geacht een belangrijke rol te spelen bij het bepalen, verspreiden en handhaven van de standaardtaalnormen. Op

basis van hun praktijkervaring kent men de professionele taalgebruikers doorgaans ook een grotere competentie toe, wat tot uitdrukking komt in het feit dat men bij hen te rade gaat in geval van twijfel en onzekerheid.

Globaal kan de groep van professionele taalgebruikers verder in twee categorieën onderverdeeld worden, elk met een eigen taak en verantwoordelijkheid.

Tot de eerste categorie rekenen wij onderwijzers, taallerares en -docenten op diverse niveaus en mensen die zich met taaladvisering bezighouden - waarmee we niet willen suggereren dat alle daarin onderscheiden subgroepen dezelfde functie vervullen. Een bijzondere plaats nemen vooral onderwijzers en leraren op de middelbare scholen in. Dat heeft te maken met de belangrijke rol die de school in de secundaire socialisatie speelt. Op school vindt namelijk niet alleen kennisoverdracht plaats, maar via de school worden ook allerlei gangbare waarden en normen doorgegeven en daardoor versterkt. (Voor een pleidooi voor een kritisch omgaan met normen in het onderwijs zie men bijv. De Schutter & Persoons 1982:195-198. De discussie over taalnormen in het onderwijs wordt voor het Duits gedocumenteerd in een bundel uitgegeven door Mogge & Radtke (1982).) Uit een onderzoek naar normgevoelens ten aanzien van de standaardtaalnorm dat De Schutter (1980) onder diverse groepen Nederlandstalige Belgen hield, bleek overigens dat onderwijzers en leraren (zij het de laatsten iets minder uitgesproken) zich over het algemeen ook heel loyaal tegenover de officiële norm die ze verondersteld worden te verdedigen, opstellen (t.a.p., blz. 107).

De tweede categorie professionele taalgebruikers omvat diegenen die regelmatig teksten moeten produceren die voor een breed publiek bestemd zijn. De voornaamste subcategorie zijn ongetwijfeld de journalisten omdat hun teksten het grootste bereik hebben en er daardoor de meeste invloed van kan uitgaan. We mogen namelijk niet vergeten dat juist artikelen uit kranten en weekbladen voor veel doorsnee-taalgebruikers de enige produkten van geschreven taal zijn waar ze regelmatig mee in contact komen.^[4]

Taalnormen in en voor de media zijn overigens vaak een voorwerp van discussie (zie bijv. Mogge (red.) 1980). De taal zelf van de media krijgt ook meer dan eens kritiek te verduren. Bekend zijn de klachten - ook in eigen kring - over slordig en slecht taalgebruik van journalisten. We willen hier buiten beschouwing laten of dergelijke klachten in hun algemeenheid terecht zijn (vgl. Weinrich 1988:21-22), maar de grote aandacht die deze kwestie krijgt en de opwinding die daar soms over ontstaat, geven in ieder geval aan hoezeer men waarde hecht aan 'correct' taalgebruik in de media.

Het zal duidelijk zijn dat bij de huidige maatschappelijke verhoudingen een bijzonder gewicht toegekend kan worden aan de normgevoelens van professionele taalgebruikers. Dat betekent echter niet dat aan de normgevoelens van de andere leden van de taalgemeenschap voorbijgegaan kan worden. Het is van belang te onderzoeken of, en zo ja, in hoeverre de normen in een heterogeen samengestelde groep mensen verschillen

[4] Dat journalisten zich van hun positie en de invloed die ze kunnen hebben, wel degelijk bewust zijn, bleek bijv. uit een bijdrage van twee journalisten van NRC-Handelsblad op de opiniepagina van diezelfde krant van 20 mei 1987.

vertonen. Dat kan onder meer belangrijke consequenties hebben voor taalpolitieke activiteiten (zie ook 1.4.5).

1.4.5 Normen en gedrag

Als zijn opvatting van standaardtaal geeft Jansen (1988:210): "standaardtaal is de verzameling voorkeursvarianten voor formele taaldomeinen van hen die zeggen de standaardtaal te gebruiken." Hij plaatst die opvatting als een derde mogelijkheid naast de twee traditioneel onderscheiden, diametraal tegenover elkaar staande opvattingen: die van standaardtaal als realiteit (namelijk de taal van een kleine groep 'beschaafden' van wie je niet kunt horen waar ze vandaan komen) en die van standaardtaal als ideaal (zie over die laatste opvatting 1.4.3).

Wat Jansen volgens ons eigenlijk doet - en ongetwijfeld bedoelt hij dat ook zo - is een operationele definitie geven van standaardtaal. Terecht merkt hij op dat standaardtaal als ideaal op zich een erg vaag begrip is. Aan de hand van zijn definitie is het nu mogelijk op empirische wijze vast te stellen wat - in de terminologie van dit hoofdstuk uitgedrukt - de verzameling specifieke of concrete taalnormen van de 'spraakmakende gemeenschap' is die samen 'de norm' van de standaardtaal uitmaken. Toch zal het resultaat van deze werkwijze nog altijd een ideaal zijn. De reden daarvoor is de volgende.

Het is helemaal niet te verwachten dat voorkeur en gebruik altijd met elkaar in overeenstemming zullen zijn. Volgens Jansen (t.a.p., blz. 211) kan dat zeker wat normen voor geschreven taal betreft ook niet altijd geëist worden.

Een bekend verschijnsel uit de onderzoekspraktijk is immers dat werkelijk (taal)gedrag kan afwijken van wat mensen denken dat ze doen en, wat in dit verband het interessantste is, van wat ze als correct, dat wil zeggen als norm beschouwen (onder meer Oksaar (1968:77) en Greenbaum & Quirk (1970:6) wijzen daarop). Zo is het bijv. niet uitgesloten dat iemand meestal *groter als* zegt, maar denkt gewoonlijk *groter dan* te gebruiken en ieder geval alleen dat laatste correct vindt.

Het verschil tussen mening of oordeel en werkelijkheid kan soms tot nogal potsierlijke situaties leiden als bijv. iemand er blijk van geeft dat hij het gebruik van een meervoudig werkwoord na een groep met *een aantal* als onderwerp (bijv. *een aantal kinderen spelen op straat*) afkeurt, maar de gewraakte constructie terzelfdertijd zelf gebruikt (zie Haeseryn 1984:51-52). Sassen (1963:12) noemt het geval van iemand die schrijft dat hij bij medewerkers een werkwoordvolgorde als *...bericht worden* in de omgekeerde volgorde verandert, maar in wiens brief even verderop wel *...geweest is* voorkomt. Uhlig & Wallenfels (1986:352) bespreken een soortgelijke ervaring die ze hadden bij hun onderzoek naar normgevoelens ten aanzien van een aantal bekende twijfelgevallen uit de Duitse grammatica. Ze beschrijven hoe één van de proefpersonen ernstig bezwaar maakte tegen het opnemen in het onderzoek van gevallen van door *weil* ingeleide bijzinnen die de hoofdzinsvolgorde hebben (bijv. ..., *weil ich bin erst sehr spät nach Hause gekommen*). Die proefpersoon ging kennelijk van de vanzelfsprekendheid van de gecodificeerde norm uit en was ervan overtuigd ook altijd overeenkomstig die norm de bijzinsvolgorde te gebruiken. In het verloop van de discussie bleek echter het tegendeel.

Zulke voorbeelden laten duidelijk zien dat mensen (ook op taalgebied) soms in strijd handelen met wat ze als hun eigen norm beschouwen.

Er kunnen verschillende oorzaken zijn waarom normen en gedrag niet helemaal overeenkomen. Men kan zich natuurlijk vergissen of uit gewoonte een vorm of constructie gebruiken die men toch niet correct acht. Verder kan er sprake zijn van onvoldoende kennis van het toepassingsgebied van een bepaalde norm zodat een vorm of constructie niet helemaal adequaat gebruikt wordt. Ook valt te denken aan situaties waarin normen uit verschillende normsystemen met elkaar in conflict raken. Zo kan bewust een niet-standaardtaalvorm ingezet worden als indicator van loyaliteit tegenover de andere groep (bijv. een dialectgemeenschap) waar men ook nog toe behoort (zie Bartsch 1985:103-104; vgl. ook De Schutter & Persoons 1982:187 e.v.).

Het hoeft volgens ons verder geen betoog dat standaardtaal, zelfs in een operationele definitie, als ideaal te interpreteren is waar mensen zich naar richten zonder dat ze dat ideaal ook helemaal (kunnen of hoeven te) bereiken.

De discrepantie die zich tussen normen en gedrag voordoet, is in de sociolinguïstiek aanleiding geweest de definitie van een taalgemeenschap alleen te baseren op het gemeenschappelijk hanteren door een groep mensen van dezelfde taalnormen en niet op overeenkomsten in hun taalgedrag (zie Labov 1972:120-121 en 158). Een interessante en belangrijke vraag in dit verband is hoe groot de eensgezindheid over normen voor de standaardtaal is in een zo heterogeen samengestelde gemeenschap als de standaardtaalgemeenschap.

Wat het onderzoek van normen betreft, is het op grond van het bovenstaande zeker verdedigbaar bij het vaststellen van wat de normen voor de standaardtaal van een gemeenschap of groepen daarin zijn, in de eerste plaats naar de *waardering* van de verschillende mogelijke varianten te kijken (vgl. Jansen 1986-1987:402, noot 2).

Het is problematisch om bij normenonderzoek uitsluitend uit te gaan van taalgebruik, ook al zouden we erin slagen representatieve corpora van allerlei vormen van standaardtaalgebruik samen te stellen. Op die manier kunnen wel regelmatigheden vastgesteld worden, maar we hebben geen zekerheid dat het in alle gevallen ook om normen gaat. Niet alle taaluitingen hoeven immers ook als standaardtaal bedoeld te zijn. Wat onder bepaalde omstandigheden in de praktijk het meeste voorkomt, met andere woorden statistisch normaal is (Al 1977:17; vgl. Helgorsky 1982:1-8) is niet per se ook norm (vgl. De Schutter & Persoons 1982:174-175, 181-182). Dat betekent echter geenszins dat frequentie en norm niets met elkaar te maken hebben. Het is aannemelijk dat mensen in hun beeldvorming van wat in een specifiek geval de norm is, de relatieve frequentie van varianten mee betrekken. Uit een experiment van Greenbaum (1980 [1976]) kwam althans een duidelijke overeenkomst naar voren tussen de mate waarin bepaalde syntactische varianten volgens de proefpersonen voorkwamen ('perceived frequency') en het aanvaardbaarheidsoordeel dat ze over die varianten gaven.

We kunnen er hoe dan ook niet omheen ook rekening te houden met het werkelijke taalgebruik. Normen zijn immers bedoeld om richting te geven aan het handelen. Als het goed is moeten normen dus ook tot op grote hoogte het gedrag bepalen. Volgens Knops (1987:84) moeten we echter geen al te hooggespannen verwachtingen koesteren

over de relatie - meer bepaald de overeenkomst - tussen attitudes in het algemeen en feitelijk gedrag. Dat kan ook gelden voor de relatie tussen taalnormen, in de totstandkoming waarvan attitudes met betrekking tot de correctheid van taaluitingen een rol spelen, en taalgedrag. Hoe groot de discrepantie tussen normen en gedrag mag zijn, is moeilijk uit te maken. Het lijkt echter wel zinvol om normen en gedrag met elkaar te vergelijken, omdat zo nagegaan kan worden wat de 'normen' waard zijn. In het extreemste geval, als zou blijken dat het feitelijke gedrag absoluut niet in verhouding staat tot wat men vindt dat er zou horen te gebeuren (bijv. omdat vrijwel niemand zich daar in de praktijk wat van aantrekt), kan bezwaarlijk volgehouden worden dat er van een 'norm' sprake is. De conclusie moet dan zijn dat het alleen om een bepaald vrijblijvend idee of een weinig succesvol voorschrift gaat.

We moeten ons in dit verband afvragen van welk aspect van taalgebruik we in het onderzoek naar standaardtaalnormen willen vertrekken. Als we wat de gedragscomponent van dergelijk onderzoek betreft spontaan, informeel taalgebruik als uitgangspunt nemen, dan is het aannemelijk dat de gegevens die daaruit afgeleid kunnen worden, eerder een aanwijzing vormen voor impliciet gehanteerde normen dan voor open, officiële normen (zie voor het onderscheid 1.4.1). Baseren we ons op vormen van taalgebruik die op de formele helft van het stijlcontinuum te situeren zijn, dan is dat omgekeerd. Naarmate het taalgebruik formeler wordt, neemt immers de kans toe op wat Hagen (1981:54 e.v.) 'normatieve monitoring' genoemd heeft. Daarmee wordt bedoeld de controle van het eigen taalgebruik die zich - tamelijk eenzijdig (zie 1.3.2) - richt op de 'correcte' vorm van een taaluiting zoals die volgens de officiële norm hoort te zijn. Dat veronderstelt het bewustzijn van variatie en het maken van een weloverwogen keuze, zoals we in 1.4.1 opgemerkt hebben.

Bij standaardtaalonderzoek gaat het er nu juist om die officiële norm op empirische wijze te achterhalen. Het lijkt ons dan ook aangewezen te zijn in de eerste plaats naar formelere vormen van taalgebruik te kijken. Het zal duidelijk zijn dat wij de officiële norm daarbij niet als een aprioristisch gegeven opvatten - als datgene wat van bovenaf opgelegd of voorgeschreven wordt -, maar als datgene wat de taalgebruikers zelf als officiële norm wensen te beschouwen.

In het onderzoek waar verderop verslag van gedaan zal worden, is geprobeerd zowel meer over bepaalde aspecten van het taalgebruik als over de oordelen van de onderzoeksdeelnemers te weten te komen. In hoofdstuk 3 wordt uiteengezet welke methodes en technieken daarbij gebruikt zijn. In 3.4.3 wordt nader ingegaan op de consequenties die de gemaakte methodologische keuzes in het licht van de zojuist aangestipte problematiek hebben voor de interpretatie van de resultaten.

Hoofdstuk 2

Linguïstische en sociolinguïstische aspecten van het onderwerp van onderzoek

2.1 INLEIDING

2.1.1 *Keuze en afbakening van het onderwerp van onderzoek*

Voor dit onderzoek met informanten is gekozen voor een samenhangend geheel van syntactische variabelen die betrekking hebben op de woordvolgorde aan het eind van een zin. Daarin zijn globaal twee hoofdthema's te onderscheiden: de variatie in de onderlinge volgorde in groepen van twee of meer werkwoorden enerzijds en de variatie in de plaatsing van niet-werkwoordelijke elementen ten opzichte van de werkwoorden anderzijds. Deze hoofdthema's kunnen opgesplitst worden in diverse deelthema's, die in de paragrafen 2.2 e.v. in detail besproken worden.

De keuze voor de zojuist genoemde volgordekwesties heeft twee redenen. Ten eerste betreft het een grammaticaal probleemgebied waar ook een ruimer publiek van taalgebruikers zich tot op zekere hoogte van bewust is en ten tweede zijn er over een aantal van deze gevallen van volgordevariatie nogal wat onderzoeksgegevens voorhanden, onder meer uit corpusstudies.

Het lijkt zinvol om van het veronderstelde bewustzijn van taalgebruikers een selectiecriteria te maken bij het kiezen van een onderwerp voor normenonderzoek. Dat is niet alleen van belang in het licht van wat in 1.4.1 over standaardtaalnormen gezegd is, maar ook in het algemeen ligt het voor de hand een verband te veronderstellen tussen kennis van feiten - hier meer specifiek het herkennen van een taalprobleem - en een oordeel daarover (zie ook Jansen & Van der Geest 1989).

In 1.4.2 is opgemerkt dat men zich in brede kring over het algemeen niet zoveel kan voorstellen bij variatie op grammaticaal vlak. In dat relatief geringe bewustzijn neemt woordvolgordevariatie zoals hier bedoeld een uitzonderingspositie in, wat afgeleid kan worden uit analyses van vragen die aan taaladviserende instanties gesteld worden.

Navraag bij *Onze Taal* wees uit dat grammaticale vragen in ruime zin gemiddeld slechts 10 à 20% van alle bij het Genootschap binnenkomende taalvragen uitmaken. Bij die subcategorie nu bleek de kwestie van de volgorde van deelwoord en persoonsvorm (bijv. *gezegd heeft* of *heeft gezegd*) in de periode 1981-medio 1986 tot de uitgesproken top-vijf van de twintig meest gestelde vragen te behoren.^[1] Uit een grootschaliger

[1] Deze gegevens danken wij aan het naspeurwerk dat de heer P. Smulders, medewer-

onderzoek dat in opdracht van de Nederlandse Taalunie uitgevoerd werd en dat ten dele op andere jaren betrekking heeft, komen enigszins andere verhoudingen naar voren. Volgordekwesties lijken daar een minder prominente plaats in te nemen. Een vergelijking is echter moeilijk omdat niet alleen een andere indeling van gestelde taalvragen, maar ook een ruimere categorie 'volgorde in de zin' gehanteerd wordt. Daardoor is niet duidelijk om hoeveel gevallen van werkwoordvolgorde het exact gaat, maar vast staat dat ze voorkomen (zie Smulders 1989:48 (tabel 5) en vergelijk blz. 23).

De praktijk van de taaladvisering in Vlaanderen is niet dezelfde als die in Nederland omdat in beide delen van het taalgebied andere kwesties de boventoon voeren. Toch is het in het kader van deze uiteenzetting interessant ook de door de Raad voor Taaladvies in Brussel behandelde taalvragen nader te bekijken. Voorzover de vragen die in de periode 1970-1976 aan de Raad voorgelegd werden al op syntactisch gebied lagen - slechts 4,2% op een totaal van 4380 vragen blijktens een onderzoek van Van den Bosch (1977:15) -, blijkt dat zowat een vijfde van die gevallen over woordvolgorde ging (t.a.p., blz. 18), maar daar hoorden ook kwesties als *de eerste drie/de drie eerste* bij. Vragen naar de juiste onderlinge plaats van werkwoorden kwamen echter bij herhaling voor, meestal naar aanleiding van een concrete zin (t.a.p., blz. 135). Een steekproef die we zelf namen uit de vragen en antwoorden uit de periode april 1978 tot eind 1985^[2], gaf een vergelijkbaar beeld te zien: er waren vragen over werkwoordvolgorde in het algemeen, over de plaatsing van een deelwoord in een groep van drie werkwoorden (bijv. *is een werk dat moet gedaan worden* goed?) en over de plaatsing van niet-werkwoordelijke elementen vóór of tussen de werkwoorden (bijv. *in zullen trekken/ zullen intrekken; is je er niet laten door determineren* goed?). (Vergelijk ook de resultaten van de door Smulders uitgevoerde inventarisatie (1989:43 (tabel 4)), maar zie daarover boven.) Soortgelijke vragen komen blijkbaar ook sporadisch binnen bij de redactie van het tijdschrift *Taalbeheersing in de praktijk* (voorheen: *Taalbeheersing in de administratie*) in Heule (zie Smulders 1989:39 (tabel 3)).

Over (verschillende aspecten van) volgordevariatie met betrekking tot de werkwoordelijke en niet-werkwoordelijke elementen aan het zinseinde is ook al heel wat geschreven, zowel in normatief als in descriptief opzicht. In het eerste geval betreft het de vraag of de mogelijke varianten allemaal aanvaardbaar zijn in de standaardtaal of de vraag welke volgorde de beste is. Bij descriptie gaat het bijv. om een inventarisatie van de combinatiemogelijkheden of om het bepalen van de relatieve frequentie of het in kaart brengen van de regionale verspreiding van de verschillende volgordevarianten. De descriptieve aandacht is nu eens vooral toegespitst op dialecten, dan weer op de standaardtaal. Een andere keer wordt het probleem vooral historisch bekeken. Soms komen verschillende aspecten tegelijk aan bod. Er is zowel corpusonderzoek als onderzoek met informanten verricht.

ker bij de Taaladviesdienst van het Genootschap, op ons verzoek verrichtte. We beschikken niet over aantallen.

[2] De heer P. Cockx, adviseur bij de Raad, stelde ons in de gelegenheid het archief te raadplegen, waarvoor we hier onze dank uitspreken.

In de rest van dit hoofdstuk proberen we een overzicht te geven van de voornaamste voor dit onderzoek van belang zijnde literatuur en resultaten van eerder onderzoek. De historische component van de volgordeproblematiek hebben we helemaal buiten beschouwing moeten laten omdat dit buiten het bestek van ons onderzoek viel.

Bij de behandeling van de literatuur hebben we ervan afgezien een systematische scheiding tussen descriptieve en normatieve gegevens aan te brengen. Er is namelijk niet altijd een scherpe grens te trekken tussen beschrijvende en voorschrijvende uitspraken (vgl. de constatering van Jansen 1986-1987:396-398). In descriptief bedoelde grammatica's zijn soms normerende uitspraken te vinden en normatief bedoelde werken zijn soms verrassend objectief beschrijvend.

Hoewel het onderhavige onderzoek over normen voor de standaardtaal gaat, hebben we bij de probleemstelling ook dialectgegevens betrokken. We hadden hiermee niet de bedoeling een overzicht te geven van de volgordevariatie in alle dialecten van het hele Nederlandse taalgebied. Dialectonderzoek werd alleen min of meer systematisch in de beschrijving opgenomen voorzover dat van belang was voor de vraagstelling van ons onderzoek. Op het vlak van de regionale variatie was de aandacht in de eerste plaats gericht op een vergelijking tussen Nederland en Vlaanderen en binnen die twee delen van het taalgebied op een vergelijking tussen het cultureel-economische centrum en één streek uit de periferie (zie 3.3/1). Overigens zijn in principe alleen die volgordes besproken die zowel in de dialecten als in de standaardtaal voorkomen, wat uiteraard niet hoeft te impliceren dat wat in dialecten gebruikelijk is, dat ook in de standaardtaal is, of omgekeerd. Een en ander heeft tot gevolg dat bijv. bepaalde volgordes die typisch zijn voor noord(oost)elijke dialecten, helemaal buiten beschouwing gelaten zijn.

De opname van dialectgegevens in de beschrijving moest het mogelijk maken te kijken in hoeverre dialect en standaardtaal op het punt van woordvolgorde van elkaar afwijken, anders gezegd wat de overeenkomsten en verschillen tussen de eigen normen en de openlijke normen (zie 1.4.1) zijn. Het is niet uitgesloten dat het endogene taalgebruik doorwerkt in de (normen voor de) standaardtaal. In dit verband wijzen we bijv. op de ervaringen van Nuytens (1962:170) in Twente, die constateerde dat bijzonderheden uit het dialect inzake werkwoordvolgorde heel lang bewaard worden. Het is evenwel ook mogelijk dat men zich juist bewust gaat afzetten tegen het dialect en dan een andere volgorde kiest dan men gewend is (vgl. Sassen 1963).

De kritische bespreking van de literatuur heeft als doel tot een inventarisatie te komen van verschillende linguïstische en andere factoren die op de volgorde van invloed (zouden kunnen) zijn en moet uitmonden in een aantal hypothesen met betrekking tot het uit te voeren onderzoek. Om praktische redenen hebben we er de voorkeur aan gegeven die hypothesen niet stuk voor stuk in de loop van de uiteenzetting, maar allemaal samen ter afsluiting van dit hoofdstuk (zie 2.8) te presenteren, wat niet wegneemt dat soms al in de tekst op de formulering van een hypothese vooruitgelopen wordt.

Het onderzoek is dus in hoofdzaak opgezet ter toetsing en verdere uitdieping van wat tot nog toe over het onderwerp bekend is, en niet in de eerste plaats met de bedoeling bij zoveel mogelijk soorten combinaties na te gaan welke volgordevarianten wel en niet aanvaardbaar zijn.

Voor ons onderzoek hebben wij gekozen voor een quasi-experimenteel opgezette enquête. De details van die opzet worden in hoofdstuk 3 besproken. Een dergelijk onderzoek vatten wij op als een noodzakelijke aanvulling onder meer bij corpusonderzoek. Corpusonderzoek kan (samen met introspectie) beschouwd worden als een fundament voor onze kennis van taalverschijnselen. Een onmiskenbaar voordeel van corpusonderzoek is dat het ons informatie verschaft over werkelijk taalgebruik. Er zitten echter ook een aantal bezwaren aan vast. Aan sommige daarvan kunnen we door middel van een enquête tegemoet proberen te komen. Eén nadeel van corpusonderzoek hebben we in 1.4.5 terloops al genoemd: de doorgaans geringe representativiteit van corpora ten aanzien van de onderzochte populatie van taalgebruikers, iets waarvan onderzoekers zich overigens wel degelijk bewust zijn (zie bijv. De Schutter 1976:167). Voorts heeft corpusonderzoek vaak alleen maar op één aspect van taal(gebruik) betrekking, bijv. literair proza (van een beperkt aantal auteurs). Een ander probleem is, dat het vrijwel uitgesloten is via corpora voldoende gegevens te verzamelen over infrequent voorkomende vormen en constructies. Wat dat laatste betreft hebben we naast de hierboven genoemde hoofdlijn in ons onderzoek ook een tweede lijn uitgezet. Van een beperkt aantal combinatietypes die in corpora relatief zelden aangetroffen kunnen worden, is globaal onderzocht welke volgorde de informanten gebruiken en wat ze van de mogelijke variatie vinden. Het ging bij dat deel van het onderzoek meer om een verkenning.

Het voornaamste bezwaar tegen corpusonderzoek lijkt ons evenwel dat het op die manier niet mogelijk is te achterhalen of het gebruik van een variant afkeuring van het alternatief (of meer andere varianten) inhoudt of niet. Bij onderzoek naar normen is dat juist van groot belang. Door gebruik te maken van diverse testprocedures krijgen we de mogelijkheid de praktijk en het oordeel van dezelfde groepen taalgebruikers aan elkaar te koppelen. Hier moet echter bij aangetekend worden dat met tests niet het feitelijke, maar alleen het potentiële taalgebruik van de onderzoeksdeelnemers onderzocht kan worden (vgl. 1.4.5). Als een voordeel van tests daarentegen is de mogelijkheid te noemen om allerlei factoren die op de onderzochte variatie van invloed kunnen zijn, onder controle te houden. Bij corpusonderzoek is het moeilijker om bijv. de invloed van tertiërdertijd optredende factoren te scheiden.

Voor de relatie tussen onder meer corpusonderzoek en onderzoek met een min of meer experimentele inslag zie men verder bijv. Greenbaum & Quirk (1970:1-7), Greenbaum (1984) en Milroy (1987:143-150). Wat praktische problemen van diverse types onderzoek betreft zie men ook Haeseryn & De Rooij (1985:14-16).

Vooraleer we de verschillende onderzoeksthema's uitwerken, staan we in 2.1.2 eerst even stil bij enkele problemen waar bij onderzoek van syntactische variatie rekening mee gehouden moet worden. Vervolgens moeten we in 2.1.3 beknopt het kader schetsen waarbinnen de volgordevariatie beschreven zal worden.

2.1.2 Het probleem van de 'syntactische variabele'

Met een sociolinguïstische benadering van syntactische variatie zijn diverse problemen verbonden. Zoals uit uiteenzettingen bijv. van Romaine (1984) of Milroy (1987:hst. 7,

vooral 150-170) blijkt, is met name de precieze afbakening en de status van een 'syntactische variabele' niet onomstreden. Een belangrijk punt in de problematiek is de vraag of elk geval van syntactische variatie wel in verband te brengen is met extra-linguïstische (sociologische) of stilistische categorieën. Een andere belangrijke kwestie is de vraag of de verschijningsvormen die men als syntactische varianten van één verschijnsel beschouwt, wel volledig semantisch en/of pragmatisch gelijkwaardig zijn.

Als we bijv. de verschillende posities die sommige constituenten in een zin kunnen innemen - vooraan, ergens in het middenstuk, enz. - nader bestuderen, dan valt in de eerste plaats te denken aan een samenhang van volgordeverschillen met de informatieve geleiding van een zin (vgl. ANS 1984:911 e.v.). Het is maar de vraag of hier hoe dan ook (tevens) sprake is van sociaal en stilistisch bepaalde variatie. De verschillende plaatsingsmogelijkheden hebben pragmatisch niet dezelfde waarde en betekenen zo beschouwd niet precies hetzelfde. Een analoge situatie doet zich voor bij het afwisselende gebruik van actieve en passieve zinnen (vgl. ANS 1984:1050 e.v.), al moet in dit geval zeker ook rekening gehouden worden met de invloed van stilistische factoren.

De voor dit onderzoek uitgekozen gevallen van volgordevariatie betreffende de werkwoordelijke eindgroep lenen zich daarentegen goed tot een aanpak in een Laboviaans onderzoekskader. Men gaat ervan uit dat in die gevallen met een verschil in onderlinge volgorde van de elementen geen verschil in betekenis of pragmatische functie verbonden is. Dat wil echter niet zeggen dat het hier om 'vrije variatie' gaat - tenzij we deze term in strikt structuralistische zin willen gebruiken. Afgezien van de individuele vrijheid die er is, blijkt de variatie vooral geconditioneerd te worden door regionale, sociale en stilistische factoren. Nagegaan zal moeten worden in welke mate dat voor al die factoren het geval is. Verderop zal aangegeven worden dat bovendien de syntactische omgeving van de eindgroep een rol kan spelen, in die zin dat mede daardoor de mate bepaald kan worden waarin de ene of de andere volgorde gebruikt wordt. Die invloed is evenwel niet zodanig dat één bepaalde volgorde uitgesloten is, wat zou betekenen dat het om een soort complementaire distributie van de mogelijke varianten gaat.

Er kunnen echter problemen van een andere orde optreden. Voor een aantal van de hierna te bespreken constructies (bepaalde drieledige werkwoordgroepen; doorbreking) voert Braecke (1986) namelijk aan dat we wellicht te maken hebben met een verschil in strategie die toegepast wordt om een groep op te bouwen en te interpreteren (zie 2.3 en 2.6). Dat zou een aanwijzing kunnen zijn dat er op dit punt sprake is van verschillen in grammatica tussen twee taalvariëteiten, i.c. de noordelijke standaardtaal en een zuidelijke variëteit van het Nederlands. Het betreft dan geen concurrentie tussen varianten meer, maar concurrerende systemen (vgl. voor soortgelijke gevallen betreffende variëteiten van het Engels Milroy 1987:162-164). Het is voorshands niet duidelijk in hoeverre verschillen zoals Braecke signaleert consequenties hebben voor het kader waarbinnen syntactische variatie verantwoord moet worden (zie hiervoor in het algemeen Romaine 1984:429 e.v.).

2.1.3 Beschrijvingskader

De beschrijving van de volgordevariatie gebeurt in deze studie binnen het kader dat de ANS (1984:596-616 en 909-1047) hanteert. Ook de gebruikte terminologie sluit in principe bij de ANS aan. Hieronder vatten we de voornaamste zaken kort samen en lichten we de gebruikte beschrijvingsconventie toe.

Werkwoorden kunnen met elkaar gecombineerd worden tot een groep. De eenvoudigste combinatiemogelijkheid is die van twee werkwoorden. In de volgende voorbeeldzin vormt *wordt* samen met *gedaan* één groep, die de functie van werkwoordelijk gezegde heeft.

- (1) (Ze zegt) dat daar onderzoek naar *wordt gedaan*.

We noemen *wordt* in zin (1) een groepsvormend werkwoord en *gedaan* het verbaal complement ervan. Het hulpwerkwoord *wordt* bepaalt de vorm die het zelfstandig werkwoord (of: hoofdwerkwoord) krijgt, namelijk een voltooid deelwoord. In een zin met een vorm van *moeten* als groepsvormend werkwoord zou er een 'korte infinitief' moeten staan (bijv. ...*dat men daar onderzoek naar moet doen*) en bij *dienen* zou het verbaal complement een infinitief met *te* moeten zijn (bijv. ...*dat men daar onderzoek naar dient te doen*). Men zegt daarom ook wel dat het ene werkwoord het andere 'regeert'. Wat de betekenis betreft kunnen we stellen dat *wordt* 'iets zegt over' *gedaan*, namelijk aangeeft dat het om een passief gaat (vgl. ANS 1984:597). Het groepsvormende karakter van een werkwoord komt het beste tot uitdrukking in een bijzin. Groepsvormend werkwoord én complement staan dan immers als één geheel aan het eind van de zin.

Een werkwoordgroep zoals in (1) kan zelf ook weer afhankelijk gemaakt worden van een hulpwerkwoord, dat op zijn beurt een groep vormt met een wat complexer verbaal complement. Vergelijk bijv. zin (2) met (1):

- (2) (Ze zegt) dat daar onderzoek naar *moet worden gedaan*.

In deze zin bepaalt *moet* de vorm van *worden* en geeft het een modale betekenis aan de hele verbale groep. Deze groep kan nu weer verbonden worden met nog een hulpwerkwoord, zoals in (3):

- (3) (Ze zegt) dat daar eigenlijk onderzoek naar *zou moeten worden gedaan*.

Op een dergelijke manier ontstaan er allerlei reeksen werkwoorden aan het eind van een zin. Zo'n aaneengesloten reeks van werkwoorden wordt een *werkwoordelijke eindgroep* genoemd. (Voortaan spreken we meestal kortweg van 'eindgroep'.) In een bijzin bevat die eindgroep alle werkwoorden, inclusief de persoonsvorm. In hoofdzinnen hoort de persoonsvorm daar niet bij, want die staat nu vooraan in de zin. Een werkwoordelijke eindgroep in een hoofdzin bevat dus altijd één element minder dan die in de ermee corresponderende bijzin. Vergelijk bijv. (4) met (3):

(4) Daar zou eigenlijk onderzoek naar moeten worden gedaan.

Het hulpwerkwoord uit de oorspronkelijke tweeledige verbinding, zoals *wordt/worden* in de voorbeelden (1) t/m (4), zullen we waar dat voor de duidelijkheid van de beschrijving nuttig lijkt, 'primaire' hulpwerkwoord noemen. Een hulpwerkwoord als *moet/moeten* heet dan 'secundaire' hulpwerkwoord, enzovoorts. Op een parallelle wijze kunnen we het oorspronkelijke complement - *gedaan* in zin (1) - 'primaire' complement noemen en *worden gedaan* 'secundaire' complement (dat wil zeggen het complement van *moet(en)*).

Een eindgroep vormt, enkele uitzonderingen daargelaten, in principe een ondoordringbaar geheel. Dat betekent dat tussen de werkwoorden geen niet-werkwoordelijke elementen kunnen staan. Uitgesloten is bijv. ...*dat hij dat heeft gisteren gezegd*.

De volgorde van de verschillende werkwoorden onderling en de plaatsing van de niet-werkwoordelijke elementen kan in de praktijk echter tot problemen aanleiding geven. De plaats die de werkwoorden in een eindgroep ten opzichte van elkaar innemen, ligt namelijk lang niet altijd vast. Zo zijn in ieder geval naast de zinnen (1) t/m (3) in het Nederlands ook mogelijk:

- (1a) ... gedaan wordt.
- (2a) ... moet gedaan worden.
- (2b) ... gedaan moet worden.
- (3a) ... zou moeten gedaan worden.
- (3b) ... zou gedaan moeten worden.
- (3c) ... gedaan zou moeten worden.

Verder komt het ook voor dat er toch niet-werkwoordelijke elementen tussen de werkwoorden van een eindgroep staan, zoals in:

- (1b) ... wordt naar gedaan.
- (2c) ... moet naar gedaan worden.
- (3d) ... zou moeten onderzoek naar gedaan worden.

Men spreekt hier van *doorbreking* van de werkwoordelijke eindgroep.

De vraag is echter of al die varianten even gebruikelijk zijn en, belangrijker nog, of ze allemaal (even) aanvaardbaar zijn in de standaardtaal.

Bij de behandeling van de interne volgorde in werkwoordelijke eindgroepen - en de daarmee vergelijkbare naamwoordelijke gezegdes (zie 2.5 en 4.6 en 4.7) - gebruiken we een code die uit letters bestaat. Die codering doet recht aan de hierboven gegeven structuurbeschrijving. Het groepsvormende werkwoord wordt met de hoofdletter A aangeduid, het complement met de volgende letters van het alfabet, naargelang het uit één werkwoord bestaat of complexer van samenstelling is dus met één (= B) of meer letters (= B + C + D). Dat betekent dat een tweeledige eindgroep zoals in (1) de code AB krijgt. Bij uitbreiding van de groep schuiven de letters één plaats op. In (2) krijgt het toegevoegde hulpwerkwoord *moet* nu de letteraanduiding A, de delen van het complement krijgen respectievelijk de aanduiding B en C. Het hoofdwkwoord heeft altijd de

letter die het verst in het alfabet komt (in de praktijk meestal niet verder dan D; we hebben dan te maken met een vierledige groep).

De lettercode geeft terzelfdertijd informatie over de volgorde die in een concrete eindgroep voorkomt. AB betekent dus hulpwerkwoord vóór zelfstandig werkwoord. Bij de eindgroepen van de zinnen (1) t/m (4) spreken we van oplopende reeksen (respectievelijk AB, ABC, ABCD en BCD). Met andere volgordes corresponderen andere codes. De omgekeerde werkwoordvolgorde uit zin (1a) krijgt de code BA. De volgorde in de eindgroep uit zin (2a) heeft de code ACB, enzovoorts.

Behalve dat de gehanteerde code in overeenstemming is met de structuurbeschrijving die hierboven gegeven is, heeft hij ook twee praktische voordelen. Ten eerste komt hij overeen met de code die gebruikt wordt in een deel van de literatuur waar we ons op gebaseerd hebben (De Schutter 1964, Stroop 1970 en De Cubber 1986, zij het dat Stroop cijfers in plaats van letters gebruikt). Dat vergemakkelijkt de vergelijking met de resultaten uit de genoemde studies. Ten tweede is uit de code meteen af te leiden of het om een eindgroep in een bijzin dan wel om één in een hoofdzin gaat. Tegenover de code ABC in de bijzin uit (2) staat voor dezelfde combinatie van werkwoorden met dezelfde onderlinge volgorde de code BCD in (4) (een hoofdzin waarin *zou* het A-werkwoord is). Bij hoofdzinnen ontbreekt dus in de codering van de eindgroep de eerste letter van het alfabet. Deze manier van aanduiden is vooral handig bij de presentatie van de onderzoeksresultaten in hoofdstuk 4. Bij een omgekeerde codering waarbij eenzelfde werkwoord altijd dezelfde letteraanduiding behoudt, ongeacht de omvang van de groep (bijv. telkens A voor het zelfstandig werkwoord *gedaan* in de zinnen (1) t/m (4)), zou het zinstype niet in één oogopslag aan de lettercombinatie af te lezen zijn.

2.2 VOLGORDE IN TWEEELEDIGE WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

2.2.1 Inleiding: de 'groene' en de 'rode' volgorde

Een haast klassiek grammaticaal geschilpunt vormt de onderlinge plaatsing van hulpwerkwoord en zelfstandig werkwoord in een tweeledige eindgroep. Dat beperkte deel van de problematiek omtrent de werkwoordvolgorde staat bekend als de kwestie van de 'groene' of de 'rode' volgorde. Deze bijna legendarische namen gaan terug op de kleur-aanduiding die Anita Pauwels voor de verschillende volgordes gebruikte op de kaarten in haar in 1949 geschreven en in 1953 gepubliceerde studie met de titel *De plaats van hulpwerkwoord[,] verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. Met de 'groene' volgorde wordt bedoeld deelwoord of infinitief vóór het hulpwerkwoord, dus bijv. *gezegd heeft* of *komen kan* (= BA in een bijzin), met de 'rode' volgorde het omgekeerde, dus bijv. *heeft gezegd* of *kan komen* (= AB).

De volgorde in tweeledige groepen is één van de weinige gevallen van syntactische variatie die in het bewustzijn van nogal wat taalgebruikers leven, waar sommigen zich zorgen over blijken te maken en waar anderen een uitgesproken mening over blijken te hebben. Opvallend, maar niet onverklaarbaar, is dat het daarbij vrijwel steeds uitsluitend om groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord gaat. Mensen die hierin

een probleem zien, willen weten wat goed is: (*Ik weet zeker dat zij dat*) gezegd heeft of heeft gezegd. Ze stellen telkens weer dezelfde vraag, en dat is al lang zo. Illustratief in dit opzicht zijn de ervaringen van de redactie van het maandblad *Onze Taal* van het gelijknamige Genootschap. Al in 1943 besteedde iemand uit de 'raad van deskundigen'^[3] naar aanleiding van een vraag van een lezer uitvoerig aandacht aan de werkwoordvolgorde, vooral die in tweeledige groepen (OT. 1943). In 1956 verzuchtte de toenmalige redacteur van het tijdschrift, J. Veering, dat de kwestie van de 'rode' en de 'groene' volgorde - hij zegt het niet zo - zowat de maandelijks vraag aan de redactie was. Hij bespreekt enkele factoren die bij de keuze voor de ene of de andere volgorde een rol zouden kunnen spelen (OT. 1956). In 1960 acht de redactie het nuttig nog een keer op de kwestie in te gaan (OT. 1960). Aanleiding is dit keer het artikel van Michels (1959) over de volgorde in naamwoordelijke en werkwoordelijke gezegdes (zie hierover meer in 2.5). Veel is er sindsdien niet veranderd. In 2.1.1 hebben we al aangegeven dat juist het probleem van de volgorde in tweeledige groepen bij de meest gestelde vragen hoort die de taaladviesdienst van het Genootschap voorgelegd krijgt.

De 'rode' en de 'groene' volgorde zijn al vaker het voorwerp van onderzoek geweest. Met het werk van A. Pauwels (1953) hebben we alleen maar één van de bekendste publikaties op dat terrein genoemd. Het betreft in hoofdzaak een dialectologisch onderzoek dat het hele taalgebied beslaat en waarvoor het materiaal via een schriftelijke enquête verzameld is. Een andere bekende dialectstudie, maar nu alleen met betrekking tot Nederland, is die van Stroop (1970). Zijn onderzoek is gebaseerd op materiaal bestaande uit spontane gesproken taal. Tot de interessantste aspecten van deze laatste studie behoort het feit dat Stroop niet alleen correcties op en aanvullingen bij het werk van A. Pauwels geeft - hij behandelt in tegenstelling tot A. Pauwels ook meerledige groepen en hij onderzoekt ook de hoofdzin -, maar haar uitkomsten zelfs versterkt. We komen daar in 2.2.3.1 op terug.

Voorts hebben we de beschikking over heel wat gegevens die gebaseerd zijn op verzamelingen geschreven materiaal. De voornaamste corpusstudies, die in de volgende paragrafen dan ook het uitgebreidst aan de orde komen, zijn die van De Schutter (1964 en 1976) en De Cubber (1986). Behalve in het laatste geval hebben al deze onderzoeken betrekking op de (geschreven) standaardtaal.

In wat volgt bespreken we eerst de algemene tendensen die zich in de keuze voor de 'groene' of de 'rode' volgorde aftekenen. We beginnen de bespreking met de groepen waar het minst discussie over bestaat: die met een infinitief als zelfstandig werkwoord (2.2.2). Daarna komen de groepen met een deelwoord (2.2.3). We presenteren in die paragrafen telkens een aantal globale resultaten uit de belangrijkste studies, tenminste voorzover die in exacte cijfers uit te drukken zijn. In paragraaf 2.2.4 behandelen we vervolgens verschillende factoren die de volgorde van de werkwoorden kunnen beïnvloeden.

[3] Het is niet duidelijk wie. Dat blijkt niet Overdiep te zijn, naar wiens werk wel veelvuldig verwezen wordt.

2.2.2 Groepen met een infinitief als zelfstandig werkwoord

In de ANS (1984:600-602) wordt vermeld dat het zelfstandig werkwoord in de vorm van een infinitief in de regel aan het eind van de eindgroep staat. Voor tweeledige groepen betekent dat dat de 'rode' volgorde (= AB) in de standaardtaal de gewone is. Op die regel worden echter twee belangrijke uitzonderingen gemaakt.

Ten eerste gaat het om een aantal welomschreven gevallen, vrijwel steeds met een infinitief met *te* als aanvulling bij het hulpwerkwoord, waarvan volgens de ANS bij sommige verplicht, bij andere bij voorkeur de 'groene' volgorde (= BA) gebruikt wordt. Tot die laatste categorie behoren onder meer combinaties met de hulpwerkwoorden *hebben* en *krijgen* (bijv. *(wat/veel) te doen hebben, te vertellen hebben; (heel wat) te verwerken krijgen*). Uit de bespreking van dergelijke combinaties (ANS 1984:574-577) blijkt dat naar het oordeel van de redactie de voorkeur voor de 'groene' volgorde sterker wordt naarmate de groep meer het karakter van een vaste uitdrukking heeft. Dat neemt niet weg dat in de praktijk zinnen voorkomen zoals in het volgende citaat:

- (1) De decaan van theologie [,] prof. Scheer [,] acht het niet uitgesloten dat het ontslag van Schaeffer *heeft te maken* met de trend dat de bisschoppen aparte ambtsopleidingen willen hebben (...).

(KU-nieuws, 18/09/86, blz. 5)

Te maken hebben (met) is als een min of meer vaste uitdrukking te beschouwen, met als betekenis 'verband houden' (zie ANS 1984:576). Toch wordt in (1) de 'rode' volgorde (= AB) gebruikt. Het is niet duidelijk of het hier een toevalligheid betreft of dat zich hierin een tendens manifesteert om ook *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord achterop te plaatsen. Recent corpusmateriaal dat uitsluitsel zou kunnen geven, is er niet. Voorzover groepen zoals hier besproken in materiaal van wat oudere datum voorkomen, wordt daarin altijd of bijna uitsluitend vooropplaatsing (= BA) gebruikt (zie De Schutter 1964:77 en De Cubber 1986:71).

De tweede uitzondering op de regel vormen combinaties van een modaal hulpwerkwoord met een infinitief als complement (*mogen zeggen, willen komen* etc.). Dergelijke combinaties zijn veel frequenter dan het vorige type. Er zijn dan ook veel meer onderzoeksgegevens over bekend. Een aantal daarvan zijn in tabel 2.1 bij elkaar gezet. Voorafgaand aan die tabel geven we de beschrijving van de situatie uit de ANS weer. In een passage die achteraf beschouwd niet uitmunt door helderheid, maakt de ANS (1984:602) een onderscheid tussen gesproken en geschreven taal. Voor de gesproken taal merkt de ANS op dat de voorkeur voor de 'rode' dan wel de 'groene' volgorde (resp. bijv. *kon zien* (= AB) of *zien kon* (= BA)) "in de verschillende delen van het taalgebied (...) niet dezelfde" is. Het gaat hier om variatie binnen de standaardtaal. Verder stelt de ANS dat in de geschreven (standaard)taal in het algemeen een voorkeur voor achteropplaatsing van de infinitief (= AB) bestaat. De omgekeerde volgorde, de 'groene' (= BA), is ook mogelijk, maar die zou in het algemeen gemakkelijker gaan bij infinitieven van werkwoorden die ook als hulpwerkwoord voorkomen. Zo zou eerder (2) dan (3) verwacht kunnen worden:

- (2) Vind je dat ik *blijven mag*?
 (3) Zeg dat ik haar *spreken moet*.

Ten slotte wordt nog gezegd dat vooropplaatsing van de infinitief (= BA) zowel in geschreven als in gesproken taal in bepaalde (niet nader gespecificeerde) gevallen als regionaal, dat wil dus zeggen niet als standaardtaal, te beschouwen is.

In tabel 2.1 geven we een overzicht van de belangrijkste onderzoeksresultaten met betrekking tot groepen met een infinitief als zelfstandig werkwoord.

Tabel 2.1: Tweeledige eindgroepen met een infinitief: volgorde in het algemeen (Nederland + Vlaanderen).

		groen (= BA)	rood (= AB)	n	zinstype
A. Pauwels 1953:180 ^[1]	dial.	33,1 %	66,9 %	1206	bijzin
De Cubber 1986:70 ^[2]	dial.	1,6 %	98,4 %	244	bijzin
A. Pauwels 1953:262	lit.	28,5 %	71,5 %	? ^[3]	bijzin
De Schutter 1964:73	lit.	16,9 %	83,1 %	1489	bijzin
De Schutter 1976:232	lit.	19,1 %	80,9 %	593	bijzin

(onze afronding van de percentages)

[1] Gemiddelde over 8 items (zie tekst); n = 1206, verspreid over 911 gemeenten.

[2] Deze gegevens hebben alleen betrekking op Vlaams materiaal.

[3] A. Pauwels geeft wel aantallen per auteur, maar geen algemeen totaal.

In de schriftelijke enquête van A. Pauwels kwamen acht zinnen voor met een infinitief als verbaal complement bij het hulpwerkwoord. De percentages in tabel 2.1 zijn het gemiddelde over die acht items. Voor de duidelijkheid wijzen we erop dat niet alle zinnen van het hetzelfde, hier besproken, type zijn. Ook de volgende gevallen horen daarbij: *laat vallen*; *durft (te) komen*; *kwam (te) zitten*. Door de ongelijksoortigheid is het resultaat enigszins vertekend, maar het gaat hier tenslotte alleen om een globale indruk.

De cijfers van De Cubber hebben betrekking op materiaal uit een soort oorlogsdagboek uit 1915 van een inwoner van Lokeren (Oost-Vlaanderen). Dit schriftelijke materiaal is in zijn algemeenheid als dialectisch te karakteriseren (zie De Cubber 1986:64-65). De Cubber heeft hier net als A. Pauwels ook de gevallen met *durven* meegerekend.

Het literaire corpus dat A. Pauwels in een appendix bij haar studie kort bespreekt, omvat een paar duizend zinnen van auteurs afkomstig uit alle provincies van het Nederlandse taalgebied. Het materiaal is van oudere datum, grosso modo van het midden van de vorige eeuw tot de helft van deze eeuw. Het corpus van De Schutter uit 1964 bestaat uit literair proza uit Nederland en Vlaanderen, vrijwel allemaal ongeveer van het midden van deze eeuw. De studie van De Schutter uit 1976 is gebaseerd op een tweede verzameling literair en ander proza ongeveer uit dezelfde periode en eveneens afkomstig

uit Noord en Zuid.

Uit de cijfers van tabel 2.1 komt duidelijk naar voren dat de 'rode' volgorde, dat wil zeggen achteropplaatsing van de infinitief, globaal genomen het gebruikelijkst is, maar de resultaten verschillen nogal naargelang van het onderzoek. Het relatief lage percentage in het dialectmateriaal van A. Pauwels (66,9%) wordt in dit geval veroorzaakt door de vier noordelijke provincies in Nederland (Friesland, Groningen, Drenthe en Noord-Holland). Daar wordt namelijk overwegend de 'groene' volgorde gebruikt. Dat algemene beeld wordt bevestigd in het onderzoek van Stroop, zij het dat deze ook in het Utrechts-Hollandse gebied een overwicht van de 'groene' volgorde constateert (zie Stroop 1970:136 (kaarten 3 en 4) en 139). Opvallend in de resultaten van A. Pauwels is verder dat de 'rode' volgorde (*zult zijn, kan komen* enz.) vrijwel steeds de hoogste percentages haalt (meer dan 95%) in de Belgische provincies West- en Oost-Vlaanderen, Brabant en Antwerpen. De resultaten van De Cubber voor Oost-Vlaanderen sluiten hierbij aan.

De percentages in het corpusmateriaal van A. Pauwels liggen dicht bij die uit haar dialectmateriaal. Dit keer is het gebruik van de 'rode' volgorde echter gelijkmatiger over alle provincies verdeeld (met een spreiding tussen 62,1% en 86,5%). Alleen Zeeland vormt hier een uitschieter (slechts 28,2% voor de 'rode' volgorde), maar dat kan aan de persoonlijke voorkeur liggen van die ene auteur die deze provincie vertegenwoordigt. Er kunnen zich trouwens nogal wat individuele verschillen tussen de auteurs voordoen, zoals ook De Schutter (1964:73) ten aanzien van zijn materiaal opmerkt. De beide corpora van De Schutter geven nagenoeg dezelfde verhouding tussen de twee volgordes te zien.

In het materiaal dat Van Es en Van Caspel voor hun beschrijving van de Nederlandse syntaxis verzamelden - verschillende soorten geschreven taal, maar ook enkele vraaggesprekken - constateren deze auteurs eveneens een groot overwicht voor de 'rode' volgorde. Ze vermelden echter geen getallen (Van Es & Van Caspel 1975:378-381).

Voorzover we ervan uit kunnen gaan dat dialect en gesproken standaardtaal op syntactisch vlak niet zoveel van elkaar verschillen (vgl. 2.1.1), kunnen we besluiten dat de hier besproken onderzoeksresultaten een ondersteuning vormen voor de algemene uitspraak in de ANS over regionale variatie. In ieder geval vindt ook de uitspraak over geschreven standaardtaal steun in het onderzoek: achteropplaatsing van de infinitief, dus de 'rode' volgorde (= AB), is de gewone volgorde.

2.2.3 Groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord

2.2.3.1 Het type 'hebben, zijn of worden + deelwoord': algemeen beeld

Het meest voorkomende en daarom het belangrijkste type tweeledige groep met een deelwoord vormen ongetwijfeld de combinaties met *hebben, zijn* of *worden* als groepsvormend werkwoord (hulpwerkwoord).

De ANS (1984:599) maakt ook hier weer een onderscheid tussen gesproken en geschreven taal. Zoals verderop zal blijken, is dat onderscheid in dit geval heel wezen-

lijk. De ANS stelt dat, afgezien van regionale verschillen, de volgorde met het deelwoord eerst, bijv. *gezegd heeft* (= BA, of de 'groene' volgorde), meer in gesproken taal voorkomt en het omgekeerde, bijv. *heeft gezegd* (= AB, of de 'rode' volgorde), meer in geschreven taal. Uit de formulering valt strikt genomen niets af te leiden over de absolute frequenties. Er wordt niet duidelijk gemaakt wat hoe dan ook de gebruikelijkste volgorde is resp. in gesproken en geschreven taal.

In tabel 2.2 zetten we weer een aantal onderzoeksgegevens bij elkaar uit dezelfde studies als vermeld in de vorige deelparagraaf (zie 2.2.2). We kunnen daar dit keer ook gegevens aan toevoegen uit studies die J.L. Pauwels (1970) bespreekt. Het gaat om twee door studenten van hem bestudeerde corpora literair proza uit de eerste helft van deze eeuw, telkens zowel uit Vlaanderen als uit Nederland. De percentages die J.L. Pauwels noemt hebben in dit geval betrekking op de beide materiaalverzamelingen samen.

Tabel 2.2: Tweeledige eindgroepen met een deelwoord: volgorde in het algemeen (Nederland + Vlaanderen).

		groen (= BA of CB)	rood (= AB of BC)	n	zinstype
A. Pauwels 1953:78 ^[1]	dial.	80,9 %	19,1 %	1206	bijzin
De Cubber 1986:66 ^[2]	dial.	76,8 %	23,2 %	522	bijzin
A. Pauwels 1953:262	lit.	57,6 %	42,4 %	? ^[3]	bijzin
De Schutter 1964:68	lit.	56,6 %	43,3 %	2284	bijzin
De Schutter 1976:238 ^[4]	lit.	53,0 %	47,0 %	951	bijzin
J.L. Pauwels 1970:96 ^[5]	lit.	76,0 %	24,0 %	?	hoofdzin

(onze afronding van de percentages)

- [1] Gemiddelde over 7 items (zie tekst); n = 1206, verspreid over 911 gemeenten.
- [2] Deze gegevens hebben alleen betrekking op Vlaams materiaal.
- [3] A. Pauwels geeft wel aantallen per auteur, maar geen algemeen totaal.
- [4] Actieve en passieve zinnen samengenomen; totalen en percentages berekend over de aantallen zoals gerapporteerd op blz. 238, tabel 20 sub a (deze gegevens komen in dit geval niet exact overeen met die op blz. 232 bij De Schutter).
- [5] Terwille van de vergelijkbaarheid geven we hier het gemiddelde tussen Vlaanderen (81% groen) en Nederland (71% groen).

Het onderzoek van A. Pauwels (1953) geeft een veel gedetailleerder beeld van de situatie in de Nederlandse dialecten dan uit een eerder, beperkter, onderzoek met betrekking

tot groepen met een deelwoord van Van den Berg (1949:155-158) naar voren komt. Volledigheidshalve vermelden we dat tot de zeven items uit de enquête van A. Pauwels weer twee andersoortige tweeledige groepen behoren, te weten ...*geschreven staat* en ...*begraven ligt*.

Zonder op details in te gaan kunnen we zeggen dat in het grootste deel van het taalgebied in de dialecten overwegend tot uitsluitend de 'groene' volgorde (= BA, deelwoord eerst) gebruikt blijkt te worden. In grote lijnen wordt dit voor Nederland bevestigd door de resultaten van het dialectonderzoek van Stroop (1970), maar er zijn ook verschillen tussen de beide onderzoeken. De 'groene' volgorde is in de resultaten van Stroop nog sterker vertegenwoordigd dan in de resultaten van A. Pauwels. Het meest essentiële verschil is dat Stroop veel meer plaatsen aantreft waar alleen maar vooropplaatsing van het deelwoord (= BA) gebruikt wordt (Stroop 1970:132 en 135). Ongetwijfeld is het feit dat A. Pauwels de enquêtezinnen steeds in de 'rode' volgorde (= AB) aanbood, voor een deel debet aan de verschillen tussen de beide onderzoeken. Een aantal informanten heeft zich laten leiden door wat er aangeboden werd. Stroop weet echter aannemelijk te maken dat vooral de geschreven taal en de daarin sterk aanwezige tendens om de 'rode' volgorde te gebruiken (zie verderop) hun invloed hebben laten gelden. Tegen een dergelijke achtergrond is het niet verwonderlijk als sommige informanten in een helemaal *schriftelijk* uitgevoerde enquête een volgorde opgeven die ze van nature, in spontane gesproken taal, misschien niet gebruiken. Alles bij elkaar moet de conclusie zijn dat de geconstateerde verschillen tussen het onderzoek van A. Pauwels en dat van Stroop in hoofdzaak op de methode van onderzoek terug te voeren zijn. (Vergelijk ook De Hoop & Smabers 1987:288-289.) Door haar aanpak heeft A. Pauwels bij de groepen met een deelwoord, maar ook bij die met een infinitief als complement, relatief teveel de 'rode' volgorde aangetroffen. Die 'rode' volgorde, bijv. *heeft gezegd*, heeft blijkens de beide studies alleen een sterke positie in Twente en in een deel van Nederlands-Limburg (zie Stroop 1970:130 (kaart 2) en 132).

De gegevens van De Cubber (1986) die in tabel 2.2 opgenomen zijn, laten een duidelijk overwicht van de 'groene' volgorde in dit wat oudere Oostvlaamse corpusmateriaal zien.^[4] Een aanwijzing dat in een veel ruimer Vlaams gebied vooropplaatsing van het deelwoord zeker in gesproken taal de gewone volgorde is, kan gehaald worden uit het recentere dialectmateriaal dat Vanacker (1970) op doorbreking van de eindgroep onderzocht (zie 2.6, voetmoot 26).

2.2.3.2 *Geschreven tegenover gesproken taal*

Afgaand op de toestand in de dialecten menen we te mogen besluiten dat voor het merendeel van de Nederlandstaligen in gesproken taal de volgorde met het deelwoord vooraan althans in tweeledige eindgroepen de meest natuurlijke is. Nu doet zich ten aanzien van deze volgorde een opvallend verschijnsel voor. In geschreven taalgebruik

[4] Dat resultaat ligt in de lijn van de uitkomsten van A. Pauwels.

blijken heel wat mensen de neiging te hebben de voor hen gewone volgorde te veranderen en het deelwoord achteraan te plaatsen, dus bijv. *heeft gezegd* te schrijven in plaats van *gezegd heeft*. Waarschijnlijk speelt de opvatting 'schrijf niet zoals je spreekt' hierin een belangrijke rol (vgl. ook De Rooij 1986:143). In ieder geval brengt Sassen (1963:16) het vervangen van de 'endogene' volgorde (deelwoord eerst) door de 'exogene' (deelwoord achterop) in verband met taalcultuur, met het onderscheiden van geschreven en gesproken taal (vgl. ook Zaalberg 1975:74-75).

De resultaten van tellingen in literair corpusmateriaal zijn in dit opzicht tekenend (zie tabel 2.2). A. Pauwels (1953:257 e.v.) constateerde al dat haar materiaal uit geschreven literaire bronnen wat de gebruikte volgorde betreft nogal afweek van haar dialectmateriaal. Opmerkelijk is dat de verdeling over de provincies hier weer, net als bij de groepen met een infinitief, tamelijk gelijkmatig is. Uitschieters naar beneden zijn dit keer behalve Zeeland (25% 'rode' volgorde), West-Vlaanderen (33,8%) en Utrecht (27,1%). Overigens ligt de spreiding tussen 37,4% en 66,6%. Er blijken grote verschillen in voorkeur op te treden van auteur tot auteur, en zelfs bij eenzelfde auteur van werk tot werk. Op dergelijke verschillen wijst verder Sassen (1963:14-15). Het overwicht van de 'rode' volgorde dat Van Mulders (1948:20) in een roman van Cissy van Marxveldt aantreft, hoeft dan ook niet meer dan toeval te zijn. Belangrijker is de vaststelling dat ook uit het materiaal van De Schutter (1964 én 1976) een aanzienlijk aandeel van de 'rode' volgorde tevoorschijn komt. In het corpus voor het onderzoek uit 1976 is de verdeling 'groen'- 'rood' zelfs bijna 50/50. Uiteraard gaat het ook hier weer om een globaal en zeer ongenueanceerd beeld, waarbij bovendien geabstraheerd is van allerlei linguïstische factoren die De Schutter onderzocht heeft (zie 2.2.4). Eén van die factoren is bijv. het onderscheid tussen hoofd- en bijzinnen. Dat onderscheid zou een gedeeltelijke verklaring kunnen vormen voor het feit dat het door J.L. Pauwels (1970) besproken materiaal hier uit de toon valt. In hoofdzinnen komt namelijk relatief meer de 'groene' volgorde voor dan in bijzinnen. Het in tabel 2.2 vermelde gemiddelde percentage komt hier zelfs nagenoeg overeen met de in dialectonderzoeken bereikte percentages.

De discrepantie tussen gesproken en geschreven taal wordt nog groter als we ook niet-literair taalgebruik in de vergelijking betrekken. Sassen (1963:13) merkte al op dat naar zijn indruk de 'rode' volgorde vooral in "het ambtelijke, journalistieke en wetenschappelijke proza" overwoog.

Tabel 2.3 geeft een overzicht van enkele steekproeftellingen met betrekking tot Nederlandse krantetaal.

Stroop ging het voorkomen van de 'groene' en de 'rode' volgorde na in toevallig gekozen nummers uit 1970 van twee regionale (noordoostelijke) kranten - dus uit het 'groene' gebied - en één landelijk dagblad (de Volkskrant). De cijfers van J.L. Pauwels hebben betrekking op enkele exemplaren uit de periode 1963-1965 van vijf landelijke kranten, waaronder de Volkskrant en de NRC. De Rooij telde de tweeledige groepen in het subcorpus krantetaal van het Eindhovense corpus (materiaal uit 1969-1970). In het geval van De Hoop & Smabers betreft het een kleine steekproef uit een nummer van de Volkskrant uit 1986.

Tabel 2.3: Tweeledige eindgroepen met een deelwoord: volgorde in Nederlandse krantetaal.

	groen (= BA of CB)	rood (= AB of BC)	n	zinstype
Stroop 1970:133	19,7 %	80,3 %	?	bijzin
J.L. Pauwels 1970:96	23,6 %	76,4 %	660	hoofdzin
De Rooij 1986:143 ^[1]	16,8 %	83,2 %	806	bijzin
De Hoop & Smabers 1987:295	18,0 %	82,0 %	100	?

[1] De Rooij vermeldt alleen aantallen; percentages van ons.

Het is duidelijk dat de hier gepresenteerde resultaten absoluut niet meer in verhouding staan tot wat men op basis van de gesproken taal zou verwachten. Als contrast vermelden we hier nog de resultaten van een telling die De Rooij (1986:143) uitvoerde op het zgn. Amsterdamse corpus met gesproken taal ("een soort grootste gemene deler van het Randstadnederlands"). Hij trof daarin 273 keer de 'groene' en 111 keer de 'rode' volgorde aan, dat is 71,1% tegenover 28,9%. Deze percentages sluiten goed aan bij die van de al eerder genoemde dialectonderzoeken (zie tabel 2.2).

Zulke diametraal tegenover elkaar staande uitkomsten vormen voor Stroop aanleiding om te spreken van "de Schrijfdemon" en "een soort nationaal [Nederlands, W.H.] bijgeloof" dat de 'groene' volgorde, met het deelwoord eerst, niet goed (genoeg) zou zijn voor geschreven taal (Stroop 1970: resp. 139 en 135).

Dat dit idee ook tegenwoordig onder journalisten leeft, is gebleken bij de voorbereiding van het onderhavige normenproject. In het kader van dit onderzoek werd de redacties die hun medewerking verleenden, gevraagd naar redactionele richtlijnen op taalgebied. Met betrekking tot volgordekwesties leverde dat weinig concreets op. Toch bleek dat bij ten minste twee kranten, en zeker niet de minst invloedrijke, namelijk de NRC en de Volkskrant, de mening heerst dat het achteraanplaatsen van het deelwoord beter is. In een gesprek met twee journalisten van de NRC, onder wie een eindredacteur, kwam naar voren dat zij vonden dat het hulpwerkwoord vóór het deelwoord hoort te staan (dus: *heeft gezegd*), "behalve als het ritme de omgekeerde volgorde vereist" (vgl. 2.2.3.3). We moeten er echter op wijzen dat iets dergelijks niet als richtlijn opgenomen is in het boekje *Stijl en Spelling in NRC Handelsblad* dat begin 1988 verscheen en waarvan die eindredacteur één van de samenstellers was. Anders is dat bij de Volkskrant. We citeren uit *Het stijlboek van de Volkskrant* (1986), blz. 43-44:

"Het verdient in het algemeen de voorkeur hulpwerkwoord en koppelwerkwoord (*hebben, zijn; worden*) vóór het voltooid deelwoord te plaatsen en beide woorden zo dicht mogelijk bij elkaar te houden. Dat is helderder en krachtiger.

Dus niet:

- Lubbers vindt dat het verhogen van belasting vermeden moet worden.

Maar:

- Lubbers vindt dat het verhogen van belasting moet worden vermeden.

En niet:

- Michels verklaarde dat het Nederlands elftal aan de verwachtingen voldaan had.

Maar:

- Michels verklaarde dat het Nederlands elftal aan de verwachtingen had voldaan."

Blijkens dit citaat wordt achteropplaatsing van het deelwoord zowel voor tweeledige als voor drieledige werkwoordelijke eindgroepen aanbevolen. Het is niet duidelijk waar het argument dat daarbij gegeven wordt, op gebaseerd is (zie ook 2.2.3.3). Het citaat is om nog een andere reden interessant. Hulpwerkwoord en koppelwerkwoord worden hier in één adem genoemd. Als dit geen vergissing is, dan valt hieruit de conclusie te trekken dat geadviseerd wordt de 'rode' volgorde (en het equivalent daarvan in drieledige groepen) ook in naamwoordelijke gezegdes te gebruiken (zie 2.5).

Ook buiten journalistieke kringen, in de taaladvisering, wordt soms het gebruik van de 'rode' volgorde aanbevolen. Stroop (1970:134) geeft daar al voorbeelden van. Een bekend voorbeeld is Charivarius (1946:48). Maar ook Damsteegt (1980:21) merkt op: "Uit stilistisch oogpunt verdient het dikwijls aanbeveling het hulpwerkwoord voor het gezegdewerkw. te plaatsen." Een dergelijk advies blijkt ook in Vlaanderen navolging te vinden, zo bijv. bij Buyse & Penninckx (1977:55-56). Deze auteurs maken eerst terecht een onderscheid tussen groepen met een infinitief en groepen met een deelwoord en stellen dat de Vlamingen in het laatste geval minder vertrouwd zijn met de 'rode' volgorde. Vervolgens schrijven ze echter: "In niet plechtige, dus gewone stijl verdient het veelal aanbeveling het hulpwerkwoord vóór de infinitief of het verleden deelwoord te plaatsen (zinsritme!). Overigens hoeft te dien aanzien geen eenvormigheid te bestaan in een zelfde opstel." Hiermee lijken ze alsnog Verhasselt gelijk te geven, die al eerder (1961:153) een verschil tussen Noord en Zuid constateerde, maar de indruk had dat in Vlaanderen de neiging bestond om het Noordnederlandse voorbeeld (i.e. om de 'rode' volgorde systematisch(er) te gebruiken) te volgen.

Een enkele keer wordt het tegenovergestelde geadviseerd. Paardekooper (1981:16) erkent dat achterop- en vooropplaatsing van het deelwoord allebei mogelijk zijn, maar hij voegt eraan toe dat de eerste volgorde niet zo frequent is. (Dat laatste is alleen te begrijpen als men weet dat Paardekooper consequent van het primaat van de gesproken taal uitgaat.) Elders zegt Paardekooper zelfs dat een volgorde als *...was gekomen* niet aan te raden is. Tegelijkertijd raadt hij de 'groene' volgorde voor groepen met een infinitief (bijv. *...komen zou*) af (Paardekooper 1984:32). Ook in zijn *Beknopte* (1986:96) noemt hij vooropplaatsing van het deelwoord de voorkeurvorgorde.

We hebben gezien dat er verschillen in gebruik van de 'rode' of de 'groene' volgorde zijn tussen gesproken en geschreven taal. Verder is gebleken dat bepaalde groepen taalgebruikers vinden dat de 'rode' volgorde in ieder geval in geschreven taal beter is. Een interessante vraag is nu of meer mensen in dezen een onderscheid maken tussen gesproken en geschreven taal. De Hoop & Smabers (1987) hebben geprobeerd dit na te gaan bij een aantal Groningse eerstejaarsstudenten. Ze lieten hun proefpersonen ten aanzien

van twee testitems een voorkeur voor één van de twee mogelijke volgordes uitspreken, één keer voor gesproken taal (mondelinge aanbieding), en één keer voor geschreven taal (schriftelijke aanbieding). Daarna moesten de proefpersonen over elke variant een oordeel uitspreken aan de hand van een vijfpuntsschaal, waarbij de gradatie liep van 'typisch schrijftaal' (= 1) tot 'typisch spreektaal' (= 5). Kort samengevat komen de resultaten van dat onderzoekje erop neer dat de proefpersonen op dit punt geen enkel onderscheid maken tussen gesproken en geschreven taal. De 'groene' volgorde krijgt telkens het vaakst de voorkeur. Die volgorde wordt bovendien als een neutrale variant ('net zoveel in geschreven als in gesproken taal') beoordeeld (zie De Hoop & Smabers 1987:292-293).

Het zou voorbarig zijn aan deze resultaten de conclusie te verbinden dat het onderscheid in een beschrijving zoals de ANS die biedt, maar beter weggelaten kan worden. Daarvoor is eerst onderzoek op ruimere schaal nodig. Het is niet ondenkbaar dat de uitkomsten van het genoemde onderzoekje in belangrijke mate bepaald zijn door de herkomst van de proefpersonen. Van de in totaal 61 studenten kwamen er 40 (dat is 2/3) uit de drie noordoostelijke provincies van Nederland, namelijk Friesland, Groningen en Drenthe (De Hoop & Smabers 1987:291). Dat zijn uitgerekend drie provincies waar in de dialecten haast uitsluitend de 'groene' volgorde gebruikt wordt, zoals De Hoop & Smabers overigens zelf in hun artikel (op blz. 288) vermelden. Alleen brengen ze hun resultaten niet met dat feit in verband.

2.2.3.3 Motiveringen voor een keuze

Voor we de bespreking afronden, noemen we nog even de voornaamste (categorieën van) motieven die, al dan niet bewust, gehanteerd (kunnen) worden bij de keuze voor de ene of de andere volgorde.

1. Vermijden van vreemde invloeden

Nogal wat mensen - voorzover ons bekend is vrijwel alleen Nederlanders - zijn de mening toegedaan dat de 'groene' volgorde vermeden moet worden omdat dat Duits is (vgl. OT. 1956:43 en Stroop 1970:134).^[5] Deze volgorde komt inderdaad ook in het Duits voor en is in de Duitse standaardtaal zelfs de enig mogelijke (dus bijv. ...*gesagt hat*, maar eveneens ...*kommen kann*; merkwaardig genoeg schijnt niemand zich over de overeenkomst tussen een Nederlandse volgorde als ...*komen kan* en het Duitse equivalent ervan druk te maken). Dat hoeft natuurlijk nog niet te betekenen dat de 'groene' volgorde in het Nederlands aan beïnvloeding door het Duits te wijten is. Het idee dat het om een syntactisch germanisme zou gaan is dan ook al door verschillende auteurs als onzinnig van de hand gedaan. W. de Vries (*Het oneigene*, blz. 24) spreekt hier van

[5] Roland de Bonth maakte ons attent op een badinerend stukje van Battus over de werkwoordvolgorde (de Volkskrant van 24 november 1989), waarin deze het hier genoemde argument evenals het onder punt 2 te noemen aspect van taalcultivering op de korrel neemt.

"misogermanie" en Zaalberg (1975:88) merkt op dat de volgorde *is geweest* (de 'rode') net zo goed een anglicisme genoemd zou kunnen worden.

2. Taalcultivering

In het bovenstaande is genoegzaam aangetoond dat de geschreven taal op het punt van de werkwoordvolgorde duidelijk van de gesproken taal verschilt. Vooral in journalistiek en ambtelijk taalgebruik lijkt men zich te willen afzetten tegen de spontane, gesproken taal (vgl. OT. 1956:43). De 'rode' volgorde wordt geschikter (helderder, mooier, en dergelijke) gevonden voor geschreven taal.^[5a]

3. Aanbrengen van afwisseling in een tekst

Op grond van dit stilistische motief gebruikt men afwisselend de 'rode' en de 'groene' volgorde (vgl. Den Hertog 1904:39; OT. 1956:41; Buyse & Penninckx 1977:56-57). Een tegenovergestelde overweging is dat juist eenvormigheid in een tekst nastrevenswaardig is (vgl. Michels 1959:207-208).

In de volledig herziene uitgave van zijn bekende *Schrijfwijzer* schrijft Renkema (1989:118) dat "het einde van een zin of een alinea soms krachtiger (kan) overkomen" als vooropplaatsing van het deelwoord door achteropplaatsing vervangen wordt. Hij maakt niet duidelijk waar hij dit op baseert. Waarschijnlijk gaat het om een persoonlijke smaak van de auteur.^[6]

4. Streven naar een optimaal zinsritme

Dat ritme (of: accentstructuur, klankstructuur, maatgevoel of wat dies meer zij) een rol zou spelen bij of zelfs bepalend zou zijn voor de keuze voor de ene of de andere volgorde, is zonder twijfel de vaakst gemaakte opmerking (zie bijv. Den Hertog 1904:39; OT. 1943:25; Charivarius 1946:48; Rijpma, Schuringa & Naarding 1957:87).^[7] Meestal wordt niet aangegeven wat daar concreet mee bedoeld wordt. Toch is het idee dat ritme een rol speelt bepaald niet uit de lucht gegrepen, zoals we in 2.2.4 duidelijk zullen proberen te maken. Af en toe worden wel concrete aanwijzingen gegeven die we tot de hier genoemde categorie motiveringen zouden willen rekenen. Zo wordt bijv. aangeraden twee soortgelijke of zelfs gelijklopende elementen naast elkaar te vermijden, dus bijv. niet te schrijven: *...wat hier uiteengezet is, is...; de man die het ongeluk veroorzaakt*

[5a] Op dit aspect van taalcultivering wijzen ook Van Haeringen en Van den Berg in een discussie naar aanleiding van een lezing van laatstgenoemde op het 18e Vlaams filologencongres (zie de *Handelingen*, 1949:161). Voor de lezing zelf zie men Van den Berg (1949).

[6] Die toevoeging lijkt ons dan ook bepaald geen verbetering ten opzichte van de vroegere uitgave van het taaladviesboek. Overigens gebruikt Renkema nu voor het eerst de termen 'groene' en 'rode' volgorde in zijn uitleg, maar jammer genoeg precies verkeerdt (behalve in één enkele zinsnede, als hij het over het taalgebruik van Huizinga heeft). Gelukkig voor de nietsvermoedende lezer is de uitleg van het taalprobleem - welke volgorde kan of moet ik gebruiken? - op zichzelf wel juist (maar in het geheel klopt die ene zin natuurlijk niet). De termen zijn voor het geven van een advies overbodig.

[7] Een dergelijke opmerking troffen we onlangs nog aan in een column over de volgorde van werkwoorden van Kees Bastianen in de Volkskrant van 14 april 1990.

heeft, heeft verklaard...; ...dat hij gehad had; is de man die het ongeluk heeft veroorzaakt, doorgereden? (vgl. OT. 1956:42; Buyse & Penninckx 1977:57; Renkema 1982:178 of 1989:118).

2.2.3.4 Tot besluit: een geval van taalverandering?

We kunnen na dit alles de balans opmaken. Bij tweeledige eindgroepen van het type 'modaal hulpwerkwoord + deelwoord' bestaat er in principe vrijheid van plaatsing van de elementen (vgl. de beschrijving bij Rijpma, Schuringa & Van Bakel 1972:207). Vooropplaatsing en achteropplaatsing van het deelwoord hebben echter niet dezelfde (stilistische) gebruikswaarde. In gesproken taal is vooropplaatsing (= BA) (nog) de gebruikelijkste volgorde. Achteropplaatsing (= AB) is in bepaalde soorten schriftelijk taalgebruik de meest voorkomende volgorde. Voor het taalgevoel van bepaalde groepen taalgebruikers is dat ook de geschiktste constructie.

Het is niet zeker dat het veelvuldig gebruik van de 'rode' volgorde zonder meer aan een "Schrijfdemon", aan "taaldictatuur" of aan een misverstand geweten kan worden (zie Stroop 1970). Het is goed mogelijk dat we hier hoe dan ook met een geval van taalverandering te maken hebben. De taaiheid van de discussie over deze volgordes (met name in Nederland) lijkt op het bestaan van twee soorten taalgevoel te wijzen die met elkaar botsen. Ook het feit dat men steeds meer mensen in spontaan maar niet-dialectisch mondeling taalgebruik de 'rode' volgorde kan horen zeggen, lijkt ons een aanwijzing te zijn dat die volgorde tot een (eventueel tweede) natuur geworden is en dat er een verandering plaatsgevonden heeft of zich aan het voltrekken is. Of het een recente evolutie betreft of niet, is alleen door uitgebreid kwantitatief historisch onderzoek na te gaan. Vast staat dat al in vroegere taalstadia, ook in het Middelnederlands, de beide volgordes naast elkaar voorkwamen (zie bijv. Van den Berg 1949:158 e.v.).

2.2.3.5 Andere types met een deelwoord

Bij andere types tweeledige groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord is de vrijheid in volgorde niet zo groot. De ANS (1984:600) wijst erop dat het deelwoord in bepaalde gevallen altijd of bij voorkeur als eerste geplaatst wordt (= BA, de 'groene' volgorde). Als voorbeelden worden gegeven:

- (1) Ik hoop dat we voor zo'n ramp *gespaard blijven*.
- (2) Hij is blij dat zijn appels *verkocht raken*.
- (3) De Britse troepen zullen een sector *toegewezen krijgen*.

In het eerste en tweede geval lijkt de omgekeerde volgorde uitgesloten (vgl. ANS 1984:528-529). In een geval als (3) zijn beide volgordes mogelijk, maar de gebruikte volgorde is waarschijnlijk gewoner. Hoeksema (1980-1981:93-94) maakt hierbij overigens een onderscheid tussen eindgroepen waarin *krijgen* als persoonsvorm optreedt (dus

eindgroepen in een bijzin) en eindgroepen met *krijgen* in de vorm van een infinitief (in een hoofdzin). De volgorde AB resp. BC (de 'rode') lijkt hij wel normaal te vinden in een zin als (4), maar niet in een zin als (5) (cursivering en haakjes van ons, W.H.):

- (4) De dominee zorgde ervoor(,) dat de kerkeraad zijn antwoord per kerende post *kreeg toegezonden*.
- (5) ?De kerkeraad wou het antwoord van de dominee per kerende post *krijgen toegewonden*.

Een interessante vraag is of de tendensen die in 2.2.3.1 e.v. beschreven zijn, ook hier hun invloed laten gelden en of bijv. in geschreven taal ook in dergelijke gevallen door sommige groepen taalgebruikers de 'rode' volgorde geprefereerd wordt (dus bijv. *krijgen toegewezen*).

2.2.4 Factoren die een rol kunnen spelen bij de volgorde van de werkwoorden in de eindgroep

2.2.4.1 Inleiding

Al meer dan eens is aandacht besteed aan de vraag of er geen regelmatigheden te ontdekken vallen in het op het oog of op het gehoor willekeurige gebruik van diverse volgorde. Vooral via een nauwkeurig onderzoek van corpusmateriaal heeft men geprobeerd linguïstische factoren te achterhalen die van invloed zouden kunnen zijn op de keuze voor de ene of de andere volgorde. Uit de resultaten van dergelijk onderzoek komt naar voren dat in ieder geval de volgende factoren een rol kunnen spelen, zowel bij twee- als bij meerledige eindgroepen (vgl. 2.3.5):

- de aard van het groepsvormende werkwoord;
- de vorm van het verbaal complement, meer bepaald het al dan niet scheidbaar samengesteld zijn van dat werkwoord;
- het al dan niet voorkomen van een accentdragend element vlak vóór de eindgroep;
- het al dan niet voorkomen van elementen ná de eindgroep.

De laatste drie factoren vormen samen een complex geheel van *ritmische* factoren.

Hieronder zullen we de rol van deze vier factoren bij tweeledige eindgroepen nader bespreken. We doen dat aan de hand van gegevens over *bijzinnen* (met achter-pv), al is natuurlijk niet a priori aan te nemen dat de genoemde factoren in *hoofdzinnen* geen rol zouden spelen. De reden is alleen dat voor hoofdzinnen in de corpusstudies waar we hier van uit willen gaan, veel minder materiaal beschikbaar is. De Schutter (1976:236-237) merkt over zijn materiaal uit 1964 in het algemeen alleen op dat in hoofdzinnen - net als in beknopte bijzinnen overigens - de plaatsing van de werkwoorden niet helemaal overeenkomt met die in volledige bijzinnen. Voorzover er hier nog sprake is van een in principe vrije keuze - wat bijv. in eindgroepen met een infinitief als modaal hulpwerkwoord niet het geval is; zo lijkt alleen *ik zal...moeten schrijven* mogelijk -, blijkt met name in hoofdzinnen de 'groene' volgorde (= A...CB, dus deelwoord

vóór de infinitief) in belang toe te nemen. Ook het schaarse materiaal uit 1976 en dat van De Cubber (1986:74) wijzen in die richting. Een verklaring voor dat op zich opmerkelijke feit wordt echter niet gegeven.

2.2.4.2 De aard van het groepsvormende werkwoord

Diverse auteurs hebben onderzocht of er verschillen optreden naargelang van het groepsvormende werkwoord. Dat het wat uitmaakt of we met een combinatie met een deelwoord of één met een zgn. korte of lange infinitief te maken hebben, hoeft nauwelijks betoog (zie de tabellen 2.1 en 2.2). Het gaat er veeleer om te kijken of bijv. combinaties van *hebben* met een deelwoord een andere tendentie vertonen dan combinaties van *worden* met een deelwoord. Vanuit een ander standpunt bekeken luidt de vraag of er wat de volgorde van de werkwoorden betreft verschillen zijn tussen actieve en passieve zinnen. Bij de werkwoorden die een infinitief als complement hebben, kan bijv. gekeken worden naar onderlinge verschillen tussen modale werkwoorden.

Als we onze aandacht beperken tot de courantste combinaties met een deelwoord, dan blijkt het enquêtemateriaal van A. Pauwels geen duidelijk verschillende resultaten voor *zijn* (actief), *hebben* en *worden* op te leveren: resp. 72,7%, 75,4% en 78% voor de 'groene' volgorde, ofwel BA (A. Pauwels 1953:116). Haar corpusresultaten voor dezelfde werkwoorden in literair proza liggen eveneens dicht bij elkaar: resp. 57,4%, 62% en 63% (i.a.p., blz. 263). Het materiaal van Van Es & Van Caspel (1975:382-384) verschaft evenmin duidelijkheid, al zou men uit de formulering van beide auteurs kunnen afleiden dat bij combinaties met *hebben* juist de 'rode' volgorde (= AB) gangbaarder is dan de 'groene'. De uitkomsten van De Schutter (1964 en 1976) en De Cubber (1986) geven iets meer houvast omdat ze in dezelfde richting wijzen (zie tabel 2.4).

Tabel 2.4: Tweeledige eindgroepen met een deelwoord: de invloed van de aard van het groepsvormende werkwoord op de volgorde (bijzinnen).

	groen (= BA)			rood (= AB)		
	I	II	III	I	II	III
hebben	52,7 %	44,9 %	64,2 %	47,3 %	55,1 %	35,8 %
zijn (actief)	55,2 %	55,9 %	79,8 %	44,8 %	44,1 %	20,2 %
worden	62,1 %	58,1 %	77,5 %	36,9 %	41,9 %	22,5 %
zijn (passief)	69,1 %	68,1 %	84,2 %	30,9 %	31,9 %	15,8 %

(onze afronding van de percentages)

Gegevens uit:

I De Schutter 1964:69;

II De Schutter 1976:238;

III De Cubber 1986:66.

Globaal genomen komt de volgorde deelwoord - persoonsvorm (= BA) meer voor in passieve zinnen dan in actieve. In het corpus van De Schutter (1976) levert het passief in totaal 61,8% 'groene' volgorde op tegenover 48,6% voor het actief.[8] Het verschil tussen actief en passief is bij een vergelijking van de afzonderlijke werkwoorden niet overal in dezelfde mate en ook niet altijd aanwezig. Het verst uit elkaar liggen in ieder geval in alle drie de corpora de werkwoorden *hebben* en *zijn* (passief). Bij *hebben* komen de hoogste percentages voor de 'rode' volgorde (= AB) voor. In het tweede corpus is die volgorde bij *hebben* zelfs frequenter dan de 'groene'. De daarstraks gemaakte opmerking over het materiaal van Van Es en Van Caspel sluit hier overigens mooi bij aan. Wat de oorzaak van het verschil tussen actief en passief is, is niet duidelijk. De verklaring die De Schutter (1964:69) en De Cubber (1986:66) geven, vinden we niet erg overtuigend. Beide auteurs brengen de hogere frequentie van de volgorde BA in passieve zinnen in verband met de formele overeenkomst die kan optreden tussen werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes (zoals (...) *dat ze overtuigd zijn*; (...) *dat ze getrouwd was*). Ze lijken daarbij impliciet uit te gaan van een soort (al dan niet bewuste) strategie van de taalgebruiker om onder invloed van de 'verplichte' volgorde adjectief - werkwoord (vergelijkbaar met BA) in een naamwoordelijk gezegde ook in passieve werkwoordelijke gezegdes de volgorde AB te vermijden. Ook het verschil tussen *hebben* en actief *zijn* zou uit analogiewerking van *zijn* (hulpwerkwoord) + verbaal complement met de combinatie koppelwerkwoord *zijn* + naamwoordelijk deel te verklaren zijn. Onzes inziens kan er zeker sprake zijn van analogiewerking, maar er lijkt ons juist veel meer te zeggen voor een omgekeerd effect, namelijk een keuze voor de 'rode' volgorde bij grensgevallen zoals hierboven (met een deverbatief adjectief) onder invloed van een toename van die volgorde in werkwoordelijke gezegdes (zie 2.5). De Schutter noemt dat effect ook, maar hij spreekt van een "beperkte mate" van beïnvloeding.

Ook wat combinaties van de modale hulpwerkwoorden *zullen*, *moeten*, *kunnen*, *willen* en *mogen* met een infinitief betreft, treden er onderlinge verschillen in voorkeur voor een bepaalde volgorde op (zie tabel 2.5).

[8] De cijfers Van De Schutter (met name 1976) presenteren we hier en verderop onder voorbehoud. Doordat de gegevens enkele fouten lijken te bevatten, zijn ze niet gemakkelijk op hun waarde te schatten. Zoals bij tabel 2.2 al opgemerkt werd, kloppen de totaalen op blz. 232 en 238 uit de studie van 1976 niet exact met elkaar. Daardoor moeten de percentages enigszins bijgesteld worden. Een evidente vergissing is het aantal van 407 onderaan tabel 15 op blz. 233. Blijkens een optelling van de 3e rij in tabel 16 hoort dat 307 te zijn. Een gevolg is echter wel dat het aantal van 106 in tabel 15 nu niet 20,7% maar 25,7% uitmaakt. Problemen levert ook tabel 17 op. Afgezien van de onduidelijkheid over welke zinnen nu precies meegeteld zijn - waarom zijn alleen van de groepen 1 en 2 alle voorbeelden meegeteld? -, kan in de 3e kolom zoals die daar staat het percentage van 30,1% niet kloppen. Alleen als tegenover 77 het getal 178 staat in plaats van 17 - waardoor het totaal voor de eerste groep nu wel overeenstemt met de 649 gevallen die op blz. 232 genoemd worden - is het percentage op de afronding na juist.

Tabel 2.5: Tweeledige eindgroepen met een infinitief: de invloed van de aard van het groepsvormende werkwoord op de volgorde (bijzinnen).

	groen (= BA)				rood (= AB)			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
zullen	10,1 %	11,3 %	24,8 %	30,8 %	89,9 %	88,7 %	75,2 %	69,2 %
moeten	14,8 %	25,2 %	21,3 %	30,2 %	85,2 %	74,7 %	78,7 %	69,8 %
kunnen	20,6 %	25,0 %	40,4 %	46,7 %	79,3 %	75,0 %	59,6 %	53,3 %
willen	21,4 %	17,7 %	37,9 %	40,0 %	78,6 %	82,3 %	62,1 %	60,0 %
mogen	31,8 %	17,4 %		43,6 %	68,2 %	82,6 %	-	56,4 %

(onze afronding van de percentages)

Gegevens uit:

I De Schutter 1964:74;

II De Schutter 1976:238;

III A. Pauwels 1953:210;

IV A. Pauwels 1953:264 (lit.);

(bij III en IV: zullen en zou samen; zie voetnoot bij Pauwels).

De cijfers in de hier aangehaalde studies wijzen naar ons gevoel niet duidelijk in één bepaalde richting. Bij dergelijke combinaties is er hoe dan ook een uitgesproken voorkeur voor de 'rode' volgorde (vgl. tabel 2.1). Het is echter niet zo dat die voorkeur bij een bepaald hulpwerkwoord constant het sterkst is.

Iets anders is dat volgens De Schutter & Van Hauwermeiren (1983:188) de vorm van het complement een rol speelt. Eénlettergrepige infinitieven als *doen*, *zien*, *staan*, zouden gemakkelijker vóór het groepsvormende werkwoord kunnen staan. Een geval als *doen kan* zou gewoon zijn, in tegenstelling tot een geval als *komen kan*, dat vrij 'gemarkeerd' te noemen zou zijn (vgl. voor dat laatste A. Pauwels 1953:207-208). Het genoemde verschil is vermoedelijk van ritmische aard.

2.2.4.3 Ritmische factoren

Regelmatig duikt in de literatuur het idee op dat 'zinsmelodie', 'accentuering' of 'ritme' de keuze van de volgorde beïnvloeden of zelfs bepalen. Soms blijft het bij een opmerking zonder meer (bijv. Overdiep 1937:493 of Rijpma, Schuringa & Naarding 1957: 87), soms wordt er een summiere en nogal vage 'verklaring' voor gegeven (bijv. Overdiep 1927:40 of OT. 1956:42). Dat het idee ook wel bij meer taalgebruikers leeft, blijkt uit opmerkingen die informanten bij de enquêtes van A. Pauwels gegeven hebben. Aan de hand hiervan doet deze onderzoekster de eerste ons bekende poging het mogelijke verband tussen (zins)accent en volgorde concreet te formuleren (A. Pauwels 1953:102-105). Er lijkt een tendens te bestaan om te vermijden dat aan het eind van de

zin twee sterk(er) beklemtoonde elementen (te) dicht bij elkaar komen te staan. Als bijvoorbeeld het zinsaccent op een element vlak vóór de eindgroep ligt, dan komt het deelwoord (het zelfstandig werkwoord), dat normaal gesproken zelf een zwaarder accent krijgt dan het hulpwerkwoord (met andere woorden het groepsaccent draagt), bij voorkeur helemaal aan het eind. Valt het zinsaccent op het deelwoord zelf, dan ligt de volgorde deelwoord - hulpwerkwoord (= BA) meer voor de hand. Vandaar het volgordeverschil tussen de zinnen (1a) en (1b) - twee varianten van een item uit de enquête van A. Pauwels -, die ieder in een andere context passen:

(1a) (Ik heb gezien) dat hij zijn h^ónd heeft gesl^àgen.

(1b) (Ik heb gezien) dat hij zijn hond gesl^àgen heeft.

Het gaat hier, in tegenstelling tot wat men uit het commentaar van sommige van haar informanten zou kunnen opmaken, niet zozeer om een betekenisverschil of -nuance in strikte zin, maar veeleer om wat men zou kunnen noemen een verschil in pragmatische functie tussen de zinnen (1a) en (1b). De zinsinhoud (referentiële betekenis) op zich is niet anders, maar wel de informatieve waarde van het geheel. (Voor het verband tussen accentuering en informatieve geleiding van een zin zie men bijv. het hoofdstuk over de woordvolgorde in de ANS 1984:909 e.v.)

Het streven naar een optimale accentverdeling aan het eind van de zin kan aanneemelijk gemaakt worden bij vergelijking van groepen die een scheidbaar samengesteld werkwoord als verbaal complement hebben en groepen waar dat niet zo is (zie a hieronder) en bij vergelijking van diverse syntactische omgevingen van de eindgroep (zie b en c).

a. **Scheidbaar samengesteld werkwoord vs. niet-samengesteld werkwoord als complement**

Het verband tussen de vorm van het verbaal complement en de keuze van de woordvolgorde in de eindgroep wordt voor het eerst genoemd door Overdiep & Van Es (1949:531) en later door Meeussen & Vanacker (1951:37). Het is verder voor tweeledige werkwoordgroepen onderzocht door De Schutter (1964 en 1976) en De Cubber (1986). Het verband komt hierop neer dat bij een groep met een scheidbaar samengesteld werkwoord als deel de kans op de volgorde hulpwerkwoord - deelwoord (= AB, dus de 'rode' volgorde, bijv. ...*heeft ópgebeld*) groter wordt.^[9]

[9] Wat bij De Schutter (1964:69 en 1976:232) als een citaat uit Meeussen & Vanacker gepresenteerd wordt, namelijk "De volgorde Vf-D [= verbum finitum-deelwoord, W.H.] komt vooral voor bij werkwoorden die met een scheidbaar voorvoegsel zijn samengesteld", kan wel uit de tekst van die bron begrepen worden, maar staat daar helemaal niet letterlijk zo. Meeussen & Vanacker (1951:37) drukken zich overigens genuanceerder uit door bovendien de syntactische context erbij te betrekken. Het al dan niet voorkomen van beklemtoonde elementen vóór de eindgroep compliceert de zaken namelijk weer.

De relatieve toename van het aantal gevallen met de 'rode' volgorde als het verbaal complement een scheidbaar samengesteld werkwoord is, valt af te leiden uit de vergelijking van de cijfers in tabel 2.6.

Tabel 2.6: Tweeledige eindgroepen met een deelwoord: invloed van de vorm van het complement op de volgorde (bijzinnen).

A. het complement is een niet-samengesteld werkwoord

	groen (= BA)			rood (= AB)		
	I	II	III	I	II	III
hebben	62,3 %		76,8 %	37,6 %		23,2 %
		} 53,1 %			} 46,9 %	
zijn (actief)	63,4 %		85,5 %	36,5 %		14,5 %
worden	74,4 %		85,2 %	25,5 %		14,8 %
		} 75,9 %			} 24,1 %	
zijn (passief)	79,6 %		88,2 %	20,4 %		11,8 %

B. het complement is een scheidbaar samengesteld werkwoord

	groen (= BA)			rood (= AB)		
	I	II	III	I	II	III
hebben	18,3 %		20,8 %	81,7 %		79,2 %
		} 30,0 %			} 70,0 %	
zijn (actief)	31,0 %		58,8 %	69,0 %		41,2 %
worden	33,9 %		53,5 %	66,1 %		46,5 %
		} 31,1 %			} 68,9 %	
zijn (passief)	32,6 %		71,9 %	67,4 %		28,1 %

(onze afronding van de percentages)

Gegevens uit:

I De Schutter 1964:69-70;

II De Schutter 1976:233 (gegevens uit zijn kolom 1 (= niet-samengesteld) tegenover die uit zijn kolommen 2 en 3 samen (met bijwoord of adjectief als scheidbaar eerste deel)) [10]

III De Cubber 1986:67.

[10] Volledigheidshalve moeten we erop wijzen dat in de laatste categorieën bij De Schutter ook gevallen verdisconteerd zijn die strikt genomen niet tot de samengestelde werkwoorden te rekenen zijn. Dat is hier echter van ondergeschikt belang.

De Schutter wijst op dezelfde tendens bij de modale hulpwerkwoorden, waarbij zoals uit deelparagraaf 2.2.2 gebleken is hoe dan ook een sterke voorkeur voor de 'rode' volgorde (= AB) bestaat. Deze volgorde lijkt bij scheidbaar samengestelde werkwoorden als complement in nog sterkere mate op te treden (95% of meer bij De Schutter 1964:74 en 1976:233-234).

Een ondersteuning van de hypothese haalt De Schutter (1964:72-73) ook uit zijn materiaal met betrekking tot minder courante combinaties van hulpwerkwoorden met een deelwoord als complement (*lijken, schijnen, blijven, liggen* en dergelijke + deelwoord). Bij dergelijke combinaties treedt meestal de volgorde BA op - uit zijn gegevens valt een percentage van 83,8% te berekenen -, wat volgens ons verband zou kunnen houden met het nogal naamwoordelijke karakter van veel van die gevallen. Samengestelde complementen blijken vaker achter het groepsvormend werkwoord te staan (= AB) dan niet-samengestelde. De Schutter komt tot die conclusie nadat hij - volgens ons niet terecht - gekeken heeft naar het aandeel van de samengestelde complementen op het totaal voor elke volgorde. Met het oog op een vergelijking met eerdere gegevens lijkt het ons echter juist om te kijken naar het totaal van de samengestelde complementen en dan de verhouding tussen beide volgordes vast te stellen. Dat levert dan 13 op 22 gevallen of 59,1% op voor de 'rode' volgorde AB.

Verder brengt De Schutter (1964:72 en 75) de volgorde AB bij combinaties met *komen* als hulpwerkwoord (*komen binnenlopen/binnengelopen*) - alle gevallen uit zijn materiaal hebben deze volgorde - in verband met het samengesteld zijn van het complement.

b. Het al dan niet voorkomen van een (zins)accentdragend element vlak vóór de eindgroep

Er blijkt een samenhang te bestaan tussen de volgorde in de eindgroep en datgene wat er direct aan voorafgaat. Aanwijzingen daarvoor zijn onder meer te vinden bij Overdiep & Van Es (1949:531), Meeussen & Vanacker (1951:37) en Vanacker (1958: 249).

Die samenhang kan als volgt geformuleerd worden: als vlak vóór de eindgroep een element staat dat het zinsaccent draagt, dan wordt de kans groter dat binnen de eindgroep voor de volgorde hulpwerkwoord - verbaal complement gekozen wordt, dus bijv. eerder ...*op réis is geweest* dan ...*op réis geweest is*.

Voor zinsaccent en plaatsing meteen vóór de eindgroep komen met name (maar niet uitsluitend) in aanmerking:

- inherent met het werkwoord verbonden elementen zoals *op reis* in het voorbeeld hierboven, en
- informatief belangrijke (rhematische) subjecten en objecten (deze treden heel vaak op in de vorm van een indefiniëte nominale constituent (NC)).

(Zie de ANS 1984:resp. 1009 en 976 e.v.)^[11]

[11] We willen hiermee zeker niet suggereren dat beide soorten elementen tot éénzelfde plaatscategorie behoren. Inherente elementen vormen samen één plaatscategorie, waar objecten en subjecten in voorkomend geval nog vóór staan (en het zinsaccent dragen),

De Schutter (1976) heeft het genoemde verband tussen werkwoordvolgorde en syntactische omgeving onderzocht voor tweeledige eindgroepen. Vergelijking van zinnen zonder beklemtoond element vlak vóór de eindgroep en zinnen met een voorzetselconstituent als inherente bepaling of een onbepaalde NC vóór die eindgroep leverde de resultaten op die in tabel 2.7 staan.

Tabel 2.7: Tweeledige eindgroepen: de invloed van voorafgaande elementen op de volgorde (bijzinnen).

A. zinnen zonder inherente bepaling (telkens 1e kolom) vs. zinnen met voorzetselconstituent als inherente bepaling (telkens 2e kolom)

	groen (= BA)		rood (= AB)	
	-inh. bep.	+inh. bep.	-inh. bep.	+inh. bep.
hebben/zijn (actief)	53,1 %	28,8 %	46,9 %	71,2 %
worden/zijn (passief)	75,9 %	31,2 %	24,1 %	68,8 %
modale hulpww.	25,7 %	2,7 %	74,3 %	97,3 %

B. zinnen zonder vs. zinnen met een indefiniëte NC (telkens 1e en 2e kolom)

	groen (= BA)		rood (= AB)	
	-indef. NC	+indef. NC	-indef. NC	+indef. NC
hebben/zijn (actief)	61,4 %	34,5 %	38,6 %	65,5 %
worden/zijn (passief)	78,7 %	50,0 %	21,3 %	50,0 %
modale hulpww.	30,4 %	5,2 %	69,6 %	94,8 %

(onze afronding van de percentages)

Gecorrigeerde gegevens uit De Schutter 1976: 233 (eerste en laatste kolom van tabel 15) en 234 (eerste en laatste kolom van tabel 16). Zie boven bij voetnoot 8.

De aanwezigheid van een beklemtoond element geeft in beide gevallen een afname van de 'groene' en een toename van de 'rode' volgorde te zien - op één uitzondering na waar de verhouding 50/50 is, maar het aantal voorbeelden is daar erg gering (2 x 9).

bijv. ...dat er vorige week in de haven /een nieuwe fabriekshal/ in gebruik/ genomen is. Om de zaken niet al te zeer te compliceren, beperken we ons tot gevallen waarin slechts één categorie tegelijk vertegenwoordigd is.

In samenhang met het voorgaande wijzen we nog op de rol die De Schutter (1964:70-71 en 74-75, 1967:54 en 1976:235-236) en De Cubber (1986:69) toekennen aan de lengte van het middenstuk van de zin, meer bepaald de ruimte tussen de voornaamwoorden en de eindgroep. Beide auteurs constateren een toenemend aandeel van de 'rode' volgorde naarmate de omvang van het middenstuk groter wordt. Hun gegevens zijn echter in zoverre moeilijk interpreteerbaar dat ze alleen lettergrepen geteld hebben zonder rekening te houden met de accentverdeling binnen het middenstuk (zie De Schutter 1964:70). Om goed te zijn had het materiaal uitgesplitst moeten worden naargelang van de plaats van het (zwaarste) accent, temeer daar het er kennelijk wel degelijk om gaat dat bij een langer middenstuk "ook de kans (stijgt) dat er in dat zst. [zinsstuk, W.H.] een sterk geaccentueerd tegenwicht voor de niet-finiete vorm gevonden wordt" (De Schutter 1976:236). Ook al wordt hier in het midden gelaten waar dat geaccentueerde element dan precies moet staan, waarschijnlijk gaat het dus om dezelfde ritmische factor die hierboven genoemd is.

c. Het al dan niet voorkomen van elementen achter de eindgroep

Een zin hoeft niet afgesloten te worden met werkwoorden. Achter de eindgroep, op de zgn. laatste zinsplaats (zie ANS 1984:919), kunnen nog elementen voorkomen, bijv. een voorzetselconstituent in extrapositie. Het effect daarvan is voor tweeledige groepen onderzocht door De Schutter (1976). Hij splitste zijn materiaal daartoe in zinnen waar onder invloed van één van de al besproken ritmische factoren de eindgroep een voorkeur voor de 'rode' volgorde (= AB) zou moeten vertonen en zinnen waar dat niet het geval is. Het commentaar dat De Schutter (1976:235) bij de resultaten van dat onderzoek geeft is niet helemaal duidelijk en ook onvolledig. Uit zijn cijfers lijkt opgemaakt te kunnen worden dat, althans bij groepen met een deelwoord, een gerealiseerde laatste zinsplaats - in de terminologie van De Schutter het 5e zinsstuk - de volgorde deelwoord - hulpwerkwoord (= BA, de 'groene' volgorde) begunstigt (zie tabel 2.8; vgl. echter De Cubber 1986:70). Dat is voorzover we zien niet alleen af te leiden uit het feit dat een al bestaande voorkeur voor die volgorde versterkt wordt (zie deel A van de tabel), maar bovendien uit het feit dat de invloed van de factoren die de omgekeerde volgorde begunstigen, enigszins geneutraliseerd lijkt te worden (zie deel B van de tabel).

Tabel 2.8: Tweeledige eindgroepen met een deelwoord: de invloed van elementen na de eindgroep (bijzinnen).

A. zinnen zonder factor die de 'rode' volgorde (= AB) bevordert

	groen (= BA)		rood (= AB)	
	- gerealiseerde laatste zinspl.	+ gerealiseerde laatste zinspl.	- gerealiseerde laatste zinspl.	+ gerealiseerde laatste zinspl.
hebben/zijn (actief)	59,0 %	74,2 %	41,0 %	25,8 %
worden/zijn (passief)	75,9 %	86,4 %	24,1 %	13,6 %

B. zinnen met factor die de 'rode' volgorde (= AB) bevordert

	groen (= BA)		rood (= AB)	
	- gerealiseerde	+ gerealiseerde	- gerealiseerde	+ gerealiseerde
	laatste zinspl.	laatste zinspl.	laatste zinspl.	laatste zinspl.
hebben/zijn (actief)	30,2 %	40,6 %	69,8 %	59,4 %
worden/zijn (passief)	32,7 %	38,5 %	67,3 %	61,5 %

(onze afronding van de percentages)

Gegevens uit De Schutter 1976:235. Zie boven bij voetnoot 8.

2.2.4.4 Mogelijke verklaringen

Hoewel het besproken corpusmateriaal niet als representatief voor 'het' Nederlands kan gelden (zie hierover De Schutter 1976:167) en een statistische toetsing van de tellingen ontbreekt, kunnen uit de hierboven gegeven cijfers toch vrij duidelijke tendensen afgeleid worden. Het is echter niet gemakkelijk een precieze verklaring voor de geconstateerde tendensen te geven.

Overdiep & Van Es (1949:531) stellen dat de bijzin "normaliter graag eindigt met een onbetoonde of licht betoonde lettergreep." De volgorde deelwoord (of infinitief) - persoonsvorm (= BA) zou "vanwege dat aflopend accent" goed passen in de ritmische opeenvolging '- v (v)-' of '- v. Als voorbeelden worden onder meer gegeven *...alsof u geróepen wàs*; *...voor 'k 'n woord ántwoorden kòn*; *...dat hier verpléégd wordt*. Het probleem is nu dat veel van de gepresenteerde voorbeelden naar ons gevoel ook met de omgekeerde werkwoordvolgorde (*was geróepen*; *kon ántwoorden*) nog steeds voldoen aan wat kennelijk een voorwaarde voor een ritmisch welgevormde (en ongemarkeerde) zin is, namelijk dat die niet met het zwaarste accent afgesloten wordt (cf. De Schutter 1967:53).^[12]

Laten Overdiep & Van Es de vraag om hoeveel onbeklemtoonde of minder beklemtoonde lettergrepen het gaat, open, De Schutter stelt dat men door het plaatsen van een scheidbaar samengesteld werkwoord achter het hulpwerkwoord in het complement "tenminste twee, in zeer veel gevallen drie of zelfs meer niet- of zwakbetoonde lettergrepen naast elkaar (krijgt)", wat hij "het ideale einde van de bevestigende zin in

[12] Als we op deze redenering voortbouwen zou één en ander ook moeten betekenen dat deelwoorden die niet op -en eindigen, dus bijv. *gezegd*, *verpleegd* en *gegaan*, bij voorkeur niet achter de persoonsvorm staan - als tenminste het zinsaccent met het groepsaccent samenvalt en niet op een element vóór de eindgroep ligt waardoor het groepsaccent een secundair karakter zou hebben. Bij deelwoorden op -en evenals bij infinitieven als complement zou plaatsing vóór of achter de persoonsvorm in dit opzicht weinig uitmaken.

het Nederlands" noemt (De Schutter 1964:70). Als we dat letterlijk nemen, dan is toch niet goed in te zien waarom bijvoorbeeld naast *...had vástgehouden* ook *...vástgehouden had* niet minstens even ideaal zou zijn. Van de Velde (1986:384) daarentegen meent dat er ook een tendens bestaat om zo'n reeks niet of minder beklemtoonde lettergrepen niet al te lang te maken. Juist dat zou de reden kunnen zijn waarom bijvoorbeeld eerder *...had vástgehouden* dan *...vástgehouden had* (of: *...vást had gehouden*) te verwachten is. Hier is echter tegen in te brengen dat die verklaring niet opgaat als het zinsaccent op een element ligt dat - althans in de standaardtaal - verplicht vóór de eindgroep staat (bijv. *...naar schóól is gereden*).

In later werk stelt De Schutter (1976:232-233) dat het hulpwerkwoord, dat normaal gesproken niet zelf het groepsaccent draagt, het liefst zo dicht mogelijk bij het (groeps-(?))accent dragende element staat. Dat zou het verschil verklaren tussen de in principe vrije keuze tussen *...heeft gewérkt* of *...gewérkt heeft* en de voorkeur voor *...heeft méégewerkt* (of: *...méé heeft gewerkt*) boven *...méégewerkt heeft*. Afgezien van het feit dat de gesplitste variant een geval apart vormt - afsplitsing geniet in een deel van het taalgebied beslist niet de voorkeur (zie 2.7) -, levert de zojuist geformuleerde stelling problemen op bij uitbreiding naar drie- en meerledige groepen, al was het maar omdat er nu altijd ten minste twee hulpwerkwoorden in het geding zijn (vgl. 2.3 en 2.4). Gevallen als *...een bóek heeft gekòcht* of *...naar schóól is gerèden* zijn er echter wel mee in overeenstemming.

Erg veel houvast biedt dat allemaal niet. Voorlopig lijkt alleen vast te staan dat er een streven waarneembaar is naar een evenwichtige verdeling van beklemtoonde en onbeklemtoonde elementen (zie Van de Velde 1986:384), iets wat A. Pauwels (1953:103) in andere bewoordingen al opmerkte. Hiermee wordt niets teveel maar ook niets te weinig gezegd. Het is evident dat alleen experimenteel onderzoek, liefst met gesproken stimuli, meer duidelijkheid kan verschaffen in de kwestie van een optimale accentverdeling aan het eind van een zin.

2.3 VOLGORDE IN DRIELEDIGE WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

2.3.1 Inleiding

In de literatuur over variatie in werkwoordvolgorde nemen drieledige eindgroepen een wat aparte plaats in omdat de aandacht, meer nog dan bij tweeledige eindgroepen het geval is, gewoonlijk vooral, zoniet uitsluitend, naar één bepaald type uitgaat. Bedoeld worden combinaties van een (voltooid of passief) deelwoord als zelfstandig werkwoord (= C), een hulpwerkwoord van tijd of van het passief (= B) en een ander (meestal modaal) hulpwerkwoord (= A). Een voorbeeld hiervan, met de volgorde ABC, is: *(Ze gaf toe dat die brief nog) moest worden geschreven*. Meestal heeft het primaire hulpwerkwoord (het B-werkwoord) de vorm van een infinitief zonder *te*, maar tot het genoemde type zijn ook die gevallen te rekenen waarbij dat werkwoord, afhankelijk van het tweede hulpwerkwoord, de vorm van een infinitief met *te* heeft, bijv. *...bleek te hebben verteld* of *...dient te worden gezegd*.

De tamelijk eenzijdige belangstelling voor dit type is verklaarbaar doordat zich hierbij opmerkelijke en voor de meeste mensen herkenbare regionale verschillen in gebruik voordoen. Het is tevens het frequentst voorkomende type. Bij de bespreking van de drieledige eindgroepen besteden we dan ook de meeste aandacht aan dit ene type, maar daarnaast behandelen we ook kort enkele andere combinaties.

2.3.2 Groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord

2.3.2.1 Het type 'modaal hulpwerkwoord + hebben, zijn of worden + deelwoord': algemeen beeld

Als we afzien van de volgorde CBA (bijv. ...*geschreven worden moest*), die slechts zelden voorkomt en in dit kader verder niet van belang is [13], is het probleem bij het hier besproken type waar het deelwoord kan - volgens sommigen mag - staan: vóór, tussen of achter de twee hulpwerkwoorden. Die hulpwerkwoorden hebben als onderlinge volgorde AB. De ANS (1984:600) rekent de drie volgordes tot de standaardtaal, maar geeft terzelfdertijd aan dat ze niet alle drie even gebruikelijk zijn (zie verder 2.3.2.4).

Algemeen beschouwt men tussenplaatsing van het deelwoord (= ACB, dus bijv. ...*moest geschreven worden*) als een typisch kenmerk van het Nederlands in Vlaanderen. De volgorde komt daar veelvuldig voor in situaties waarin het duidelijk niet de bedoeling is dialect te gebruiken. Men hoeft maar een Vlaamse krant open te slaan of naar de BRT te luisteren om gevallen van tussenplaatsing te zien of te horen. Tussenplaatsing heeft ook wel de functie van een soort sjibbolet.

Zoals bij zoveel variabele vormen en constructies is er ook hier beslist geen sprake van een absolute tegenstelling tussen Noord en Zuid. In Vlaanderen komen alle drie de volgordevarianten voor en ook in Nederland kan men - zij het eerder sporadisch - in woord en geschrift tussenplaatsing van het deelwoord aantreffen. Ten bewijze van dat laatste geven we hieronder drie toevallig gevonden voorbeelden:

- (1) (...) zodanig dat de geweten boodschap redelijkerwijs *kan afgeleid worden* uit (...) (J.M. van der Horst in *Ntg.* 81, 1988, blz. 195)
- (2) Het is ook mogelijk één van de wielmoeren te vervangen door een speciale wielmoer die zonder het eigen verloopstuk niet *kan losgedraaid worden*. (*Zondagkrant* voor Nijmegen e.o., 22/11/87)
- (3) De voornaamste conclusie is dus (...) dat het hoofdmotief voor deze verzuiling *moet gezocht worden* in de angst voor de snelle dechristianiserende ontwikkelin-

[13] Stroop (1970:142 (kaart 8) en 143) vermeldt deze volgorde voor noordoostelijke dialecten. J.L. Pauwels (1970:95) noemt één voorbeeld bij Streuvels en één uit een Nederlandse krant. Opvallend is dat Pauwels eerder (1965:107) voor hetzelfde literaire corpus enkele voorbeelden meer opgaf (een ander geval bij Streuvels en twee bij Van Duinkerken), maar dat doet niets af aan de zeldzaamheid van deze volgorde.

Iets vaker kan men Nederlanders vergelijkbare volgordes horen zeggen. De waarde van deze constatering is natuurlijk erg betrekkelijk. Zonder kwantitatief en kwalitatief onderzoek is moeilijk uit te maken of er enige systematiek in zit of dat het om 'fouten' gaat. Vooral bij de gevallen uit gesproken taal valt te denken aan versprekingen of ontsporingen in het taalproductieproces. Toch is ook een andere verklaring mogelijk, zoals verderop zal blijken.

Naar de frequentie waarin de drie volgordes in geschreven taal voorkomen is onder meer onderzoek gedaan door (studenten van) J.L. Pauwels (1970), door De Schutter (1964:81 en 1976:238-240) en Stoops (1973). Een kritisch overzicht van de resultaten, aangevuld met eigen corpusmateriaal, biedt Van de Velde (1983). Wat het Nederlands van de twintigste eeuw betreft komt hij op basis van de beschikbare gegevens onder meer tot de volgende conclusies.

Vooropplaatsing van het deelwoord (= CAB) wordt het meest in Nederland gebruikt.

Tussenplaatsing (= ACB) komt vooral in Vlaanderen voor. Deze volgorde is daar (nog) heel algemeen in gebruik, maar lijkt terrein te moeten prijsgeven, vaak in het voordeel van achteropplaatsing. Het gaat hier uiteraard om een algemene tendens, waarbij geabstraheerd is van individuele verschillen in gebruik. De tendens is zowel in literair als journalistiek proza merkbaar (zie Van de Velde 1983:142-143). Uit het - overigens schaarse - materiaal van Van de Velde uit recente Vlaamse literatuur blijkt bijvoorbeeld dat tussenplaatsing bij niemand van de onderzochte jongere schrijvers een meerderheid haalt.

In Nederland is het gebruik van tussenplaatsing duidelijk ruimtelijk en in de tijd beperkt. Om met dat laatste te beginnen: tussenplaatsing is nog regelmatig aan te treffen in wat ouder taalmateriaal (groveweg tot ongeveer het midden van deze eeuw). In dit verband is het interessant om, in aansluiting bij Van de Velde (1983:145), te wijzen op geschriften van oudere generaties neerlandici. Tussenplaatsing komt meer dan eens voor onder anderen bij Kloeke, Van Haeringen (zie bijv. *Neerlandica* of *Gramarie*, passim of de bladvulling in de *Ntg.* 58, 1965, blz. 165) en Van Es (zie *Album Grootsaers*, 1950, blz. 206 en 208)^[14]. Ook Verhasselt (1961:156) haalt enkele voorbeelden van Nederlandse neerlandici aan. Wat het ruimtelijke aspect betreft merkt Van de Velde (ibidem) op dat nogal wat voorbeelden van tussenplaatsing afkomstig zijn van zuidelijke auteurs. Dat strookt aardig met de resultaten van dialectologisch onderzoek, waaruit blijkt dat tussenplaatsing van het deelwoord juist in het zuiden van Nederland (Zeeuws-Vlaanderen en Limburg) aangetroffen kan worden (zie Stroop 1970:142 (kaart 8) en 144). Opmerkelijk is tot slot de suggestie dat tussenplaatsing typisch is voor

[14] In het laatste geval zou men tegen de voorbeelden kunnen inbrengen dat het om een Leuvense publikatie gaat en dat de gevallen van tussenplaatsing er misschien bij het redigeren van de bundel ingeslopen zijn.

katholieke kringen (zie Van de Velde 1983:146 en 147, noot 3). Het is niet duidelijk of er enig verband bestaat met de regionale spreiding van het verschijnsel.

Tegenwoordig komt tussenplaatsing in Nederland, zeker in journalistiek taalgebruik, niet meer of nauwelijks nog voor. Er lijkt een tendens aanwezig te zijn om meer achteropplaatsing (= ABC) te gebruiken. Van de Velde (1983:145) constateert dat die volgorde sterker doorgedrongen is in kranten en tijdschriften dan in literair proza. Omdat journalisten als beroepsgroep een bijzondere plaats in onze onderzoeksoepzet innemen, gaan we hieronder nader op het journalistieke taalgebruik in.

2.3.2.2 *Geschreven tegenover gesproken taal*

Tabel 2.9 geeft een idee van het taalgebruik van Nederlandse journalisten met betrekking tot driediedige eindgroepen zoals dat in eerder onderzoek tot uitdrukking komt.

Tabel 2.9: Driediedige eindgroepen met een deelwoord in Nederlandse kranten en tijdschriften.

	deelwoord voorop	deelwoord tussenin	deelwoord achterop	n	zinstype
J.L. Pauwels 1970:95-96[1]	27,9 %	0,2 %	71,6 %	628	bijzin
	31,2 %	0,0 %	68,8 %	80	hoofdzin
Stoops 1973:338	41,8 %	0,0 %	58,2 %	134	bijzin
Van de Velde 1983:140[2]	57,1 %	0,0 %	42,9 %	70	bijzin
	47,9 %	0,0 %	52,1 %	328	bijzin

(onze afronding van de percentages)

[1] Gegevens uit een studie van R. Haest; niet meegeteld is één geval met de volgorde CBA.

[2] Van de Velde (1986:392, noot 6) geeft een correctie hierbij.

De gegevens van Pauwels hebben betrekking op een aantal landelijke kranten uit de periode 1963-1965. Het eerste deelcorpus betreft bijzinnen, het tweede hoofdzinnen (niet besproken door Van de Velde). Het materiaal dat Stoops verzamelde komt uit twee nummers van een weekblad uit 1972. De eerste 70 gevallen van Van de Velde zijn afkomstig uit twee weekbladen uit 1982, de tweede verzameling is uit enkele nummers van een aantal regionale dagbladen uit datzelfde jaar gehaald.

Het aandeel van achteropplaatsing in het materiaal dat Pauwels bespreekt, is fors te noemen. In de andere corpora is de verhouding tussen voorop- en achteropplaatsing evenwichtiger. Ondanks de verschillen tussen de materiaalverzamelingen spreekt uit de cijfers toch de in 2.3.2.1 genoemde tendens tot achteropplaatsing.

Ter vergelijking geven we hier ook de resultaten weer van een onderzoekje naar journalistiek taalgebruik in Vlaanderen. In een nummer van een Vlaams weekblad, eveneens uit 1982, telde Van de Velde (1983:140) op 89 drieledige groepen 25 keer vooropplaatsing (= 28,1%), 28 keer tussenplaatsing (= 31,5%) en niet minder dan 36 keer achteropplaatsing (= 40,4%)[15]. Het lijkt er dus op dat er sprake is van een zekere mate van overeenkomst in taalgebruik tussen Nederlandse en Vlaamse journalisten (vgl. Van de Velde 1983:142).

De neiging van journalisten om achteropplaatsing te gebruiken is niet terug te voeren op een of andere richtlijn. Daarvan blijkt althans niets uit de informatie die we konden krijgen bij de redacties die aan ons onderzoek deelnamen (zie hierover 2.2.3.2). Wel wist een eindredacteur van de kranten van de Standaardgroep te vertellen (in een telefoongesprek van 20 januari 1988) dat op aandringen van de redacteurs die hun opleiding in Leuven gehad hadden (Nederlands?), geprobeerd is als 'taaltip' te hanteren: scheid de hulpwerkwoorden niet (met andere woorden gebruik geen tussenplaatsing van het deelwoord). Dat riep echter zoveel weerstand op, dat besloten werd een pragmatisch standpunt in te nemen en iedereen de vrijheid te gunnen, "omdat er geen autoriteit is die uitsluitsel geeft".

Dat achteropplaatsing van het deelwoord beslist niet beperkt is tot journalistiek taalgebruik, illustreren we tot slot aan de hand van een telling die Smuts (1967:462) uitvoerde op de tekst van de bekende studie van Van der Lubbe over woordvolgorde. Hij trof 96 gevallen van een drieledige eindgroep aan. De getalsverhoudingen van de drie voorkomende volgordevarianten zijn als volgt: 5 keer vooropplaatsing van het deelwoord (= 5,2%), 13 keer tussenplaatsing (= 13,5%) en maar liefst 78 keer achteropplaatsing (= 81,3%).

Een aantal keren werd ook door middel van experimenten gepeild naar de voorkeur van diverse groepen taalgebruikers ten aanzien van de plaatsing van het deelwoord. De resultaten van deze recente onderzoeken met informanten hebben we bij elkaar gezet in tabel 2.10, waaruit moet blijken dat de uitkomsten niet alleen nogal kunnen verschillen naargelang van de vraagstelling, maar ook van testitem tot testitem.

[15] We zien in dit geval af van het vermelden van materiaal dat Stoops verzamelde, omdat de gegevens uit deze deelverzameling ongelijksoortig zijn, zoals Van de Velde (1983:143) laat zien.

Tabel 2.10: Driedelige eindgroepen met een deelwoord in eerder onderzoek met informanten (resp. Vlaanderen en Nederland).

	deelwoord voorop	deelwoord tussenin	deelwoord achterop
Daems 1981:121[1]	25,3 %	57,9 %	16,8 %
Van de Velde 1986:382[2]	49,6 %	-	50,4 %
Haeseryn 1986:223[3]			
Nijmegen	91,1 %	-	8,9 %
Groningen	90,8 %	-	9,2 %
De Hoop/Smabers 1987:298			
zin 17 gesproken	66,7 %	0,0 %	33,3 %
geschreven	68,3 %	0,0 %	31,7 %
zin 18 gesproken	91,7 %	0,0 %	8,3 %
geschreven	80,3 %	0,0 %	19,7 %

(onze afronding van de percentages)

[1] Gemiddelde over 18 testzinnen voor de totale steekproef.

[2] Totaal voor 18 testzinnen.

[3] Hier wordt het totaal voor alle 6 testitems gegeven.

Het onderzoek van Daems werd uitgevoerd met een gedifferentieerde steekproef van 564 Vlamingen, verdeeld over 16 plaatsen in heel Vlaanderen (maar met het Brabantse dialectgebied als zwaartepunt) en drie leeftijdsgroepen van gelijke grootte (17-18 jaar; 30 tot 40 jaar; 65 jaar en ouder). De meeste deelnemers aan het experiment kwamen uit de sociale middenklasse. Er waren geen professionele taalgebruikers bij. Daems bood zijn proefpersonen zinnen aan met een open einde met daarbij telkens drie losse werkwoordvormen, bijv.

(4) Toen ik de boer vroeg of er al worst was, zei hij dat het varken nog (worden/ moest/geslacht)

De proefpersonen kregen de expliciete opdracht de zinnen aan te vullen met de toegevoegde werkwoorden en wel in de voor hen normale volgorde.

Van de Velde legde zijn testmateriaal voor aan 81 Vlaamse eerstejaarsstudenten van een vertalersopleiding in Gent. Hij dwong zijn proefpersonen een voorkeur aan te geven voor voorop- of achteropplaatsing van het deelwoord door alleen deze twee varianten aan te bieden. Vandaar de open plaats in de middelste kolom van tabel 2.10. De lege plaatsen bij de gegevens voor ons eigen onderzoekje - een eerste proefonderzoekje

ter voorbereiding van het normenproject -, waaraan 49 studenten Nederlands uit Nijmegen (eerstejaars) en 45 uit Groningen (tweedejaars) deelnamen, hebben een andere oorzaak. De zes testitems werden alleen met tussengeplaatst deelwoord aangeboden^[16] en maakten deel uit van twee soorten opdrachttest. Sommige zinnen moesten ontkennend (c.q. bevestigend) gemaakt worden, andere moesten in de vragende vorm gezet worden. De deelnemers werd niet verteld dat deze opdrachten niets met het onderwerp van onderzoek te maken hadden en dat het ons om de werkwoordvolgorde te doen was. De bedoeling was om te kijken of de proefpersonen ook de volgorde van de werkwoorden zouden veranderen en hoe ze dat dan deden. De overgrote meerderheid handhaafde de aangeboden volgorde niet. Alleen die gevallen zijn in tabel 2.10 opgenomen.

Aan het onderzoekje van De Hoop en Smabers verleenden 61 Groningse eerstejaarsstudenten Nederlands hun medewerking. De twee voorgelegde zinnen met een driedelige eindgroep waren:

- (5) Ze zeggen dat hij niets kan/hebben/gezien. (= zin 17)
- (6) Ik geloof dat hij tot voorzitter wil/worden/gekozen. (= zin 18)

Deze zinnen werden één keer op band en één keer schriftelijk aangeboden, telkens in drie varianten. Iedere keer moesten de proefpersonen onder meer hun eigen voorkeur voor één van de varianten aangeven.

We beginnen met een bespreking van de Nederlandse resultaten. Het zal wel geen verwondering wekken dat niemand uit de Groningse groep in het laatstgenoemde onderzoek een voorkeur uitspreekt voor tussenplaatsing. Er wordt een duidelijke keuze voor vooropplaatsing van het deelwoord gemaakt, al is er een behoorlijk verschil tussen de twee testitems. De voorkeur is het sterkst bij zin (6) (zin 18 bij De Hoop en Smabers). Dit testitem kwam in bijna identieke vorm ook in ons eigen onderzoekje voor (Haeseryn 1986:222-223, eveneens zin (6)). Het kan toeval zijn of misschien ook niet, maar bij dat item komt ook daar de hoogste score voor vooropplaatsing voor (100%, zowel in Groningen als in Nijmegen). Het onderscheid dat (vooral bij zin 18) gemaakt wordt tussen de contexten gesproken en geschreven taal - in dit verband is het wellicht beter te spreken van twee (test)situaties - blijkt statistisch niet significant te zijn (De Hoop & Smabers 1987:298, tabel 2).

Ook uit het door onszelf uitgevoerde onderzoekje blijkt een sterke voorkeur voor vooropplaatsing. Naargelang van het testitem lopen de percentages uiteen van 83,8 tot 100% voor Nijmegen (overwegend zuidelijke groep) en van 75 tot 100% voor Groningen (overwegend noordoostelijke groep). We moeten hier ook even stilstaan bij die gevallen waarin de aangeboden volgorde (dus met tussenplaatsing van het deelwoord) gehandhaafd werd. Deze vorm van meegaandheid kwam vaker voor in de Nijmeegse groep dan in de Groningse. We hebben het handhaven van de aangeboden variant geweten aan onwennigheid in de testsituatie (Haeseryn 1986:221). Toch geeft het verschil

[16] In één geval, *zal genezen zijn*, betrof het eigenlijk een tussencategorie tussen een werkwoordelijk en een naamwoordelijk gezegde.

tussen de twee groepen te denken. Wellicht is de hogere mate van handhaving voor een deel te verklaren uit de (zuidelijke) herkomst van de proefpersonen. Een aanwijzing hiervoor menen we te vinden in de resultaten van de beoordelingstest die op de opdrachttests volgde. De Nijmeegse proefpersonen bleken de ter beoordeling voorgelegde varianten met tussenplaatsing (dezelfde als in de eerdere tests) meestal meer te accepteren dan de Groningse. Als deze interpretatie juist is, dan sluiten de hier geconstateerde feiten mooi aan bij wat in 2.3.2.1 opgemerkt is over het voorkomen van tussenplaatsing in het zuiden van Nederland.

De resultaten van Daems spreken voor zichzelf: tussenplaatsing neemt in Vlaanderen (nog) een sterke positie in. Voorzover ze niet voor die variant kiezen, gebruiken de bij dat onderzoek betrokken Vlaamse proefpersonen eerder vooropplaatsing dan achteropplaatsing. Een belangrijk resultaat van het onderzoek is ook dat er geen statistisch significante verschillen qua streek of leeftijd optreden (Daems 1981:121-122).

Bij de door Van de Velde onderzochte groep houden de voorkeuren voor voorop- en achteropplaatsing elkaar ongeveer in evenwicht. Dat is een ander resultaat dan bij Daems. We zijn geneigd dit verschil vooral toe te schrijven aan het kunstmatige van de testsituatie in het Gentse onderzoek: als proefpersonen gedwongen worden te kiezen tussen twee voor hen ongewone volgordes, kunnen ze geen duidelijke keuze maken (of het maakt hen misschien ook niets uit). Hoe diep tussenplaatsing geworteld is in het Vlaamse taal(onder)bewustzijn bleek uit het feit dat nogal wat proefpersonen ondanks de uitdrukkelijke opdracht te kiezen tussen voorop- en achteropplaatsing, er op het testformulier de variant met tussenplaatsing gingen bijschrijven (Van de Velde 1986:392, noot 5).

Opmerkelijk is nu dat de resultaten van Daems min of meer in tegenspraak zijn met de bij corpusonderzoek opgedane ervaring dat tussenplaatsing niet altijd de frequentst gebruikte volgorde is (zie 2.3.2.1). Van de Velde (1983:143) noemt twee mogelijke verklaringen voor dat contrast. Ongetwijfeld zal het verschil in situatie waarin het materiaal tot stand kwam (gedwongen (test) tegenover ongedwongen taalproductie) hierin een rol spelen, maar er lijkt ons meer te zeggen voor de tweede verklaring. Die brengt het verschil in verband met de verschillende positie die taalgebruikers in het normeringsproces innemen. In het geval van Daems ging het om doorsnee-taalgebruikers, het corpusmateriaal was afkomstig van professionele taalgebruikers (schrijvers en journalisten), die zich ofwel kunnen conformeren aan het in Nederland gangbare taalgebruik, of zich afzetten tegen wat in gesproken taal gebruikelijk is.

2.3.2.3 Tussenplaatsing: een ander principe?

Men kan zich afvragen waarom tussenplaatsing (nog) zo stevig verankerd is in het Vlaamse taalgevoel. Een voor discussie vatbare verklaring is te vinden bij Daems (1981:123). Daems gaat uit van achteropplaatsing van het deelwoord, dus de volgorde ABC (bijv. *wil worden gekozen*), als basisvolgorde. De twee andere volgordes ziet hij als afleidingen daarvan, met verplaatsing van het deelwoord naar links. Hij schrijft vervolgens: "Als voor de Vlaamse taalgebruiker een verplaatsing naar uiterst links tot zijn

competence behoort, moet ipso facto ook een gedeeltelijke verplaatsing naar links in orde zijn." Het is moeilijk in te zien waarom dit ook niet even goed voor Nederlanders zou moeten gelden. Plausibeler is de verklaring die Braecke (1986:38 e.v.) geeft. In zijn opvatting worden werkwoordgroepen in het Zuiden op een andere manier opgebouwd dan in het Noorden, en wel volgens een eenvoudiger principe. Uitgangspunt is een minimale groep, bestaande uit twee werkwoorden. Als het hoofdwerkwoord (het lexicaal werkwoord) de vorm van een deelwoord heeft, dan is de gewone volgorde: lexicaal werkwoord + grammaticale markerder (tempusaanduiding; passief). Dat is de 'groene' volgorde (zie 2.2.3), bijv. (voorbeeld van Braecke):

(7) ... dat hij /gewonnen heeft./

Het basisconcept ('het voltooid zijn van het winnen') kan verder gemodificeerd worden, bijv. door het als mogelijk voor te stellen (modale aanduiding). Bij uitbreiding blijft de oorspronkelijke volgorde gehandhaafd, al verandert de persoonsvorm uiteraard in een infinitief. Nieuwe elementen worden telkens ter linkerzijde toegevoegd, zodat we bijv. een driedelige groep krijgen als:

(8) ... dat hij kan /gewonnen hebben./

In noordelijk taalgebruik worden alle hulpwerkwoorden daarentegen bij elkaar gehouden (vgl. ANS 1984:597-599).

Als de zojuist geschetste opvatting juist is, dan pas wordt duidelijk waarom het opgeven van de voor hen meest natuurlijke volgorde voor Vlamingen een "dramatische stap" (Daems) moet zijn. Een intrigerende vraag blijft ook nu natuurlijk nog waarom tussenplaatsing, die vroeger ook in de noordelijke helft van het taalgebied op ruime schaal voorkwam, alleen daar nagenoeg verdwenen is. De zgn. versprekingen waarop Nederlanders betrap kunnen worden (zie 2.3.2.1), vormen overigens wel een ondersteuning voor de voorstelling van zaken die Braecke geeft.

2.3.2.4 Tot besluit

Samenvattend kunnen we de stilistische en regionale volgordevariatie in driedelige eindgroepen met één deelwoord als volgt weergeven.

- Vooropplaatsing van het deelwoord (= CAB, bijv. *geschreven moest worden*) is de gewone volgorde in gesproken taalgebruik in Nederland. Naar het oordeel van Stroop geldt dat zowel voor de meeste dialecten als voor de standaardtaal (vgl. Stroop 1970:143 en 145).

- Tussenplaatsing (= ACB, bijv. *moest geschreven worden*) is de gebruikelijke volgorde in Vlaanderen, zij het minder in geschreven dan in gesproken taalgebruik.

- Achteropplaatsing (= ABC, bijv. *moest worden geschreven*) komt in het hele taalgebied vooral in geschreven taal voor. Deze laatste variant noemt J.L. Pauwels (1965:107) zelfs "een gekunstelde schrijftaalgewoonte". Volgens De Schutter & Van Hauwermeiren

(1983:190) is de volgorde "wel enigszins gemarkeerd, en doet (ze) vrij plechtig aan". De eerste kwalificatie is verdedigbaar als ermee bedoeld wordt 'kenmerkend voor geschreven taal', de tweede is onzes inziens in haar algemeenheid niet in overeenstemming met de feiten.

Uitgesproken normatieve opmerkingen (afkeurend of voorschrijvend) over de hier besproken combinaties zijn zeldzaam. Wel klinkt er soms een persoonlijke voorkeur door in de beschrijving van de variatie die voorkomt, bijv. in de volgende formulering van Buyse & Penninckx (1977:56): "Waar het verleden deelwoord vergezeld is van twee of zelfs drie hulpwerkwoorden, staan deze meestal vóór het deelwoord. Ze kunnen echter ook tezamen achter het verleden deelwoord worden geplaatst."^[17] Deze uitspraken stroken niet met de bestaande onderzoeksresultaten. (Zie ook de uitspraken van Pauwels en De Schutter & Van Hauwermeiren hierboven.) Tot de opmerkingen met een normatieve ondertoon rekenen we ook die van Paardekooper (1986:78; vgl. noot 73 op blz. 904) die alleen vooropplaatsing mogelijk vindt (in zijn idiolekt) en de volgordes *als ie het zou hebben gedaan/zou gedaan hebben* allebei uitgesloten acht. De recentste ons bekende normatieve uitspraak is die van Cockx (1989:420), die als regel geeft: verleden deelwoord vóór of na twee (of meer) infinitieven, niet ertussen.

Tot slot keren we nog even terug naar de beschrijving van de hedendaagse toestand in de ANS (1984:600). De formulering van de ANS is hier niet helemaal adequaat, vooral doordat ze op twee gedachten lijkt te hinken. In de opvatting van de ANS behoren de drie volgordevarianten tot de standaardtaal. Dit doet recht aan de situatie in het hele taalgebied. Door een uitspraak te doen over de frequentie van de varianten lijkt de ANS echter alleen vanuit Nederlands standpunt te redeneren. Vooropplaatsing van het deelwoord is immers alleen in Nederland "de meest gebruikelijke (volgorde) in gesproken taal", terwijl eveneens alleen in Nederland ook achteropplaatsing "in de standaardtaal aanzienlijk meer voorkomt" dan tussenplaatsing. Net als dat bij vier- en meerledige groepen op dezelfde bladzijde van de ANS het geval is, zou hier op z'n minst aangegeven moeten worden dat de frequentie van voorkomen van de varianten in de verschillende delen van het taalgebied niet gelijk is.

2.3.2.5 *Het type met twee deelwoorden*

Sommige drieledige groepen bevatten twee deelwoorden: niet alleen het zelfstandig werkwoord, maar ook het primaire hulpwerkwoord heeft in die gevallen de vorm van een deelwoord (*geweest*; soms komt ook wel *geworden* voor). Een voorbeeld daarvan is te vinden in het volgende citaat:

[17] Dat is een afzwakking van wat in de voorloper van het boek gezegd werd. Daar heette het: " (...) Anders worden ze liefst tezamen achter het verleden deelwoord geplaatst; ze worden dus niet door het deelwoord gescheiden" (Talpaert & Buyse 1962:55).

- (9) De onderzoekers gaan ervan uit dat deze nederzetting, die waarschijnlijk maar enkele tientallen jaren *is bewoond geweest*, is gesticht door leden van een Frankische stam.

(de Volkskrant, 12/08/89, blz. 1)

We laten in het midden of er bij dergelijke enigszins bijzondere combinaties wel degelijk sprake is van driedelige groepen, of dat we met tweeledige groepen met een complex werkwoord als deel te maken hebben (zie Hoeksema 1980-1981). In het geval van (9) zou de groep dan opgebouwd zijn uit *zijn* + *bewoond zijn* (vgl. *(zich) gewonnen geven; begraven liggen* en dergelijke). Groepen zoals in (9) zijn nog om een andere reden bijzonder. Ze hebben een wat onduidelijke status: ze bevinden zich op de grens tussen werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes (vgl. 2.5). Voor de laatste categorie pleit de verplichte positie van *geweest* na het andere deelwoord in de groep. Desondanks behandelen wij dit type eindgroep in navolging van De Schutter en De Cubber bij de werkwoordelijke gezegdes.

Uitgaand van een vaste onderlinge volgorde van de deelwoorden, namelijk CB (in voorbeeld (9): *bewoond geweest*), luidt de vraag of de deelwoorden samen vóór of achter (een vorm van) *zijn* staan, dan wel of ze uiteengeplaatst worden.

Op basis van het schaarse literaire materiaal van De Schutter (1964:81) en de weinige gegevens uit het dialectisch gekleurde materiaal van De Cubber (1986:72) zou men kunnen stellen dat 'uiteenplaatsing' (= CAB) de gebruikelijkste variant is. In voorbeeld (9) zou dat dus de volgorde *bewoond is geweest* opgeleverd hebben. In beide corpora komen ook voorbeelden voor (resp. twee en één) van plaatsing achter een persoonsvorm van *zijn* (= ACB) zoals in het citaat hierboven. Alleen De Cubber heeft in zijn corpus gevallen van plaatsing ervóór gevonden (1986:72 en 75), bijv. in de bijzin *...die gekwetst geweest waren* (= CBA). De Schutter typeert deze laatste volgorde als "volks-taal". Elders (De Schutter 1976:240) zegt hij over de volgorde CBA in het algemeen dat die in de standaardtaal ("het AN") niet voorkomt. Over de regionale en stilistische verspreiding van de genoemde varianten valt vooralsnog weinig te zeggen. Achteropplaatsing van beide deelwoorden zoals in zin (9) ervaren wij als nogal schrijftaalachtig.

2.3.3 Groepen met *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord

De ANS (1984:601) geeft aan dat in bepaalde gevallen ook een zgn. 'lange' infinitief als zelfstandig werkwoord tussen twee hulpwerkwoorden in geplaatst kan worden. De situatie is vergelijkbaar met die bij de deelwoorden (zie 2.3.2), maar uit de formulering in de ANS valt af te leiden dat er twijfel over bestaat of een dergelijke tussenplaatsing wel tot de standaardtaal gerekend kan worden.^[18] Als voorbeelden die "in ieder geval

[18] De formulering luidt als volgt: "Evenals bij het voltooid of passief deelwoord is tussenplaatsing *niet of minder* gebruikelijk in de standaardtaal" (cursiveringen van ons). Hiermee wordt iets teruggenomen van de woorden op de bladzijde daarvoor, waar tus-

regionaal mogelijk" zijn, noemt de ANS onder meer:

- (1) Ik denk dat het niet meer *zal te doen zijn*. (= ACB)
- (2) Ik denk dat ze nog heel wat teleurstellingen *zullen te verwerken krijgen*. (= ACB)

Onder 'regionaal' moet ook hier waarschijnlijk '(vooral) in Vlaanderen' verstaan worden. Meeussen & Vanacker (1951:45) menen dat een volgorde als ...*dat ze het kind wou te slapen leggen* "wel niet uitsluitend Znl. [= Zuidnederlands, W.H.] is." J.L. Pauwels (1970:94) noemt dit type tussenplaatsing vrij gewoon voor Vlaanderen, maar acht het gebruik ervan in Nederland zeldzaam. Het enige voorbeeld met de volgorde ACB dat De Schutter (1964:83) geeft, is - wellicht niet toevallig - afkomstig uit een Vlaamse literaire bron. Voor het gebruik van de tussenplaatsing kan weer de verklaring van Braecke (1986) ingeroepen worden (zie 2.3.2.3).

Of de parallelle tussen groepen met *te* + infinitief en die met een deelwoord nog verder gaat, is niet duidelijk. Het is niet ondenkbaar dat ook hier de neiging bestaat om in geschreven taal in plaats van de gewone volgorde CAB de volgorde ABC (dus bijv. ...*zullen krijgen te verwerken*) te gebruiken. Dat is echter niet helemaal zeker. Het gaat immers om uitbreidingen van een naar combinatie- en betekenisomstandigheden tamelijk beperkte verzameling van tweeledige verbindingen (bijv. *te maken hebben*, *te doen zijn/ hebben/staan*, *te danken hebben*, *te eten geven/krijgen*, *te wachten staan*, *te weten komen*) die op z'n minst een sterke voorkeur voor plaatsing van *te* + infinitief vóór het hulpwerkwoord hebben (zie ANS 1984:paragraaf 8.6.3, passim; vgl. De Schutter & Van Hauwermeiren 1983:189). De kans op achteropplaatsing van *te* + infinitief is dan waarschijnlijk ook in drieledige eindgroepen minder groot dan bij deelwoorden het geval is.

Afhankelijk van het tweede (secundaire) hulpwerkwoord (*hebben*, *zijn*, *worden*) heeft het primaire hulpwerkwoord de vorm van een deelwoord, zodat groepen ontstaan als: *te maken heeft gehad*, *te drogen werd gelegd* (= CAB). Voor dit tweede subtype geldt m.m. tot op zekere hoogte hetzelfde als voor de zojuist besproken combinaties. Meeussen & Vanacker (1951:44) vermelden de volgorde ACB (...*was te voorzien geweest*) zonder commentaar. De Schutter (1964:83) en De Cubber (1986:73) hebben hiervan geen voorbeelden in hun materiaal, maar de eerste merkt op dat een geval als ...*die naast de kachel werd te drogen gelegd* "mogelijk (schijnt), vooral in het Zuidnederlands" (bedoeld is: in Vlaanderen, W.H.). Anders dan bij het vorige subtype lijkt de volgorde ABC (bijv. *heeft gehad te maken*) ons uitgesloten. Anderzijds is de volgorde CBA hier heel goed mogelijk (*te maken gehad heeft*), dit in tegenstelling tot een geval als *te maken krijgen zal*, dat hooguit in noordoostelijk taalgebruik mogelijk lijkt (vgl. Stroop 1970).

Een voorbeeld van een derde, uiterst beperkt voorkomende, variant van het type met *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord is: *Je moet (het) te weten zien te komen* (voorbeeld uit het materiaal van De Schutter 1964:83). Behalve deze volgorde CAB lijkt De Schutter vooral in Vlaanderen ook de volgorde ...*zien te weten te komen*, dus weer met

senplaatsing als een standaardtaalvariant beschreven wordt. (Zie ook 2.3.2.1).

tussenplaatsing van het zelfstandig werkwoord (= ACB), mogelijk.

Opmerkelijk is dat bij de laatste twee subtypes de volgorde van het zelfstandig werkwoord en het eerste hulpwerkwoord constant blijft: CB. Het gaat er dus eigenlijk om te kijken of het tweede hulpwerkwoord de beide andere werkwoordvormen uit elkaar plaatst.

2.3.4 Groepen met hebben of zijn als secundair hulpwerkwoord

Een interessante kwestie vormt ook de plaatsing van de hulpwerkwoorden van tijd *hebben* en *zijn* als in de volgende voorbeelden uit de ANS (1984:609):

- (1a) Ik denk dat hij dat nog *heeft kunnen verbranden*.
- (1b) Ik denk dat hij dat nog *kunnen verbranden heeft*.
- (2a) Ik zeg je toch dat Jan het *is gaan halen*.
- (2b) Ik zeg je toch dat Jan het *gaan halen is*.

De (a)-zinnen, met een oplopende reeks werkwoorden in de eindgroep (= ABC), behoren tot de standaardtaal. In de (b)-zinnen hebben de werkwoorden uit de bijzin de volgorde BCA. Deze volgorde, met het hulpwerkwoord van tijd als laatste werkwoord, rekent de ANS niet tot de standaardtaal. Diezelfde mening zijn De Schutter & Van Hauwermeiren (1983:189) toegedaan (vgl. echter Meeussen & Vanacker 1951:40). Buyse & Penninckx (1977:54) en Paardekooper (1981:17-18 en 1984:32) keuren een dergelijke volgorde zelfs expliciet af.

Achteraanplaatsing van *hebben* en *zijn* - in bijzinnen als persoonsvorm, in hoofdzinnen als infinitief, bijv. *Hij zal het wel weer laten liggen hebben* - is regionaal echter (tamelijk of heel?) gebruikelijk. Over de precieze geografische verspreiding van het verschijnsel blijkt geen duidelijkheid te bestaan. Hoewel Stroop in zijn dialectonderzoek (1970:138 (kaart 6) en 140) de volgorde opgeeft voor het midden van Nederland - waar het zgn. systeem II gebruikt wordt; zie blz. 145 bij Stroop -, is het gebruik ervan waarschijnlijk toch in de eerste plaats een zuidelijke, dat wil hier zeggen een Vlaamse aangelegenheid (zie Meeussen & Vanacker 1951:41, 43 en 45; De Schutter 1976:239^[19]). Paardekooper (1981:18) spreekt het vermoeden uit dat de volgorde vooral in zuidwestelijke (Vlaamse) dialecten voorkomt - dat is in overeenstemming met ons eigen taalgevoel - en in Brabant en Antwerpen minder of helemaal niet gebruikt wordt. Vanacker (1948:143 en 1963:118) vermeldt achteraanplaatsing van *hebben* en *zijn* echter wel voor

[19] De formulering die De Schutter gebruikt is subjectief. Nadat hij gesteld heeft dat de volgorde niet voorkomt in het Algemeen Nederlands, zegt hij dat *ze denkbaar* is in regionaal (zuidelijk) Nederlands. Meeussen & Vanacker menen juist dat de volgorde "in 't Zuiden zelfs bijna de enig gebruikelijke" is. Wij kunnen de opmerking van De Schutter alleen maar als een onderhuids normatieve uitspraak opvatten. Het woord *gangbaar* was realistischer geweest.

Aalst, dat in het Brabantse dialectgebied ligt. Gezien de heersende onduidelijkheid over de verspreiding is de werkwijze van de ANS om geen precisering van het label 'regionaal' te geven (ook) hier verantwoord.

In geschreven taal is de volgorde BCA eerder zeldzaam. Ze komt althans weinig voor in het materiaal waarover J.L. Pauwels (1970:93-94) bericht^[20], en ook in het corpus van De Schutter (1964:82) en zelfs dat van De Cubber (1986:72; vgl. 3.2.1.1 en 3.2.2.1 aldaar) zijn de voorbeelden schaars. Dergelijke observaties geven steun aan de opvatting dat volgordes als *Ze vroeg of de kinderen al komen kijken* waren niet standaardtig zijn.

Tot slot besteden we nog kort enige aandacht aan de verklaring die Braecke (1986:39-41) voor het gebruik van de hier besproken regionale volgorde geeft. Naar zijn mening is er wat voor te zeggen om het zelfstandig werkwoord en de onmiddellijk eraan voorafgaande infinitief - die een deelwoord vervangt - samen als één geheel te beschouwen (bijv. *gaan halen, komen kijken, laten liggen*, maar ook *kunnen verbranden*). De lexicale betekenis van de eerste infinitief uit de groep is sterk verzwakt. Deze infinitief heeft meer de functie van een aspectuele of modale markeerder. *Hebben of zijn* nemen nu als hulpwerkwoorden van tijd normaal gesproken de positie helemaal op het eind in, net als dat in een (tweeledige) eindgroep met een deelwoord het geval is, dat is de 'groene' volgorde. Vergelijk bijv. *verbrand heeft* met (*kunnen verbranden*) *heeft*. Bij uitbreiding wordt deze basisvolgorde bewaard en worden nieuwe elementen helemaal links toegevoegd, waarbij *hebben* (of *zijn*) in de vorm van een infinitief verschijnt (zie 2.4.3), bijv. *zal ((kunnen verbranden) hebben)*.

2.3.5 Factoren die een rol kunnen spelen bij de volgorde van de werkwoorden in de drieledige eindgroep

2.3.5.1 Inleiding

Van de Velde (1986) heeft onderzocht of de keuze voor (eigenlijk: de gebruiksfrequentie van) vooropplaatsing (= CAB) of achteropplaatsing (= ABC) van het deelwoord in drieledige eindgroepen beïnvloed wordt door dezelfde linguïstische factoren die een rol blijken te spelen bij het gebruik van de 'rode' of de 'groene' volgorde in tweeledige eindgroepen (zie 2.2.4). Hij deed dat op basis van het volgende, al eerder genoemde, materiaal: een corpus, samengesteld uit tien regionale kranten uit 1982, voor Nederland enerzijds en testgegevens van 81 studenten voor Vlaanderen anderzijds.

Ook al was het Van de Velde niet in de eerste plaats om een vergelijking van Noord en Zuid te doen, toch valt er op het werken met dergelijk ongelijksoortig materiaal methodologisch wel wat aan te merken. In het eerste geval werd immers het *gebruik* in een natuurlijke situatie (vrije productie van geschreven taal) gemeten, in het tweede

[20] De voorbeelden in dat corpus zijn afkomstig van Westvlaamse auteurs, wat de opvatting van Paardekooper lijkt te ondersteunen.

geval ging het om een testsituatie waarin een voorkeur aangegeven moest worden (zie 2.3.2.2) en waarbij veeleer de *attitude* gemeten werd. De verantwoording die Van de Velde (1986:380) voor de gevolgde werkwijze geeft, is niet erg bevredigend. Zijn ervaring bij een eerdere gelegenheid was dat Nederlandse informanten bij alle testitems uit een enquête in de regel dezelfde volgorde (meestal vooropplaatsing van het deelwoord) gingen gebruiken (of: aankruisen?). Hij meent daaruit te mogen afleiden "dat de enquête-techniek voor Noordnederlanders een weinig geschikt middel (is) om de werkelijke preferenties in bepaalde syntactische omgevingen te achterhalen." Die conclusie volgt volgens ons niet automatisch uit dat resultaat. Het zou ook kunnen betekenen dat dergelijke factoren voor die informanten geen, of slechts een ondergeschikte, rol spelen en dat bij bewust taalgebruik andere dingen (zoals een consequent gedrag vertonen) voor hen belangrijker zijn.

Om na te gaan of de aard van de hulpwerkwoorden invloed uitoefent op de keuze voor een bepaalde volgorde, heeft Daems zijn testmateriaal op dat punt gevarieerd (zie Daems 1981:122). De resultaten van dat onderdeel van zijn onderzoek worden in het verslag uit 1981 echter niet uitgewerkt.^[21]

We behandelen de mogelijk van belang zijnde factoren hier in dezelfde volgorde als in 2.2.4. Voor een uitvoerige bespreking van die factoren verwijzen we naar diezelfde deelparagraaf.

2.3.5.2 De aard van het primaire groepsvormende werkwoord

Van de Velde laat zien dat in grammatica's en dergelijke soms gesuggereerd wordt dat achteropplaatsing (= ABC) vooral bij groepen met *worden* voorkomt (dus bijv. *moest worden geschreven*). Hij merkt op dat dat wellicht een weerspiegeling is van het feit dat juist die driedelige combinaties op zich veelvuldig gebruikt worden (Van de Velde 1986:381-382). In zijn eigen corpus is dat in ieder geval veruit de frequentste combinatie.

Uit beide materiaalverzamelingen (resp. corpus en testmateriaal) komen de volgende resultaten te voorschijn: groepen met passief *zijn* halen het hoogste percentage voor vooropplaatsing van het deelwoord (resp. 66,6 en 76,4% voor de volgorde CAB), groepen met *hebben* het laagste (resp. 14,2 en 32,4%). Precies diezelfde twee hulpwerkwoorden gaven bij tweeledige groepen hetzelfde verschil te zien. Toch is er in dit geval minder duidelijk sprake van een onderscheid tussen passief en actief, aangezien de percentages voor vooropplaatsing bij groepen met actief *zijn* in de twee verzamelingen hoger zijn (resp. 57,1 en 50,6%) dan bij groepen met *worden* (resp. 47,6 en 41,9%). Overigens moeten deze resultaten met de grootst mogelijke omzichtigheid gehanteerd worden. Ten eerste zijn de cijfers voor *hebben* en *zijn* (actief en passief) in het Nederlandse corpus op uiterst kleine aantallen gebaseerd. Ten tweede signaleert Van de Velde

[21] Hoewel een uitgebreider verslag in het vooruitzicht gesteld wordt, is dat blijkens mededeling van de auteur (in de loop van 1986) niet gepubliceerd.

telkens weer grote schommelingen van testitem tot testitem in zijn materiaal voor Vlaanderen. Dat laatste is waarschijnlijk terug te voeren op interferentie met de verschillende andere (ritmische) factoren die in de testbatterij verwerkt zijn.

2.3.5.3 Ritmische factoren

a. Scheidbaar samengesteld werkwoord vs. niet-samengesteld werkwoord als (primaire) complement

De tendens om het deelwoord - het zelfstandig werkwoord als primair complement - achterop te plaatsen als het een scheidbaar samengesteld werkwoord betreft, doet zich ook bij driedelige eindgroepen voor (= ABC, dus bijv. *...zal hebben opgeschreven*), maar lijkt minder sterk dan bij tweeledige eindgroepen (Van de Velde 1986:383). Ter vergelijking: als het werkwoord niet-samengesteld is, haalt achteropplaatsing (= ABC) in de twee deelverzamelingen resp. 46,3 en 36,2% (zie de laatste kolom bij Van de Velde)^[22]; is het werkwoord daarentegen samengesteld, dan zijn de percentages resp. 62,9 en 58% (zie eerste kolom; afrondingen van ons). De auteur zoekt de verklaring voor dit verschil hier (evenals bij de twee volgende factoren) in een streven naar afwisseling van onbeklemtoonde en beklemtoonde lettergrepen.

b. Het al dan niet voorkomen van een (zins)accentdragend element vlak vóór de eindgroep

Het aanwezig zijn van een beklemtoond element vlak vóór de eindgroep bevordert achteropplaatsing van het deelwoord (= ABC, bijv. *(op stráát) zal worden gezet*), althans als het een adjectief of een voorzetselconstituent als inherent element betreft. Van de Velde (1986:385) krijgt als percentages 63,6% voor zijn Nederlandse materiaal en 71,2% voor zijn Vlaamse materiaal (onze afronding). Vergelijk hiermee de percentages voor zinnen zonder beklemtoond element vlak vóór de eindgroep: resp. 46,3 en 36,2% (dat zijn dezelfde gegevens als onder a). Het Vlaamse materiaal lijkt een aanwijzing op te leveren dat ook de aanwezigheid van een (niet-specifieke) onbepaalde nominale constituent als onderwerp of voorwerp van invloed kan zijn. Bij dergelijke zinnen wordt in 68% van de gevallen voor achteropplaatsing (bijv. *(een ópstel) moest worden geschreven*) gekozen, terwijl dat percentage bij zinnen met een ander element vóór de eindgroep slechts 21,2% bedraagt (zie Van de Velde 1986:386; opnieuw volgens onze afronding). Uit het Nederlandse corpus komt in dit geval geen verschil naar voren: wat

[22] In navolging van De Schutter (1976:233) gebruikt Van de Velde hier een andere indeling en terminologie. Hij heeft het over gevallen met of zonder niet-verbaal element in het 4e zinsstuk. Bedoeld zijn elementen met een nauwe semantische band met het werkwoord (en een plaats in de zin vlak vóór de werkwoordelijke eindgroep). In het geval van een bijwoord of een adjectief kunnen dergelijke elementen eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord zijn (bijv. *dóórlopen*; *doodgaan*). Vergelijk voetnoot 10.

er ook voor de eindgroep staat, er wordt nagenoeg evenveel voorop- als achteropplaatsing gebruikt. Per saldo lijkt de tendens tot achteropplaatsing onder de hier besproken conditie bij driedelige groepen iets minder uitgesproken dan bij tweeledige.

c. Het al dan niet voorkomen van elementen achter de eindgroep

De aanwezigheid van een zinsdeel of zinsdeelstuk achter de eindgroep werkt over het algemeen vooropplaatsing van het deelwoord (= CAB, dus bijv. *geschreven moest worden*) in de hand, al lijkt die tendens zich duidelijker voor te doen in het zuidelijke materiaal van Van de Velde (1986:388-389) dan in het noordelijke. Zijn cijfers worden weergegeven in tabel 2.11. Het materiaal was verdeeld in gevallen waarbij geen van de al vermelde factoren die juist achteropplaatsing bevorderen, aanwezig was (zie deel A van de tabel), en gevallen waarvoor dat wel gold (deel B).

Tabel 2.11: Driedelige eindgroepen met een deelwoord: de invloed van elementen na de eindgroep.

A. zinnen zonder achteropplaatsing (= ABC) bevorderende factor

	vooropplaatsing (= CAB)		achteropplaatsing (= ABC)	
	- gerealiseerde laatste zinspl.	+ gerealiseerde laatste zinspl.	- gerealiseerde laatste zinspl.	+ gerealiseerde laatste zinspl.
Ndl.	55,6 %	68,6 %	44,4 %	31,4 %
Vla.	71,3 %	94,2 %	28,7 %	5,8 %

B. zinnen met achteropplaatsing (= ABC) bevorderende factor

	vooropplaatsing (= CAB)		achteropplaatsing (= ABC)	
	- gerealiseerde laatste zinspl.	+ gerealiseerde laatste zinspl.	- gerealiseerde laatste zinspl.	+ gerealiseerde laatste zinspl.
Ndl.	39,3 %	36,1 %	60,7 %	63,9 %
Vla.	34,0 %	44,0 %	66,0 %	56,0 %

(onze afronding van de percentages)

Gegevens uit: Van de Velde 1986:388.

In drie van de vier gecombineerde condities stijgt het percentage van de vooropplaatsing als er een element op de eindgroep volgt. Dezelfde tendens die in zinnen met een tweeledige groep merkbaar was, blijkt zich ook hier voor te doen, zij het minder sterk.

2.3.5.4 Evaluatie

Afsluitend kunnen we constateren dat er sprake is van een grote mate van overeenkomst tussen twee- en drieledige eindgroepen wat de invloed van linguïstische factoren op de interne volgorde betreft. In beide gevallen zijn enkele van die factoren, namelijk de ritmische, in verband te brengen met een evenwichtige accentverdeling aan het eind van een zin (vgl. 2.2.4.4). Voor drieledige eindgroepen moet hierbij wel het nodige voorbehoud gemaakt worden, omdat tussenplaatsing hier buiten beschouwing gelaten is. De Vlaamse resultaten van Van de Velde hebben maar een betrekkelijke waarde vanwege de gedwongen keuze tussen de twee in Vlaanderen minst endogene varianten.

Overigens laat het gebruik van de tussenplaatsingsvariant zien dat met de accentverdeling niet alles verklaard kan worden. Men zou kunnen redeneren dat tussenplaatsing van het zelfstandig werkwoord - dat normaal gesproken het groeps- of zinsaccent draagt - juist ideaal is (vgl. *kan gezégd hebben* met *gezégd kan hebben* of *kan hebben gezégd*), maar voor het grootste deel van het taalgebied blijkt dat beslist niet op te gaan.

2.4 VOLGORDE IN MEERLEDIGE WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

2.4.1 Inleiding

Meerledige werkwoordgroepen kunnen beschreven worden als uitbreidingen van drieledige. Dat impliceert dat de volgordeproblemen die zich bij de drieledige eindgroepen voordoen, bij meerledige eindgroepen in principe terugkeren. Alleen is de mogelijke variatie nu meestal nog groter.

Onder verwijzing naar de desbetreffende deelparagrafen van 2.3 bespreken we in wat volgt alleen de voornaamste twee kwesties: de plaatsing van een deelwoord (2.4.2) en de plaatsing van *hebben* of *zijn* (2.4.3). We beperken ons bovendien tot vierledige eindgroepen omdat grotere groepen in de praktijk vermoedelijk zelden of nooit voorkomen.

2.4.2 Groepen met een deelwoord als zelfstandig werkwoord

In een vierledige groep kan het zelfstandig werkwoord in de vorm van een deelwoord op vier verschillende plaatsen staan (zie bijv. De Rooy & Wikén Bonde 1971:148). Geïllustreerd met een voorbeeld:

- (1a) De kans is groot dat de werkzaamheden *zullen moeten worden gestaakt*.
(= ABCD)
- (1b) De kans is groot dat de werkzaamheden *zullen moeten gestaakt worden*.
(= ABDC)
- (1c) De kans is groot dat de werkzaamheden *zullen gestaakt moeten worden*.
(= ADBC)

- (1d) De kans is groot dat de werkzaamheden *gestaakt zullen moeten worden*.
(= DABC)

Volgens de ANS (1984:600) is elk van deze volgordes mogelijk in de standaardtaal, maar zijn alleen voorop- en achteropplaatsing zoals resp. in de zinnen (1d) en (1a) algemeen gangbaar. Bij tussenplaatsingsvarianten zoals (1b) en (1c) in ons voorbeeld tekent de ANS aan dat de frequentie waarmee de volgordes ABDC en ADBC gebruikt worden "in de verschillende delen van het taalgebied" niet gelijk is. De Schutter & Van Hauwermeiren (1983:190) geven in hun voorbeeld eerst de varianten met voorop- en achteropplaatsing. Daarna voegen ze er de tussenplaatsingsvarianten aan toe, voorafgegaan door de woorden "in België ook nog". Deze formulering is om twee redenen ongelukkig. Ten eerste wekt ze ten onrechte de indruk dat tussenplaatsing in Nederland nooit gebruikt wordt en ten tweede scheert ze, eveneens ten onrechte, de twee varianten over één kam.

Het volgende citaat stamt uit een brief uit 1986 van een 45-jarige leraar Nederlands uit Woerden:[23]

- (2) (...) in de eerste plaats dat er meer *had opgenomen kunnen worden* (...)

De werkwoorden in dit citaat staan in de volgorde ADBC. Dat is in zoverre opmerkelijk dat Nederlanders desgevraagd soms te kennen geven juist een dergelijke variant acceptabeler te vinden dan een variant met de volgorde ABDC (zoals in (1b)). (Dat is ook de achtergrond van de formulering in de ANS.) De volgorde ABDC is daarentegen in Vlaanderen zeker de gebruikelijkste tussenplaatsingsvariant (zie voorbeelden daarvan bij De Cubber 1986:73 en 76).

Voorop- en achteropplaatsing hebben waarschijnlijk niet dezelfde stilistische gebruikswaarde. Achteropplaatsing van het deelwoord (= ABCD) lijkt nogal schrijftaalachtig. In het Nederlandse krantenmateriaal (uit de periode 1963-1965) dat J.L. Pauwels (1970:96) bespreekt, komt deze volgorde het vaakst (59,1%) voor. Vooropplaatsing (= DABC) komt in 38,7% van de gevallen voor en tussenplaatsing (= ABDC, dus zoals in (1b)) slechts één keer (2%). In het door hem besproken literaire corpus hebben slechts twee van de vijftien aangetroffen gevallen (= 13,3%) achteropplaatsing. Deze volgorde lijkt dus vooral typerend te zijn voor journalistiek taalgebruik. Daar staat evenwel tegenover dat Van de Velde (1986:391) in zijn krantenmateriaal juist weinig achteropplaatsing aantreft.

Het beeld bij vierledige eindgroepen vertoont een grote gelijkenis met dat bij drieledige. Vooropplaatsing van het deelwoord is de gewoonste variant in Nederland. Tussenplaatsing wordt vooral in Vlaanderen gebruikt. Achteropplaatsing ten slotte is vooral in gebruik in journalistieke kringen.

[23] Het citaat en de daarbij horende informatie danken we aan G. Geerts.

2.4.3 Groepen met hebben of zijn als tertiair hulpwerkwoord

Aan het eind van 2.3.4 is al aangegeven hoe uitbreiding van een drieledige tot een vierledige eindgroep in regionaal (Vlaams) taalgebruik kan leiden tot een zin als:

(3a) Ik denk dat ze zich wel *zal moeten haasten hebben*. (= ACDB)

Net als bij de drieledige eindgroepen van dit type is nogal onduidelijk hoe wijd verbreid een dergelijke volgorde is.

Tot de standaardtaal behoort in ieder geval de volgende alternatieve volgorde:

(3b) Ik denk dat ze zich wel *zal hebben moeten haasten*. (= ABCD)

We hebben hier met een zgn. oplopende reeks te maken.

Voorzover het zelfstandig werkwoord en het direct daarop betrekking hebbende hulpwerkwoord als een eenheid fungeren (vgl. Braecke 1986), lijkt ook vooropplaatsing van het geheel niet onmogelijk:

(3c) Ik denk dat ze zich wel *moeten haasten zal hebben*. (= CDAB)

2.5 VOLGORDE IN NAAMWOORDELIJKE GEZEGDES

2.5.1 Inleiding

Als het hoofdwerkwoord (zelfstandig werkwoord of koppelwerkwoord) achteraan in een zin staat (als achter-pv of in een niet-finiëte vorm), nemen niet-werkwoordelijke elementen die een nauwe semantische band met dat werkwoord hebben, in de regel de plaats in vóór het werkwoord of de eindgroep waar het werkwoord deel van uitmaakt (zie ANS 1984:1009). Dat houdt onder meer in dat het naamwoordelijk deel van een naamwoordelijk gezegde aan het werkwoordelijk deel vooraf moet gaan, bijv.

(1) De ober waarschuwde ons dat de borden *heet waren*.

(2) Ik denk dat ik dan *afwezig zal zijn*.

Zulke zinnen met een 'onverdacht' adjectief als naamwoordelijk deel vormen voor volwassen Nederlandstalige moedertaalsprekers geen probleem. Niemand zal erover piekeren varianten waarbij *heet* achter *waren* of *afwezig* achter *zijn* staat, correct Nederlands te noemen. (De mogelijkheid om in een zin als (2) het naamwoordelijk deel eventueel tussen de werkwoordvormen in te zetten, wordt in 2.6 besproken.)

Nu zijn er genoeg adjectieven die aanzienlijk minder 'onverdacht' zijn - als we dat zo mogen uitdrukken - dan de twee zojuist genoemde. Bijna klassieke voorbeelden daarvan zijn *gesloten* (= 'dicht'), *getrouwd* (= 'in gehuwde staat') en *overleden* (= 'dood'). Deze adjectieven komen niet alleen in vorm overeen met een (voltooid of

passief) deelwoord, maar zijn er ook qua betekenis ten nauwste verwant mee. Dergelijke adjectieven duiden een bepaalde toestand of eigenschap van iets of iemand aan die, zoals in de drie gegeven voorbeelden, wel het gevolg kan zijn van een bepaalde handeling of werking uitgedrukt door een werkwoord (hier resp. *sluiten*, *trouwen* en *overlijden*). We hebben hier te maken met een verscheidenheid aan gevallen, gaande van duidelijk van deelwoorden afgeleide (zgn. deverbatieve) adjectieven tot adjectieven die alleen een formele overeenkomst met deelwoorden vertonen (zgn. pseudo-deelwoorden), zoals (*zich*) *bewust (zijn van)*, *belust (zijn op)*, *gebrand (zijn op)*, *opgewassen (zijn tegen)*, enz. (vgl. de ANS 1984:312 en 361-362). In een ruimer verband werd deze problematiek omtrent 'deelwoorden' nog niet zo lang geleden behandeld door Janssen (1986).

2.5.2 Tweeledige naamwoordelijke gezegdes

Bij de zojuist genoemde deelwoordachtige categorieën blijken zich wel volgordeproblemen voor te doen. Regelmatig kan men zinnen aantreffen als de volgende:

- (3) Zijn vrouw bleek al vier weken *te zijn overleden*.
- (4) Op het congres werd duidelijk hoe ernstig de partij *was verdeeld*.
- (5) Het is een noodzakelijke voorwaarde dat het terrein strategisch *is gelegen* tussen diverse verbindingswegen.
- (6) Hierbij past de kanttekening dat vooral jongeren in deze groep *zijn ondervetengenwoordigd*.

In deze gevallen staat het naamwoordelijk deel achter het werkwoord. Als we de lijn van de beschrijving van tweeledige werkwoordelijke gezegdes (zie 2.2) doortrekken naar naamwoordelijke, kunnen we zeggen dat in (3) t/m (6) de volgorde BC of AB ofwel de 'rode' volgorde gebruikt is. Het gebruik van de 'rode' volgorde in gevallen als deze wordt doorgaans als foutief taalgebruik bestempeld, zie bijv. Hermkens (1974:91), Rijpma, Schuringa & Van Bakel (1972:245), Van Es & Van Caspel (1975:384) en de ANS (1984:452 en 527). Toch zijn de voorbeelden legio. Het lijkt dan ook zinvol hiervoor een verklaring te zoeken.

Aan deze kwestie is voor het eerst uitvoerig aandacht besteed door Michels (1959), later door Sassen (1963) en tamelijk recent nog door De Rooij (1986). Een deel van de gevallen met een 'verkeerde' volgorde is te verklaren door onduidelijkheid over de precieze status van het gezegde. Terecht stelt Michels (1959:210) dat er vaak slechts van een gradueel verschil tussen werkwoordelijk en naamwoordelijk gezegde sprake is. Versteeg (1969:422) merkt op dat de context voldoende semantische informatie moet verschaffen om het werkwoordelijk of naamwoordelijk karakter van het deelwoord vast te stellen. Zo kan bijv. de aanwezigheid van een bepaling van duur, zoals in (3) hierboven, aangeven dat het om een toestandsaanduiding, dus om een naamwoordelijk gezegde gaat. Toch geeft de context niet altijd uitsluitel, zoals we aan de hand van het volgende citaat uit het Spellingrapport uit 1988 van de Taalunie proberen te demonstreren.

- (7) Als gevolg van de groeiende culturele toenadering tussen Nederland en Vlaanderen, waarvan het Cultureel Verdrag de belangrijkste hefboom was, was binnen de Gemengde Commissie, die met de uitvoering van het verdrag *was belast*, inmiddels de behoefte gegroeid aan een nieuw institutioneel kader voor de regeling van bijzondere aspecten van de Belgisch-Nederlandse samenwerking.

(Voorzet 20, blz.34)

Met de betrekkelijke bijzin uit het midden van de zin kunnen we twee kanten uit. Hoewel het aannemelijk is dat met het gezegde de functie of hoedanigheid van de toenmalige commissie aangeduid wordt en dat de nadruk hier niet op de voorafgaande handeling (het instellen van de commissie en het geven van een opdracht) ligt, kan aan dat gezegde wel een werkwoordelijke interpretatie gegeven worden. De betekenis is dan zoiets als 'de commissie was belast (geworden) door de Nederlandse en de Belgische overheid'. Toevoeging van de bepaling *destijds of in 1945* zou de tweede interpretatie dwingend gemaakt hebben. In dat geval zou er op de volgorde in het gezegde uiteraard niets aan te merken zijn. Een soortgelijke redenering is ook mogelijk bij zin (4). Bedoeld is hier de staat van onenigheid waarin de partij verkeert (naamwoordelijk gezegde), maar toch is ook een aanvulling als ... *(geworden) door de politieke spanningen van de laatste tijd* niet ondenkbaar (werkwoordelijk gezegde). Voor een ander vergelijkbaar voorbeeld zie men bijv. De Rooij (1986:143).^[24]

Bij (5) en (6) is er weinig reden om aan een werkwoordelijk gezegde te denken, ook al zou dat niet zó vergezocht zijn. In (5) betekent *is gelegen* weliswaar 'ligt', maar toch hebben we hier niet met het deelwoord van het werkwoord *liggen* te maken. Het hulpwerkwoord had dan immers *heeft* moeten zijn. Naast *ondervertegenwoordigd* in (6) staat geen (volledig vervoegbaar) werkwoord *ondervertegenwoordigen* (wel ook een substantief *ondervertegenwoordiging*).^[25] Van een werkwoord kan al helemaal geen sprake zijn in een geval als:

- (8) Afwasbaar wil zeggen dat het behang tegen water *is bestand*.

De neiging om in gevallen als (3) t/m (8) de 'rode' volgorde te gebruiken, kan in verband gebracht worden met de in 2.2.3.2 beschreven vorm van taalcultuur die erin bestaat in geschreven taal, anders dan in spontane gesproken taal, bij werkwoordelijke gezegdes het deelwoord achter het hulpwerkwoord te zetten. Het gaat in die opvatting met andere woorden om het ten onrechte uitbreiden van het gebruik van de 'rode' volgorde naar naamwoordelijke gezegdes. Parallel aan de situatie bij werkwoordelijke

[24] Soms kan ook de situatie waarin een zin geuit wordt, voor duidelijkheid zorgen. Een aardig voorbeeld daarvan geeft Vos (1968:218), die stelt dat het zinnetje *De winkel is vanmiddag gesloten* een naamwoordelijke betekenis heeft als het 's ochtends uitgesproken wordt, en een werkwoordelijke als de mededeling 's avonds gedaan wordt! (Vgl. Kraak & Klooster (1972:153-154.)

[25] Vgl. ook *oververtegenwoordiging/oververtegenwoordigd, onderverzekerd*, enz.

gezegdes zou het kunnen dat het gebruik van de 'rode' volgorde zich ook hier het duidelijkst doet gelden bij professionele taalgebruikers (met name journalisten).

Het ligt voor de hand te denken dat de neiging tot achteropplaatsing van het naamwoordelijk deel niet bij alle categorieën even sterk is. Sassen (1963:20, noot 2) meent dat formele gelijkenis met een deelwoord (alleen) niet genoeg is. Hij vervolgt "*dat ze is gehaaid* bv. zal wel niemand ooit schrijven." Hij lijkt daarmee te impliceren dat ook de betekenis een rol speelt. We zouden nu kunnen stellen dat naarmate het naamwoordelijk deel een verder verwijderd betekenisverband met een werkwoord heeft, de kans op achteropplaatsing kleiner wordt. Dat zou betekenen dat de kans groter is bij gevallen als (3), (4) en (7) (deverbatieve adjectieven) dan bij gevallen als (5) en (misschien ook) (6) (tussencategorie) en hierbij weer groter dan bij 'echte' adjectieven, al is er wat deze laatste categorie betreft wellicht nog een verschil tussen bijv. *bestand (zijn)* (zie (8)) en *bevreesd (zijn)* enerzijds en gevallen als *bevriend (zijn)* en *gehaaid (zijn)* anderzijds.

In de zinsontleding wordt de onderlinge verplaatsbaarheid van de delen van een eindgroep als criterium gebruikt om in twijfelgevallen (deelwoord of deelwoordachtig adjectief?) een werkwoordelijk (twee mogelijkheden) van een naamwoordelijk gezegde (slechts één mogelijkheid) te onderscheiden (zie bijv. Kraak & Klooster 1972:136 en 152 en Van den Toorn 1982:20). De hierboven beschreven feitelijke situatie maakt duidelijk dat deze verplaatsingsproef niet voor iedereen bruikbaar is en tot cirkelredeneringen aanleiding kan geven, aangezien het taalgevoel van sommige taalgebruikers op dit punt vaag is. Omgekeerd zou het handig zijn als men ervan op aan zou kunnen dat bij gebruik van de 'rode' volgorde ook alleen maar een werkwoordelijk gezegde bedoeld is (vgl. Michels 1959:209-210), maar de werkelijkheid is anders. 'Ontsporingen' komen ook (of misschien zelfs juist) in verzorgd taalgebruik voor. Sassen (1963:18, noot 5 en 1971-1972:27) en De Rooij (1986:144) laten zien dat zelfs grammatici, onder wie de redactie van de ANS, daar niet aan ontkomen.

2.5.3 Driedledige naamwoordelijke gezegdes

Dezelfde problemen die bij tweeledige gezegdes beschreven zijn, doen zich ook bij driedledige voor. Ook nu is er geen scherpe grens tussen naamwoordelijke en werkwoordelijke gezegdes te trekken. Het feit dat er nu meer plaatsingsmogelijkheden zijn - in de praktijk drie -, zorgt echter voor bijkomende, andersoortige problemen.

Er zijn twee types te onderscheiden, één waarbij behalve het adjectivische element ook nog het 'onverdachte' deelwoord *geweest* in de groep voorkomt (bijv. *bewoond geweest is*) en één met een combinatie van een adjectief, *zijn* en een (modaal) hulpwerkwoord (bijv. *geleden kan zijn*).

Aan het eerste type is al aandacht besteed in 2.3.2.5. Als we hier met volwaardige naamwoordelijke gezegdes te maken hebben, zijn strikt genomen alleen de volgordes *bewoond geweest is* (= CBA) en *bewoond is geweest* (= CAB) correct. De volgorde die in het daar gegeven citaat gebruikt wordt (namelijk *is bewoond geweest* (= ACB)), moet dan fout genoemd worden. De eerste van de drie varianten komt echter waarschijnlijk

het minst van allemaal voor.

Het tweede type is vergelijkbaar met de gevallen die uitvoerig beschreven worden in 2.3.2.1. Dat houdt in dat tussenplaatsingsvarianten als *...kan geleden zijn* (= ACB) vermoedelijk net als de overeenkomstige werkwoordelijke groepen (bijv. *...moest geschreven worden* of *zou gezegd zijn*) vooral in Vlaanderen aan te treffen zullen zijn (zie ook 2.6). Bij dit type is strikt genomen alleen vooropplaatsing (= CAB) in overeenstemming met de volgorde-regel voor naamwoordelijke gezegdes.

We wijzen er in het voorbijgaan nog even op dat de varianten met de volgorde ACB (zowel in het eerste als het tweede type) volgens de beschrijving van Braecke (1986) in feite in orde zijn. In de tweeledige basisstructuur waar hij van vertrekt, wordt immers de correcte 'groene' volgorde BA aangehouden: *bewoond is; geleden is*. Deze volgorde wordt bij uitbreiding tot een driedelige groep gehandhaafd. Alleen verandert de vorm van het koppelwerkwoord: *is (bewoond geweest); kan (geleden zijn)*. Zie 2.3.2.3.

2.6 DOORBREKING VAN WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

2.6.1 Inleiding

De regel van de ondoordringbaarheid van een werkwoordelijke eindgroep (zie 2.1.3; vgl. ANS 1984:516; 1012 c.v.) is niet absoluut. In de praktijk komen er wel degelijk gevallen voor waarin een niet-werkwoordelijk element tussen twee werkwoordvormen in staat. Voorbeelden van zo'n doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep zijn:

- (1) De firma zou zich aan misleiding van de fiscus hebben *schuldig* gemaakt.
- (2) De onderhandelaars lieten weten dat ze de pers na afloop zouden *te woord* staan.

Verder valt te denken aan het eerste deel van scheidbaar samengestelde werkwoorden (bijv. *meegaan, oplossen, goedmaken, weglopen*), dat als niet-werkwoordelijk element bij niet-splitsing van het werkwoord eveneens tussen twee werkwoorden in kan staan. Omdat er grammaticaal geen scherpe grens te trekken is tussen gevallen van doorbreking en gevallen waarin er van een samengesteld werkwoord sprake is (vgl. ANS 1984:513 en 1013-1014), zou dit een reden kunnen zijn om doorbreking en niet-splitsing als twee aspecten van hetzelfde verschijnsel te beschouwen, zoals bijv. De Schutter & Van Hauwermeiren (1983:190-191) doen. Uit normatief oogpunt is er echter meer voor te zeggen om het al dan niet splitsen van scheidbaar samengestelde werkwoorden als een apart probleem te behandelen. Deze kwestie komt dan ook in 2.7 aan de orde.

2.6.2 Doorbreking van tweeledige werkwoordelijke eindgroepen

2.6.2.1 Algemeen beeld

Doorbreking is alleen mogelijk bij eindgroepen met de 'rode' volgorde (= AB), dus als het zelfstandig werkwoord op het hulpwerkwoord volgt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in corpusmateriaal (veel) vaker doorbreking voorkomt bij groepen met een infinitief als zelfstandig werkwoord dan bij groepen met een deelwoord (Van de Velde 1969:26-27 en Vanacker 1970:153-154). In 2.2 is immers gebleken dat de 'rode' volgorde in het eerste type de gewone volgorde is en in het type met deelwoord veeleer de 'groene'.^[26] De mate waarin er doorbroken wordt, houdt dus waarschijnlijk verband met de mate waarin de 'groene' volgorde op zich gebruikt wordt.

Het voornaamste punt van discussie met betrekking tot doorbreking is de regionale verspreiding van het verschijnsel. Ook bij deze volgordekwestie gaat het in de eerste plaats om een verschil tussen Nederland en Vlaanderen. Dat komt bijv. duidelijk tot uiting in het corpus literaire taal dat Van de Velde speciaal op het voorkomen van doorbreking onderzocht. Hij trof niet meer dan twee gevallen van doorbreking aan in zijn Nederlandse materiaal (allebei afkomstig van Bordewijk) tegenover 85 bij Vlaamse auteurs. Dat verschil is opmerkelijk, ook al was het Vlaamse onderzochte materiaal omvangrijker (Van de Velde 1969:8-9).

Het verschil tussen de twee delen van het Nederlandse taalgebied heeft wel eens tot verkeerde interpretaties aanleiding gegeven. Ten onrechte is soms gesuggereerd of beweerd dat het om een (vrijwel) exclusieve en om een (nagenoeg) algemene Vlaamse syntactische variant zou gaan (zie voor dat laatste bijv. Verhasselt 1961:155).

Dat doorbreking wel degelijk ook in Nederland voorkomt, wordt uitvoerig met voorbeelden gedocumenteerd door Verhasselt (1961) en Koelmans (1965). Ook de niet van het label <regionaal> voorziene voorbeelden uit de ANS (1984:1013-1014) zijn citaten uit Nederlandse (meestal journalistieke) bronnen. In het overgrote deel van die gevallen betreft het vrij vaste verbindingen, zoals geïllustreerd in (1) en (2). Dat betekent overigens niet dat doorbreking per definitie bij alle vaste verbindingen mogelijk is. Koelmans (1965:158) merkt op dat het zonder een uitvoerige materiaalverzameling moeilijk precies uit te maken is wat wel of niet acceptabel is in de hedendaagse standaardtaal ("het beschaafde Nederlands van nu"). In Vlaams taalgebruik zijn de mogelijkheden ruimer (zie verderop).

Het is in tweeërlei opzicht onjuist te menen dat doorbreking in Vlaanderen algemeen gebruikelijk is. Uit dialectologisch onderzoek (Vanacker 1964 en 1970) is bijv. gebleken dat Vlaanderen in dezen geen gesloten gebied vormt. Er wordt lang niet overal

[26] In het dialectcorpus van Vanacker (gesproken taal) komt helemaal geen doorbreking voor bij groepen met een deelwoord, omdat daar steeds de 'groene' volgorde gebruikt wordt. Indirect vormt dit resultaat een mooie bevestiging van de conclusies die uit het werk van A. Pauwels (1953) en Stroop (1970) te trekken zijn ten aanzien van de onderlinge volgorde van de werkwoorden.

doorbroken. Zelfs binnen eenzelfde streek zijn er duidelijke verschillen van plaats tot plaats. Van belang voor ons onderzoek is dat onder meer de noordelijke helft van de provincie Antwerpen een gebied met weinig tot geen doorbreking blijkt te zijn. Een tweede constatering is dat in streken of plaatsen waar wel doorbreking voorkomt, dat niet in alle gevallen de gebruikelijkste, laat staan de enig mogelijke variant is.

In dezelfde richting wijzen de resultaten van een aantal tests die onder scholieren uitgevoerd werden (Stoops 1969, Bobine 1970, Mestdagh 1970 en De Bruycker 1972).^[27] Bij die tests werden de volgende drie zinnen gebruikt (het doorbrekende element is gecursiveerd):

- (3) We zullen morgen moeten *naar huis* gaan.
- (4) Ze/hij had toch kunnen *haar/zijn reis* betalen.
- (5) Zijn vader heeft hem zes jaar (lang) laten *naar school* gaan.

Zin (3) met een richtingsbepaling als doorbrekend element, is het voorbeeld dat Van den Berg (1967:43) geeft van "de bijvoorbeeld in Vlaanderen gewone volgorde". Zin (4) is een voorbeeld van doorbreking door een lijdend voorwerp uit het eerstgenoemde artikel van Vanacker (1964:159). Testzin (5) ten slotte, weer met een richtingsbepaling, is zin 53 uit de vragenlijst voor de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND). Vanacker onderzocht deze zin en daarbij constateerde hij dat er niet altijd doorbroken werd, ook niet als wel degelijk de variant met doorbreking door de enquêteurs aangeboden was (zie Vanacker 1964:161 en 164). Deze drie zinnen nu werden in de tests als reeksen losse woorden aangeboden met daarbij de opdracht er correcte Nederlandse zinnen van te maken. De onderzoekjes van Stoops en Bobine werden uitgevoerd onder middelbare scholieren in Antwerpen. Er namen resp. 20 en 180 scholieren aan deel. Mestdagh voerde haar onderzoekje uit in Roeselare (West-Vlaanderen), eveneens op een middelbare school (aantal deelnemers: 73). Aan het onderzoekje van De Bruycker werkten 85 leerlingen uit de hoogste klassen van een lagere school uit Merelbeke (bij Gent, Oost-Vlaanderen) mee.

Omdat de resultaten van deze tests interessant vergelijkingsmateriaal voor ons eigen onderzoek bieden, zetten we de gegevens bij elkaar in tabel 2.12.

[27] Het gaat hier min of meer om replicaties van hetzelfde beperkte onderzoekje. Voor de precieze omstandigheden waaronder de tests afgenomen werden, verwijzen we naar de genoemde bronnen.

Tabel 2.12: Doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep in niet-dialectisch taalgebruik. Resultaten uit eerder onderzoek met informanten.

	zin (3)		zin (4)		zin (5)		n
	+doorbr.	-doorbr.	+doorbr.	-doorbr.	+doorbr.	-doorbr.	
Stoops 1969:105-107	5,0 %	95,0 %	0,0 %	100,0 %	5,0 %	95,5 %	20
Bobine 1970:76-77	6,1 %	93,9 %	0,6 %	99,4 %	3,9 %	96,1 %	180
Mestdagh 1970:115	39,7 %	60,3 %	0,0 %	100,0 %	20,8 %	79,2 %	73
De Bruycker 1972:252-253	32,9 %	67,1 %	4,7 %	95,3 %	43,5 %	56,5 %	85

(onze afronding van de percentages; voorzover er in de bronnen alleen aantallen genoemd worden, hebben we die zelf in percentages omgezet; enkele ongeldige antwoorden hebben we niet meegeteld)

Uit tabel 2.12 zijn ten minste drie dingen af te leiden. Ten eerste blijkt overal vaker niet dan wel doorbroken te worden. Ten tweede komen uit de resultaten regionale verschillen naar voren. Bij de Antwerpse groepen (de eerste twee) komt bijna geen doorbreking voor. Tot slot is er een duidelijk verschil tussen de testzinnen merkbaar. Het lijdend voorwerp (zin (4)) treedt heel weinig als doorbrekend element op. Vooral dat laatste is een heel ander resultaat dan men op basis van dialectonderzoek zou verwachten. De hier besproken tests laten de conclusie toe dat er geen sprake is van een algemeen Vlaams verschijnsel, wat iets anders is dan de conclusie dat doorbreking niet typisch voor Vlaanderen zou zijn (vgl. Mestdagh 1970:115). Of doorbreking een "te corrigeren afwijking van de Nederlandse woordorde (is)", waar op school meer aandacht aan besteed zou moeten worden, zoals De Bruycker (1972:254) meent, is iets wat wij graag ter beoordeling aan het onderwijsveld overlaten.

Uit het zojuist gegeven citaat blijkt al dat doorbreking soms afgekeurd wordt. Expliciter daarin is bijv. Verhasselt (1961:154). Een afkeurend oordeel klinkt ook door in de formulering van Noë (1970:131) als hij Koelmans ten aanzien van Vlaamse doorbrekingsgevallen woorden als "niet geoorloofd" of "kunnen (...) niet door de taalbeugel" in de mond legt, terwijl deze laatste alleen maar constateert dat veel van die gevallen voor het Nederlandse taalgevoel niet acceptabel zijn en "dat de zinsbouw van vele Zuidnederlanders op het hier besproken punt niet beantwoordt aan de vrij strenge Noordnederlandse norm" (Koelmans 1965:158). Koelmans ziet hierin overigens geen reden om mee te gaan in het negatieve oordeel van Verhasselt. In de recentste in België verschenen taalgids (Cockx 1989:420) wordt de ondoordringbaarheid van de werkwoordelijke eindgroep als regel gegeven. Er wordt niet gesproken over mogelijke uitzonderingen.

2.6.2.2 Doorbrekende elementen

Het al genoemde corpus van Van de Velde (1969) geeft een goede indruk van het voorkomen van doorbreking in wat ouder Vlaams literair proza. We noemen hier alleen de voornaamste categorieën doorbrekende elementen.^[28] We zien ervan af cijfergegevens te vermelden omdat Van de Velde bij de niet-doorbrekingsgevallen jammer genoeg eindgroepen met de 'groene' volgorde - waarbij doorbreking uitgesloten is - en echte potentiële doorbrekingsgevallen samengeteld blijkt te hebben. Door deze methodologisch niet correcte werkwijze is de verhouding tussen gevallen met en zonder doorbreking vertekend.

Doorbreking door een achterzetsel, waarbij al gauw aan een scheidbaar samengesteld werkwoord gedacht kan worden, laten we hier buiten beschouwing. Al dan niet splitsen behandelen we als een apart probleem (zie 2.7). Als belangrijkste categorieën zijn dan voorlopig (maar zie ook verderop) te noemen (in de terminologie van de ANS): voorzetselconstituenten als deel van een werkwoordelijke uitdrukking en adjectieven als bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling. Wat de eerste categorie betreft merkt Van de Velde (1969:21) op dat vooral constituenten met *te* (bijv. *te beurt (vallen)*, *te woord (staan)* - zie voorbeeld (2) boven -, *ten deel (vallen)*, enz.) gemakkelijk lijken te doorbreken (vgl. echter De Schutter 1976:242-243). Bij de tweede categorie blijkt uit de voorbeelden dat het vaak om gevallen van het type als in zin (1) (met *maken*) gaat. Doorbreking door een lijdend voorwerp - vooral bij één auteur - of een richtingsbepaling, zoals resp. geïllustreerd met de zinnen (4) enerzijds en (3) en (5) anderzijds, komen niet zo frequent voor.

Eén bepaald type doorbreking is in het bovenstaande nog niet aan de orde geweest: doorbreking door het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord, zoals in (6).

- (6) Dat is een feit waar we niets meer kunnen *aan* veranderen.

Dit type verdient een aparte behandeling, onder meer omdat hier wellicht met het mees-te recht van een typisch Vlaamse doorbrekingsconstructie gesproken kan worden (vgl. bijv. Van Es 1950:214, Verhasselt 1961:153, Vanacker 1970:144, Zaalberg 1975:88, waar dit als een voorbeeld van een syntactisch sjibbolet gegeven wordt, en Brachin 1977:116). Het type is bovendien heel algemeen gebruikelijk.^[29] In het corpus van

[28] Het is van belang erop te wijzen dat in het materiaal vaker niet-doorbreking dan doorbreking voorkomt. Er zijn wel individuele verschillen in gebruik tussen de auteurs merkbaar, maar een duidelijk verband met de leeftijd of de herkomst (met name Antwerpen tegenover andere plaatsen; vgl. de resultaten van de tests en dialectonderzoek) is niet gebleken.

[29] Vanacker (1970:145 en 156) trof dit type ook aan in plaatsen waar voor het overige geen doorbreking gebruikt wordt. Volgens Paardekooper (1981:16) doorbreken de meeste Limburgse dialecten hier echter niet.

Van de Velde komen dergelijke gevallen regelmatig voor (1969:10-11). Het is opvallend hoe sommige Vlaamse taalzuiveraars vooral in dit geval erg gematigd zijn in hun oordeel. Noë (1970:130) keurt dit soort doorbreking, "met een stevige grondslag in bijna alle Vlaamse dialecten", wel af, maar wil er toch geen streng oordeel over vellen. Buyse & Penninckx (1977:54-55) stellen voorzichtig dat in het algemeen het liefst geen doorbreking gebruikt wordt. Ze zijn overigens van mening dat in Vlaanderen doorbreking door het tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord steeds minder gangbaar is. Heel duidelijk is daarentegen de mening van Paardekooier (1984:32), die een dergelijke doorbreking van de eindgroep zonder meer fout noemt.

In Nederland is dit type doorbreking weliswaar heel zeldzaam, maar het komt voor. Een voorbeeld daarvan geeft Koelmans (1965:157, eerste voorbeeld). Zelf kwamen we toevallig de volgende gevallen tegen:

- (7) W. wurgde zijn echtgenote, nadat hij er was *achter*gekomen dat ze een verhouding had.
(*de Volkskrant*, 10/05/88)
- (8) Hij krijgt dan eindelijk tijd voor dingen waar hij nooit is *aan* toegekomen.
(*Zondagkrant* voor Nijmegen e.o., 20/08/89)

Uit de spelling (*achter* vast aan het werkwoord) blijkt dat we in (7) met een twijfelgeval te maken hebben. Dit voorbeeld kan als een scheidbaar samengesteld werkwoord opgevat worden. De Schutter & Van Hauwermeiren (1983:191) brengen het hier besproken doorbrekingstype overigens in verband met een mogelijke analogiewerking vanwege de formele overeenkomst tussen het tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord en het eerste deel van een scheidbaar werkwoord (vgl. ook De Schutter 1976:250-251, waar over verwarring gesproken wordt). Hierbij lijkt dus impliciet uitgegaan te worden van niet-splitsing van zulke werkwoorden als de normale variant (zie 2.7).

2.6.2.3 Tot besluit

We kunnen als volgt samenvatten. Op het punt van de doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep is er geen sprake van een absolute tegenstelling tussen Nederland en Vlaanderen. Er tekent zich een duidelijk gradueel verschil tussen de twee delen van het taalgebied af, zowel wat frequentie als wat mogelijkheden betreft. Doorbreking is het gebruikelijkst in Vlaanderen. De mogelijkheden zijn er ruimer. Over het hele taalgebied is in de standaardtaal in ieder geval doorbreking mogelijk door:

- een adjectief als bepaling van gesteldheid;
- elementen die een min of meer vaste verbinding vormen met het hoofdwerkwoord.

In beide gevallen gaat het om een nauwe band tussen werkwoordelijke en niet-werkwoordelijke elementen. De ANS (1984:1012) merkt wel op dat ook in die gevallen niet-doorbreking de voorkeur heeft. Over het algemeen wordt in de praktijk waarschijnlijk ook meer niet-doorbreking dan doorbreking gebruikt.

Tot slot wijzen we nog kort op de verklaring die Braecke (1986:34-36) voor het verschijnsel doorbreking geeft. Hij ziet hierin de werking van een ander (en ouder) principe waarbij de conceptuele opbouw directer weerspiegeld wordt. Hoofdwerkwoord en het direct daarbij horende niet-werkwoordelijke element (voorwerp, bepaling, etc.), dat daaraan voorafgaat, worden bij elkaar gehouden. Modificeringen door middel van (modale) hulpwerkwoorden worden dan zonder meer links toegevoegd.

2.6.3 Doorbreking van meerledige werkwoordelijke eindgroepen

Bij drie- en meerledige eindgroepen zijn er uiteraard meer plaatsingsmogelijkheden voor een doorbrekend element, bijv.

- (9a) In de krant werd bericht dat die firma zich aan misleiding van de fiscus zou *schuldig* hebben gemaakt.
- (9b) ... zou hebben *schuldig* gemaakt.

Het is niet duidelijk welke plaatsing het meest voorkomt. Corpusmateriaal is hier nauwelijks voorhanden. Van de Velde (1969:27) meent dat er een verschil zou kunnen zijn tussen groepen met een modaal hulpwerkwoord als persoonsvorm, zoals in (9), en groepen met een hulpwerkwoord van tijd. In het eerste geval gebeurt in zijn materiaal doorbreking meteen na dat modale hulpwerkwoord, dus zoals in (9a). Dat lijkt hem overigens niet dwingend. Daartegenover staat dan een voorbeeld als: (...) *terwijl* (...) *was gaan les/geven*. Dat laatste kan natuurlijk ook heel goed aan de nauwe band tussen *les* en *geven* liggen, waarbij gemakkelijk aan een samengesteld werkwoord te denken valt.

Zinnen als (9a) en (9b) lijken wel een probleem op te leveren voor de opvattingen van Braecke (1986). Plaatsing van *schuldig* na *zou* is moeilijk te verklaren als niet ook *gemaakt vóór hebben* staat, dus als niet tegelijk de 'groene' basisvolgorde gebruikt wordt (vgl. 2.3.2.3).

2.6.4 Factoren die een rol kunnen spelen bij doorbreking van werkwoordelijke eindgroepen

Tot nog toe zijn er twee linguïstische factoren genoemd die een rol kunnen spelen bij doorbreking: de vorm van de eindgroep (met deelwoord of infinitief) en de functie (gecombineerd met de vorm) van de in aanmerking komende elementen. De Schutter (1976:246-247) noemt ook nog de betekeniscategorie van het adjectief (vooral toestandswwoorden) en de aard van het werkwoord (namelijk passief hulpwerkwoord; vgl. echter Van de Velde 1969:27). Volgens ons levert het beschikbare corpusmateriaal hiervoor te weinig evidentie. Het eerste zou overigens wel eens verband kunnen houden met het feit dat juist toestandswwoorden vaak als resultatieve bepaling lijken op te treden en gemakkelijk als eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord kunnen gaan fungeren.

2.7 SPLITSING VAN SCHEIDBAAR SAMENGESTELDE WERKWOORDEN IN DE WERKWOORDELIJKE EINDGROEP

2.7.1 Inleiding

Het eerste, niet-werkwoordelijke, deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord staat zoals bekend niet altijd direct bij het werkwoordelijke element waar het bij hoort. We hebben het hier niet over de verplichte positie achteraan in de zin zoals in *Hij loste het probleem op* en ook niet over de eveneens verplichte plaatsing vóór *te* bij een zgn. 'lange' infinitief, maar over de facultatieve splitsing zoals geïllustreerd aan de hand van de zinnen (1a) en (1b):

(1a) De politie heeft de zaak niet kunnen *oplossen*.

(1b) De politie heeft de zaak niet *op* kunnen *lossen*.

Bij gebruik van de 'rode' werkwoordvolgorde kan het eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord dus vlak vóór de hele eindgroep staan.

2.7.2 Splitsing bij tweeledige werkwoordelijke eindgroepen

2.7.2.1 Algemeen beeld

Het gaat bij splitsing of niet-splitsing om varianten die allebei tot de standaardtaal behoren. De ANS (1984:1012) onderscheidt in de variatie die hier optreedt een regionaal van een stilistisch aspect als ze stelt dat de voorkeur voor het al dan niet splitsen regionaal verschillend is en dat splitsing bovendien meer in gesproken dan in geschreven taal voorkomt.

Wat het eerste aspect betreft, neemt men aan dat zich ook hier weer in de eerste plaats een verschil tussen Nederland en Vlaanderen aftekent. Verhasselt (1961:156-157) ziet in splitsing "een Noordned. eigenaardigheid, die in het taalgebruik van de Vlamingen haast niet voorkomt." (Waarschijnlijk onder invloed van de afkeuring die splitsing vroeger wel eens ten deel viel, spreekt hij zelfs van een "Nederlandse uitwas".) Deze voorstelling van zaken is, zeker voor hedendaags taalgebruik, niet in overeenstemming met de feiten. Dichter bij de realiteit staat de opvatting dat splitsing meer in Nederland voorkomt dan in Vlaanderen (Buyse & Penninckx 1977:55; zie ook De Schutter & Van Hauwermeiren (1983:191), die overigens, onzes inziens ten onrechte, de hier behandelde gevallen als al dan niet doorbreking van de eindgroep behandelen). Gegevens hierover zijn beschikbaar uit een aantal corpusstudies die allemaal geschreven taalmateriaal betreffen. Het al meermalen aangehaalde artikel van J.L. Pauwels uit 1970 behandelt onder andere twee deelcorpora met literair proza (zie 2.2.3.1). Uit de door Pauwels (1970:97-100) besproken resultaten valt te berekenen dat gemiddeld over de twee verzamelingen samen, afhankelijk van het type eindgroep dat onderscheiden wordt, in het Nederlandse materiaal tussen 10,4 en 43,2% splitsing gebruikt wordt, in het Vlaamse

materiaal daarentegen niet meer dan 1,5 à 17,8%. Het verschil tussen de twee delen van het taalgebied lijkt nogal fors, maar daar staat tegenover dat in het deelcorpus Nederlandse krantentaal maar in 1,8 tot 14,8% van de gevallen gesplitst wordt. De Cubber (1973) onderzocht een corpus (hoofdzakelijk literair) materiaal, bijna allemaal uit de periode na 1950, speciaal op het voorkomen van splitsing. Globaal zijn de cijfers bij hem als volgt: 13,1% splitsing in het Nederlandse materiaal, 6,8% in het Vlaamse materiaal (De Cubber 1973:50-51). De aantallen die Nieuwborg (1975) noemt voor zijn corpus van literair en ander proza, luiden omgerekend in percentages: 34,8% splitsing in Nederlandse bronnen en 4,7% in Vlaamse.^[30] Net als Pauwels wijst hij op nogal wat individuele verschillen tussen de auteurs.

Uit de hier vermelde cijfers kan geconcludeerd worden (a) dat het onderscheid tussen Nederland en Vlaanderen in geschreven taal erg relatief is en (b) dat er hoe dan ook (veel) meer niet dan wel gesplitst wordt. Dat laatste blijkt ook weer uit het beperkte geschreven materiaal dat De Schutter (1976:242) ter beschikking stond. Hij trof voor Noord en Zuid samen 15,3% splitsing aan.^[31] Niet-splitsing is dus regel, splitsing eerder uitzondering. Gegeven de eerste conclusie lijkt het op z'n minst overdreven als Brachin (1977:116) al dan niet splitsen samen met al dan niet doorbreken als dé twee syntactische verschillen tussen Nederlands en Belgisch Nederlands voorstelt.

2.7.2.2 *Geschreven tegenover gesproken taal*

Bij gebrek aan voldoende onderzoeksgegevens kan niet veel met zekerheid gezegd worden over stilistische variatie, meer bepaald over het onderscheid tussen geschreven en gesproken taal. De Cubber (1973:51-52) probeerde hierover enige duidelijkheid te krijgen door in zijn materiaal dialogen en overige tekstgedeelten uit elkaar te halen. Een vergelijking van beide brengt echter geen significante verschillen aan het licht. Een aanknopingspunt voor een mogelijk verschil tussen geschreven en gesproken taal biedt Paardekooper (1981:17 en 1984:32), volgens wie splitsing in 'het ABN' de voorkeur heeft. Hiermee neemt hij zijn eigen wensen voor werkelijkheid. Het is bekend dat Paardekooper zich op zijn idiolect baseert en uitgaat van gesproken taal. Niet-splitsing vindt

[30] Nieuwborg (1975:97) schrijft met betrekking tot het materiaal uit Vlaanderen: "Slechts in 11 van de 232 samengelezen gevallen (2) wordt het inherent adverbium ingelast." Blijkens de context heeft deze mededeling alleen zin als aan *ingelast* het woord *niet* voorafgaat. Overigens heeft het feit dat Nieuwborg in zijn Vlaamse bronnen veel minder potentiële splitsingsgevallen aantrof hoogstwaarschijnlijk te maken met een frequenter gebruik van de 'groene' volgorde. Gevallen met deze volgorde heeft hij uiteraard niet meegeteld. Zie de voetnoot waarnaar hij in het citaat verwijst.

[31] We noemen hier alleen de cijfers voor combinaties met een (voorzetsel)bijwoord als eerste deel omdat het alleen hier vrijwel steeds om samengestelde werkwoorden gaat. Het probleem is namelijk dat De Schutter 'doorbreking' en 'splitsing' samen behandelt.

hij zeker niet fout, maar "hoogstens wat ongebruikelijk, een beetje tekstachtig."

In een experimentje dat De Hoop & Smabers (1987) onder een aantal Groningse studenten uitvoerden (zie voor details 2.2.3.2), onderzochten zij of hun proefpersonen ook ten aanzien van al dan niet splitsen eenzelfde soort stilistisch onderscheid maken als de ANS. Ze gebruikten daarvoor als testitem onder andere het volgende voorbeeld met een driedelige eindgroep (zie hierover ook verderop):

- (2) Ik ben blij dat hij met Jan *heeft kunnen meerijden/(mee) heeft (mee) kunnen rijden.*

Eerst moesten de proefpersonen hun voorkeur voor één van de voorgelegde varianten uitspreken, een keer voor gesproken taal en een keer voor geschreven taal. In een volgende opdracht moesten de deelnemers aan het experiment aan de hand van een vijf-puntsschaal een oordeel uitspreken over de schrijf- dan wel spreektaaligheid van de varianten. Beide tests leveren statistisch significante verschillen op (zie De Hoop & Smabers 1987:294-295 en 299-300 (tabellen 5 en 6)). De proefpersonen blijken inderdaad niet-splitsing eerder met geschreven en splitsing eerder met gesproken taal te associëren. De conclusie kan dan ook zijn dat dit een aanwijzing is dat het stilistische onderscheid dat de ANS maakt, juist is.

Een andere vraag is of het gebruik van splitsing toegenomen is. Dit zou men kunnen begrijpen uit de opmerking van Buyse & Penninckx (1977:55) dat splitsing "vroeger als slordig bestempeld (werd)", maar dat "ook op dit punt het gebruik sterker gebleken (is) dan de regel." De Cubber (1973:54) meent uit zijn materiaal te mogen afleiden dat de tendens om te splitsen sterker wordt, aangezien over het algemeen meer splitsing voorkomt bij de jongere auteurs die in zijn corpus vertegenwoordigd zijn, dan bij de oudere.

2.7.3 Splitsing bij driedelige werkwoordelijke eindgroepen

Bij driedelige werkwoordelijke eindgroepen kan het afgesplitste deel van het scheidbaar samengestelde werkwoord in principe zowel vóór alle werkwoorden staan (bijv. *...mee heeft kunnen rijden*) als tussen de twee hulpwerkwoorden (bijv. *...heeft mee kunnen rijden*). De Hoop & Smabers (1987:300 (tabel 6)) hebben ten aanzien van hun vraagstelling (zie hierboven) vastgesteld dat de proefpersonen geen significant onderscheid maken tussen de twee splitsingsvarianten. Dat betekent echter nog niet dat ze allebei even gebruikelijk of ook maar even acceptabel zijn. Het is opvallend dat in het materiaal van De Cubber (1973:60 en 61) alleen de eerste variant, met plaatsing vóór de hele werkwoordgroep, voorkomt.

We merken tot slot nog op dat bij De Cubber geen splitsing optreedt in combinatie met tussenplaatsing van het deelwoord, dus nooit *...goed kon gepraat worden* of iets dergelijks (zie aldaar, blz. 58).

2.7.4 Factoren die een rol kunnen spelen bij splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden

In de al genoemde materiaalstudies (J.L. Pauwels 1970, De Cubber 1973 en De Schutter 1976) worden een aantal linguïstische factoren onderzocht die een rol zouden kunnen spelen bij het wel of niet splitsen van scheidbaar samengestelde werkwoorden. Een vergelijking van de resultaten van die drie studies is echter erg moeilijk, enerzijds omdat daarin niet precies hetzelfde onderzocht wordt, anderzijds - en dat hangt voor een groot deel met het eerste samen - omdat de indelingscriteria (ten dele) niet gelijk zijn. Anders dan bijv. bij de interne volgorde van de eindgroep het geval was, zijn hier onzes inziens dan ook nauwelijks eenduidige conclusies uit de resultaten te trekken.

In ieder geval de volgende factoren lijken van belang te zijn: de aard van het scheidbare deel, de betekenis van dat eerste deel en de vorm van het werkwoord zelf.

Als scheidbaar deel zijn te onderscheiden: bijwoorden (zgn. voorzetselbijwoorden, bijv. in *dóórlopen*, en andere, bijv. in *verdergaan* of *weglopen*), adjectieven (bijv. in *losmaken*) en substantieven (bijv. in *lesgeven*). Deze laatste categorie is niet in het materiaal van De Cubber (1973) opgenomen. De Cubber vindt in zijn corpus een duidelijk verschil tussen adjectieven en bijwoorden. Het splitsingspercentage is resp. 20,7% en 9,1% (afronding van ons). Verder is er een onderscheid tussen voorzetselbijwoorden (6,2% splitsing) en andere bijwoorden (24,7%)^[32], maar De Cubber merkt op dat het laatste percentage voor een belangrijk deel op rekening van één bepaald bijwoord (namelijk *terug*) te schrijven is. Aan die tegenstelling kan dus niet al te veel belang gehecht worden (vgl. ook de cijfers die De Schutter (1976:242) geeft).

Wat de betekenis van het scheidbare deel betreft, kan in de eerste plaats gedacht worden aan het al dan niet gestereotypeerd zijn van de verbinding (of de al dan niet figuurlijke betekenis), maar dit begrip is, zeker bij de bijwoorden, niet gemakkelijk te definiëren (vgl. De Schutter 1976:242 en De Cubber 1973:53). Bij werkwoorden met een adjectief als eerste deel valt wel te denken aan een tegenstelling tussen bijv. *goedkeuren* (vaste combinatie) en *dichtplakken* (niet vast). Het is niet te vergezocht om te veronderstellen dat de neiging tot splitsen in het laatste geval groter zal zijn. Een ander betekenisaspect is het volgende. De Schutter (1976:243) meent dat splitsing vooral voorkomt bij bijwoorden die op een of andere manier een 'richting' aangeven (vgl. De Cubber 1973:49). Hij rekent hiertoe zowel samenstellingen met een achterzetsel(bijwoord), bijv. (*de kamer*) *doorlopen*, als gevallen als *weglopen*.

Bij hun onderzoek naar de aard van het werkwoordelijk element dat tussen de twee delen van het gesplitste samengestelde werkwoord in staat, stellen De Cubber (1973:62-63) en De Schutter (1976:243-244) vast dat het relatief vaak om een modaal hulpwerkwoord of om *doen* of *laten* gaat. *Hebben* en *zijn* komen minder als scheidend element voor en *worden* nauwelijks of niet. Nu is het soort hulpwerkwoord bepalend voor de vorm waarin het zelfstandig werkwoord (hier dus het scheidbare werkwoord)

[32] De subcategorieën a en b bij De Cubber (1973:48 en 49) zijn hier telkens samen genomen.

verschijnt. Als we de zaken van deze kant bekijken, dan kan gezegd worden dat deelwoorden blijkbaar minder gemakkelijk gesplitst worden dan infinitieven. Dat is nu precies wat ook J.L. Pauwels (1970:99-100) constateert. Zelfs in zijn Nederlandse materiaal komt splitsing bij een deelwoord niet boven de 10% uit. Uit het corpus van Nieuwborg (1975:98-99) komt dat verschil nog scherper naar voren. Of en, zo ja, waarom een verklaring hiervoor in de 'notie passief' gezocht moet worden, zoals De Schutter doet, is niet duidelijk. [33]

Net als bij de onderlinge volgorde van de werkwoorden betreft De Schutter (1976:245) ook hier de syntactische omgeving in zijn onderzoek. Hij heeft gekeken of het wel of niet voorkomen van elementen vóór de eindgroep (in het middenstuk van de zin) wat uitmaakt. Splitsing van een scheidbaar samengesteld werkwoord lijkt bevorderd te worden als het middenstuk leeg is. De Schutter legt hier weer een verband tussen het al dan niet splitsen en de algemene accentstructuur (anders gezegd: de ritmische geleiding) van de zin (vgl. Van Es 1950:214 en De Cubber 1973:53).

Nader onderzoek met uitvoeriger materiaal, in de eerste plaats van gesproken taal, lijkt ons echter noodzakelijk om meer duidelijkheid te kunnen krijgen over de invloed van ritmische factoren (zie ook 2.2.4.3 en vgl. De Schutter 1976:249). Daarbij zal ook het gedeelte van de zin na de eindgroep niet buiten beschouwing kunnen blijven. Meer in het algemeen zou onderzocht kunnen worden wat op het gebied van de accentverdeling in (meer bepaald aan het eind van) de zin de wisselwerking tussen werkwoordvolgorde, doorbreking en splitsing is. Een opmerking als die van De Schutter (1976:233) dat eerder *...dat hij heeft meegewerkt* of *...mee heeft gewerkt* dan *meegewerkt heeft* te verwachten is, is eigenlijk al een suggestie in de richting van dergelijk onderzoek.

2.8 HYPOTHESES

Op grond van de uiteenzetting in de paragrafen 2.2 t/m 2.7 van dit hoofdstuk kunnen een aantal in dit onderzoek te toetsen hypothesen opgesteld worden die deels van linguïstische, deels van sociolinguïstische aard zijn. Deze hypothesen hebben zowel betrekking op het gebruik door de proefpersonen van bepaalde volgordes als op hun beoordeling daarvan. Om het maken van nauwkeurige verwijzingen in hoofdstuk 4 te vergemakkelijken, heeft elke (deel)hypothese een eigen nummer gekregen. Achter elke hypothese geven we aan op welk(e) gedeelte(n) van de uiteenzetting uit de voorgaande paragrafen ze berust.

2.8.1

Het combinatietype is bepalend voor de keuze van de volgorde.

[33] Hij verwijst ook naar de resultaten van Van de Velde (1969) met betrekking tot doorbreking. In 2.6.2.2 hebben we er al op gewezen dat op die resultaten wel wat af te dingen valt in verband met de wijze van tellen.

2.8.1.1

In groepen met een infinitief (zonder *te*) als zelfstandig werkwoord is er over het algemeen een voorkeur voor achteropplaatsing van die infinitief (bijv. *kan komen*). (Zie 2.2.2.)

2.8.1.2

In groepen met een deelwoord of *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord is er over het algemeen een voorkeur voor vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord (bijv. *gezegd heeft; vergoed krijgen; te doen had*). (Zie resp. 2.2.3.1/2.2.3.2, 2.2.3.5 en 2.2.2.)

2.8.1.3

De aard van het groepsvormende werkwoord oefent invloed uit. Bij passieve zinnen, vooral die met *zijn*, treedt een grotere voorkeur voor vooropplaatsing van het deelwoord op dan bij actieve zinnen, het minst bij die met *hebben* (dus bijv. eerder *gezegd zijn* of *gezegd zal zijn* dan *gezegd hebben* of *gezegd zal hebben*). (Zie 2.2.4.2 en 2.3.5.2.)

2.8.2

De keuze voor de volgorde heeft te maken met ritmische factoren, anders gezegd met de accentverdeling in de zin.

2.8.2.1

Er wordt meer voor achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord gekozen bij scheidbaar samengestelde werkwoorden dan bij niet-samengestelde (dus bijv. eerder *heeft ópgebeld* of *zou hebben ópgebeld* dan *heeft gebeld* of *zou hebben gebeld*). (Zie 2.2.4.3/a en 2.3.5.3/a.)

2.8.2.2

Als er een geaccentueerd element vlak vóór de eindgroep staat, wordt vaker achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord gekozen dan wanneer dat niet het geval is (dus bijv. eerder *op réis is geweest* of *op réis zou zijn geweest* dan *(er) is geweest* of *(er) zou zijn geweest*). (Zie 2.2.4.3/b en 2.3.5.3/b.)

2.8.2.3

Komt er een element op de laatste zinsplaats voor, dan wordt vaker de voorkeur gegeven aan vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord dan wanneer de zin met de werkwoordelijke eindgroep eindigt (zo is eerder *verteld heeft in de klas* of *verteld moet hebben in de klas* te verwachten dan *verteld heeft* of *verteld moet hebben* (zonder nog een volgend zinsdeel of zinsdeelstuk)). (Zie 2.2.4.3/c en 2.3.5.3/c.)

2.8.2.4

Eénlettergrepige infinitieven als zelfstandig werkwoord staan gemakkelijker vóór het groepsvormende werkwoord dan meerlettergrepige (dus bijv. eerder *doen kan* dan *vertellen kan*). (Zie 2.2.4.2, slot.)

2.8.3

2.8.3.1

Aan niet-doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep wordt over het algemeen de voorkeur gegeven boven doorbreking. (Zie 2.6.2.1.)

2.8.3.2

Voorzover doorbreking gebruikt wordt en acceptabel gevonden wordt, is dat eerder het geval bij elementen die een nauwe band met het hoofdwerkwoord hebben dan bij elementen waarvoor dat niet geldt (bijv. *(zich) heeft schuldig gemaakt* tegenover *moet peren kopen*). (Zie 2.6.2.2 en 2.6.2.3.)

2.8.4

2.8.4.1

Over het algemeen is er een voorkeur voor niet-splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden. (Zie 2.7.2.1.)

2.8.4.2

De in 2.8.4.1 genoemde voorkeur komt het sterkste tot uitdrukking bij min of meer vaste combinaties (bijv. *goedkeuren* tegenover *dichtplakken*). (Zie 2.7.4.)

2.8.5

Er doen zich duidelijke regionale verschillen voor in die zin dat in Vlaanderen vaker en in meer gevallen dan in Nederland gekozen zal worden voor

2.8.5.1

tussenplaatsing van een deelwoord of *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord in drie- en meerledige eindgroepen (bijv. *kan gezegd worden*; *zal te zien zijn*; *zou kunnen gezegd worden*) (zie 2.3.2.1, 2.3.2.2 (tabel 2.10), 2.3.3 en 2.4.2);

2.8.5.2

doorbreking van een eindgroep (bijv. *wil naar huis gaan*; *(er) kan over spreken*) (zie 2.6.2.1 en 2.6.2.2);

2.8.5.3

niet-splitsing van een scheidbaar samengesteld werkwoord (bijv. *zal opbellen* in plaats van *op zal bellen*) (zie 2.7.2.1);

2.8.5.4

plaatsing van *hebben* of *zijn* als hulpwerkwoorden in drie- of meerledige eindgroepen achteraan (bijv. *gaan halen was* in plaats van *was gaan halen*) (zie 2.3.4 en 2.4.3).

2.8.6

Het principiële (zie 1.4.2) en daadwerkelijke (zie dit hoofdstuk) verschil dat gebleken is tussen gesproken en geschreven taal laat toe de hypothese te formuleren dat journalisten de grootste voorkeur van allemaal aan de dag zullen leggen voor

2.8.6.1

achteropplaatsing van een deelwoord als zelfstandig werkwoord (bijv. *wordt gezegd*; *kan worden gezegd*; *zou kunnen worden gezegd*) (zie 2.2.3.2, 2.3.2.2 en 2.4.2);

2.8.6.2

niet-splitsing van een scheidbaar samengesteld werkwoord (zie 2.7.2.2).

2.8.7

Voorzover we bij de onderzochte verschijnselen (mede) te maken hebben met veranderingen in de tijd, kunnen we stellen dat de leeftijd invloed zal hebben op de reacties in

die zin dat jongeren meer dan ouderen kiezen voor

2.8.7.1

achteropplaatsing van een deelwoord of *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord (dus bijv. *heeft gezegd*; *zou hebben te maken*; *krijgen vergoed*) (vgl. 2.2.3.4) - wat driedelige eindgroepen betreft impliceert dit dat de Vlaamse jongeren in mindere mate tussenplaatsing van het zelfstandig werkwoord zullen verkiezen (zie 2.3.2.1);

2.8.7.2

splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden (zie 2.7.2.2).

2.8.8

Naarmate naamwoordelijke gezegdes meer verwantschap vertonen met werkwoordelijke gezegdes, doen zich duidelijker dezelfde tendenties voor als bij werkwoordelijke gezegdes ten aanzien van achteropplaatsing (vgl. 2.5.2) c.q. tussenplaatsing (vgl. 2.5.3). Bij deverbatieve adjectieven blijkt dat het duidelijkst (zie 2.5.2).

We voegen aan dit alles nog de volgende twee hypotheses van meer algemene aard toe.

2.8.9

Naar verwachting zullen vrouwen meer dan mannen in overeenstemming met de heersende standaardtaalnorm reageren.

Het probleem is dat niet van tevoren bekend is wat de normen voor de hier behandelde constructies zijn. Daar proberen we via dit onderzoek juist duidelijkheid over te krijgen. We zouden er echter ook van uit kunnen gaan dat vrouwen zich meer bij de (eventuele) prescriptieve normen voor deze constructies zullen aansluiten.

Interessanter is wellicht de gedachte dat de normen van de vrouwen sterk(er) met die van journalisten zouden kunnen overeenkomen. De redenering hierbij is dat normen die karakteristiek zijn voor geschreven taal, meer prestige hebben en dat vrouwen zich daar eerder naar zullen richten.

2.8.10

Mutatis mutandis kan hetzelfde als in 2.8.9 gesteld worden voor mensen met een hogere sociale status. Dezen zullen eerder dan mensen uit lagere sociale categorieën aansluiting zoeken bij de normen voor geschreven taal (i.e. de door journalisten gehanteerde normen).

De formulering van de meeste hypotheses en deelhypotheses is bewust in relatieve termen gesteld. De uitkomsten van eerdere onderzoeken geven daar alle aanleiding toe. Gebleken is immers dat de invloed van verschillende factoren geenszins tot een absoluut overwicht van een bepaalde variant hoeft te leiden.

In het volgende hoofdstuk worden de variabelen gepresenteerd die gebruikt werden om de hierboven geformuleerde hypotheses te toetsen (zie 3.2 en 3.3). Ook de variabelen die bij de overige onderzoekscategorieën horen en het meer exploratieve gedeelte van het onderzoek betreffen (zie hierover 2.1.1), komen daar aan de orde.

Hoofdstuk 3

Methode en opzet van de enquête

3.1 INLEIDING

De bedoeling van het project waarvan in deze studie verslag gedaan wordt, was door empirisch onderzoek inzicht te krijgen in normgevoelens van bepaalde groepen taalgebruikers ten aanzien van een aantal variabele syntactische constructies in de Nederlandse standaardtaal.

Qua methode en opzet kan het onderzoek globaal genomen gekarakteriseerd worden als een survey-onderzoek in de vorm van een soort enquête, maar het vertoont ook kenmerken van een experimentele aanpak (vgl. Albinski 1972:12-20). Zo zijn de gegevens verzameld in een situatie en op een wijze die niet helemaal natuurlijk te noemen zijn. Dat betekent echter ook weer niet dat er van een laboratoriumsituatie sprake was zoals dat bij fonetisch of psycholinguïstisch onderzoek het geval kan zijn. Het onderzoek kan in zoverre experimenteel genoemd worden dat een deel van de informatie op een indirecte manier, door middel van enkele tests, verkregen is.

Verder gaat het hier om een van tevoren bepaalde selectie van (groepen) taalgebruikers bij wie het onderzoek uitgevoerd is, en niet om een aselechte representatieve steekproef zoals gebruikelijk is bij landelijke opinieonderzoeken.

Ten slotte zijn ook in de vraagstelling twee verschillende aspecten te onderkennen. Voor een belangrijk deel betreft het een kritische toetsing van een aantal hypothesen die uit eerder onderzoek af te leiden zijn. Daarnaast heeft het hier uitgevoerde onderzoek op sommige punten een meer exploratief karakter, wat vaak in een survey-onderzoek het geval is.

Naargelang van het accent dat men op één of ander aspect wenst te leggen, kan men de deelnemers aan een dergelijk onderzoek informanten, proefpersonen of, als het om een schriftelijk uitgevoerde enquête gaat, respondenten noemen. Wij zullen deze drie aanduidingen door elkaar gebruiken.

In dit hoofdstuk wordt gedetailleerd besproken hoe het onderzoek opgezet was en hoe het vervolgens uitgevoerd werd. In 3.2 en 3.3 worden resp. de linguïstische en sociologische onderzoeksvariabelen behandeld. De gebruikte procedures en testtypes komen aan de orde in 3.4. Daarna wordt kort aandacht besteed aan een tweetal verkennende onderzoekjes ter voorbereiding van de definitieve enquête (3.5). Paragraaf 3.6 is gewijd aan de precieze uitvoering van het eigenlijke onderzoek, terwijl 3.7 ten slotte over de verwerking en de analyse van de verzamelde gegevens handelt.

3.2 STIMULUSVARIABLEN

De in hoofdstuk 2 gemaakte linguïstische onderscheidingen en de aan het eind van dat hoofdstuk (2.8) geformuleerde hypothesen en deelhypothesen hebben tot een hele reeks stimulusvariabelen geleid, waarvan hier een overzicht volgt.

Een eerste variabele, die bij het onderzoek naar de onderlinge volgorde van de elementen in de eindgroep de primaire onderscheiding vormt, is de omvang van die eindgroep. Het betreft het onderscheid tussen twee-, drie- en meerledige eindgroepen bij werkwoordelijke gezegdes en twee- en drieledige eindgroepen bij naamwoordelijke gezegdes.

We behandelen de (overige) ingevoerde variabelen per onderzoekscategorie. Bij elke variabele wordt de operationalisering ervan in de vorm van testitems gegeven. Om de leesbaarheid te bevorderen presenteren we die testitems in de uitgewerkte vorm zoals die in tweede instantie ter beoordeling aan de deelnemers voorgelegd werd (zij het dat de varianten - de concrete zinnen - in de beoordelingstest voluit en onder elkaar gepresenteerd werden). Die uitgewerkte vorm hoeft overigens niet exact overeen te komen met de zinnen zoals sommige proefpersonen die zelf produceerden. De verschillende wijzen waarop de testitems oorspronkelijk aangeboden werden, komen aan de orde in 3.4.

Verschillende testitems komen bij meer dan één variabele voor. Dat betekent concreet dat een bepaald item naargelang van het geval meer dan eens met telkens weer een ander item vergeleken is. Deze werkwijze is te verantwoorden doordat ervoor gezorgd is dat de testitems die met elkaar vergeleken moeten worden, afgezien van de woordelijke inhoud, telkens op slechts één punt van elkaar afwijken. We illustreren dat met een voorbeeld.

Een item als *Ik blijf bij wat ik gezegd/heb* kan goed tegenover een item als *Fred vroeg ons of dat al veranderd/was* geplaatst worden als het erom gaat de volgordebetonden in actieve en passieve zinnen met een tweeledige eindgroep te vergelijken. Beide items vertonen veel overeenkomst. Het betreft twee keer een eindgroep met een deelwoord als verbaal complement. De eindgroepen staan allebei in een bijzin. Ook de directe syntactische omgeving is structureel vergelijkbaar, wat bij de hier onderzochte variatie niet zonder belang is: het middenstuk van de zinnen is minimaal gevuld (er gaat geen beklemtoond element aan de eindgroep vooraf) en de laatste zinsplaats is leeg (er volgt niets meer op de eindgroep). Het enige wezenlijke verschil is dus het actief of passief zijn. Bij een volgende stap, als de invloed van een beklemtoond element vlak vóór de eindgroep gemeten moet worden, kan het eerste item weer dienst doen in contrast met bijv. *Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie tráángas gebruikt/heeft*. De overeenkomstige kenmerken van beide items zijn: het betreft eindgroepen met een deelwoord; het gaat om bijzinnen; die bijzinnen zijn actief; er volgt niets op de eindgroep. Het belangrijkste verschil is het middenstuk van de bijzin. Dat is bij het laatste item goed gevuld en na de bijwoordelijke bepaling staat, vlak vóór de eindgroep, een element dat het zinsaccent draagt. Wordt er ten slotte gekeken naar de rol die een element op de laatste zinsplaats bij de volgorde in de eindgroep speelt, dan is het mogelijk het item waarmee we begonnen zijn, te vergelijken met een item als *Heeft hij alles opge-*

schreven wat ze verteld/heeft in de les ? Het enige essentiële verschilpunt is nu het al of niet bezet zijn van de laatste zinsplaats. (Daarbij hebben we geabstraherd van verschillen in intonatiepatroon tussen mededelende en vragende zinnen.)

Hieronder laten we ieder testitem voorafgaan door een codering die ook bij de beschrijving van de resultaten in hoofdstuk 4 terugkomt. Deze code geeft informatie over de plaats waar en de wijze waarop het desbetreffende item in de testseries aangeboden werd. De letter (A of B) geeft aan in welke versie van het testformulier het testitem voorkwam. Het eerste getal is een combinatie van de test waar het item deel van uitmaakte (1 t/m 4) en het volgnummer in de oorspronkelijke versie (01 etc.). Het getal na de schuine streep geeft de plaats van het item in de vijfde test aan. De code A408/527 betekent dus: dit testitem kwam voor in versie A in test 4 met rangnummer 8 en daarna nog eens in test 5 als nummer 27. Voor de verschillende versies en de volgorde zie men 3.6.2.

1. Tweeledige werkwoordelijke eindgroepen

Variabele 1a: combinatietype (groepsvormend werkwoord met een deelwoord, een infinitief of *te* + infinitief als complement)

Opgenomen gevallen: *hebben*, *zijn* (passief) en *krijgen* met een deelwoord; *kunnen* met een infinitief; *hebben* en *krijgen* met *te* + infinitief

Testitems:

- (1) (A408/527) Ik blijf bij wat ik *gezegd/heb*.
- (2) (B203/510) Fred vroeg ons of dat al *veranderd/was*.
- (3) (B405/525) De secretaris deelde mee dat ze hun kosten *vergoed/kregen*.
- (4) (A203/509) Ik ben benieuwd wie hij *kan/overtuigen*.
- (5) (A103/501) Zei hij dat hij nog veel *te doen/had?*
- (6) (A204/510) Dit is het bedrag dat u per week *te besteden/krijgt*.

Variabele 1b: aard van het groepsvormende werkwoord (actief vs. passief)

Opgenomen gevallen: *hebben* en *zijn* (passief) met een deelwoord

Testitems: (1) en (2), evenals

- (7) (B211/516) Ze moet *gelogen/hebben*.
- (8) (B113/508) Zou de zaak al *besproken/zijn?* (= B306)

Variabele 2: niet-samengesteld werkwoord of scheidbaar samengesteld werkwoord als complement

Opgenomen gevallen: *zijn* (passief) en *krijgen* met een deelwoord; *hebben* met *te* + infinitief

Testitems: resp. (2), (8), (3) en (5) en

- (9) (B106/503) Weet ze of dat al *afgehandeld/is?*
- (10) (A210/514) Er zou al wat *afgesproken/zijn*.

- (11) (A303/518) We verwachten niet dat we daar wat *aangeboden/krijgen*.
(12) (B310/522) Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel *in te halen/had*.

Variabele 3: één- of meerlettergrepige infinitief als complement

Opgenomen geval: *kunnen* met een infinitief

Testitems: (4) en

- (13) (B204/511) Ik zal zien wat ik *kan/doen*.

Variabele 4: accentdragend element vlak vóór de eindgroep of niet

Opgenomen gevallen: *hebben* en *zijn* (passief) met een deelwoord; als beklemtoond element vóór de eindgroep resp. een onbepaalde nominale constituent als lijdend voorwerp en een voorzetselconstituent als deel van een vaste uitdrukking

Testitems: (1) en (2), evenals

- (14) (A305/519) Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie *tráángas gebruikt/ heeft*.

- (15) (A110/505) Bleek Peter het *verklapt/te hebben*? (= A308)

- (16) (B206/512) De fabriek bleek in de oorlog *gífgas gemaakt/te hebben*.

- (17) (A404/524) Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer *in gebrúík genomen/ is*.

Variabele 5: het al dan niet voorkomen van een element achter de eindgroep

Opgenomen gevallen: *hebben* en *zijn* (passief) met een deelwoord; als element achter de eindgroep een voorzetselconstituent resp. als bijwoordelijke bepaling en *door-*bepaling

Testitems: resp. (1), (16) en (2) en

- (18) (A106/503) Heeft hij alles opgeschreven wat ze *verteld/heeft* in de les?

- (19) (B108/505) Bleek de politie *tráángas gebruikt/te hebben* bij de actie?

- (20) (B104/502) Heeft ze hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk *veroverd/is* door de Noormannen?

Variabele 6: bijzin of hoofdzin

Opgenomen gevallen: *hebben*, *zijn* (passief) en *krijgen* met een deelwoord

Testitems: resp. (14), (16), (1), (7), (15), (2), (8) en (11) en

- (21) (B103/501) Kunnen we alle informatie *toegestuurd/krijgen*?

2. Driedelige werkwoordelijke eindgroepen

Variabele 1a: combinatietype (de volgende complexe verbale complementen zijn onderscheiden: twee deelwoorden; infinitief en deelwoord; *te* + infinitief en deelwoord; twee infinitieven; infinitief en *te* + infinitief; twee keer *te* + infinitief; deelwoord en *te* + infi-

nitief)

Opgenomen gevallen: *zijn* + *geweest* + deelwoord; modaal hulpwerkwoord + *hebben* + deelwoord; *blijken* + *te hebben* + deelwoord; *hebben* met twee infinitieven; modaal hulpwerkwoord + *hebben* + *te maken*; *zien* + *te komen* + *te weten*; *hebben* + *gelegd* + *te drogen*

Testitems:

- (1) (B406/526) De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd *geboeid/geweest/was*.
- (2) (B302/518) We twijfelen er niet aan dat Johan dat *zou/hebben/gewild*.
- (3) (A405/525) Ze was verbaasd dat niemand haar *bleek/te hebben/geloofd*.
- (4) (B408/527) Ze vroegen mij of ik het ongeluk *had/zien/gebeuren*.
- (5) (A310/522) Ze dacht niet dat ze later nog iets met hem *te maken/zou/hebben*.
- (6) (A105/502) Gelooft Frank echt dat ze het *te weten/ziet/te komen*?
- (7) (A207/512) Hij vroeg mij waar ik zijn jas *te drogen/had/gelegd*.

Variabele 1b: aard van het groepsvormende werkwoord (actief vs. passief)

Opgenomen gevallen: modaal hulpwerkwoord + *hebben/zijn* (passief) + deelwoord

Testitems: (2) en

- (8) (B208/514) Ik vroeg mij af of hem dat *verteld/zou/zijn*.

Variabele 2: niet-samengesteld werkwoord of scheidbaar samengesteld werkwoord als complement

Opgenomen gevallen: combinatie met *zijn* (passief) en een deelwoord als complement; combinatie met twee deelwoorden als complement

Testitems: (8) en

- (9) (A208/513) Frans hoopte dat het hun al *doorgebeld/zou/zijn*.
- (10) (B207/513) Door de ontploffing moeten ze korte tijd *verdoofd/geweest/zijn*.
- (11) (B110/506) Zou hij al die tijd *vastgebonden/geweest/zijn*?

Variabele 3: accentdragend element vlak vóór de eindgroep of niet

Opgenomen geval: modaal hulpwerkwoord + *hebben* + deelwoord; als beklemtoond element een onbepaalde nominale constituent in de functie van lijdend voorwerp

Testitems: (2) en

- (12) (A407/526) De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog *een ópstel geschreven/moesten/hebben*.

Variabele 4: het al dan niet voorkomen van een element achter de eindgroep

Opgenomen gevallen: modaal hulpwerkwoord + *hebben* + *te maken* met als element achter de eindgroep een voorzetselconstituent in de functie van voorzetselvoorwerp; combinatie met twee deelwoorden (scheidbaar samengesteld werkwoord als hoofdwerk-

woord) en een voorzetselconstituent als bepaling van plaats achter de eindgroep
Testitems: resp. (5) en (11) en

(13) (B411/529) De regering verwacht dat we de komende jaren *te maken/zullen/ hebben* met verdere bezuinigingen.

(14) (A108/504) Zouden ze lang *opgesloten/geweest/zijn* in die kelder?

Variabele 5: bijzin of hoofdzin

Opgenomen gevallen: combinatie met twee deelwoorden; modaal hulpwerkwoord + *hebben + te maken*; modaal hulpwerkwoord + *hebben* + deelwoord

Testitems: resp. (1), (10), (5), (12) en

(15) (A211/515) Hij zal wel niets meer met haar *te maken/willen/hebben*.

(16) (A112/507) Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artikel *gelezen/ moeten/hebben?*

3. Meerledige werkwoordelijke eindgroepen

Variabele 1: deelwoord of infinitief als zelfstandig werkwoord

Opgenomen gevallen: bijzinnen

Testitems:

(1) (A410/528) Het ziet ernaar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig *gestaakt/ zal/moeten/worden*.

(2) (A413/531) Ik denk dat ze het *zal/hebben/laten/liggen*.

Variabele 2: niet-samengesteld werkwoord of scheidbaar samengesteld werkwoord als zelfstandig werkwoord (complement)

Opgenomen geval: groep met deelwoord

Testitems: (1) en

(3) (B210/515) Ik vind dat dat *weggelaten/had/mogen/worden*.

4. Tweeledige naamwoordelijke gezegdes

Variabele: de aard van het adjectief (deverbatief adjectief, tussencategorie, echt adjectief)

Opgenomen gevallen: bijzinnen; adjectieven met de vorm van een deelwoord

Testitems:

(1) (A212/516) Ik betwijfel of zoiets wel *verantwoord/is*.

(2) (A402/523) Ik vond dat het vakantiehuisje prachtig *gelegen/was*.

(3) (A412/530) Op de kaart is duidelijk te zien dat Utrecht centraal *gelegen/is*.

- (4) (B410/528) We vroegen ons af hoe lang we nu eigenlijk al met elkaar *bevriend/waren*.

5. Driedledige naamwoordelijke gezegdes

Variabele: de aard van het adjectief (deverbatief adjectief, tussencategorie, echt adjectief)

Opgenomen gevallen: bijzinnen; adjectieven met de vorm van een deelwoord

Testitems:

- (1) (B304/519) De kans is niet groot dat de benzine vlug *uitverkocht/zal/zijn*.
(2) (A306/520) Ze denkt dat het nog geen drie maanden *geleden/kan/zijn*.
(3) (B212/517) (Graangewassen hebben vaak te lijden onder schimmelziekten.) Nu bestaat er een graansoort die daartegen *bestand/zou/zijn*.

6. Doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep

Variabele 1: de omvang van de eindgroep

Opgenomen gevallen: twee- en driedledige eindgroep; als doorbrekend element een adjectief met de functie van resultatieve bepaling

Testitems:

- (1) (B114/509) Is dat de politiek die het nu bereikte akkoord (*mogelijk heeft (mogelijk) gemaakt?*
(2) (B402/523) De minister verklaarde dat de regering zich door die aanval niet (*bang*) zou (*bang*) laten (*bang*) maken.

Variabele 2: aard van het doorbrekende element

Opgenomen gevallen: bijzinnen met een tweeledige eindgroep; adjectief, substantief, voorzetselconstituent en tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord als doorbrekend element

Testitems: (1) en

- (3) (A213/517) Karel vond dat ze eerst maar eens (*Nederlands*) *moesten (Nederlands) leren*.
(4) (A205/511) Ze zei dat ze (*naar huis*) *wilde (naar huis) gaan*.
(5) (B309/521) Ik denk niet dat ze *er(in) zullen (in) slagen* het probleem op te lossen.

Variabele 3: de functie/betekenis van het doorbrekende element

Opgenomen gevallen: bijzinnen met een tweeledige eindgroep; als doorbrekend element: adjectief (resultatieve bepaling vs. naamwoordelijk deel) en voorzetselconstituent (bepaling van richting vs. deel van een stereotiepe uitdrukking)

Testitems: resp. (1) en (4) en

- (6) (B412/530) De directeur wilde weten of ze misschien (*ziek*) *was (ziek) geweest*.
(7) (A309/521) Ik hoef hem niet meer te vragen of hij ons (*te woord*) *wil (te woord) staan*.

7. Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden

Variabele 1: de omvang van de eindgroep

Opgenomen gevallen: hoofdzin met tweeledige eindgroep en bijzin met drieledige eindgroep; werkwoorden met een voorzetselbijwoord als scheidbaar eerste deel

Testitems:

- (1) (B107/504) Moet een professor zoiets volgens hen (*uit*) *kunnen (uit)leggen*?
(2) (A411/529) Het is zeer de vraag of we het feest nu nog (*door*) *kunnen (door) laten (door)gaan*.

Variabele 2: de aard van het scheidbare deel

Opgenomen gevallen: bijzinnen en hoofdzinnen met een tweeledige eindgroep; als scheidbaar deel resp. een voorzetselbijwoord, een ander bijwoord, een adjectief en een substantief

Testitems: (1) en

- (3) (A111/506) Was hij bang dat de vogels (*weg*) *zouden (weg)vliegen*?
(4) (A413/531) Weet u of we die enveloppen al (*dicht*) *mogen (dicht)plakken*?
(5) (A114/508) Wil Carla tot aan haar pensioen (*les*) *blijven (les)geven*?

Variabele 3: de betekenis van het scheidbare deel

Opgenomen gevallen: werkwoord met een bijwoord als eerste deel (richtingaanduidend vs. niet-richtingaanduidend bijwoord); werkwoord met adjectief als eerste deel (stereotiepe vs. niet-stereotiepe verbinding)

Testitems: (3) en (4) en

- (6) (B307/520) Ze wisten niet dat haar dat (*teleur*) *zou (teleur)stellen*.
(7) (B403/524) Ze vroegen hem of hij het plan (*goed*) *wilde (goed)keuren*.

Variabele 4: de vorm van het zelfstandig werkwoord (deelwoord vs. infinitief)

Opgenomen geval: werkwoord met bijwoord als eerste deel

Testitems: (3) en

- (8) (B111/507) Schrokken ze toen bleek dat het kind (*weg*) *was (weg)gelopen*?

3.3 SUBJECTVARIABLEN

Gelet op de ter beschikking staande middelen was het niet mogelijk om, zoals dat bij landelijke opinieonderzoeken gebruikelijk is, een representatieve steekproef te trekken uit de hele populatie, in dit geval alle Nederlands sprekenden in Vlaanderen en Nederland. Daarom werd gekozen voor een minder grootschalig opgezette gestratificeerde steekproef met als variabelen: regio, groep, beroepsgroep, geslacht, leeftijd en sociale categorie. Van deze variabelen zijn alleen de eerste drie systematisch ingevoerd, dat wil zeggen dat de selectie van de proefpersonen alleen op basis van deze drie variabelen gebeurd is. Op die wijze kon het aantal te vormen cellen evenals de omvang van de steekproef beperkt gehouden worden. De overige drie variabelen werden pas achteraf als criterium gebruikt om de geselecteerde proefpersonen verder in te delen.

Hoewel aan de deelnemers aan de enquête ook informatie over hun dialectkennis gevraagd werd, is daar geen gebruik van gemaakt met het oog op het invoeren van een variabele 'dialect'. Na bestudering van de beschikbare dialectgegevens (bijv. A. Pauwels 1953; Stroop 1970) bestond er voor ons te weinig aanleiding om binnen de hier onderzochte regio's (zie hierna) verder rekening te houden met invloed van het specifieke dialect als doorslaggevende factor bij de keuze voor een bepaalde volgorde. Een dergelijke differentiatie zou bovendien tot een uitbreiding van de steekproef geleid hebben. Dat we het specifieke dialect niet als variabele opgenomen hebben betekent uiteraard niet dat er op ruimere schaal geen regionale verschillen te verwachten zouden zijn. Uit hoofdstuk 2 moge voldoende duidelijk gebleken zijn dat het tegendeel waar is.

De in dit onderzoek gehanteerde subjectvariabelen worden hieronder één voor één nader besproken. De operationalisering ervan wordt in 3.6.3.2 uiteengezet.

1. Regio

De regio's waar het onderzoek uitgevoerd zou worden, waren in grote lijnen van tevoren bepaald. Het was immers de bedoeling enerzijds te kijken naar verschillen en overeenkomsten tussen Nederland en Vlaanderen, anderzijds binnen die twee delen van het Nederlandse taalgebied naar verschillen en overeenkomsten tussen een gebied met centrumfunctie en één uit de periferie.

Bij de hier onderzochte gevallen van syntactische variatie ligt het bepaald voor de hand in de eerste plaats een vergelijking te maken tussen Nederland en Vlaanderen. Op grond van wat uit eerder onderzoek (onder meer corpusstudies) bekend geworden is, valt immers te verwachten dat bij ten minste enkele constructies de voorkeuren uiteen zullen lopen. Deze vergelijking is bovendien uit taalpolitiek oogpunt van principieel belang omdat dit meer inzicht kan geven in het bestaan of de bestaanbaarheid van één norm voor het hele taalgebied.

Achtergrond van het tweede onderscheid is de opvatting dat een gebied dat in economische en culturele zin het centrum van een land vormt, ook in taalzaken de toon aangeeft. Dat impliceert dat standaardtaalnormen in hoge mate daar bepaald worden en zich van daaruit verspreiden. Bestaande normen zouden dus het duidelijkst aanwezig moeten zijn in een dergelijk centrum en veranderingen in normen zouden daar het eerst

zichtbaar moeten worden. Een vergelijking van centrum en periferie is ook zinvol in verband met de vraag hoe homogeen of heterogeen elk van de twee delen van het Nederlandse taalgebied in ruimtelijk opzicht is, anders gezegd hoe homogeen of heterogeen de taalgemeenschappen in Nederland en Vlaanderen op dat vlak zijn.

De twee gebieden met centrumfunctie zijn resp. de Randstad en de driehoek Antwerpen-Brussel-Leuven ('Brabant'). De Randstad geldt, zeker historisch gezien, als kerngebied voor de Nederlandse standaardtaal. Er zijn redenen om aan te nemen dat ook de driehoek Antwerpen-Brussel-Leuven (in Vlaanderen) de rol van een primair centrum vervult (vgl. bijv. Goossens 1970; Deprez 1981; Jaspaert 1984; voor meer referenties zie men Geerts 1985:88 e.v.). De vraag of deze regio binnen het kader van het hele Nederlandse taalgebied niet veeleer als een secundair centrum beschouwd moet worden, laten we hier buiten beschouwing.

De perifere regio's zijn resp. Noord-Brabant en West-Vlaanderen. De keuze voor deze regio's liet meteen ook toe te kijken in hoeverre er zich inter-Brabantse verschillen voordoen, of anders geformuleerd in hoeverre de rijksgrens ook als taalgrens fungeert op syntactisch gebied.

Wat de onderlinge vergelijkbaarheid van de beide perifere gebieden betreft lijkt ons enig voorbehoud op zijn plaats. Vanwege de waarschijnlijk hogere verstedelijkingsgraad van Nederland en de geografisch niet zo erg grote afstand tussen bijv. Breda/Tilburg en Rotterdam is het perifere karakter van het Noordbrabantse gebied vermoedelijk minder uitgesproken dan dat van West-Vlaanderen. Het westelijke deel van Noord-Brabant (Breda e.o.) ligt in ieder geval dichter bij het primaire centrum dan West-Vlaanderen ten opzichte van Antwerpen-Brussel-Leuven.

2. Groep

Het onderzoek is uitgevoerd onder volwassenen en scholieren. Dit eerste onderscheid is in wezen een differentiatie van de steekproef naar leeftijd. De variabele 'leeftijd', die in dit onderzoek slechts van ondergeschikt belang is, wordt behandeld onder punt 4.

Bij de volwassenen zijn twee hoofdgroepen onderscheiden. Het betreft enerzijds mensen die geacht kunnen worden uit hoofde van hun beroep dagelijks bewust(er) met taal om te gaan en die wellicht vaker met taalproblemen geconfronteerd worden, te weten leraren Nederlands en journalisten, anderzijds mensen voor wie dat niet geldt. We zullen deze beide groepen volwassenen verder respectievelijk aanduiden als professionele taalgebruikers (of: professionelen) en niet-professionele taalgebruikers (of: niet-professionelen).

De indeling in drieën was ingegeven door de overweging dat niet alle taalgebruikers eenzelfde verantwoordelijkheid dragen ten aanzien van (het bepalen, doorgeven en handhaven van) (standaard)taalnormen (zie hierover 1.4.4). Met name de professionele taalgebruikers hebben hier een specifieke functie. Aan deze groep wordt meer aandacht besteed onder punt 3. Met de selectie van scholieren en niet-professionelen werd een steekproef uit overige categorieën binnen de Nederlandse taalgemeenschap beoogd.

3. Beroepsgroep

Bij de professionele taalgebruikers zijn twee beroepsgroepen onderscheiden met ieder een eigen verantwoordelijkheid als normbepaler of normoverdrager: leraren Nederlands en journalisten.

De rol die de beide professionele groepen in het proces van normvorming/normering spelen is niet dezelfde. Er kan van uitgegaan worden dat de functie van leraren Nederlands in de eerste plaats bestaat uit het doorgeven en dus helpen handhaven van geldende normen.

Zoals in 1.4.4 al aangegeven is, kunnen journalisten beschouwd worden als belangrijke normbepalers. Door het medium waarvan ze zich bedienen kunnen journalisten in niet geringe mate bijdragen tot het (schriftelijk) vastleggen en ijken van taalnormen. Hierin komt hun rol overeen met die van literaire schrijvers, zij het dat dezen over het algemeen een minder groot publiek bereiken.

De onderscheiding van professionele taalgebruikers in twee beroepsgroepen heeft niet alleen te maken met hun verschillende positie in de taalgemeenschap. Er is ook nog een andere reden. De normen van leraren en journalisten hoeven namelijk niet dezelfde te zijn. Aanwijzingen voor verschillen in normgevoelens zijn bijv. te vinden in de uitgesproken meningen van journalisten ten aanzien van de volgorde in de (tweeledige) werkwoordelijke eindgroep (zie 2.2). Zelfs als de beide groepen elkaar niet veel ontlopen in gebruik en oordeel, dan kan nog gesteld worden dat de normen van de journalisten, in tegenstelling tot die van de leraren (en a fortiori die van de overige groepen taalgebruikers), in de eerste plaats op geschreven taal betrekking zullen hebben. Als we aannemen dat de resultaten van dit onderzoek door de gevolgde werkwijze hoe dan ook vooral iets zeggen over normen voor geschreven taal (zie 3.6.1), dan betekent de zojuist geformuleerde stelling voor de interpretatie van die onderzoeksresultaten dat specifieke normen voor het medium geschreven taal het duidelijkst bij journalisten aan het licht zullen komen (zie hypothese 2.8.6).

4. Leeftijd

De variabele 'leeftijd' is op twee manieren ingevoerd, eenmaal vooraf door een onderscheid tussen scholieren en volwassenen te maken en eenmaal achteraf door bij die volwassenen te zoeken naar twee ongeveer even grote groepen ('jongere volwassenen' vs. 'oudere volwassenen').

Het gaat hier om een controlevariabele. De bedoeling was te kijken of er effecten van leeftijd optreden bij de onderzochte variabele verschijnselen. Het is overigens geenszins duidelijk of eventuele met leeftijd samenhangende verschillen zonder meer als een afspiegeling van variatie in de tijd en dus als een aanwijzing voor taalverandering geïnterpreteerd mogen worden (vgl. voor deze problematiek bijv. De Bot 1985 en Van Bree 1986).

5. Geslacht

De factor 'geslacht', die in de sociolinguïstiek regelmatig aandacht krijgt, is niet als systematische variabele in dit onderzoek opgenomen. We hadden geen duidelijke specifieke verwachtingen met betrekking tot een samenhang tussen de hier onderzochte syntactische variatie en verschil in sekse. Daarom is besloten 'geslacht' eveneens als een soort controlevariabele te gebruiken en alleen globaal na te gaan in hoeverre de uit de sociolinguïstiek bekende stelling dat vrouwen in de westerse maatschappij eerder en dichter naar de norm van de standaardtaal neigen (vgl. bijv. Milroy 1987:102), ook hier ondersteuning vindt (zie hypothese 2.8.9).

6. Sociale categorie

De indeling van deelnemers aan sociolinguïstisch onderzoek - en sociologisch onderzoek in het algemeen - op basis van hun sociaal-economische positie vormt een notoir lastig probleem. Het is bijv. al niet gemakkelijk te bepalen wat onder 'sociale klasse' verstaan moet worden. Aan moeilijkheden die met dit begrip verband houden wordt bijv. aandacht besteed door Milroy (1987:29 e.v.; 97 e.v.). Er is wat voor te zeggen om een onderscheid te maken tussen 'klasse' en 'status'. Het eerste begrip richt zich meer op zuiver economische aspecten, het tweede legt de klemtoon op evaluatieve aspecten. Om dat laatste gaat het juist bij sociolinguïstisch onderzoek (Milroy 1987:32 en 101). Om enig inzicht in de evaluatieve dimensie te krijgen zouden aan de deelnemers van een onderzoek vragen over hun ideeën, verwachtingen, life-style en dergelijke gesteld moeten worden, wat gewoonlijk niet gedaan wordt. Ook bij dit onderzoek is dat niet gebeurd. Daarom is het voorzichtigheidshalve wellicht beter om, in navolging van Smedts (1979:110), in plaats van termen als 'klasse' of 'status' de neutralere (en tegelijk ook overkoepelende) term 'sociale categorie' te gebruiken.

Meer nog dan in andere gevallen gaat men bij de indeling in sociale categorieën pragmatisch te werk en maakt men gebruik van indicatoren als opleiding, beroep, inkomen en dergelijke. Afhankelijk van het aantal gebruikte indicatoren komt men tot fijnere of minder fijne indelingen.

In dit onderzoek is uitgegaan van het beroep als voornaamste indicator. Een definitie van sociale categorie (klasse) in termen van beroep is in de Europese sociologie overigens in brede kring geaccepteerd. Daarnaast is in tweede instantie - en meestal indirect - gebruik gemaakt van de indicator 'opleiding'.

3.4 DE TESTS

3.4.1 *Gebruikte testmethode*

Ruwweg zijn er twee soorten procedures om door informanten gehanteerde (taal)normen op het spoor te komen: indirecte en directe. In het eerste geval betreft het

opdrachten waarbij men de informanten iets laat uitvoeren met zinnen teneinde hun gedrag met betrekking tot specifieke aspecten van taal na te gaan. Als het goed is moet dat gedrag een uitdrukking zijn van hun normen (maar zie 1.4.5). In het tweede geval wordt de informanten gevraagd varianten van een bepaalde vorm of constructie te beoordelen met de bedoeling hun houding tegenover die varianten te peilen. Dit oordeel geeft informatie over hun voorkeur. Van deze directe methode is onder meer gebruik gemaakt door Mittins e.a. (1970) in een onderzoek naar normen ten aanzien van een hele reeks klassieke twijfelgevallen uit het Engels.

Voor het onderhavige onderzoek is gekozen voor een opzet die indirecte en directe procedures combineert, omdat we zowel het taalgebruik als het oordeel van de informanten wilden toetsen (zie hierover 1.4.5). Geschikte procedures zijn ontwikkeld in het kader van de *Survey of English Usage* (Londen). Technieken en werkwijze worden uitvoerig besproken en getoetst door Greenbaum & Quirk (1970). Greenbaum (1973) besteedt verder aandacht aan enkele belangrijke aspecten van de onderzoeksopzet aan de hand van een kritische evaluatie van een door anderen uitgevoerd onderzoek naar syntactische variatie.

Van de hier genoemde opzet is voor het Nederlands al eerder gebruik gemaakt in een onderzoek naar de aanvaardbaarheid van enkele constructies uit gesproken taal (Jansen 1981:242-272). Verschillende tests waarmee Greenbaum en Quirk geëxperimenteerd hebben, leken heel goed bruikbaar om (werk)woordvolgorde te onderzoeken. Een algemene beschrijving van de gebruikte tests volgt hieronder. De exacte instructies worden in 3.6.2 bij de opzet van het enquêteformulier besproken. Welke items in welke test ondergebracht waren, is af te leiden uit bijlage X.

3.4.2 Gebruikte tests

Om het taalgebruik van de informanten te toetsen hebben we twee zgn. 'compliance tests' (zie 1 en 2 verderop) en twee zgn. 'selection tests' (zie 3 en 4) gebruikt. Bij een 'compliance test' (Greenbaum & Quirk 1970:3) wordt getest hoe meegaand een informant is. In een eerste type van zo'n test wordt een zin aangeboden waarin een verondersteld twijfelgeval (of zelfs een vermeende fout) opgenomen is. De opdracht bij de zin heeft in wezen niets met het onderzochte probleem te maken en luidt bijv.: maak de zin vragend. Gekeken wordt nu of de informant bij het uitvoeren van de opdracht naast de strikt noodzakelijke wijzigingen ook nog correcties aan het twijfelgeval of de fout aanbrengt. (Een andere werkwijze is dat de uitgangszin geen probleem bevat maar dat de opdracht dusdanig is dat een letterlijke uitvoering ervan tot een afwijkende zin leidt. Deze laatste vorm van 'compliance test' hebben wij echter niet toegepast.) De redenering is dat als de informant de aangeboden variant handhaaft, die tot zijn competence behoort en voor hem aanvaardbaar is. Toch moet met deze interpretatie voorzichtig omgesprongen worden omdat ook rekening gehouden moet worden met slaafse navolging als gevolg van onwennigheid in de testsituatie (zie 3.5).

In een 'selection test' moet de informant (bewust of onbewust) een keuze maken uit verschillende mogelijkheden. Greenbaum & Quirk (1970:4) geven hier als voorbeeld

voor het Engels de zin *None of the children answered the question*. Formeel is aan deze zin niet te zien of het werkwoord in het enkelvoud of het meervoud staat. Pas als deze zin in de tegenwoordige tijd gezet moet worden, wordt het probleem van de getalscongruentie acuut en is een keuze noodzakelijk. De gekozen oplossing geeft een indicatie van het eigen gebruik van de informant.

Anders dan Greenbaum & Quirk als werkwijze suggereren, hebben wij geen gescheiden gebruik gemaakt van de 'compliance test' en de 'selection test' voor onderzoek van resp. echt dubieuze gevallen en twijfelgevallen ('divided usage' in de zin van vrije variatie; vgl. Quirk et al. 1985:31). De meeste van de door ons onderzochte gevallen betreffen geen 'foutief' taalgebruik. Niettemin achten we beide types test toepasbaar op deze gevallen. We verwijzen verder meestal naar de twee types met de termen 'opdrachttest' of 'gedragstest', soms hebben we het (in hoofdstuk 4) ook wel over 'zinsformatietaken'.

Bij de opdrachttests worden de informanten in het ongewisse gelaten over de ware bedoeling van de opdracht en over de eigenlijke onderwerpen van het onderzoek. Dat is niet zo bij een oordeelstest. Bij het soort oordeelstest dat wij gebruikt hebben (zie 5 hieronder), wordt de aandacht duidelijk toegespitst op de variatie die mogelijk is doordat de informanten alle varianten van de onderzochte probleemgevallen na elkaar krijgen (Greenbaum & Quirk 1970:5). Gevraagd wordt de varianten te beoordelen aan de hand van een waardeschaal. Op die manier kunnen we iets te weten komen over de voorkeur (of, bij gelijke beoordeling, het ontbreken van een voorkeur) van de informanten. Het spreekt vanzelf dat een dergelijke oordeelstest in combinatie met het vorige type alleen zinvol is ná één of meer opdrachttests en niet ervóór.

In dit onderzoek werden de volgende vijf concrete opdrachten gegeven. De eerste twee werden vooral gekozen omdat ze min of meer aansluiten bij procédés die ook in het dagelijkse taalleven niet ongebruikelijk zijn (zie Jansen 1981:268).

1. Maak de zinnen vragend

Een voorbeeld van een met behulp van deze opdracht onderzochte kwestie is de plaatsing van een infinitief met *te vóór* of *na hebben* (*te doen had* of *had te doen*).

Uitgangszin: *Hij zei dat hij nog veel had te doen*.

Verwachting: proefpersonen wie deze volgorde tegen de borst stuit zullen bij het vragend maken niet alleen inversie gebruiken, maar ook de werkwoorden in de bijzin in de volgorde *te doen had* zetten.

2. Maak de zinnen ontkennend

Op deze manier is bijv. nagegaan of een werkwoordelijke eindgroep wel of niet gemakkelijk doorbroken wordt door het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord (*er zullen in slagen* of *erin zullen slagen*).

Uitgangszin: *Ik denk dat ze er zullen in slagen het probleem op te lossen*.

Verwachting: de proefpersonen zullen bij het negativeren van de zin ook de doorbreking ongedaan maken als de volgorde *er zullen in slagen naar* hun gevoel niet (of in

ieder geval minder) goed is.

Deze opdracht is heel geschikt als afleidingsmaneuver omdat hier andere problemen in mee spelen zoals plaatsing van het negatie-element in de rompzin of in de bijzin (in het gegeven voorbeeld: *Ik denk niet dat ...* of *Ik denk dat ze er niet ...*) of een kwestie als *niet een/geen* (vgl. Jansen 1981:268).

3. Maak zinnen uit reeksen losse woorden ('puzzel')

Deze test, die niet bij Greenbaum & Quirk voorkomt, is als een variant van een 'selection test' te beschouwen, aangezien de informanten ook hier genoodzaakt waren keuzes te maken. Een puzzelopdracht is al enkele keren, in iets andere vorm, toegepast bij onderzoekjes naar het gebruik van doorbreking van de eindgroep onder scholieren in een aantal Vlaamse regio's (onder meer Stoops 1969, Mestdagh 1970 en De Bruycker 1972). We hebben dit type test voor meer problemen gebruikt, bijv. ook voor de volgorde van modaal hulpwerkwoord en infinitief (*kan overtuigen* of *overtuigen kan*).

Aangeboden reeks: *overtuigen/hij/benieuwd/kan/ik/wiel/ben*.

Verwachting: bij het oplossen van de puzzel zullen de informanten in de bijzin de werkwoordvolgorde kiezen die ze het gewoonst (of het meest geschikt) vinden.

In één geval is de puzzelopdracht als 'compliance test' gebruikt, namelijk bij een 'afleider' met het probleem van de keuze tussen een enkelvoudige of een meervoudige persoonsvorm na een onderwerp met *zowel ... als*. De ene keer werd de persoonsvorm in het enkelvoud aangeboden, de andere keer in het meervoud (zie voor het begrip 'afleider' 3.6.2.4).

4. Maak de zinnen onderschikkend

Ook deze concrete opdracht is niet door Greenbaum en Quirk gebruikt. Ze biedt echter een mogelijkheid om mensen tot een keuze te dwingen. De opdracht is heel goed toepasbaar op verschillende woordvolgordeproblemen zoals bijv. het al dan niet splitsen van scheidbaar samengestelde werkwoorden (*dicht mogen plakken* of *mogen dichtplakken*).

Uitgangszin: *Mogen we die enveloppen al dichtplakken?* (onderschikkend te maken aan: *Weet u of ...*)

Verwachting: de proefpersonen moeten in de ondergeschikte zin (al dan niet bewust) een keuze maken tussen splitsen of niet splitsen van het werkwoord *dichtplakken* en zullen daarbij de voor hen gebruikelijkste variant kiezen.

In enkele gevallen is dit type als 'compliance test' gebruikt, bijv. voor het testen van driedelige werkwoordgroepen door in de uitgangszin twee verschillende volgordes van de tweeledige eindgroep aan te bieden (zie 4.4.1.2).

5. Vergelijk en beoordeel de varianten

Bij deze test kregen de proefpersonen alle items uit de vorige tests, met uitzondering van de 'afleiders' (zie 3.6.2.4), in al hun varianten ter beoordeling voorgelegd. De vari-

anten werden voorgelegd in de door ons zelf uitgewerkte vorm, dus resp. als vragende of negatieve zin, als opgeloste puzzel of als samengestelde zin. Bij de negatieve zinnen dienden we zelf een keuze te maken wat de plaatsing of de vorm van het negatievelement betreft.

De proefpersonen werd gevraagd een oordeel uit te spreken over elke variant aan de hand van een vijfpuntsschaal met de volgende vijf kwalificaties:

- heel goed;
- tamelijk goed;
- niet goed, niet slecht;
- tamelijk slecht;
- heel slecht.

De middelste positie op deze vijfpuntsschaal was bedoeld als een neutraal oordeel.

3.4.3 Iets over de interpretatie van de resultaten

In dit onderzoek zijn vier verschillende indirecte procedures tegelijk gebruikt. De voornaamste reden hiervoor was dat zodoende gewinning enigszins tegen te gaan en de kans op een leereffect te reduceren was. De afwisseling die we aangebracht hebben, houdt echter het gevaar in dat de resultaten uit de verschillende opdrachttests niet op dezelfde manier te interpreteren zijn. Het is immers niet ondenkbaar dat de reacties op de opdrachten niet alleen door de ingevoerde linguïstische factoren, maar eveneens door het soort opdracht beïnvloed zijn.

Ook al is invloed van de opdracht zelf nooit geheel uit te sluiten, toch is er weinig reden om aan de principiële vergelijkbaarheid van de vraagtest en de negatietest te twijfelen. In beide tests gaat het er immers om te kijken of de proefpersonen de aangeboden variant van het onderzochte variabele verschijnsel handhaven of veranderen. Uit experimenten blijkt dat de resultaten van gelijksoortige tests niet wezenlijk van elkaar hoeven te verschillen en dus vergelijkbaar zijn (zie Greenbaum & Quirk 1970:69-80). Ter controle hebben we overigens in elke versie van de testserie (A en B; zie 3.6.2.3) één item twee keer opgenomen, eenmaal met de opdracht vragend maken en eenmaal met de opdracht negatief maken (items A110 (= A308) en B113 (= B306)). Dezelfde redenering lijkt ons m.m. op te gaan voor de vergelijkbaarheid van de puzzeltest en het onder-schikkend maken, tenminste voorzover het een vrije keuze betreft.

Anders wordt het als bijv. de resultaten van een item uit de vraagtest vergeleken moeten worden met die van een item uit de puzzeltest. In het eerste geval moeten we er terdege rekening mee houden dat de informanten zich in zekere mate laten leiden door wat hun aangeboden wordt. Dat is ook in dit onderzoek gebleken (zie hoofdstuk 4). De resultaten kunnen daardoor dus vertekend zijn. In dat opzicht zijn de resultaten van een test waarbij een vrije keuze gemaakt kan worden, eenduidiger te interpreteren. We moeten ons voortdurend bewust blijven van dit soort interpretatieverschillen.

Een probleem van een andere orde is de status van de normen waar de resultaten van de tests een indicatie voor vormen. Zijn we nu iets te weten gekomen over de normgevoe-

lens van de informanten zelf of over de in de taalgemeenschap heersende sociale normen? Aan de hier genoemde problematiek wordt meer aandacht besteed door Knops (1983:293-295).

Men gaat ervan uit dat proefpersonen bij een directe vraagstelling, als dus duidelijk is waar het over gaat, een sterke neiging hebben een antwoord te geven dat (zoveel mogelijk) in overeenstemming is met, of in ieder geval in de richting gaat van, wat ze als de gangbare officiële normen (wensen te) beschouwen. Voor dit onderzoek betekent dat dat de resultaten van de beoordelingstest vooral iets zeggen over de openlijke normen en niet over de verborgen, eigen normen.

De bedoeling van een indirecte procedure is juist om de verborgen normen te achterhalen, tenminste voorzover die in het gedrag ook werkelijk tot uitdrukking komen (zie voor deze kwestie 1.4.5). Doordat de respondenten niet weten wat er precies onderzocht wordt, reageren ze vanuit hun eigen normen en doet er zich geen vertekening in de richting van de officiële normen voor.

Die veronderstelling is waarschijnlijk wat al te optimistisch. Er is namelijk geen volledige garantie te geven dat de deelnemers helemaal onwetend zijn. In het onderhavige onderzoek is, ondanks alle genomen voorzorgsmaatregelen (zie 3.6.2), nauwelijks aan te nemen dat de informanten, zeker op den duur, niet doorkrijgen waar het eigenlijk om gaat. Daarvoor zijn er teveel items opgenomen met allemaal woordvolgordeproblemen. Daar komt nog bij dat ervan uitgegaan moet worden dat door de gevolgde testmethode en door de formele onderzoekssituatie (vgl. 3.6.1) een tot op zekere hoogte gecontroleerde en gemonitorde vorm van taalgebruik onderzocht wordt, die op z'n best als quasi-spontaan taalgebruik te kenschetsen is. Om al deze redenen zijn ook de resultaten van de indirecte procedures in dit geval waarschijnlijk eerder te interpreteren als aanwijzingen voor publieke normen dan als aanwijzingen voor eigen normen. Dat geldt in versterkte mate voor de zogenaamde afleiders (zie hiervoor 3.6.2.4), waarvoor vooral duidelijk herkenbare klassieke twijfelgevallen gekozen werden. Uit allerlei aantekeningen en opmerkingen van deelnemers bij sommige gevallen bleek die herkenning er inderdaad te zijn.

Aan het eind van 1.4.5 hebben we willen suggereren dat de hier geschetste omstandigheden volgens ons voor onderzoek naar standaardtaalnormen juist geen bezwaar hoeven te zijn.

3.5 PROEFONDERZOEK

Met de bedoeling ervaring op te doen met verschillende aspecten van het opzetten en afnemen van tests voor taalkundig onderzoek, hebben we als aanloop tot het eigenlijke project in november 1985 een eerste beperkte schriftelijke enquête gehouden onder een aantal Nijmeegse en Groningse studenten. Het onderwerp van die enquête was het gebruik van en het oordeel over (a) tussenplaatsing van een deelwoord bij driedelige werkwoordelijke eindgroepen en (b) doorbreking van een werkwoordelijke eindgroep door niet-werkwoordelijke elementen.

Over dat onderzoekje en de uitkomsten ervan hebben we elders al verslag gedaan (Haeseryn 1986:217 e.v.). In het kader van dit hoofdstuk is het alleen van belang te vermelden dat uit het onderzoekje bleek dat vooral aan het begin van de eerste 'compliance test' een (te) hoge mate van volgzzaamheid optrad. We hebben dat in verband gebracht met het feit dat proefpersonen moeten wennen aan de testsituatie (t.a.p. blz. 221-222).[1]

In maart 1987 hebben we een tweede voorbereidend onderzoekje uitgevoerd bij een aantal leerlingen en enkele leerkrachten van het Liemerscollege in Zevenaar. In dit geval kan met meer recht van een proefonderzoek gesproken worden omdat het, in tegenstelling tot het eerste onderzoekje, bij één van de beoogde doelgroepen (namelijk scholieren) uitgevoerd is en omdat hier de voorlopige versie van de enquête in haar volle omvang uitgetest is. Het ging er nu immers om op basis van dit proefonderzoek de definitieve procedure en de uiteindelijke lengte en vorm van de enquête vast te stellen en de definitieve keuze van de testitems te maken.

In het proefonderzoek hebben we geëxperimenteerd met een schriftelijke oordeelstest waarbij de proefpersonen de zinsvarianten één keer moesten beoordelen voor de situatie '(formele) geschreven taal' en één keer voor de situatie '(informele) gesproken taal'. We wilden daarmee nagaan of de proefpersonen een ander oordeel hadden naar gelang van het gebruikte register.

Op een totaal van 32 paren of groepjes zinnen hebben we nauwelijks significante, en zeker geen systematische, verschillen in beoordeling tussen geschreven en gesproken taal kunnen vinden. Eerlijkheidshalve moeten we er wel bij vertellen dat we het de informanten bijzonder moeilijk gemaakt hadden door ze telkens tegelijkertijd twee vergelijkingen te laten maken, namelijk één naar stijlniveau (register) en één tussen de mogelijke volgordevarianten. Bovendien is er ook wat aan te merken op de louter schriftelijke manier van afvragen. Daar staat dan weer tegenover dat in een onderzoekje van De Hoop & Smabers (1987:292-295), weliswaar met een vraagstelling die niet helemaal dezelfde was als die van ons, de proefpersonen evenmin een onderscheid maakten tussen geschreven en gesproken taal, althans wat de variatie in werkwoordvolgorde betreft.

We hebben aan het bovenstaande de conclusie verbonden dat aan het opnemen van stijl als variabele geen hoge prioriteit toegekend moest worden (zie verder 3.6.1).

[1] Bij nader inzien is de daar in tabel A geconstateerde tendens wat al te eenzijdig aan een effect van onwennigheid met de test toegeschreven. Opvallend is namelijk dat de percentages voor 'volgzzaamheid' in de Nijmeegse groep duidelijk hoger zijn dan in de Groningse. Gelet op de resultaten van de beoordelingstest zou dit feit er mede op kunnen wijzen dat de studenten uit Nijmegen de 'Vlaamse' volgordes acceptabeler vinden dan hun Groningse studiegenoten.

3.6 FEITELIJKE UITVOERING

3.6.1 *Wijze van enquêteren*

Er zijn verschillende manieren om een enquête te houden of een test af te nemen. Stimuli kunnen mondeling aangeboden worden en de reacties kunnen op dezelfde wijze verzameld worden. Beide aspecten kunnen ook schriftelijk geschieden en verder kan voor een combinatie van de twee werkwijzen gekozen worden. Elke methode heeft voor- en nadelen.

Greenbaum & Quirk (1970:113) merken op dat een visuele presentatie onvermijdelijk lijkt bij linguïstische structuren die een grotere context vereisen. We kunnen ons ook afvragen of de complexiteit alleen van het te onderzoeken grammaticale geval, bijv. een meerledige werkwoordgroep, een schriftelijke aanbieding al niet noodzakelijk maakt.

Jansen (1981:243) signaleert als probleem bij mondelinge aanbieding dat een vergelijking en beoordeling van meer dan twee zinnen moeilijk wordt (zie ook Greenbaum & Quirk 1970:15). Dat zou in dit onderzoek dus al moeilijkheden kunnen opleveren bij items waar drie varianten mogelijk zijn.

Een consequentie van schriftelijke aanbieding (en een formele testsituatie met de aanwezigheid van een vreemde enquêteur) is volgens Daems (1981:120-121) dat de resultaten alleen voor een tamelijk formele stijl geldig zijn (vgl. 3.4.3). We kunnen in ieder geval stellen dat de resultaten bij een schriftelijke werkwijze in de eerste plaats informatie opleveren over normen voor geschreven taal (wat niet hetzelfde is als schrijftaalnormen; vgl. de ANS 1984:14). Als men bij het uitvoeren van een onderzoek een duidelijke scheiding wil aanbrengen tussen normen voor gesproken en normen voor geschreven taal, dan lijkt alleen een volledig gescheiden opzet (één keer mondeling en één keer schriftelijk, zoals De Hoop & Smabers (1987) gedaan hebben) uitkomst te kunnen bieden. Een dergelijke opzet stuitte in ons geval op allerlei bezwaren van voornamelijk praktische aard.

Rekening houdend met de toegemeten tijd en middelen en met de uitkomsten van het proefonderzoek (zie 3.5), hebben we besloten de hele procedure schriftelijk uit te voeren en (dus) de aandacht alleen op normen voor geschreven taal te richten.

Alle informanten kregen een testformulier uitgereikt dat bestond uit 17 aan elkaar geniete bladzijden. De inrichting van het formulier wordt in de volgende subparagraaf besproken.

3.6.2 *Opzet enquêteformulier*

3.6.2.1 *Instructies*

De letterlijke tekst van de algemene instructie en de instructies bij de afzonderlijke opdrachten is te vinden in bijlage X. Die instructies worden hier toegelicht.

De algemene instructie vermeldde allereerst dat de informanten deelnamen aan een test voor taalkundig onderzoek die uit vijf opdrachten bestond. Details werden niet genoemd (maar zie verderop). Vervolgens werden enkele 'spelregels' opgesomd en werd de informanten verzocht duidelijk leesbaar te schrijven.

De 'spelregels' (snelle reactie; niet vooruit- of terugbladeren; niets aan voorgaande zinnen veranderen) waren bedoeld om de kans op spontane reacties zo groot mogelijk te maken. Het verzoek om niet vooruit te bladeren moest (helpen) voorkomen dat de informanten vooraf bij de beoordelingstest gingen kijken, waardoor het onderwerp van het onderzoek te vroeg duidelijk zou kunnen worden. Omdat er hoe dan ook rekening mee gehouden moest worden dat de informanten al doende doorkregen waar het eigenlijk om ging, werd gevraagd niet terug te bladeren en naderhand geen wijzigingen aan te brengen. De bedoeling daarvan was tegen te gaan dat de reacties ten aanzien van verschillende items met elkaar vergeleken en aan elkaar aangepast werden.

Daarna werd uitgelegd dat de in de testzinnen aangebrachte accenttekens uitsluitend tot doel hadden iedereen de zin op dezelfde wijze te laten lezen en geen aanduiding voor een speciale beklemtoning (bijv. als contrast) waren. Deze poging om de deelnemers enigszins te sturen was nodig in verband met de veronderstelde rol van de ritmische structuur van de zin op de volgorde in de eindgroep (zie bijv. 2.2.4.3).

In die gevallen waarin we de testserie zelf konden afnemen, kregen de deelnemers na een korte introductie het eerste gedeelte van de algemene instructie ook te horen. In die introductie werd als extra informatie gegeven dat het een onderzoek naar de voorkeur van taalgebruikers uit verschillende leeftijds- en beroepsgroepen ten aanzien van variabele taalverschijnselen betrof. Dit werd ook vermeld in de begeleidende brief voor de individueel en/of via bemiddeling benaderde informanten. Uiteraard werd in geen van die gevallen iets over de specifieke bedoeling van het onderzoek losgelaten.

De formulering van de afzonderlijke opdrachten werd zo eenvoudig mogelijk gehouden. Zo werd de opdracht om een zin onderschikkend te maken omschreven als het aanvullen van een zin met de woorden van een andere zin (zie opdracht 4). Bij elke opdrachttest werden twee voorbeelden gegeven.

De instructies van opdracht 1 (vragend maken) moesten van dien aard zijn dat er geen vraagwoordvraag, maar een ja/nee-vraag uitkwam. Bij de tweede opdracht (de puzzel) was het speciaal van belang erop te wijzen dat alle (groepjes van) woorden gebruikt moesten worden - ter controle werd een overeenkomstig aantal stippen onder elke reeks gezet - en dat de zin op een werkwoord moest eindigen. Ook bij opdracht 4 (onderschikkend maken) werd erop gewezen dat alle woorden moesten voorkomen.

Behalve bij de puzzelopdracht werd ook nog expliciet gevraagd om de zinnen helemaal uit te schrijven. Dit moest bijv. voorkomen dat men bij de eerste opdracht met het omzetten van onderwerp en persoonsvorm dacht te kunnen volstaan, waardoor de beoogde informatie over de eindgroep achterwege zou blijven.

Tot slot is er nog de instructie 'Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.' Dit was bedoeld als een hint om de items indien nodig in overeenstemming met de eigen normgevoelens te brengen. Een explicietere formulering leek ons het gevaar in te houden dat de informanten zouden denken dat ze per se correc-

ties moesten aanbrengen en dat ze naar 'fouten' zouden gaan zoeken. Het andere uiterste, namelijk een expliciete instructie om alleen strikt de opdracht uit te voeren en verder niets te veranderen, ook niet als men het resultaat een afwijkende zin zou vinden, hebben we niet overwogen. Het mag dan waar zijn dat deze werkwijze informatief waardevoller is (een surplus aan informatie verschaft) omdat de informanten alleen die wijzigingen aanbrengen die ze echt niet kunnen weerstaan (vgl. Greenbaum & Quirk 1970:28), het is niet denkbeeldig dat de informanten in een testsituatie die ze als heel formeel ervaren, al te slaafs zijn en in het geheel niets meer durven te veranderen.

De instructies bij de opdrachttests werden op elke volgende bladzijde in verkorte vorm herhaald, onder meer vanwege het verzoek om niet terug te bladeren.

Bij taak 5 (beoordelingstest) werd eerst gezegd dat de per paar of per groepje aangeboden zinnen naar de vorm op één punt van elkaar zouden afwijken, maar dat de betekenis dezelfde was. Het punt van verschil werd nergens genoemd. Vervolgens werd er gevraagd binnen elk paar of groepje de varianten met elkaar te vergelijken en dan elke variant afzonderlijk te beoordelen door een kruisje te zetten in één van de vijf hokjes van een balkje. Er werd gedemonstreerd dat die hokjes van links naar rechts overeenkwamen met vijf kwalificaties lopend van heel goed naar heel slecht (zie 3.4.2). Er werd expliciet gewezen op de mogelijkheid om over twee of meer varianten hetzelfde oordeel uit te spreken. Om problemen bij de interpretatie te vermijden werd ten slotte het verzoek gedaan niet meer dan één kruisje per balkje te zetten en de kruisjes alleen in een hokje en niet op de grens tussen twee hokjes te zetten.

Op de bladzijden met de te beoordelen varianten waren de balkjes achter die varianten geplaatst. De balkjes stonden op één lijn onder elkaar en vormden per item een blokje. Op elke bladzijde waren boven de hokjes van het bovenste blokje de overeenkomstige kwalificaties vermeld.

3.6.2.2 Volgorde van de tests en de testitems

De volgorde van de tests lag vast en was voor alle versies van het testformulier (zie 3.6.2.3) gelijk: 1. vragend maken; 2. zinnen vormen (puzzel); 3. ontkennend maken; 4. onderschikkend maken; 5. beoordelen van de varianten.

Dat de beoordelingstest als laatste kwam, lag gezien de opzet van de enquête voor de hand (zie 3.4.2). De volgorde van de opdrachttests was zo gekozen dat de gemakkelijkste opdracht eerst kwam en meteen daarna de vermoedelijk moeilijkste van de vier. De twee volgende tests werden verondersteld een afnemende moeilijkheidsgraad te hebben. Deze veronderstellingen konden niet getoetst worden door de volgorde af te wisselen omdat dat de hele onderzoeksopzet nog meer gecompliceerd zou hebben.

De testitems werden in principe willekeurig over de vier opdrachttests verdeeld. De precieze verdeling is te vinden in bijlage X.

De volgorde waarin de items in elke test aangeboden werden, was niet steeds dezelfde. De reden daarvoor is de volgende.

Uit verschillende experimenten is gebleken dat de positie die een testitem in een testbatterij inneemt, de reacties van de proefpersonen (en dus de resultaten van het onderzoek) kan beïnvloeden (zie Greenbaum & Quirk 1970:32-36 en 114; Greenbaum 1973:204-210; Greenbaum 1976:6-9). Zowel de absolute plaats - aan het begin van een batterij of verderop - als de plaats ten opzichte van andere zinnen of zinsvarianten kunnen van invloed zijn. Bij een beoordeling blijken informanten bijv. in het begin strenger te oordelen dan halverwege een test of aan het eind daarvan. Die verandering in houding - toleranter als het om ongewone varianten gaat - zou te maken kunnen hebben met het feit dat men al meer vergelijkbare gevallen tegengekomen is. Zo is het niet ondenkbaar dat een werkwoordvolgorde als *kan gezegd hebben* (= ACB) relatief beter beoordeeld wordt in het midden van een test als er eerder al drie zulke varianten ter beoordeling voorgelegd zijn, dan wanneer een variant met deze volgorde de eerste van de hele testbatterij is. Wat de onderlinge volgorde van de te beoordelen varianten van eenzelfde item betreft is het bijv. niet uitgesloten dat *kan hebben gezegd* (= ABC) een relatief betere score krijgt als die variant na de tussenplaatsingsvariant (= ACB) komt dan wanneer ze volgt op *gezegd kan hebben* (= CAB).

Om nu een eventuele vertekening van de resultaten door dergelijke volgorde-effecten zoveel mogelijk tegen te gaan, hebben we zowel bij de opdrachttests als de beoordelingstest in een afgeleide versie van het formulier (zie 3.6.2.3) de volgorde van aanbidding van de items omgekeerd. Het item dat in de oorspronkelijke versie eerst beoordeeld moest worden (bijv. A501) kwam in de afgeleide versie dus op de laatste (hier de 31ste) plaats te staan. Bij de opdrachttests zijn telkens de eerste twee (oefen)zinnen van de omkering uitgezonderd. Een nadeel van de gevolgde werkwijze is dat de middelste items bij omkering nog steeds in het midden van de serie staan. Bij de oordeeltest was er verder voor gezorgd dat binnen elk nummer ook de volgorde van de varianten veranderd was - dus de ene keer eerst de variant met AB en dan BA en de andere keer omgekeerd -, waarbij erop gelet werd dat bij driedledige groepen niet steeds dezelfde variant in het midden stond.

Een andere factor die invloed kan uitoefenen op de resultaten bij de opdrachttests, speciaal die van het type 'compliance test', is de onwennigheid van de deelnemers met de test (zie 3.5).

Enige oefening leek ons dan ook nuttig. Omdat het ondoenlijk was telkens een complete oefentest op te nemen, volstonden we met het toevoegen aan het begin van elke test van twee oefenzinnen (één bij opdracht 4). In deze oefenzinnen was geen van de onderzochte variabele constructies opgenomen.

3.6.2.3 De verschillende versies

De hoeveelheid van de te onderzoeken linguïstische variabelen en de daarbij horende testitems maakte het noodzakelijk om met twee gescheiden series van dezelfde vijf tests te werken. Er moest immers rekening gehouden worden met de bereidheid en de mogelijkheid van proefpersonen om aan het onderzoek deel te nemen.

We duiden de twee series aan met *versie A* en *versie B*. Het testmateriaal werd gelijkelijk, maar verder willekeurig over de beide versies verspreid. In bijlage X, waar de testformulieren afgedrukt zijn, is de verdeling van de items over die versies terug te vinden.

Redenerend vanuit de proefpersonen kunnen we stellen dat het om twee parallelle groepen of, anders gezegd, om twee gescheiden steekproeven gaat, want de beide versies werden niet aan dezelfde mensen voorgelegd. Om de principiële vergelijkbaarheid van de steekproeven (of de versies) te testen werden enkele identieke afleiders gebruikt (zie 3.6.2.4).

Van elke versie werd nog eens een afgeleide versie gemaakt. Eén van de redenen hiervoor hebben we in 3.6.2.2 al genoemd: het vermijden van diverse volgorde-effecten. Het werken met afgeleide versies bood echter ook de mogelijkheid om bij de 'compliance tests' het aangeboden materiaal te variëren. Het staat immers niet van tevoren vast welke variant een proefpersoon het minst gewoon zal vinden. Door nu bijv. de ene keer de variant *krijgt te besteden* aan te bieden en de andere keer *te besteden krijgt*, kunnen we nagaan bij welke variant de grootste neiging bestaat om de gegeven volgorde te veranderen. Dat biedt extra informatie over de aanvaardbaarheid van de varianten.

Bij items met twee varianten werden die alle twee aangeboden. Bij andere items werd ad hoc een keuze uit drie of meer mogelijkheden gemaakt.

We noemen de basisversies resp. versie A1 en versie B1, de afgeleide versies resp. A2 en B2. Deze vier versies werden zo gelijkmatig mogelijk over de regio's en de groepen proefpersonen verdeeld. Wie welke versie kreeg, werd door het toeval bepaald. 'Versie' heeft in de onderzoeksopzet de functie van een onafhankelijke (subject)variabele.

3.6.2.4 De afleiders

Eén van de manieren om het eigenlijke onderwerp van het onderzoek te verhullen is de deelnemers op een dwaalspoor brengen. Dat kan door meer of minder klassieke twijfelgevallen of, zoals Renkema (1982:167) ze noemt, 'smeulende taalkwesties' als afleider in te voegen. Dat sommige van die afleiders duidelijk herkenbaar zijn als probleemgeval (bijv. de kwestie van *als* of *dan*) lijkt ons alleen maar een voordeel.

Hieronder volgt een overzicht van de gebruikte afleiders en de concretisering daarvan in de vorm van testitems. Deze items krijgen eenzelfde soort codering als in 3.2 uitgelegd is. Alleen ontbreekt nu het tweede getal. De afleiders werden namelijk niet herhaald in de beoordelingstest om de enquête niet nog langer te maken. We presenteren de testitems weer in een door ons uitgewerkte vorm. De wijze van aanbidding naargelang van het type test is terug te vinden in bijlage X.

1. Congruentie onderwerp - persoonsvorm

Er waren drie gevallen opgenomen waarbij er twijfel over kan bestaan of de persoonsvorm in het enkelvoud of het meervoud moet staan:

- het type *één van de* (meervoudig substantief) *die* ... (= het 'type-Heldring');
- het type *zowel ... als* ...;
- het type *een aantal* (meervoudig substantief);

Testitems:

- (1) (A104) Is ze een van de weinigen die erin *gelooft/geloven*?
- (2) (B105) Is dat een van de eerste dingen die daaruit *verdwijnt/verdwijnen*?
- (3) (A209) Zowel Frankrijk als Italië *kon/konden* het met dat voorstel eens zijn.
(= B205)
- (4) (A307) Een groot aantal aanwezigen *was/waren* het niet met dat voorstel eens.
- (5) (B308) Er *was/waren* geen groot aantal leden komen opdagen.

2. Plaatsing bijwoord vóór of in een voorzetselconstituent

Testitem:

- (6) (A107) Is de woningnood *in vooral/vooral in* de grote steden hoog? (= B109)

3. Vorm van de persoonsvorm

Testitems:

- (7) (A109) *Heeft/hebt* u het examen goed voorbereid? (= B115)
- (8) (A113) *Kan/kun* je vandaar ook de boot nemen naar Malta? (= B112)
- (9) (A409) Ik denk dat je wel dorst *zal/zult* hebben met die hitte. (= B409)

4. *Hen* of *hun* als meewerkend voorwerp

Testitem:

- (10) (A304) We hebben *hen/hun* geen cadeau gegeven. (= B305)

5. *Komen* + deelwoord of infinitief

Testitems:

- (11) (A403) Hij beweert dat hij twee keer per week naar Nijmegen (Gent) komt *gereden/rijden*.
- (12) (B404) We hoorden dat het jongetje huilend naar boven kwam *gelopen/lopen*.

6. *Als* of *dan* na comparatief

Testitem:

- (13) (A406) Ze zegt dat ze een groter stuk taart heeft *als/dan* jij. (= B407)

Al deze items werden in twee vormen aangeboden in de opdrachttests, dus bijv. in de basisversie met *u hebt* en in de afgeleide versie met *u heeft*. Zeven van de dertien afleiders kwamen zowel in versie A als in versie B voor, te weten (3), (6) t/m (10) en (13).

De hier genoemde grammaticale problemen zijn niet verder gethematiseerd. Er is geen poging gedaan het testmateriaal te diversifiëren door rekening te houden met mogelijk van invloed zijnde factoren, al vormen de items (4) en (5) daar wel een aanzet toe. De gekozen testitems kunnen dus enkel algemene indicaties opleveren. De resultaten van de afleiders worden in dit onderzoeksverslag niet besproken. Alleen de identieke afleiders komen kort te sprake voorzover het erom gaat de vergelijkbaarheid van de versies/groepen (steekproeven) A en B te toetsen (zie 4.2).

Behalve de echte afleiders waren ook nog enkele items opgenomen waar naar ons gevoel niets mee aan de hand was. Ze staan in bijlage X. De meeste van die 'opvullers' kwamen aan het begin van een test voor en deden dus (mede) dienst als oefenzinnen.

3.6.2.5 De vragenlijst

Het laatste onderdeel van het enquêteformulier was een lijst met vragen naar persoonlijke gegevens die een indeling van de deelnemers in verschillende onderzoekscategorieën mogelijk moesten maken.

De vragenlijst was met opzet aan het eind geplaatst om de deelnemers aan de enquête niet af te schrikken. Sommige mensen hebben immers moeite met het verstrekken van persoonlijke gegevens, zoals bij dit onderzoek onder meer bleek uit de weigering van enkele Antwerpse scholieren om de lijst (volledig) in te vullen, ook al was die anoniem (er werd helemaal geen naam gevraagd).

Als introductie werd gezegd dat de persoonlijke gegevens nodig waren voor het verwerken van de antwoorden. Tevens werd verklaard dat de verstrekte gegevens alleen daarvoor gebruikt zouden worden.

Er waren drie versies van de vragenlijst: een voor de scholieren, een voor de niet-professionele volwassenen en een voor de professionelen. Deze vragenlijsten zijn afgedrukt in bijlage Y. De drie lijsten hebben enkele vragen gemeenschappelijk, maar er zijn ook belangrijke verschillen.

De vragen naar leeftijd, geslacht, nationaliteit, opeenvolgende woonplaatsen en dialectkennis waren voor iedereen gelijk. Aan de scholieren werd gevraagd wat de naam van de school was, welk type het was en in welke klas ze zaten. Vervolgens werd uitvoerig informatie gevraagd over beroep en opleiding van de beide ouders. Bij de niet-professionele volwassenen hadden die vragen betrekking op het eigen beroep en de gevolgde opleiding en op beroep en opleiding van de partner.

De vragenlijst voor de professionelen was korter. Aan hen werd gevraagd tot welke beroepsgroep ze hoorden. Leraren Nederlands kregen vervolgens een vraag over de naam van de school, het schooltype en het niveau waarvoor ze lesbevoegdheid hadden. Dat laatste was, samen met de verderop gestelde vraag over de beroepsopleiding, bedoeld om de leraren eventueel verder in categorieën te kunnen indelen. Deze indeling is overigens achteraf niet mogelijk gebleken. Op een vergelijkbare manier is geprobeerd aan de hand van vragen over werksituatie en opleiding een subcategorisering van journalisten (free-lance of vast; leidinggevend of niet) door te voeren. Ook dat bleek ten slotte niet uitvoerbaar.

In een laatste vraag werd zowel aan de leraren als aan de journalisten gevraagd aan welke taalproblemen die in de test voorkwamen, ze in hun werk aandacht besteden. Daarbij gingen we ervan uit dat ze zich van de geteste problemen bewust waren. We hoopten op die manier iets te weten te komen over de normenkwesties die de informanten uit de twee beroepsgroepen zelf belangrijk vinden. Deze vraag leverde nauwelijks concrete resultaten op. Waarschijnlijk zijn daarvoor meer gerichte vragen noodzakelijk.

3.6.3 Materiaalverzameling en selectie van de proefpersonen

3.6.3.1 Wijze van verzamelen

De gegevens voor dit onderzoek werden verzameld tussen half mei 1987 en begin maart 1988. Daarbij zijn we in principe als volgt te werk gegaan.

Eerst namen we telefonisch contact op met de instellingen of de media waar we proefpersonen wilden recruteren. Soms hadden we zelf rechtstreeks contact met de desbetreffende directie of hoofdredactie, in enkele gevallen kon een beroep gedaan worden op de bemiddeling van derden. Sommige contacten met journalisten verliepen via verantwoordelijke eindredacteuren, dat met BRT-journalisten via de taalraadsman. Een aantal journalisten hebben we individueel benaderd. Voorts werd ons de gelegenheid geboden een oproep te plaatsen in het Nederlandse vakblad 'De Bedrijfsjournalist'. Wat de onderwijsinstellingen betreft hebben we in de regel contact gezocht met (het hoofd van) de sectie Nederlands. Met het oog op het verzamelen van gegevens van volwassen doorsnee-taalgebruikers hebben we verder diverse mensen privé om medewerking verzocht, hetzij om zelf aan de test mee te doen, hetzij om in hun kennissen- of werkring kandidaten te zoeken.

We stelden ons voor als lid van de redactie van de Algemene Nederlandse Spraakkunst en brachten het onderzoek met de ANS in verband. We legden uit dat het een onderzoek betrof naar de voorkeur van taalgebruikers uit verschillende leeftijds- en beroepsgroepen ten aanzien van vormen en constructies waarbij in het Nederlands meer dan één variant bestaat. Verder gaven we uitleg over de aard en de vermoedelijke duur van de test, natuurlijk zonder het precieze onderwerp van het onderzoek te noemen. We vertelden dat het onderzoek in verschillende regio's in Vlaanderen en Nederland uitgevoerd werd en dat het gefinancierd en ondersteund werd door de Universiteit van Nijmegen en de Nederlandse Taalunie. Als praktisch doel noemden we het verkrijgen van meer feitenkennis met de bedoeling die te zijner tijd in een volgende druk van de ANS te verwerken. Tot slot noemden we de criteria op waaraan de gezochte deelnemers moesten voldoen en verzochten we de contactpersoon de mogelijkheid te bekijken, respectievelijk de bereidheid te peilen tot deelname aan het onderzoek. De gevraagde medewerking werd slechts in twee gevallen meteen geweigerd.

Behalve wanneer het om een individueel verzoek tot deelname ging, hebben we daarna meestal nog een brief gestuurd waarin alle gegevens ter informatie van potentiële kandidaten op een rijtje gezet waren. Deze tweede stap hebben we alleen overgeslagen als onze contactpersoon van oordeel was dat daar uit het oogpunt van tijdsbesparing

van afgezien kon worden. Voor de uitvoering van het onderzoek in het stedelijk onderwijs in Antwerpen moesten we toestemming vragen aan de bevoegde inspectie.

Bij de medewerkende media werd ook informatie opgevraagd over eventuele bij het redactionele werk gehanteerde interne richtlijnen op taalgebied. De bedoeling hiervan was achtergrondinformatie te verzamelen over taalzorg bij redacties in het algemeen en daarbij na te gaan of er aandacht besteed wordt aan de door ons onderzochte specifieke grammaticale problemen. Op dit verzoek werd niet altijd ingegaan. Bij sommige redacties bleken er geen concrete algemene richtlijnen te bestaan. In hoofdstuk 2 is enkele keren op voor ons relevante informatie gewezen die op die manier verkregen werd.

Bij alle scholieren, verspreid over vijf scholen, en bij twee groepen volwassenen op een avondopleiding in Utrecht hebben we de tests zelf afgenomen. In principe was er telkens één lesuur (50 min.) beschikbaar, soms met een kleine uitloop. De afname geschiedde klassikaal of in groep. De deelnemers kregen een korte toelichting bij achtergronden, doel en opzet van het onderzoek. We wezen op de spelregels. Na afloop werd de scholieren een consumptie aangeboden, behalve wanneer de betrokken leerkrachten dat niet nodig vonden. De genoemde Utrechtse volwassenen kregen, omdat dit paste in het kader van hun studie Nederlands, in het aansluitende uur een korte uiteenzetting over de onderzochte taalproblemen en over de onderzoeksmethode.

Het is niet haalbaar gebleken ook bij andere volwassenen de tests zelf af te nemen. Groepsgewijze afname binnen de les- of werktijd stuitte op principiële of praktische bezwaren. Van onze kant konden we daar geen redelijke vergoeding voor het opofferen van vrije tijd tegenover stellen. Op één avondopleiding in Antwerpen werd ons wel de gelegenheid geboden zelf het onderzoek te komen toelichten en geschikte kandidaten te zoeken. Dezen kregen het formulier mee naar huis. In alle overige gevallen waren we genooddaakt de testformulieren op te sturen en waren we aangewezen op het maken van afspraken over verspreiden en terugsturen ervan.

Bij elk meegegeven of opgestuurd exemplaar zat een begeleidende brief met een samenvatting van achtergronden, opzet en doelstelling van het onderzoek en enkele algemene richtlijnen voor het invullen. We boden steeds aan de te maken (telefoon- en porto-) kosten te vergoeden.

Een en ander houdt in dat van een deel van het onderzoeksmateriaal de omstandigheden waaronder en de wijze waarop het tot stand gekomen is, dus niet gecontroleerd konden worden. Het is niet duidelijk hoe ernstig dat is.

In totaal werden er 912 formulieren verspreid. Daarvan zijn er 720 teruggekomen, dat is 78,9%. Dat antwoordpercentage is niet gering te noemen, maar daarbij mag niet over het hoofd gezien worden dat de formulieren niet in het wilde weg of ongevraagd gestuurd zijn, zodat het bereikte resultaat enigszins gerelativeerd dient te worden.

Van alle teruggekomen formulieren hebben we er 527 voor het onderzoek geselecteerd. Dat betekent dat van het totale aantal verspreide formulieren 57,8% voor het onderzoek gebruikt is. 193 formulieren (dat is 21,2%) moesten als ongeldig terzijde gelegd worden, hetzij omdat grote gedeelten niet ingevuld waren, hetzij omdat de proef-

personen (toch) niet aan alle gestelde eisen voldeden.

Het verzamelen van materiaal is zoals bekend vaak een tijdrovende en langdurige bezigheid die met wisselend succes gepaard gaat. De verzamelfase van dit onderzoek kon pas na negen en een halve maand definitief afgesloten worden. Relatief de meeste moeite kostte het om voldoende materiaal van Vlaamse journalisten bij elkaar te krijgen. In één geval kwamen van 68 uitgezette formulieren er na veel aandringen slechts 18 (dat is 26,5%) terug, al staat daar ook een geval tegenover waarin alle tien de opgestuurde exemplaren ingevuld terugkwamen. Het is moeilijk gissen naar het waarom van een en ander. Het druk bezet zijn of de onregelmatige werkomstandigheden kunnen nauwelijks als verklaring ingeroepen worden, want dat geldt evenzeer voor Nederlandse journalisten. We hebben ook geen reden om aan een principieel gebrek aan bereidheid tot medewerking te denken, al weten we niet hoe groot de belangstelling van iedereen was omdat de meeste journalisten via één (hoofd)redacteur benaderd zijn. In een incidenteel geval kan er sprake geweest zijn van een verkeerde taxatie van de bereidheid en een onjuiste schatting van het aantal potentiële kandidaten door onze contactpersoon. Wellicht ligt een oorzaak in het feit dat velen zich niet persoonlijk aangesproken voelden. Verder kan het feit dat het verzoek 'uit Nederland' kwam sommigen kopschuw gemaakt hebben. Dat de combinatie van die twee feiten een verklaring zou kunnen vormen voor de soms geringe respons, leiden we af uit het verschil in antwoordpercentage dat ook bij andere volwassenen te constateren viel. Op de Antwerpse avondopleiding waar we zelf kandidaten konden zoeken (en waar we als landgenoot herkenbaar waren) werd 77,3% (34 op 44) van de formulieren ingevuld weer ingeleverd, in Brugge daarentegen, waar een tussenpersoon voor ons deelnemers zocht, was het antwoordpercentage slechts 48,3% (29 van 60). (Ter vergelijking: bij de Utrechtse Volksuniversiteit, waar de omstandigheden nagenoeg dezelfde waren, bedroeg het percentage ca. 62%.)

Al met al lijkt het aan te bevelen bij volgende onderzoeken steeds te proberen te bedingen dat men op zijn minst persoonlijk deelnemers kan zoeken, ook al zal het misschien niet meevallen om bijv. op een redactie alle journalisten op hetzelfde tijdstip bij elkaar te krijgen. Een voordeel van die werkwijze is dat potentiële kandidaten zich dan wellicht nauwer bij de zaak betrokken voelen. Ook dat is echter geen garantie voor succes, want zoals we konden ervaren blijft ook dan de mogelijkheid bestaan dat individueel benaderde personen, zelfs na herhaald aandringen en ondanks eerder gedane toezeggingen, het formulier niet weer inleveren.

3.6.3.2 Selectie en beschrijving van de categorieën proefpersonen

De vier versies van de testformulieren (twee hoofdversies en twee daarvan afgeleide versies; zie 3.6.2.3) werden zo gelijkmatig mogelijk over alle categorieën (Westvlaamse leraren, scholieren uit de Randstad, enz.) verspreid. Hieronder geven we een verantwoording van de selectie en een beschrijving van de categorieën aan de hand van zeven onafhankelijke (sociologische) variabelen, waarvan alleen de laatste niet verder in het onderzoek gebruikt is. Bij de beschrijving hanteren we een tweedeling in verband met

de twee hoofdversies van het testformulier. Aangezien het in die twee hoofdversies ging om voor een groot deel verschillende testitems die niet aan dezelfde mensen voorgelegd zijn, is er dus vanuit die proefpersonen geredeneerd ook sprake van twee steekproeven.

1. Regio

Oorspronkelijk werd als criterium voor het 'autochtoon-zijn' genomen dat iemand geboren en getogen moest zijn in de desbetreffende regio. Dat criterium moest tot het tweede aspect afgezwakt worden. De eis was nu dat iemand minstens de helft van zijn of haar leven, waaronder de hele kleuter- en schooltijd (in concreto vanaf 4 jaar) in de regio doorgebracht moest hebben.

De preciezere geografische afbakening van de onderzochte regio's volgt hieronder. De aantallen proefpersonen per regio zijn te vinden in tabel 3.1. Een nadere specificering van de professionele taalgebruikers volgt onder punt 3.

Het materiaal voor *West-Vlaanderen* werd verzameld in Brugge. Het resultaat hiervan is dat verreweg de meeste proefpersonen afkomstig zijn uit het gebied binnen de driehoek Oostende-Brugge-Knokke. Slechts enkelen komen uit de rest van de provincie. Twee proefpersonen komen uit Maldegem (provincie Oost-Vlaanderen). Deze plaats ligt weliswaar in een overgangsgebied tussen West- en Oostvlaamse dialecten, maar aangezien uit dialectgeografisch onderzoek niet blijkt dat dit gebied een andere werkwoordvolgorde kent en er nog steeds sprake is van een perifere ligging, was er geen reden om deze proefpersonen niet in de steekproef op te nemen. Alle scholieren waren leerlingen van 5e en 6e klassen (schooljaar 1986-1987) van het Sint-Andreasinstituut. De meeste niet-professionele volwassenen waren cursisten van de avondopleiding (cursusjaar 1987-1988) van de Hotelschool Spermalie.

Bij de afbakening van het gebied met centrumfunctie in Vlaanderen, de driehoek *Antwerpen-Brussel-Leuven*, zijn we uiteraard strikter geweest. Voor Antwerpen betekent dat bijvoorbeeld dat iemand uit Schilde (net buiten de Antwerpse agglomeratie) nog net wel in de steekproef opgenomen is, maar iemand uit Kalmthout, laat staan uit de Antwerpse Kempen, niet. In gevallen als de laatste twee kan bezwaarlijk nog van 'het centrum' gesproken worden. Het grootste deel van de proefpersonen uit deze regio komt uit de Antwerpse agglomeratie. Dat geldt met name voor de scholieren en de niet-professionele volwassenen. De scholieren waren allemaal leerlingen uit 5e en 6e klassen van het Koninklijk Atheneum Antwerpen II (schooljaar 1986-1987) en van het Stedelijk Instituut voor Secundair Onderwijs (SISO, Jan de Voslei; schooljaar 1987-1988). De volwassenen waren voor het grootste deel cursisten (cursusjaar 1987-1988) van de Stedelijke Leergangen voor Talen en de Stedelijke Technische Normaalleergangen.

Tabel 3.1: Verdeling van de proefpersonen per regio per groep in beide steekproeven.

Versie A (A1/A2)

	W.-Vlaanderen			Antw./Brussel			Noord-Brabant			Randstad			Algemeen
	A1	A2	tot.	A1	A2	tot.	A1	A2	tot.	A1	A2	tot.	totaal
Professionelen	11	13	24	16	10	26	12	15	27	15	13	28	105
Niet-profess.	7	9	16	8	12	20	10	11	21	7	9	16	73
Scholieren	11	10	21	13	13	26	10	8	18	10	13	23	88
Totaal	29	32	61	37	35	72	32	34	66	32	35	67	266

Versie B (B1/B2)

	W.-Vlaanderen			Antw./Brussel			Noord-Brabant			Randstad			Algemeen
	B1	B2	tot.	B1	B2	tot.	B1	B2	tot.	B1	B2	tot.	totaal
Professionelen	11	13	24	13	10	23	13	14	27	10	14	24	98
Niet-profess.	8	7	15	9	12	21	12	9	21	9	8	17	74
Scholieren	11	14	25	10	11	21	10	10	20	12	11	23	89
Totaal	30	34	64	32	33	65	35	33	68	31	33	64	261

Voor het verzamelen van materiaal in *Noord-Brabant* zijn we begonnen in het gebied Breda-Tilburg. Noodgedwongen moesten we gaandeweg ook onze toevlucht zoeken tot andere delen van de provincie, met name Eindhoven e.o. Alle scholieren waren leerlingen van het Mencia-de-Mendozalyceum in Breda (schooljaar 1987-1988). De meeste niet-professionele volwassenen werden gerecruteerd bij de Sociografische Dienst in Breda en onder het personeel van een ziekenhuis in Eindhoven.

De suggestie in het oorspronkelijke onderzoeksplan om voor de *Randstad* in de regio Hilversum-Utrecht mensen te zoeken, bleek achteraf niet zo gelukkig. Utrecht blijkt niet alleen bij een blik op de kaart van Nederland centraal gelegen te zijn (zie item A412), maar vervult ook in diverse opzichten een centrale functie. Er werken bijv. mensen uit allerlei delen van Nederland. Dat had als gevolg dat het moeilijk was voldoende mensen te vinden die aan de gestelde eisen voor 'autochtoon-zijn' voldeden. Daarom moest het gebied aanzienlijk uitgebreid worden. Met name de volwassen proefpersonen komen uit de hele Randstad, dat betekent hier het gebied dat in het zuiden door de Maas, in het noorden door het IJ en in het oosten door de lijn Hilversum-Utrecht begrensd wordt. We hebben ook twee mensen uit Amersfoort in de steekproef opgenomen. De volwassenen werden vooral onder ambtenaren van de gemeente Utrecht, eerstejaarsstudenten Nederlands MO-A aan de COCMA (studiejaar 1987-1988) en cursisten van de Utrechtse Volksuniversiteit (cursusjaar 1987-1988) gezocht. Alleen bij de scholieren komen de meesten uit de oorspronkelijke regio. Het waren allemaal leerlingen van het Alberdingk-Thijmcollege (schooljaar 1987-1988) in Hilversum.

Een en ander betekent dat de Nederlandse deelnemers aan dit onderzoek een veel grotere geografische spreiding vertonen dan de Vlaamse en dat deze laatsten dus twee op dit vlak homogeneren groepen (deelsteekproeven) vormen.

2. Groep

De verdeling van de proefpersonen over de drie in het onderzoek onderscheiden groepen per regio is voor de twee gescheiden steekproeven zoals weergegeven in tabel 3.1 (zie bij punt 1). De verdeling van de drie groepen over de totale steekproeven is vermeld in tabel 3.2.

Tabel 3.2: Verdeling van de groepen over de steekproeven A en B.

	Versie A			Versie B			Algemeen totaal
	A1	A2	tot.	B1	B2	tot.	
Professionelen	54	51	105	47	51	98	203
Niet-profess.	32	41	73	38	36	74	147
Scholieren	44	44	88	43	46	89	177
Totaal	130	136	266	128	133	261	527

3. Beroepsgroep

De proefpersonen uit beide beroepsgroepen zijn over de regio's en de versies verdeeld zoals in de tabellen 3.3 en 3.4 weergegeven is.

Tabel 3.3: Verdeling van de professionelen per beroepsgroep per regio in beide steekproeven.

Versie A (A1/A2)

	W.-Vlaanderen			Antw./Brussel			Noord-Brabant			Randstad			Algemeen totaal
	A1	A2	tot.	A1	A2	tot.	A1	A2	tot.	A1	A2	tot.	
Leraren	7	7	14	9	6	15	6	7	13	8	6	14	56
Journalisten	4	6	10	7	4	11	6	8	14	7	7	14	49
Totaal	11	13	24	16	10	26	12	15	27	15	13	28	105

Versie B (B1/B2)

	W.-Vlaanderen			Antw./Brussel			Noord-Brabant			Randstad			Algemeen totaal
	B1	B2	tot.	B1	B2	tot.	B1	B2	tot.	B1	B2	tot.	
Leraren	7	7	14	6	5	11	6	7	13	5	8	13	51
Journalisten	4	6	10	7	5	12	7	7	14	5	6	11	47
Totaal	11	13	24	13	10	23	13	14	27	10	14	24	98

Tabel 3.4: Verdeling van de beroepsgroepen over de steekproeven A en B.

	Versie A			Versie B			Algemeen totaal
	A1	A2	tot.	B1	B2	tot.	
Leraren	30	26	56	24	27	51	107
Journalisten	24	25	49	23	24	47	96
Totaal	54	51	105	47	51	98	203

Afgezien van een aantal individueel benaderde leraren zijn de leerkrachten op de volgende instellingen in de volgende plaatsen gerecruteerd:

- West-Vlaanderen: Hotelschool Spermalie, Sint-Andreasinstituut, Instituut Heilige Familie, Sint-Leocollege, Sint-Lodewijkcollege, allemaal in Brugge;

- Antwerpen-Brussel: Koninklijk Atheneum Antwerpen II, Stedelijk Instituut voor Secundair Onderwijs (SISO, Jan de Voslei, Antwerpen), Sint-Ritacollege (Kontich);
- Noord-Brabant: Mencia-de-Mendozalyceum, Onze-Lieve-Vrouwelyceum, Stedelijk Gymnasium, Graaf Engelbrecht Rijksscholengemeenschap, Nassau Scholengemeenschap, Newmancollege, allemaal in Breda; Cobbenhagencollege en Odulphuslyceum in Tilburg; Augustinianum, Van-de-Puttyceum, Van-Maerlantlyceum, Gemeentelijke Scholengemeenschap Genderdal, Gemeentelijke Scholengemeenschap Woensel, allemaal in Eindhoven;
- Randstad: MO-B aan de COCMA in Utrecht (studenten), Roland-Holstcollege, Alberdingk-Thijmcollege en Comeniuscollege in Hilversum; Goois Lyceum (Bussum); Het Nieuwe Lyceum (Bilthoven).

Behalve enkele freelance-journalisten, een aantal (Nederlandse) bedrijfsjournalisten en journalisten van de BRT, werkten journalisten van de volgende dag- en weekbladen aan het onderzoek mee - omdat het in sommige gevallen om regionale medewerkers van landelijke bladen gaat, geven we geen specificatie per regio:

- Vlaanderen: Brugs Handelsblad, Gazet van Antwerpen, De Standaard/Het Nieuwsblad (Brussel), Het Laatste Nieuws (Brussel), Knack (Brussel);
- Nederland: NRC-Handelsblad (Rotterdam), de Volkskrant (Amsterdam), Utrechts Nieuwsblad, De Stem (Breda), Het Nieuwsblad (Tilburg), Eindhovens Dagblad.

4. Leeftijd

Van de deelnemende scholieren werden alleen diegenen van 15 t/m 19 jaar geselecteerd.

Bij de volwassenen werd de ondergrens bij 29 jaar en de bovengrens bij 55 jaar gelegd. Die ondergrens moest daar gelegd worden omdat nogal wat volwassenen, ondanks de uitdrukkelijke eis dat ze minstens 30 jaar oud moesten zijn, kennelijk van oordeel waren dat achter in de twintig toch bijna 30 was. We hebben ervoor gezorgd dat tussen de oudste scholieren en de jongste volwassenen minstens 10 jaar lag. Ook de gekozen bovengrens heeft te maken met het feit dat niet iedereen zich aan de aanvankelijk gestelde eis (maximum 50 jaar) gehouden heeft en met de overweging dat niet nodeloos veel bruikbaar materiaal weggegooid moest worden.

Ten overvloede zij erop gewezen dat de variabele 'leeftijd' bij de volwassenen niet als systematische variabele ingevoerd kon worden, dat wil zeggen dat op celniveau (bijv. mannelijke leraren uit Antwerpen, jonger dan 39 jaar, uit steekproef A die bovendien versie A1 van de testbatterij gekregen hebben) geen (ongeveer) gelijke groepjes gevormd konden worden. Daarom is alleen op het hoogste niveau, dat van de totale steekproeven A en/of B, een vergelijking tussen leeftijdsgroepen bij volwassenen zinvol (vgl. 3.3). Het betreft alleen een 'controlevariabele'.

De volwassenen zijn op grond van het beschikbare materiaal verdeeld in een jongere en een oudere groep. De grens tussen beide, die bij 39 jaar ligt, is alleen te verantwoorden doordat op die manier de meest evenwichtige (of wellicht beter: de minst onevenwichtige) verdeling over de overige variabelen over de twee versies (steekproeven) te verkrijgen was. De globale verdeling per steekproef staat in tabel 3.5.

te verkrijgen was. De globale verdeling per steekproef staat in tabel 3.5.

Tabel 3.5: Verdeling van de volwassen deelnemers over de beide leeftijdsgroepen.

Steekproef A

	29-38 j.	39-55 j.	Totaal
Leraren	30	26	56
Journalisten	23	26	49
Niet-profess.	42	31	73
Totaal	95 (53,4 %)	83 (46,6 %)	178

Steekproef B

	29-38 j.	39-55 j.	Totaal
Leraren	28	23	51
Journalisten	19	28	47
Niet-profess.	37	37	74
Totaal	84 (48,8 %)	88 (51,2 %)	172

5. Geslacht

Ook bij de variabele 'geslacht' is ervan afgezien die als systematische variabele in te voeren. Hier deed zich enerzijds het probleem voor dat bij de scholieren en de niet-professionele volwassenen meer vrouwen bereikt werden en anderzijds dat bij de professionals in beide beroepsgroepen vrouwen juist ondervertegenwoordigd waren. In het eerste geval is het probleem terug te voeren op de wijze van recrutering. Door vooral via avondopleidingen en dergelijke volwassen proefpersonen te zoeken wordt de kans op vrouwelijke deelnemers groter. Avondopleidingen en dergelijke fungeren immers bij uitstek als tweede-kansonderwijs. Het tweede geval lijkt ons op een meer directe wijze een afspiegeling van bestaande maatschappelijke verhoudingen te zijn. Met name onder journalisten zijn er kennelijk naar verhouding nog weinig vrouwen te vinden.

De hier signaleerde discrepanties gelden niet in gelijke mate voor de beide steekproeven. De verdeling per geslacht voor alle categorieën staat in tabel 3.6.

Tabel 3.6: Verdeling van de volwassen deelnemers over de beide geslachten.

	Steekproef A		Steekproef B	
	vrouw	man	vrouw	man
Leraren	23	33	21	30
Journalisten	5	44	10	37
Niet-profess.	44	29	36	38
Scholieren	56	32	57	32
Totaal	128 (48,1 %)	138 (51,9 %)	124 (47,5 %)	137 (52,5 %)

Over het geheel genomen is het qua aantallen wel zonder bezwaar mogelijk vrouwen met mannen te vergelijken, waarbij dus van elk verder distinctief kenmerk geabstraheerd wordt.

6. Sociale categorie

De beroepen werden in principe gecodeerd volgens het systeem dat in de *Beroepenklapper* van het ITS (Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, voorheen Instituut voor Toegepaste Sociologie) in Nijmegen gehanteerd wordt (Van Westerlaak e.a. 1975). Bij deze classificatie is ook met het (vereiste) opleidingsniveau rekening gehouden. Verder wordt er een onderscheid gemaakt tussen mensen die in loondienst werken en zelfstandigen. In het eerste geval worden voorts mensen met een leidinggevende functie onderscheiden van mensen voor wie dat niet geldt. Zelfstandigen worden verder ingedeeld naar de grootte van het bedrijf, waarbij de grens tussen een klein en een groot bedrijf nogal arbitrair bij 25 medewerkers gelegd wordt. (Zie voor dit alles Van Westerlaak e.a. 1975:8 en 13, noot 11.) Zodoende komt men tot de volgende zes categorieën (beroepsniveaus):

- (1) ongeschoolde arbeid
- (2) geschoolde arbeid
- (3) lagere beampten
- (4) kleine zelfstandigen
- (5) middelbare beampten
- (6) hogere beroepen.

Bij de indeling van de proefpersonen in sociaal-economische categorieën waren dus de laatste vier kolommen van de *Beroepenklapper* van belang. In één geval hebben we een verfijning in de indeling aangebracht, namelijk door bij leraren een onderscheid te maken tussen regenten (België) en MO-A'ers (Nederland) enerzijds en licentiaten (België), doctorandussen en MO-B'ers (Nederland) anderzijds. De eerste groep komt zo net als onderwijzers in categorie (5) terecht, de tweede in categorie (6). Dit onderscheid is aangebracht op basis van verschillen in opleiding en onderwijsbevoegdheid en (dus) maatschappelijke status.

Voor een verantwoording van de totstandkoming van de in de *Beroepenklapper* gehanteerde categorieën verwijzen we naar de toelichting. Los van de daar gesignaleerde problemen en beperkingen zijn nog enkele andere kanttekeningen bij het gebruik van de klapper op hun plaats. Een eerste bezwaar is dat de klapper gezien de datum van uitgave - bij navraag is gebleken dat die versie nog altijd in gebruik is - niet up to date is. Met recente ontwikkelingen op het gebied van opleidingen en beroepsfuncties is dus geen rekening gehouden. Dat verklaart bijv. waarom 'automatiseringsdeskundige' niet in de lijst voorkomt. (Minder voor de hand liggende leemtes zijn andere beroepen zoals suppoost, kraamverzorgster of regisseur). Verder zijn bepaalde beroepen niet onder de categorie 'zelfstandig' opgenomen (bijv. verzekeringsagent), andere juist niet bij 'loon-dienst' (bijv. uitgever). In dergelijke gevallen was een beslissing ad hoc onvermijdelijk. Meestal bood de op het formulier gegeven omschrijving of een vergelijking met wel in de lijst voorkomende beroepen uitkomst, soms moest het opgegeven opleidingsniveau erbij betrokken worden.

Een wezenlijker probleem is dat de *Beroepenklapper* bij gebrek aan een beter werkinstrument niet alleen op de Nederlandse maar ook op de Vlaamse (Belgische) situatie toegepast is. Het gaat er niet om dat sommige beroepsaanduidingen anders zijn (bijv. kinesitherapeut voor fysiotherapeut), maar wel dat daarmee voorbijgegaan wordt aan de vraag of sommige beroepen in beide landen wel dezelfde status hebben of, gezien de verschillen in opleiding en opleidingsduur, ook anderszins wel helemaal gelijk te stellen zijn. Het feit dat bijv. niet alle diploma's officieel als gelijkwaardig beschouwd worden, is een reden om daaraan te twifelen.

De indeling van de proefpersonen (informanten) in sociale categorieën aan de hand van de *Beroepenklapper* is als volgt gebeurd. Er werd steeds uitgegaan van het huidige beroep. Bij scholieren werd uiteraard het beroep van (een van) de ouders genomen, bij niet-professionele volwassenen het eigen beroep of dat van de (werkende) partner. De gevolgde werkwijze doet bij gebrek aan bevredigende indelingscriteria geen recht aan economische eenheden waar beide ouders of partners een beroep uitoefenen aangezien alleen het hoogste beroep in aanmerking genomen is. Dat laatste betekent overigens zeker niet automatisch dat het beroep van de vader of de mannelijke partner primeert. Ook hier doet zich het probleem voor dat noodgedwongen geen rekening gehouden is met verschillen in de maatschappelijke situatie tussen Nederland en Vlaanderen. In België is namelijk het verschijnsel dat beide partners in een beroep actief zijn traditioneel veel wijder verspreid.

In geval van pensionering of een vergelijkbare situatie is het laatst uitgeoefende beroep als uitgangspunt genomen. Als er sprake was van werkloosheid - wat bij de voor dit onderzoek benaderde personen nauwelijks voorkwam - of als het beroep een heel enkele keer niet opgegeven was, is direct gebruik gemaakt van de gegevens over het (feitelijke) opleidingsniveau.

Tabel 3.7 geeft voor de twee steekproeven de verdeling van de informanten over de onderscheiden sociale categorieën. Ten overvloede zij erop gewezen dat de twee beroepsgroepen (de 'professionelen') hier uiteraard niet meegeteld zijn.

Tabel 3.7: Verdeling van de informanten over de sociale categorieën.

Categorie	Steekproef		Totaal
	A	B	
(1)	0	0	0
(2)	7	15	22
(3)	30	35	65
(4)	17	16	33
(5)	52	50	102
(6)	55	47	102
Totaal	161	163	324

De zes onderscheiden categorieën kunnen tot drie niveaus gegroepeerd worden: laag (1 + 2), midden (3 + 4) en hoog (5 + 6). Het lag oorspronkelijk in de bedoeling het niveau als systematische variabele in te voeren, waarbij met name gekeken had moeten worden naar eventuele verschillen tussen 'laag' en 'hoog'. Als een rechtstreeks gevolg van de mogelijkheden die zich aandienen om materiaal te verzamelen moest van dat plan afgezien worden. Door informanten via avondopleidingen en via middelbare scholen van een algemeen (hoger) type te recruterende, konden maar relatief weinig mensen uit 'lager' gekwalificeerde beroepen bereikt worden.

De enige mogelijkheid die overbleef was een globale vergelijking over de hele steekproef en dan nog alleen als qua omvang vergelijkbare en voldoende van elkaar af te grenzen groepen gevonden konden worden. Op basis van de beschikbare aantallen leek alleen een vergelijking tussen 'midden' (3 + 4) en het 'hoogste van hoog' (6) zinvol. Voor steekproef A levert dat twee groepen van resp. 47 en 55 respondenten, voor steekproef B twee groepen van resp. 51 en 47 respondenten op.

7. Dialect

Het al dan niet kunnen spreken van een dialect is niet als variabele in het onderzoek opgenomen. Van het antwoord op de desbetreffende vraag in de vragenlijst is alleen gebruik gemaakt als hulpmiddel bij het bepalen van iemands herkomst als die niet ondubbelzinnig vast te stellen was aan de hand van vraag 4 van die vragenlijst.

Toch leek het ons interessant te vermelden in welke mate taalgebruikers uit de vier onderscheiden regio's van zichzelf vinden dat ze dialect kunnen spreken (zie tabel 3.8). Deze gegevens kunnen van belang zijn voor de interpretatie van de onderzoeksresultaten. Eventuele verschillen in de resultaten van de regio's zijn mogelijkwerwijze in verband te brengen met verschillen tussen eigen, verborgen normen en officiële normen (vgl. 1.4.1).

Tabel 3.8: Gerapporteerde kennis van een dialect.

Steekproef A

Regio	+ dialect		- dialect		Totaal
	n	%	n	%	
W.-Vlaanderen	59	(96,7)	2	(3,3)	61
Antw./Brussel	62	(87,3)	9	(12,7)	71
N.-Brabant	43	(65,2)	23	(34,8)	66
Randstad	16	(23,9)	51	(76,1)	67
Totaal	180	(67,9)	85	(32,1)	265

Steekproef B

Regio	+ dialect		- dialect		Totaal
	n	%	n	%	
W.-Vlaanderen	62	(96,9)	2	(3,1)	64
Antw./Brussel	54	(84,4)	10	(15,6)	64
N.-Brabant	44	(64,7)	24	(35,3)	68
Randstad	8	(12,7)	55	(87,3)	63
Totaal	168	(64,9)	91	(35,1)	259

Noot: De totalen komen niet overeen met die van tabel 3.1 vanwege 'missings'.

Afgezien van een - op zich opmerkelijk - verschil tussen de beide steekproeven wat de Randstad betreft, een verschil dat wellicht aan toeval te wijten is, valt er een duidelijke overeenkomst te constateren. Er is telkens sprake van een dalende lijn in gerapporteerde kennis van een dialect, gaande van West-Vlaanderen via Antwerpen/Brussel en Noord-Brabant naar de Randstad.

3.7 VERWERKING EN ANALYSE VAN DE GEGEVENS

3.7.1 Verwerking van de verzamelde gegevens

De testformulieren werden in volgorde van binnenkomen voorzien van een volgnummer. Alle informatie uit die formulieren kreeg een cijfercode. Voor de verschillende grammaticale varianten was dat bijv.: volgorde AB = 01, volgorde BA = 02, enz. Het betreft hier nominale data. De codering was volstrekt willekeurig en behoeft verder

geen vermelding. Voor het goede begrip van de beschrijving van de beoordelingsresultaten is het echter wel noodzakelijk te vermelden hoe deze gecodeerd werden. De kruisjes bij de vijf mogelijke kwalificaties werden in de volgende waarden omgezet: heel goed = 1; tamelijk goed = 2; niet goed, niet slecht = 3; tamelijk slecht = 4; heel slecht = 5. Het gaat in dit geval om ordinale data.

Het is in dit verband van belang aan te geven welke antwoorden goed gerekend werden en wat als ongeldig beschouwd werd ('missing values').

De uitvoering van een opdracht leverde in concrete gevallen soms een zin op waar minder werkwoorden in stonden dan de bedoeling was, zodat er bijv. een tweeledige in plaats van een driedelige groep kwam te staan. Dat kan aan een vergissing van een proefpersoon te wijten zijn, maar ook een interpretatie als vermijdingsstrategie is mogelijk. Hoe het ook zij, zulke gevallen zijn net als incidentele gevallen van niet uitvoeren van de opdracht bij een item als 'missing' bestempeld. Hetzelfde gebeurde wat de beoordeling betreft bij die gevallen waar ondanks de instructies toch twee kruisjes per balkje geplaatst waren of waar een kruisje op de grens tussen twee hokjes voorkwam.

Soms werd bij het uitschrijven van een item iets doorgehaald (soms ook meer dan één keer) en door een andere vorm of volgorde vervangen. Dat is als een aanwijzing op te vatten dat de proefpersoon zich in die concrete zin van de mogelijke variatie bewust was. We hebben gemeend het wikken en wegen van de proefpersonen te moeten honoreren en daarom is in voorkomend geval de uiteindelijke keuze meegerekend en niet wat er aanvankelijk stond.

Een bijzonder probleem deed zich voor bij testitems waar vlak vóór of na de eindgroep een voorzetselconstituent opgenomen was. Sommige proefpersonen verplaatsten de voorzetselconstituent in de zin, waardoor soms de specifieke condities van zo'n zin veranderd werden (zie 3.2). Aangezien echter zowel veranderingen in de ene als in de andere richting voorkwamen en dat in vergelijkbare mate bij de verschillende mogelijke werkwoordvolgordes gebeurde, zijn we ervan uitgegaan dat die gevallen tegen elkaar weggestreept konden worden. Ze zijn daarom gewoon als geldige antwoorden beschouwd en zonder verdere differentiatie bij de overige gevallen van een bepaalde werkwoordvolgorde meegeteld.

Alle gegevens werden met het oog op een statistische bewerking ervan in de centrale computer (IBM VM/CMS) van het Universitair Rekencentrum in Nijmegen ingevoerd.

3.7.2 Statistische analyses

3.7.2.1 Algemeen

Hieronder volgt in grote lijnen een overzicht van de op de resultaten van de opdrachttests en de beoordelingstest uitgevoerde statistische analyses. Daarbij wordt meteen aangegeven hoe de tabellen in hoofdstuk 4 opgebouwd zijn. Een aantal elementen die bij de interpretatie van die tabellen van belang zijn, worden kort toegelicht.

Op één na werden alle analyses uitgevoerd met behulp van het programma SPSSX (Statistical Package for the Social Sciences), versies 2.2 en 3.0, voor een IBM-computer (zie SPSSX User's Guide 1986).

Wat de toetsing betreft werden bij alle analyses de volgende significantie-niveaus onderscheiden:

- *** $p \leq .001$ (hoogst significant)
- ** $p \leq .01$ (hoog significant)
- * $p \leq .05$ (significant)

3.7.2.2 Analyse van de opdrachttests

In eerste instantie zijn voor alle items met elke onafhankelijke (subject)variabele afzonderlijk kruistabellen gemaakt. Door middel van χ^2 -toetsen kon nagegaan worden of de reacties op de items - welke variant wordt er gebruikt? - significant van elkaar verschilden per versie, regio, groep, enz. Zo was het mogelijk een globaal beeld van de resultaten te krijgen.

De beschrijving van de gedragsresultaten in hoofdstuk 4 is echter gebaseerd op een tweede analyse, namelijk ANOTA (Analysis of Tables). Deze binnen de sociale faculteit in Nijmegen ontwikkelde procedure (zie Keller, Verbeek & Bethlehem 1985 en Lammers, Pelzer & Peters 1987) wordt op de computer aangestuurd met behulp van het programma SAS. In de ANOTA worden alle mogelijke kruistabellen, ook die van twee onafhankelijke (subject)variabelen onderling (bijv. 'beroep' tegenover 'geslacht'), tegelijk betrokken. Voor elke categorie van de afhankelijke variabele (de gebruikte varianten) wordt een soort regressiemodel opgezet met alle categorieën van de onafhankelijke variabelen als predictoren. Een belangrijk voordeel van de analyse is dat bij de schatting van de antwoordpercentages voor een bepaalde predictor, de overige predictoren gecontroleerd worden. Daardoor zijn eventuele schijneffecten te elimineren. Zo kan bijv. een effect van geslacht wegverklaard worden door een effect van beroep, als we weten dat de meerderheid van de journalisten mannen zijn en dat juist die groep afwijkend reageert. De verschillende effecten van de onafhankelijke variabelen worden net als bij afzonderlijke kruistabellen op significantie getoetst met χ^2 . In de ANOTA wordt verder aangegeven welke categorieën (bijv. een bepaalde regio) voor een bepaald effect verantwoordelijk zijn.

De analyse gaat van de veronderstelling uit dat er geen interactie-effecten optreden. Het is evenwel niet uitgesloten dat bijv. de verschillende keuze van de groepen voor een bepaalde variant - de scholieren gebruiken bijv. meer de 'groene' volgorde dan de professionelen - van regio tot regio anders is of dat de invloed van de versie op de keuze van een variant per groep verschilt. Om een en ander na te gaan zijn voorafgaand aan de ANOTA loglineaire analyses uitgevoerd, één keer met drie groepen (scholieren, professionele en niet-professionele volwassenen) en één keer met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten). Na zorgvuldig wikken en wegen bleven er uiteindelijk drie significante drieweginteracties over. Deze worden voor de volledigheid bij de bespreking van de resultaten vermeld. De loglineaire analyses, die hier als een exploratieve techniek

gebruikt zijn, hebben tot de conclusie geleid dat de ANOTA zonder al te grote bezwaren gebruikt kon worden. De beide analyses gaven overigens wat de hoofdeffecten betreft voor het grootste deel dezelfde resultaten te zien. Daarom is besloten de ANOTA-resultaten als de definitieve te beschouwen.

Als onafhankelijke variabelen waren in de analyse opgenomen: 'versie' (twee categorieën: A1 of A2, B1 of B2), 'regio', 'groep' (vier categorieën: scholieren, niet-professionele volwassenen, leraren en journalisten) en 'geslacht'. De variabelen 'leeftijd' en 'sociale categorie' zijn door middel van aparte kruistabellen onderzocht.

De in hoofdstuk 4 besproken effecten hebben de volgende betekenis:

- 1) 'zin x versie': uit de ene versie (A1 of A2, B1 of B2) komt significant vaker een bepaalde variant naar voren dan uit de andere;
- 2) 'zin x regio': er is een significant verschil in gebruik van de onderscheiden varianten naargelang van de regio;
- 3) 'zin x groep': m.m. hetzelfde als onder 2);
- 4) 'zin x geslacht': m.m. hetzelfde als onder 2).

De tabellen in de deelparagrafen over het gedrag vermelden telkens de geobserveerde frequenties en de percentages voor de totale steekproef en voor de behandelde categorieën. Vervolgens wordt de bijbehorende χ^2 -waarde gegeven zoals die ook in de oorspronkelijke kruistabellen voorkomt (ongecontroleerd). Daarna wordt de gecontroleerde χ^2 -waarde vermeld waar de significantie-aanduiding in de laatste kolom betrekking op heeft. Van de variabelen 'geslacht', 'leeftijd' en 'sociale categorie' worden geen tabellen gegeven (zie hierover 4.1).

Bij de items uit een zogenaamde 'compliance test' worden in een aparte tabel de gegevens met betrekking tot het al dan niet veranderen naargelang van de aangeboden versie vermeld. Daartoe moesten de gegevens uit de oorspronkelijke kruistabellen van variant en versie anders geordend en opnieuw met χ^2 getoetst worden.

Verder wordt nagegaan welke invloed de onderscheiden linguïstische factoren op het gedrag uitoefenen. Om redenen die in 4.3.1.3 uiteengezet worden, is bij dit onderdeel van statistische toetsing afgezien.

3.7.2.3 Analyse van de beoordelingstest

De gegevens van de beoordelingstest zijn geanalyseerd met behulp van een multivariate variantie-analyse (MANOVA), waarin meerdere afhankelijke variabelen opgenomen kunnen worden. Het ging immers steeds om oordelen over ten minste twee zinsvarianten tegelijk.

Er zijn twee afzonderlijke variantie-analyses uitgevoerd. In de eerste waren de onafhankelijke variabelen 'groep' (met drie categorieën: scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en 'regio' (met vier categorieën), in de tweede waren dat 'beroepsgroep' (met als categorieën: leraren en journalisten) en 'regio'.

Om onzuivere schattingen te vermijden is het wenselijk bij een dergelijke analyse met gelijke celvullingen te werken. Omdat de cellen in dit onderzoek niet allemaal even groot waren (zie 3.6.3.2), moesten ze aan elkaar gelijk gemaakt worden. Dat gebeurde

door uit te grote cellen willekeurig enkele gevallen te verwijderen. (Die verwijdering was in zoverre niet helemaal aselekt dat gevallen met 'missing values' er als eerste uitgehaald zijn. Dit selectie criterium is echter niet ad hoc toegepast en houdt dus geen enkel verband met de antwoorden.) De celgrootte in de variantie-analyse met drie groepen was voor steekproef (of: versie) A: 16 en voor steekproef B: 15. Bij enkele items moest vanwege 'missings' respectievelijk volstaan worden met 15 en 14 proefpersonen per cel. In de vervolganalyse met twee beroepsgroepen was de celgrootte voor de beide steekproeven 10. Hierbij is een enkele ontbrekende waarde op de koop toe genomen. Eventuele vertekeningen zijn minimaal.

De volgende zeven (hoofd- of interactie-)effecten kunnen uit de analyses naar voren komen:

1) Effecten tussen (groepen van) respondenten:

- a) '(beroeps)groep': gemiddeld over de twee of meer beoordeelde varianten is er een significant verschil tussen de groepen (de ene groep oordeelt gemiddeld positiever dan de andere); we spreken in dit geval van een verschillend beoordelingsniveau;
- b) 'regio': m.m. hetzelfde als onder a);
- c) '(beroeps)groep x regio': er is een interactie-effect; het gemiddelde verschil in beoordeling tussen de regio's verschilt naargelang van de groep (of omgekeerd);

2) Effecten binnen (groepen van) respondenten

- a) 'zin': de ene variant wordt over het algemeen significant beter beoordeeld dan de andere;
- b) '(beroeps)groep x zin': het verschil in beoordeling tussen de varianten is van groep tot groep verschillend (in het extreemste geval vindt de ene groep die variant de beste die de andere groep de slechtste vindt; de oordelen zijn dan met andere woorden tegengesteld);
- c) 'regio x zin': m.m. hetzelfde als onder b);
- d) '(beroeps)groep x regio x zin': het onder b) genoemde effect verschilt per regio of het onder c) genoemde effect varieert per groep.

De binnengroepseffecten zijn voor dit onderzoek het interessantst.

De paragrafen over de beoordeling in hoofdstuk 4 beginnen telkens met een tabel waarin alle resultaten van de variantie-analyse staan. In die tabel worden voor elk item per effect (zie hierboven) de F-ratio en het significantieniveau gegeven. In de daarop volgende tabellen worden steeds voor elke variant de gemiddelde beoordeling en de standaardafwijking vermeld. Het gaat daarbij om de resultaten van de uit de totale steekproef geselecteerde proefpersonen (zie boven). Alleen in de tabel met de algemene gemiddelden worden ter vergelijking zowel de waarden van de hele steekproef als die van de selectie gegeven. Daarmee kan voldoende aangetoond worden dat de waarden meestal maar heel weinig van elkaar verschillen. In de resterende tabellen is van die dubbele informatie afgezien.

Eventuele verschillen in beoordeling die samenhangen met geslacht, leeftijd of sociale categorie werden (voor de totale steekproef) opgespoord door middel van t-tests voor afhankelijke steekproeven. Van die resultaten worden geen tabellen gegeven (zie

hierover 4.1).

Evenals bij het gedrag is ook bij de beoordeling de invloed van de linguïstische factoren onderzocht. Dit keer was het zonder bezwaar mogelijk bij een vergelijking van twee items de uitkomsten te toetsen. Daarbij werd uitgegaan van het gemiddelde verschil in beoordeling tussen de varianten van de items. Deze gemiddelden hebben betrekking op de beoordeling van alle respondenten en niet op die van de selectie alleen. De gemiddelde verschillen werden vergeleken en op significantie getoetst met een t-test (respectievelijk voor afhankelijke en onafhankelijke steekproeven naargelang het een vergelijking van items uit één en dezelfde versie (A of B) of uit verschillende versies (A en B) betrof).

De hier bedoelde vergelijkingen houden dus rekening met het *relatieve* onderscheid tussen twee varianten en niet met de (gemiddelde) absolute waarden op de vijfpuntschaal. De redenering is de volgende. Stel bijv. dat bij een passieve zin (item 1) de variant met de werkwoordvolgorde AB (variant 1) een gemiddelde score van 3,1 krijgt en de variant met volgorde BA (variant 2) een gemiddelde score van 1,5. Bij een actieve zin (item 2) zijn de waarden voor de varianten resp. 3,5 en 1,9. Deze absolute waarden zeggen alleen iets over de strengheid waarmee de respondenten een item gemiddeld beoordelen (anders gezegd: over het beoordelingsniveau). De actieve zin wordt negatiever beoordeeld dan de passieve. Dat kan te maken hebben met het feit dat men het testitem op zich over het algemeen een wat stroeve of ongewone of misschien zelfs gekke (etc.) zin vond. Van belang voor ons is echter dat het verschil in beide gevallen gelijk is, namelijk 1,6. Wij interpreteren dat als een aanwijzing dat de respondenten de volgorde BA (de 'groene' volgorde) in principe even goed vinden in een actieve zin als in een passieve. De hypothese dat er een verschil is tussen beide types zinnen wordt door een dergelijke uitkomst dan ook niet bevestigd.

De tabellen met de resultaten van de genoemde vergelijkingen vermelden telkens de gemiddelden, de standaardafwijkingen, de t-waarden, het aantal vrijheidsgraden en het significantieniveau.

Hoofdstuk 4

Resultaten

4.1 INLEIDING

Bij de beschrijving en de bespreking van de onderzoeksresultaten in dit hoofdstuk houden we dezelfde thematische indeling en volgorde aan als bij de probleemstelling in hoofdstuk 2. Alleen zijn hier om praktische redenen de tweeledige en drieledige naamwoordelijke gezegdes elk in een aparte paragraaf behandeld.

Overeenkomstig de volgorde waarin de tests afgenomen werden, komen eerst de opdrachttests aan bod en dan de beoordelingstest. De resultaten van de opdrachttests geven uitsluitsel over het gedrag van de proefpersonen. Bij de bespreking van de beoordelingsresultaten wordt telkens ook een vergelijking gemaakt tussen gedrag en oordeel. Daarbij wordt bekeken of en, zo ja, in hoeverre er een parallelle optreedt. We spreken van een parallelle tussen gedrag en oordeel als de gebruiksfrequentie van de onderscheiden varianten in principe eenzelfde patroon (bijv. meer de volgorde BA dan AB) vertoont als de beoordeling van die varianten (dus bijv. ook: BA wordt beter gevonden dan AB). We hebben niet geprobeerd dit in één of andere maat uit te drukken.

Zowel in de paragrafen over het gedrag als in die over de beoordeling wordt de weg bewandeld van het algemene naar het bijzondere. Na een overzicht van de globale resultaten - waarbij voor de opdrachttests ook de invloed van de aangeboden versie op het gedrag nagegaan wordt - volgt een nadere bestudering van de rol die de onderscheiden linguïstische factoren (eventueel) spelen. Vervolgens wordt bekeken of er een samenhang bestaat met één van de in het onderzoek betrokken sociologische variabelen. Voor de manier van analyseren en de opbouw van de tabellen zij verwezen naar 3.7.2.

Vooruitlopend op de presentatie van de resultaten vermelden we hier al dat slechts sporadisch een statistisch significant verband tussen een bepaalde antwoordcategorie en één van de variabelen 'geslacht', 'leeftijd' (dat wil zeggen jongere vs. oudere volwassenen; zie 3.6.3.2) en 'sociale categorie' geconstateerd kon worden. Bij de beoordeling ging het dan vaak nog maar om een samenhang met afzonderlijke varianten van een item. Enige systematiek viel in dit alles niet te ontdekken. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat er geen duidelijk effect van de genoemde variabelen op de onderzochte volgordevariatie aanwezig is bij de geselecteerde proefpersonen. Korthedshalve is dan ook afgezien van een gedetailleerde bespreking van deze negatieve resultaten en van het geven van de bijbehorende tabellen. Wat de sociologische variabelen betreft wordt alle aandacht dus geconcentreerd op de regio en de (beroeps)groep. Dat ontslaat ons niet van de plicht een verklaring voor het afwezig zijn van een duidelijk effect van 'geslacht', 'leeftijd' en 'sociale categorie' te proberen zoeken.

Uit de bespreking van de relevante literatuur in hoofdstuk 2 was niet gebleken dat er ergens een specifiek verschil naargelang van het geslacht of de sociale categorie te

verwachten was. In 2.8 hebben we echter de algemene hypothese geformuleerd dat vrouwen, respectievelijk mensen met een hoge sociale status meer zouden kiezen voor varianten met prestige, dat is in dit geval voor de varianten die in geschreven taal de voorkeur genieten (hypotheses 2.8.9 en 2.8.10). Dat daar in ons onderzoek geen duidelijke aanwijzingen voor gevonden zijn, kan te maken hebben met het feit dat geschreven taal in het algemeen en het terrein van de syntaxis in het bijzonder nogal strikt genormeerd zijn (zie 1.4.2), en zodoende minder geschikt zijn als middel om een sociale positie te symboliseren. Hierin speelt ongetwijfeld ook het feit dat men zich doorgaans maar in geringe mate bewust is van syntactische variatie, een rol. Uitspraak en woordgebruik daarentegen worden veel gemakkelijker ingezet als middel voor sociale onderscheiding.

Wat de leeftijd betreft hadden we wel degelijk invloed op de antwoorden verwacht, in die zin dat jongeren vaker dan ouderen voor de 'rode' volgorde en voor splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden hadden moeten kiezen (zie de hypothesen 2.8.7.1 en 2.8.7.2). Daar is echter niets van gebleken. Het is niet zeker of we op dit punt zonder meer kunnen stellen dat er ook werkelijk geen invloed is. Hier doet zich immers - net als bij de variabele 'sociale categorie' trouwens - het probleem van de operationalisering van de variabele voor. Noch bij 'leeftijd', noch bij 'sociale categorie' konden we een voldoende scherp onderscheid tussen de verschillende groepen maken, zoals we in 3.6.3.2 uitgelegd hebben. Dat zou de reden kunnen zijn waarom er geen effect optreedt.

Vooraleer we nu overgaan tot de behandeling van de resultaten met betrekking tot de volgordekwesties moeten we kort stilstaan bij de resultaten van enkele afleiders.

4.2 DE VERGELIJKBAARHEID VAN DE STEEKPROEVEN

In 3.6.2.3 is uitgelegd dat er twee gescheiden versies van de enquête in omloop waren die telkens aan een andere groep proefpersonen voorgelegd werden. Anders gezegd gaat het dus om twee steekproeven waarvan aangenomen moet worden dat ze onderling vergelijkbaar zijn. Om dat laatste te bewerkstelligen werden de nodige maatregelen voor randomisering genomen.

Een middel ter controle van de vergelijkbaarheid boden ons een zevental afleiders die zowel in de opdrachttests van versie A als in die van versie B opgenomen waren en dus voor alle deelnemers aan het onderzoek identiek waren. Met behulp van een χ^2 -toets is nagegaan of de reacties in de twee groepen (steekproeven) significant van elkaar afweken. De uitkomsten van die zeven vergelijkingen staan in tabel 4.1.

In geen enkel van de zeven gevallen is er een significant verschil tussen de twee groepen. Dit resultaat geeft steun aan de veronderstelling dat de groepen in principe gelijkwaardig zijn.

Tabel 4.1: Identieke afleiders: gedrag.

item	variant	totaal n (%)	versie A n (%)	versie B n (%)	χ^2	sign.
A107	in vooral	59 (12,2)	24 (9,8)	35 (14,7)		
(= B109)	vooral in	424 (87,8)	221 (90,2)	203 (85,3)	0,13	n.s.
	>	44	21	23		
A109	hebt u	246 (46,8)	127 (47,7)	119 (45,8)		
(= B115)	heeft u	280 (53,2)	139 (52,3)	141 (54,2)	0,71	n.s.
	>	1	0	1		
A113	kun je	256 (48,9)	125 (47,2)	131 (50,8)		
(= B112)	kan je	267 (51,1)	140 (52,8)	127 (49,2)	0,46	n.s.
	>	4	1	3		
A209	zowel...als...konden	266 (51,2)	134 (50,8)	132 (51,6)		
(= B205)	zowel...als...kon	254 (48,8)	130 (49,2)	124 (48,4)	0,92	n.s.
	>	7	2	5		
A304	hen	244 (47,9)	118 (46,1)	126 (49,8)		
(= B305)	hun	265 (52,1)	138 (53,9)	127 (50,2)	0,45	n.s.
	>	18	10	8		
A406	groter als	166 (31,6)	82 (30,9)	84 (32,2)		
(= B407)	groter dan	360 (68,4)	183 (69,1)	177 (67,8)	0,83	n.s.
	>	1	1	0		
A409	je zult	302 (58,0)	143 (54,4)	159 (61,6)		
(= B409)	je zal	219 (42,0)	120 (45,6)	99 (38,4)	0,11	n.s.
	>	6	3	3		

n = 527 (versie A: 266 / versie B: 261)

df = 1

> 'ongeldige antwoorden'

4.3 TWEEELEDIGE WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

4.3.1 Gedrag

4.3.1.1 Gedrag: algemene resultaten

Als we de beide steekproeven A en B (de beide 'versies') als geheel bekijken en dus abstraheren van alle verder onderscheiden categorieën, zijn de resultaten van de opdrachttests (de zgn. zinsformatietaken) zoals weergegeven in tabel 4.2.

We bespreken hier kort de globale resultaten per combinatietype. In eerste instantie letten we daarbij niet op de variant die aangeboden werd. Deze kwestie wordt in 4.3.1.2 besproken.

De combinatie van een modaal hulpwerkwoord met een infinitief geeft voor de beide testitems (A203 en B204) een duidelijk overwicht van de volgorde hulpwerkwoord - infinitief (= AB, of de 'rode' volgorde) te zien. Uitvoering van de respectieve opdrachten levert voor A203 in 91,5% van de gevallen de variant *Ik ben benieuwd wie hij kan overtuigen* op, voor B204 in 81,9% van de gevallen de variant *Ik zal zien wat ik kan doen* (of een enkele keer *Ik zal doen wat ik kan zien*, wat voor het onderzoek echter niets uitmaakt). Deze algemene uitkomsten zijn in overeenstemming met hypothese 2.8.1.1.

Het hulpwerkwoord *hebben* in combinatie met *te* + infinitief heeft bij item A103 overwegend de 'groene' volgorde (= BA) als resultaat (80% voor de variant *Zei hij dat hij nog veel te doen had?*), maar bij item B310 tekent zich een minieme meerderheid voor de omgekeerde volgorde af (52,3% voor de volgorde AB: *Saskia was er zich (niet) van bewust dat ze (niet) veel had in te halen*). Dat laatste lijkt de uitspraak van de ANS dat hier bij voorkeur vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord gebruikt wordt (zie 2.2.2), tegen te spreken.

Bij *krijgen* komt *te* + infinitief in item A204 in verreweg de meeste gevallen vooraan (= BA) te staan (85,4% voor de variant *Dit is het bedrag dat u per week te besteden krijgt*).

Ook als het zelfstandig werkwoord de vorm van een deelwoord heeft, komt die meestal vóór het hulpwerkwoord *krijgen* (= volgorde BA of CB). Bij de items B103 en B405 zijn de percentages resp. 90% en 95,3%. Het percentage bij item A303 ligt echter een heel stuk lager (63,4% voor de variant *We verwachten (niet) dat we daar wat (niets) aangeboden krijgen*).

Alle overige gevallen betreffen combinaties van de hulpwerkwoorden *hebben* of *zijn* (actief of passief) - hetzij in de vorm van een pv, hetzij als infinitief met of zonder *te* - en een voltooid deelwoord. Rekening houdend met het feit dat twee items dubbel voorkomen (A308 = A110 en B306 = B113), gaat het om 13 items. Een meerderheid van die gevallen (10 van de 13) komt vaker met de volgorde deelwoord - hulpwerkwoord dan met de omgekeerde volgorde voor. Het aandeel van die 'groene' volgorde (= BA of CB) varieert echter van 85,7% voor item A210 (variant *Er zou al wat afgesproken zijn.*) tot niet meer dan 52,8% voor item A308 (variant *Bleek Peter het verklapt te hebben?*). De 'rode' volgorde (= AB of BC) heeft, weer in verschillende mate, de overhand bij de items A305, A404 en B108 (resp. 58,1% voor *Het bericht vermeldt (niet) dat/of de politie bij de actie (geen) traangas heeft gebruikt*, 62,3% voor *Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer in gebruik is genomen* en 54,4% voor *Bleek de politie traangas te hebben gebruikt bij de actie?*).

Voorlopig kunnen we concluderen dat in dit onderzoek bij combinaties met een deelwoord of *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord de volgorde met dat zelfstandig werkwoord als eerste per saldo het meeste voorkomt. Ook dat resultaat vormt een bevestiging van de hypothese (zie 2.8.1.2).

In een nadere analyse in 4.3.1.3 zal onderzocht worden of de verschillen die per combinatietype tussen de items bestaan, wezenlijk zijn en of ze in verband gebracht kunnen worden met de onderzochte linguïstische factoren.

Tabel 4.2: Tweeledige eindgroepen: gedrag.
Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	versie A1/B1 n (%)	versie A2/B2 n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A103	had te doen (=AB)		53 (20,0)	48 (37,2)	5 (3,7)			
	te doen had (=BA)		212 (80,0)	81 (62,8)	131 (96,3)	46,52	48,75	***
	>		1					
A106	heeft verteld (=AB)		110 (41,5)	13 (10,1)	97 (71,3)			
	verteld heeft (=BA)		155 (58,5)	116 (89,9)	39 (28,7)	102,28	103,22	***
	>		1					
A110	te hebben verklapt (=BC)		103 (40,1)	97 (77,6)	6 (4,5)			
	verklapt te hebben (=CB)		154 (59,9)	28 (22,4)	126 (95,5)	142,67	142,16	***
	>		9					
A203	kan overtuigen (=AB)		238 (91,5)	121 (94,5)	117 (88,6)			
	overtuigen kan (=BA)		22 (8,5)	7 (5,5)	15 (11,4)	2,91	3,00	n.s.
	>		6					
A204	krijgt te besteden (=AB)		36 (14,6)	22 (18,8)	14 (10,9)			
	te besteden krijgt (=BA)		210 (85,4)	95 (81,2)	115 (89,1)	3,10	3,62	n.s.
	>		20					
A210	zijn afgesproken (=BC)		38 (14,3)	24 (18,6)	14 (10,9)			
	afgesproken zijn (=CB)		227 (85,7)	105 (81,4)	122 (89,1)	3,72	3,11	n.s.
	>		1					
A303	krijgen aangeboden (=AB)		97 (36,6)	91 (70,0)	6 (4,4)			
	aangeboden krijgen (=BA)		168 (63,4)	39 (30,0)	129 (95,6)	122,64	121,77	***
	>		1					
A305	heeft gebruikt (=AB)		154 (58,1)	27 (20,8)	127 (94,1)			
	gebruikt heeft (=BA)		111 (41,9)	103 (79,2)	8 (5,9)	146,19	146,49	***
	>		1					

A308	te hebben verklapt	(=BC)	125 (47,2)	117 (90,0)	8 (5,9)			
(= A110)	verklapt te hebben	(=CB)	140 (52,8)	13 (10,0)	127 (94,1)	187,84	186,09	***
	>		1					
A404	is genomen	(=AB)	165 (62,3)	72 (55,8)	93 (68,4)			
	genomen is	(=BA)	100 (37,7)	57 (44,2)	43 (31,6)	4,45	4,67	*
	>		1					
A408	heb gezegd	(=AB)	112 (42,4)	52 (40,0)	60 (44,8)			
	gezegd heb	(=BA)	152 (57,6)	78 (60,0)	74 (55,2)	0,61	0,75	n.s.
	>		2					
<hr/>								
B103	krijgen toegestuurd	(=BC)	26 (10,0)	1 (0,8)	25 (18,8)			
	toegestuurd krijgen	(=CB)	234 (90,0)	126 (99,2)	108 (81,2)	23,41	22,89	***
	>		1					
B104	is veroverd	(=AB)	112 (43,8)	88 (69,8)	24 (18,5)			
	veroverd is	(=BA)	144 (56,3)	38 (30,2)	106 (81,5)	68,63	68,87	***
	>		5					
B106	is afgehandeld	(=AB)	117 (44,8)	13 (10,2)	104 (78,2)			
	afgehandeld is	(=BA)	144 (55,2)	115 (89,8)	29 (21,8)	122,08	122,26	***
	>		0					
B108	te hebben gebruikt	(=BC)	131 (54,4)	109 (90,8)	22 (18,2)			
	gebruikt te hebben	(=CB)	110 (45,6)	11 (9,2)	99 (81,8)	128,17	128,72	***
	>		20					
B113	zijn besproken	(=BC)	64 (24,7)	63 (50,0)	1 (0,8)			
	besproken zijn	(=CB)	195 (75,3)	63 (50,0)	132 (99,2)	84,35	83,64	***
	>		2					
B203	was veranderd	(=AB)	58 (24,3)	30 (25,9)	28 (22,8)			
	veranderd was	(=BA)	181 (75,7)	86 (74,1)	95 (77,2)	0,31	0,34	n.s.
	>		22					
B204	kan doen	(=AB)	212 (81,9)	102 (80,3)	110 (83,3)			
	doen kan	(=BA)	47 (18,1)	25 (19,7)	22 (16,7)	0,39	0,36	n.s.
	>		2					

B206	te hebben gemaakt	(=BC)	99 (37,9)	56 (43,8)	43 (32,3)			
	gemaakt te hebben	(=CB)	162 (62,1)	72 (56,3)	90 (67,7)	3,61	3,87	*
	>		0					
B211	hebben gelogen	(=BC)	111 (42,7)	58 (45,3)	53 (40,2)			
	gelogen hebben	(=CB)	149 (57,3)	70 (54,7)	79 (59,8)	0,70	0,50	n.s.
	>		1					
B306	zijn besproken	(=BC)	74 (29,0)	72 (59,0)	2 (1,5)			
(= B113)	besproken zijn	(=CB)	181 (71,0)	50 (41,0)	131 (98,5)	102,18	100,64	***
	>		6					
B310	had in te halen	(=AB)	136 (52,3)	16 (12,5)	120 (90,9)			
	in te halen had	(=BA)	124 (47,7)	112 (87,5)	12 (9,1)	160,15	159,68	***
	>		1					
B405	kregen vergoed	(=AB)	12 (4,7)	4 (3,2)	8 (6,1)			
	vergoed kregen	(=BA)	245 (95,3)	122 (96,8)	123 (93,9)	1,24	1,03	n.s.
	>		4					

n = versie A: 266 (A1: 130 / A2: 136)

versie B: 261 (B1: 128 / B2: 133)

df = 1

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

We moeten hier even stilstaan bij de zgn. 'missing values'. De in tabel 4.2 en alle volgende vermelde percentages zijn berekend op basis van de geldige antwoorden. Het is altijd mogelijk dat iemand om een of andere reden een zin overslaat of een reactie geeft die niet overeenkomstig de opdracht is (zie hierover 3.7.1). Als we hier uitgaan van een aanvaardbaar aantal van 13 'missings' per item (dat is ca. 5%) - gevallen die aan slordigheid en dergelijke te wijten zijn -, dan blijven nog de items A204, B108 en B203 met een opmerkelijk hoge uitval over. Het is voorlopig niet duidelijk welke verklaring hiervoor gegeven zou kunnen worden.

4.3.1.2 *De invloed van de versie op het gedrag*

In 3.6.2.3 is uiteengezet dat om methodologische redenen telkens ook met een afgeleide versie van het testformulier gewerkt is, waarin niet alleen de volgorde van de items veranderd was, maar ook vaak een andere (volgorde)variant van de eindgroep aangeboden werd. Dat laatste was uiteraard niet het geval bij de puzzelopdracht (opdracht 2) en - althans voor tweeledige groepen - ook niet bij de vierde opdracht (omzetting van een hoofdzin in een afhankelijke zin).

Uit tabel 4.2 blijkt dat, als we de algemene resultaten uitsplitsen naar versie (dus versie A1 vs. versie A2 en versie B1 vs. versie B2), er bij de eerste en de derde opdracht grote verschillen optreden. De resultaten per versie zijn meestal zelfs tegengesteld aan elkaar, maar niet bij A103 en B103. Bij toetsing met χ^2 (gecontroleerd voor de overige predictoren in de ANOVA) zijn al deze verschillen hoogst significant ($p \leq .001$). Hieruit valt de conclusie te trekken dat de proefpersonen (respondenten) zich in aanzienlijke mate hebben laten leiden door wat hun aangeboden werd. Geen van die varianten blijkt dus op onoverkomelijke bezwaren te stuiten.^[1]

Opmerkelijk is nu dat ook de items A404 en B206 een significant verschil - zij het minder sterk - te zien geven naargelang van de versie, ook al gaan de resultaten in elke versie dezelfde richting uit (resp. een meerderheid voor de 'rode' en de 'groene' volgorde). Het verschil zou te maken kunnen hebben met de andere plaats die het item in de serie inneemt, wat het nut van de maatregel om de items in een verschillende opeenvolging aan te bieden, onderstreept. Als die maatregel niet genomen was, dan was het volgorde-effect wellicht niet tot twee gevallen beperkt gebleven.

Gegeven het feit dat in de opdrachten 1 en 3 de beide mogelijke varianten ongeveer even vaak aangeboden zijn en gegeven de onmiskenbare invloed van de versie, had in principe iedereen het aangeboden kunnen handhaven. Dat is duidelijk niet het geval. Tabel 4.2 laat echter niet direct duidelijk zien in welke mate er in welke richting veranderd wordt. Daarom zijn de gegevens van de hier ter zake doende items anders geordend in tabel 4.3 gezet en zijn de verschillen tussen de beide versies met χ^2 op hun

[1] Volledigheidshalve vermelden we dat bij de loglineaire analyse (zie 3.7.2.2) bij B104 een significante interactie van groep x versie x zin optrad. Het effect van de versie op de gebruikte volgordevariant verschilt per groep.

significantie getoetst.

**Tabel 4.3: Tweeledige eindgroepen: gedrag.
Mate en richting van verandering.**

item	aangeboden variant (code)	totaal		veranderd		χ^2	sign.
		aangeb.	geantw.	niet	wel		
A103	had te doen (=AB)	130	129	48	81		
	te doen had (=BA)	136	136	131	5	105,50	***
A106	heeft verteld (=AB)	136	136	97	39		
	verteld heeft (=BA)	130	129	116	13	14,50	***
A110	te hebben verklaapt (=BC)	130	125	97	28		
	verklaapt te hebben (=CB)	136	132	126	6	17,80	***
A303	krijgen aangeboden (=AB)	130	130	91	39		
	aangeboden krijgen (=BA)	136	135	129	6	30,70	***
A305	heeft gebruikt (=AB)	136	135	127	8		
	gebruikt heeft (=BA)	130	130	103	27	12,73	***
A308 (= A110)	te hebben verklaapt (=BC)	130	130	117	13		
	verklaapt te hebben (=CB)	136	135	127	8	1,51	n.s.
B103	krijgen toegestuurd (=BC)	133	133	25	108		
	toegestuurd krijgen (=CB)	128	127	126	1	172,50	***
B104	is veroverd (=AB)	128	126	88	38		
	veroverd is (=BA)	133	130	106	24	4,77	*
B106	is afgehandeld (=AB)	133	133	104	29		
	afgehandeld is (=BA)	128	128	115	13	6,55	*
B108	te hebben gebruikt (=BC)	128	120	109	11		
	gebruikt te hebben (=CB)	133	121	99	22	4,14	*
B113	zijn besproken (=BC)	128	126	63	63		
	besproken zijn (=CB)	133	133	132	1	84,40	***
B306 (= B113)	zijn besproken (=BC)	128	122	72	50		
	besproken zijn (=CB)	133	133	131	2	61,10	***

B310	had in te halen	(=AB)	133	132	120	12		
	in te halen had	(=BA)	128	128	112	16	0,79	n.s.

df = 1

Op twee gevallen na (A308 en B310), waarover zo dadelijk meer, is er een duidelijke verandering in één bepaalde richting. De verschillen tussen de twee versies zijn meestal hoogst significant ($p \leq .001$) en drie keer significant op 5%-niveau.

Bij item A103 veranderen maar weinig respondenten (5 op 136) de aangeboden volgorde *te doen had* (= BA) in de alternatieve volgorde, het omgekeerde komt bij een duidelijke meerderheid van de respondenten voor. Dat betekent dat de volgorde *had te doen* meer mensen om wat voor reden ook tegen de haren in strijkt. Bij item B310 echter worden de beide varianten in min of meer dezelfde mate geaccepteerd. Vandaar dat de totale scores voor dit item elkaar ongeveer in evenwicht houden (zie tabel 4.2).

Bij de combinatie *krijgen* + deelwoord (items A303 en B103) vindt er vrijwel uitsluitend verandering in de richting van de volgorde met het deelwoord eerst plaats, maar de mate waarin verschilt bij de twee items. *Krijgen aangeboden* wordt minder vaak veranderd en lijkt dus acceptabeler dan *krijgen toegestuurd*.

De resterende negen gevallen zijn allemaal combinaties van (*te*) *hebben* of (*te*) *zijn* met een voltooid deelwoord. Zeven keer wordt het voltooid deelwoord vaker naar voren verplaatst dan naar achteren, maar bij A308 is dat verschil statistisch niet significant. Dat is opmerkelijk omdat dat resultaat afwijkt van dat bij het gelijklopende item A110. De herhaling en/of het voorkomen in een ander type test zouden hier een verklaring voor kunnen vormen, ware het niet dat dezelfde situatie zich ten aanzien van de eveneens identieke items B113 en B306 niet voordoet. Toch is ook daar de mate waarin er veranderd wordt minder groot bij het laatstgenoemde item. Alleen bij de items A305 en B108 wordt het deelwoord bij verandering vaker achterop geplaatst.

4.3.1.3 De rol van de linguïstische factoren

Om na te gaan of de in dit project onderzochte en in de testitems opgenomen linguïstische factoren werkelijk invloed uitoefenen op het gedrag van de respondenten, moeten de resultaten van verschillende items met elkaar vergeleken worden.

Bij die vergelijking hebben we afgezien van statistische toetsing. Het probleem daarbij was niet zozeer dat de met elkaar te vergelijken items niet altijd aan proefpersonen uit dezelfde steekproef ('versie' A of B) voorgelegd waren; aangezien aangenomen kan worden dat de twee steekproeven in principe vergelijkbaar zijn, hadden we stilzwijgend alle vergelijkingen als binnengroepsvergelijkingen kunnen opvatten. Ernstiger was echter het probleem dat - ook bij echte binnengroepsvergelijkingen - geregeld items uit verschillende types tests met elkaar vergeleken moeten worden, bijvoorbeeld één uit de puzzelopdracht met één uit de negatie-opdracht. In een echte compliancetest zoals de laatste kreeg niet iedereen dezelfde variant aangeboden, in de eerste soort test wel.

Omdat met andere woorden soms ongelijksoortige resultaten met elkaar vergeleken moeten worden, leek een χ^2 -toets ons weinigzeggend. Het is daarom zinvoller geval voor geval de resultaten kritisch tegenover elkaar af te wegen en zo een bevestiging of ontkenning van de desbetreffende hypothese aannemelijk te proberen maken.

1. *Hebben of zijn* (passief) als hulpwerkwoord

Voor de vergelijking van actieve en passieve zinnen waren de volgende vier items opgenomen.

- (1) (A408) Ik blijf bij wat ik *heb gezegd/gezegd heb*.
- (2) (B203) Fred vroeg ons of dat al *was veranderd/veranderd was*.
- (3) (B211) Ze moet *hebben gelogen/gelogen hebben*.
- (4) (B113) Zou de zaak al *zijn besproken/besproken zijn?* (= B306)

Het gaat om twee tweeledige eindgroepen in een bijzin ((1) en (2)) en twee in een hoofdzin ((3) en (4)). De resultaten van deze vier items zijn bij elkaar gezet in tabel 4.4. Voor zin (4), die twee keer aangeboden is, hebben we het gemiddelde berekend.

Tabel 4.4: Tweeledige eindgroepen: gedrag.
Vergelijking van actieve en passieve zinnen.

item	variant (code)	totaal n (%)

A408	heb gezegd (=AB)	112 (42,4)
	gezegd heb (=BA)	152 (57,6)
B203	was veranderd (=AB)	58 (24,3)
	veranderd was (=BA)	181 (75,7)
B211	hebben gelogen (=BC)	111 (42,7)
	gelogen hebben (=CB)	149 (57,3)
B113	zijn besproken (=BC)	69 (26,8) [1]
(= B306)	besproken zijn (=CB)	188 (73,2)

[1] Gemiddelden van B113 en B306 samen.

De items A408 en B203 zijn zonder bezwaar met elkaar te vergelijken. In beide gevallen betrof het een vrije keuze. Voor B113 (en B306) geldt dit niet. Hier werd telkens een andere variant aangeboden. Bij de vergelijking van dit item met B211 dient dus

enig voorbehoud gemaakt te worden.

Tabel 4.4 laat zien dat er bij de twee passieve zinnen een duidelijk sterkere voorkeur is voor de volgorde met het deelwoord eerst (= BA of CB, de 'groene' volgorde), wat in overeenstemming is met de verwachting (hypothese 2.8.1.3). Bij de items B113 en B306 herinneren we nog even aan het feit dat heel wat respondenten (tot 50% bij B113) de aangeboden volgorde BC veranderden in CB, terwijl het omgekeerde nauwelijks voorkwam (zie tabel 4.3). Bij gebrek aan een referentiepunt - de andere items lieten een vrije keuze - is het echter niet duidelijk of het geconstateerde feit als een ondersteuning van de zojuist genoemde tendens kan dienen.

2. Variabelen ter toetsing van de rol van ritmische factoren

a. Niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord als complement
Hier contrasteren de volgende acht items.

- (1) (B203) Fred vroeg ons of dat al *was veránderd/veránderd was*.
- (2) (B106) Weet ze of/dat dat al is *áfgehandeld/áfgehandeld is*?
- (3) (B405) De secretaris deelde mee dat ze hun kosten *kregen vergóed/vergóed kregen*.
- (4) (A303) We verwachten (niet) dat we daar wat (niets) *krijgen áangeboden/áangeboden krijgen*.
- (5) (A103) Zei hij dat hij nog veel *had te dóen/te dóen had*?
- (6) (B310) Saskia was er zich (niet) van bewust dat ze (niet) veel *had ín te halen/ín te halen had*.
- (7) (B113) Zou de zaak al *zijn bespróken/bespróken zijn*? (= B306)
- (8) (A210) Er zou al wat *zijn áfgesproken/áfgesproken zijn*.

De items moeten per paar vergeleken worden, dus (1) met (2) enzovoort. Aangezien de aandacht nu specifiek naar de vorm van het complement (het zelfstandig werkwoord) uitgaat, abstraheren we bij de bespreking van factoren als de aard van het hulpwerkwoord en het soort zin. De items (5) en (6) werden allebei in beide varianten aangeboden, de andere paren niet. Bij de vergelijking van die laatste paren is dus weer het nodige voorbehoud op zijn plaats.

De resultaten van de hier ter discussie staande items zijn samengebracht in tabel 4.5.

Tabel 4.5: Tweeledige eindgroepen: gedrag n.g.v. de vorm van het complement (niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord).

item	variant (code)		totaal n (%)
<hr/>			
(1) B203	was veranderd	(=AB)	58 (24,3)
	veranderd was	(=BA)	181 (75,7)
(2) B106	is afgehandeld	(=AB)	117 (44,8)
	afgehandeld is	(=BA)	144 (55,2)
(3) B405	kregen vergoed	(=AB)	12 (4,7)
	vergoed kregen	(=BA)	245 (95,3)
(4) A303	krijgen aangeboden	(=AB)	97 (36,6)
	aangeboden krijgen	(=BA)	168 (63,4)
(5) A103	had te doen	(=AB)	53 (20,0)
	te doen had	(=BA)	212 (80,0)
(6) B310	had in te halen	(=AB)	136 (52,3)
	in te halen had	(=BA)	124 (47,7)
(7) B113	zijn besproken	(=BC)	69 (26,8) ^[1]
	(= B306) besproken zijn	(=CB)	188 (73,2)
(8) A210	zijn afgesproken	(=BC)	38 (14,3)
	afgesproken zijn	(=CB)	227 (85,7)
<hr/>			

[1] Gemiddelden van B113 en B306 samen.

Bij drie van de vier paren zien we dat het item met een scheidbaar samengesteld werkwoord als complement inderdaad een duidelijk hoger percentage voor de volgorde hulpwerkwoord - complement (= AB) heeft dan het overeenkomstige item met een enkelvoudig hoofdwerkwoord. Deze 'rode' volgorde haalt bij (6) zelfs de absolute meerderheid. Bij het laatste paar items doet zich tegen de verwachting in het omgekeerde voor: in vergelijking met (7) wordt het aandeel van de volgorde BC in (8) juist minder. Het is niet duidelijk of dit toeval is, of dat er een samenhang bestaat met het feit dat het hier hoofdzinnen betreft (vgl. punt 3).

Ter ondersteuning van de hypothese dat een scheidbaar samengesteld werkwoord de kans op het gebruik van de 'rode' volgorde vergroot (hypothese 2.8.2.1), kan verder aangevoerd worden dat bij (5) (= A103) de volgorde *had te doen* massaal in *te doen had*

veranderd werd, terwijl er in het direct vergelijkbare geval (6) (= B310) geen significante verandering in één bepaalde richting plaatsvond. Verder valt op dat bij (7) (B113 én B306) een hoogst significante verandering richting CB optreedt, maar bij (2) (= B106) een zwakker significante verandering naar BA. Daar staat echter tegenover dat de verandering richting BA bij (4) (= A303) wel weer hoogst significant is, maar dat kan aan de combinatie met *krijgen* liggen. (Zie voor een en ander tabel 4.3.)

b. Accentdragend element vlak vóór de eindgroep of niet

Voor het onderzoek van de invloed die het voorkomen van een accentdragend element vlak vóór de eindgroep op de volgorde in die eindgroep uitoefent, waren de hieronder volgende zes items opgenomen.

- (1) (A408) Ik blijf bij wat ik *heb gezégd/gezégd heb*.
- (2) (A305) Het bericht vermeldt (niet) dat/of de politie bij de actie (geen) *tráángas heeft gebruikt/gebruikt heeft*.
- (3) (B203) Fred vroeg ons of dat al *was veránderd/veránderd was*.
- (4) (A404) Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer *in gebrúik is genomen/genomen is*.
- (5) (A110) Bleek Peter het *te hebben verklápt/verklápt te hebben?* (= A308)
- (6) (B206) De fabriek bleek in de oorlog *gífgas te hebben gemaakt/gemaakt te hebben*.

Als accentdragend element was twee keer een onbepaalde nominale constituent gekozen (in (2) en (6)) en één keer een zgn. inherente bepaling (deel van een werkwoordelijke uitdrukking in (4)). In tabel 4.6 staan de resultaten van (1) t/m (6). De gegevens van item (5) zijn de gemiddelden van A110 en A308.

Tabel 4.6: Tweeledige eindgroepen: gedrag n.g.v. het voorafgaande element.

item	variant (code)		totaal n (%)

(1) A408	heb gezégd	(=AB)	112 (42, 4)
	gezégd heb	(=BA)	152 (57, 6)
(2) A305	heeft gebruikt	(=AB)	154 (58, 1)
	gebruikt heeft	(=BA)	111 (41, 9)
(3) B203	was veránderd	(=AB)	58 (24, 3)
	veránderd was	(=BA)	181 (75, 7)
(4) A404	is genomen	(=AB)	165 (62, 3)
	genomen is	(=BA)	100 (37, 7)

(5) A110	te hebben verklápt (=BC)	114 (43,7) [1]
	(= A308) verklápt te hebben (=CB)	147 (56,3)
(6) B206	te hebben gemaakt (=BC)	99 (37,9)
	gemaakt te hebben (=CB)	162 (62,1)

[1] Gemiddelden van A110 en B308 samen.

In twee gevallen lijkt hypothese 2.8.2.2 bevestigd te worden. Bij (2) en (4), met een beklemtoond element vlak vóór de eindgroep, is er in vergelijking met de respectieve pendanten (1) en (3) een toename van de volgorde hulpwerkwoord - deelwoord (= AB). Die volgorde haalt zelfs twee keer de absolute meerderheid. In het eerste geval (A305) is er bovendien sprake van een significante verandering richting AB-volgorde (zie tabel 4.3).

Bij het laatste paar lijkt het al dan niet voorkomen van een beklemtoond element geen wezenlijk verschil te maken. Bij (6) komt de te verwachten volgorde BC zelfs iets minder voor dan bij (5). Wat dat laatste item betreft, vermelden we nog even dat er blijkens tabel 4.3 geen sprake is van een eenduidige verandering. Alleen bij A110 is er een significante mate van verandering naar CB, maar bij A308 niet. Het betreft hier weer, toeval of niet, de enige twee hoofdzinnen (vgl. a en zie punt 3).

c. Het al dan niet voorkomen van een element achter de eindgroep

De rol die een element meteen achter de eindgroep speelt bij de interne volgorde daarvan, is onderzocht aan de hand van de volgende drie paren items, waarvan de gegevens in tabel 4.7 staan.

- (1) (A408) Ik blijf bij wat ik *heb gezegd/gezegd heb*.
- (2) (A106) Heeft hij alles opgeschreven wat ze *heeft verteld/verteld heeft* in de les?
- (3) (B203) Fred vroeg ons of dat al *was veranderd/veranderd was*.
- (4) (B104) Heeft ze hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk *is veroverd/veroverd is* door de Noormannen?
- (5) (B206) De fabriek bleek in de oorlog gísgas *te hebben gemaakt/gemaakt te hebben*.
- (6) (B108) Bleek de politie tráángas *te hebben gebruikt/gebruikt te hebben* bij de actie?

Tabel 4.7: Tweeledige eindgroepen: gedrag n.g.v. het al dan niet volgen van een element op de eindgroep.

item	variant (code)		totaal n (%)
(1) A408	heb gezegd	(=AB)	112 (42,4)
	gezegd heb	(=BA)	152 (57,6)
(2) A106	heeft verteld...	(=AB)	110 (41,5)
	verteld heeft...	(=BA)	155 (58,5)
(3) B203	was veranderd	(=AB)	58 (24,3)
	veranderd was	(=BA)	181 (75,7)
(4) B104	is veroverd...	(=AB)	112 (43,8)
	veroverd is...	(=BA)	144 (56,3)
(5) B206	te hebben gemaakt	(=BC)	99 (37,9)
	gemaakt te hebben	(=CB)	162 (62,1)
(6) B108	te hebben gebruikt...	(=BC)	131 (54,4)
	gebruikt te hebben...	(=CB)	110 (45,6)

De resultaten in tabel 4.7 zijn eenduidig. Als we er terecht van uit mogen gaan dat in die gevallen waar er geen speciale reden is om eerder de 'rode' volgorde te kiezen, er zich onder invloed van een element op de laatste zinsplaats een toename van de 'groene' volgorde zou moeten voordoen (zie 2.2.4.3 c), dan vormen (2) en (4) daar geen bevestiging van, integendeel. Bij (4) is er zelfs een afname van die volgorde ten opzichte van (3). Item (2) onderscheidt zich niet wezenlijk van (1). Uit de aard van de verandering (zie tabel 4.3) blijkt echter zowel bij A106 als B104 een significante verandering richting BA, de 'groene' volgorde dus. (Met betrekking tot A106, waar dit het sterkst het geval is, zou dit als een indirecte bevestiging van hypothese 2.8.2.3 gezien kunnen worden.)

Ook een vergelijking van (5) en (6) heeft niet het verwachte resultaat. Leidde B206 al niet tot een versterkte keuze voor de 'rode' volgorde (zie boven, tabel 4.6), bij (6) (= B108) is er alles behalve sprake van een neutralisering van het effect van een geaccentueerd element vóór de eindgroep door een gerealiseerde laatste zinsplaats. Er is juist een toename van de 'rode' volgorde (= BC) en blijktens tabel 4.3 deed zich ook een significante verandering in die richting voor.

d. Eén- of meerlettergreppige infinitief bij een modaal hulpwerkwoord
De items die hier vergeleken moeten worden zijn:

- (1) (B204) Ik zal zien wat ik *kan doen/doen kan*.
(2) (A203) Ik ben benieuwd wie hij *kan overtuigen/overtuigen kan*.

Uit de resultaten van deze twee zonder bezwaar vergelijkbare items in tabel 4.9 (zie verderop) blijkt dat overeenkomstig de verwachting de volgorde *doen kan* vaker voorkomt dan *overtuigen kan* (hypothese 2.8.2.4), maar dat dat alleen voor de Nederlandse respondenten opgaat.

We kunnen concluderen dat ritmische factoren ook in dit onderzoek, althans in bijzinnen, een invloed blijken uit te oefenen op het gebruik van de 'rode' of de 'groene' volgorde in tweeledige eindgroepen. Alleen bij het al dan niet aanwezig zijn van een element op de laatste zinsplaats kon dit niet bevestigd worden.

3. Bijzin of hoofdzin

Aan de hand van de volgende acht items is onderzocht of in hoofdzinnen (de even nummers) inderdaad relatief meer de 'groene' volgorde gebruikt wordt dan in bijzinnen (de oneven nummers).

- (1) (A305) Het bericht vermeldt (niet) of/dat de politie bij de actie (geen) *tráán-gas heeft gebruikt/gebruikt heeft*.
(2) (B206) De fabriek bleek in de oorlog gifgas *te hebben gemaakt/gemaakt te hebben*.
(3) (B203) Fred vroeg ons of dat al *was veranderd/veranderd was*.
(4) (B113) Zou de zaak al *zijn besproken/besproken zijn?*
(5) (A303) We verwachten (niet) dat we daar wat (niets) *krijgen ááangeboden/ááangeboden krijgen*.
(6) (B103) Kunnen we alle informatie *krijgen tóegestuurd/tóegestuurd krijgen?*
(7) (A408) Ik blijf bij wat ik *heb gezegd/gezegd heb*.
(8) (B211) Ze moet *hebben gelogen/gelogen hebben*.
(8') (A110) Bleek Peter het *te hebben verklapt/verklapt te hebben?* (= A308).

Zowel (8) als (8') zijn hier tegenover (7) gesteld. De resultaten van de items (1) t/m (8) staan in tabel 4.8.

Tabel 4.8: Tweeledige cindgroepen: gedrag in bijzinnen en hoofdzinnen.

item	variant (code)		totaal n (%)
<hr/>			
(1)	A305 heeft gebruikt	(=AB)	154 (58,1)
	gebruikt heeft	(=BA)	111 (41,9)
(2)	B206 te hebben gemaakt	(=BC)	99 (37,9)
	gemaakt te hebben	(=CB)	162 (62,1)
(3)	B203 was veranderd	(=AB)	58 (24,3)
	veranderd was	(=BA)	181 (75,7)
(4)	B113 zijn besproken	(=BC)	69 (26,8) [1]
	(= B306) besproken zijn	(=CB)	188 (73,2)
(5)	A303 krijgen aangeboden	(=AB)	97 (36,6)
	aangeboden krijgen	(=BA)	168 (63,4)
(6)	B103 krijgen toegestuurd	(=BC)	26 (10,0)
	toegestuurd krijgen	(=CB)	234 (90,0)
(7)	A408 heb gezegd	(=AB)	112 (42,4)
	gezegd heb	(=BA)	152 (57,6)
(8)	B211 hebben gelogen	(=BC)	111 (42,7)
	gelogen hebben	(=CB)	149 (57,3)
(8')	A110 te hebben verklapt	(=BC)	114 (43,7) [2]
	(= A308) verklapt te hebben	(=CB)	147 (56,3)
<hr/>			
[1] Gemiddelden van B113 en B306 samen.			
[2] Gemiddelden van A110 en A308 samen.			

Uit 2.2.4.1 blijkt dat bestaande corpusgegevens aanleiding kunnen geven tot de veronderstelling dat in hoofdzinnen in sterkere mate de 'groene' volgorde gebruikt wordt dan in bijzinnen. In ons testmateriaal is er slechts twee keer sprake van een toename van de volgorde deelwoord - hulpwerkwoord: (2) vs. (1) en (6) vs. (5). Bij deze laatste twee items valt nog op te merken dat bij B103 nog veel duidelijker dan bij A303 een verandering naar de volgorde met het deelwoord eerst waarneembaar is (zie tabel 4.3). In de overige gevallen zijn de percentages voor de 'groene' volgorde in bijzinnen en hoofdzinnen nagenoeg gelijk. Deze resultaten wijzen dus maar ten dele in dezelfde richting als

4.3.1.4 De samenhang van gedrag met regio

Bij de bespreking van de algemene resultaten hebben we onder meer geabstraheerd van mogelijke invloeden van de regio waar de respondenten vandaan komen op hun gedrag. Hier willen we onderzoeken of en, zo ja, in welke mate er verschillen optreden naargelang van de herkomst. De resultaten, uitgesplitst naar regio en getoetst op hun significantie, staan in tabel 4.9.^[2] Ten gerieve van de lezer zijn de totalen uit tabel 4.2 hierin herhaald.

Wat de combinatie *kan* + infinitief betreft, doet zich één keer (A203) op variabele-niveau geen significante afwijking van het algemene gemiddelde voor, één keer (B204) is dat wel het geval. Bij *kan doen/doen kan* tekent zich met name een Noord-Zuid-verschil af ($p \leq .001$). In alle vier de regio's wordt weliswaar vaker de volgorde *kan doen* gebruikt, maar in Vlaanderen gebeurt dat in veel sterkere mate. In Nederland haalt de omgekeerde volgorde (*doen kan*) bijna 30%.

Bij de items A103 en B310 (*hebben* + *te* + infinitief) zijn er geen significante verschillen te melden.

Van de vier combinaties met *krijgen* komt alleen bij A303 een significante afwijking voor ($p \leq .05$). De volgorde *krijgen aangeboden* komt bij de Westvlaamse respondenten aanzienlijk minder vaak voor dan bij de anderen.

De overige significante verschillen treden op bij de items A210, A404, A408, B106 (telkens $p \leq .05$) en B211 ($p \leq .001$). De volgorde *afgesproken zijn* (A210) is in afwijking van het algemene gemiddelde het sterkst vertegenwoordigd in West-Vlaanderen en het minst sterk in Noord-Brabant. Hetzelfde verschijnsel doet zich ten aanzien van *gezegd heb* (A408) voor. Hier wordt in Noord-Brabant de omgekeerde volgorde zelfs vaker gebruikt. Bij *afgehandeld is* (B106) staan West-Vlaanderen en de Randstad het verst van elkaar (vgl. verderop), bij *gelogen hebben* (B211) vormen vooral West-Vlaanderen en de beide Nederlandse regio's een oppositie. West-Vlaanderen neemt wat item A404 betreft een uitzonderingspositie in omdat dit de enige regio is waar de volgorde *genomen is* vaker voorkomt dan het omgekeerde. Ook voor A305 (*gebruikt heeft*) geldt dit, alleen is het verschil hier op variabeleniveau niet significant.

De tendens die hier duidelijk uit naar voren komt is dat de volgorde deelwoord - hulpwerkwoord (de 'groene' volgorde) in dit onderzoek het vaakst voorkomt bij de Westvlamingen. Dat bleek ook al bij A303 (*aangeboden krijgen*). Deze lijn is verder door te trekken als we ook de (overige) niet-significant gebleken verschillen bij de beschouwing betrekken. Ook al is het verschil ten opzichte van de andere regio's soms miniem, in West-Vlaanderen haalt de 'groene' volgorde met een deelwoord absoluut

[2] In één geval, B113, kwam uit de loglineaire analyse een significante interactie van regio x groep x zin naar voren.

Tabel 4.9: Tweeledige eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A103	had te doen	(=AB)	53 (20,0)	10 (16,4)	15 (21,1)	11 (16,7)	17 (25,4)			
	te doen had	(=BA)	212 (80,0)	51 (83,6)	56 (78,9)	55 (83,3)	50 (74,6)	2,21	2,37	n.s.
	>		1							
A106	heeft verteld	(=AB)	110 (41,5)	20 (32,8)	25 (35,2)	32 (48,5)	33 (49,3)			
	verteld heeft	(=BA)	155 (58,5)	41 (67,2)	46 (64,8)	34 (51,5)	34 (50,7)	6,04	5,36	n.s.
	>		1							
A110	te hebben verklapt	(=BC)	103 (40,1)	25 (42,4)	28 (40,6)	22 (33,8)	28 (43,8)			
	verklapt te hebben	(=CB)	154 (59,9)	34 (57,6)	41 (59,4)	43 (66,2)	36 (56,3)	1,54	1,73	n.s.
	>		9							
A203	kan overtuigen	(=AB)	238 (91,5)	56 (96,6)	62 (87,3)	61 (93,8)	59 (89,4)			
	overtuigen kan	(=BA)	22 (8,5)	2 (3,4)	9 (12,7)	4 (6,2)	7 (10,6)	4,34	4,37	n.s.
	>		6							
A204	krijgt te besteden	(=AB)	36 (14,6)	6 (11,3)	9 (13,2)	10 (16,1)	11 (17,5)			
	te besteden krijgt	(=BA)	210 (85,4)	47 (88,7)	59 (86,8)	52 (83,9)	52 (82,5)	1,08	0,99	n.s.
	>		20							
A210	zijn afgesproken	(=BC)	38 (14,3)	2 (3,3)	11 (15,5)	15 (22,7)	10 (14,9)			
	afgesproken zijn	(=CB)	227 (85,7)	59 (96,7)	60 (84,5)	51 (77,3)	57 (85,1)	9,95	10,80	*
	>		1							
A303	krijgen aangeboden	(=AB)	97 (36,6)	12 (19,7)	31 (43,1)	29 (43,9)	25 (37,9)			
	aangeboden krijgen	(=BA)	168 (63,4)	49 (80,3)	41 (56,9)	37 (56,1)	41 (62,1)	10,40	9,11	*
	>		1							
A305	heeft gebruikt	(=AB)	154 (58,1)	29 (47,5)	42 (58,3)	41 (63,1)	42 (62,7)			
	gebruikt heeft	(=BA)	111 (41,9)	32 (52,5)	30 (41,7)	24 (36,9)	25 (37,3)	4,03	4,15	n.s.
	>		1							

A308	te hebben verklapt	(=BC)	125 (47,2)	27 (44,3)	36 (50,0)	30 (46,2)	32 (47,8)				
(= A110)	verklapt te hebben	(=CB)	140 (52,8)	34 (55,7)	36 (50,0)	35 (53,8)	35 (52,2)	0,47	0,13	n.s.	
	>		1								
A404	is genomen	(=AB)	165 (62,3)	28 (46,7)	46 (63,9)	46 (69,7)	45 (67,2)				
	genomen is	(=BA)	100 (37,7)	32 (53,3)	26 (36,1)	20 (30,3)	22 (32,8)	8,52	8,26	*	
	>		1								
A408	heb gezegd	(=AB)	112 (42,4)	15 (25,0)	29 (40,8)	35 (53,0)	33 (49,3)				
	gezegd heb	(=BA)	152 (57,6)	45 (75,0)	42 (59,2)	31 (47,0)	34 (50,7)	11,84	10,99	*	
	>		2								
<hr/>											
B103	krijgen toegestuurd	(=BC)	26 (10,0)	4 (6,3)	8 (12,3)	6 (9,0)	8 (12,5)				
	toegestuurd krijgen	(=CB)	234 (90,0)	60 (93,8)	57 (87,7)	61 (91,0)	56 (87,5)	1,91	2,28	n.s.	
	>		1								
B104	is veroverd	(=AB)	112 (43,8)	24 (38,1)	24 (37,5)	30 (45,5)	34 (54,0)				
	veroverd is	(=BA)	144 (56,3)	39 (61,9)	40 (62,5)	36 (54,5)	29 (46,0)	4,58	4,63	n.s.	
	>		5								
B106	is afgehandeld	(=AB)	117 (44,8)	22 (34,4)	30 (46,2)	28 (41,2)	37 (57,8)				
	afgehandeld is	(=BA)	144 (55,2)	42 (65,6)	35 (53,8)	40 (58,8)	27 (42,2)	7,60	8,00	*	
	>		0								
B108	te hebben gebruikt	(=BC)	131 (54,4)	33 (55,9)	32 (53,3)	34 (54,0)	32 (54,2)				
	gebruikt te hebben	(=CB)	110 (45,6)	26 (47,1)	28 (46,7)	29 (46,0)	27 (45,8)	0,08	0,11	n.s.	
	>		20								
B113	zijn besproken	(=BC)	64 (24,7)	10 (15,9)	16 (24,6)	21 (31,3)	17 (26,6)				
	besproken zijn	(=CB)	195 (75,3)	53 (84,1)	49 (75,4)	46 (68,7)	47 (73,4)	4,34	3,27	n.s.	
	>		2								
B203	was veranderd	(=AB)	58 (24,3)	12 (20,0)	12 (19,7)	16 (25,8)	18 (32,1)				
	veranderd was	(=BA)	181 (75,7)	48 (80,0)	49 (80,3)	46 (74,2)	38 (67,9)	3,26	3,25	n.s.	
	>		22								
B204	kan doen	(=AB)	212 (81,9)	57 (89,1)	62 (96,9)	48 (71,6)	45 (70,3)				
	doen kan	(=BA)	47 (18,1)	7 (10,9)	2 (3,1)	19 (28,4)	19 (29,7)	22,40	22,60	***	
	>		2								

B206	te hebben gemaakt	(=BC)	99 (37,9)	28 (43,8)	23 (35,4)	25 (36,8)	23 (35,9)				
	gemaakt te hebben	(=CB)	162 (62,1)	36 (56,3)	42 (64,6)	43 (63,2)	41 (64,1)	1,24	1,42	n.s.	
	>		0								
B211	hebben gelogen	(=BC)	111 (42,7)	11 (17,2)	25 (39,1)	39 (57,4)	36 (56,3)				
	gelogen hebben	(=CB)	149 (57,3)	53 (82,8)	39 (60,9)	29 (42,6)	28 (43,8)	28,14	28,05	***	
	>		1								
B306	zijn besproken	(=BC)	74 (29,0)	14 (21,9)	22 (33,8)	20 (30,8)	18 (29,5)				
(= B113)	besproken zijn	(=CB)	181 (71,0)	80 (78,1)	43 (66,2)	45 (69,2)	43 (70,5)	2,42	1,76	n.s.	
	>		6								
B310	had in te halen	(=AB)	136 (52,3)	33 (51,6)	32 (49,2)	35 (52,2)	36 (56,3)				
	in te halen had	(=BA)	124 (47,7)	31 (48,4)	33 (50,8)	32 (47,8)	28 (43,8)	0,65	0,88	n.s.	
	>		1								
B405	kregen vergoed	(=AB)	12 (4,7)	3 (4,7)	5 (7,8)	0 (0,0)	4 (6,3)				
	vergoed kregen	(=BA)	245 (95,3)	61 (95,3)	59 (92,2)	65 (100,0)	60 (93,8)	4,96	4,91	n.s.	
	>		4								

n = versie A : 266 versie B : 261
W.-Vl. : 61 W.-Vl. : 64
Antw./Br.: 72 Antw./Br.: 65
N.-Br. : 66 N.-Br. : 68
Randstad : 67 Randstad : 64

df = 3

> 'ongeldige antwoorden'
o. 'ongecontroleerd'
c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

gezien ook bij de items A106, A308, B108 en B113 (en B306) telkens het hoogste percentage, maar weer niet bij A110 (!), B104 en B206. Dezelfde oppositie vertonen de twee overblijvende gevallen van *krijgen* met een deelwoord: B103 sluit zich bij de tendens aan, maar B405 (net) niet.

Voorzover we kunnen nagaan is de hierboven genoemde tendentie de enige systematiek die uit de gegevens af te leiden valt. Een andere regio springt er niet op vergelijkbare wijze uit. (Wel is het verder opmerkelijk dat bij B104 en B108 alleen de Randstadgroep vaker de 'rode' dan de 'groene' volgorde gebruikt.) Ook is er geen sprake van een systematische (en significante) tegenstelling tussen Vlaanderen als geheel en Nederland als geheel, wat overigens in dit geval niet te verwachten viel.

4.3.1.5 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep

Uitsplitsing van de totale steekproeven in vier groepen levert tabel 4.10 op, waarin ook weer de totalen opgenomen zijn.

Op variabelenniveau treden niet meer dan twee significante verschillen op ($p \leq .05$). Bij A408 is er sprake van een tegenstelling tussen leraren en journalisten. De laatsten gebruiken als enige groep meer *heb gezegd* (de 'rode' volgorde), terwijl de leraren juist in de sterkste mate voor *gezegd heb* kiezen. Ook bij B203 kiezen de leraren het duidelijkst in afwijking van het algemene gemiddelde voor de 'groene' volgorde (*veranderd was*). De journalisten hebben hier van de vier groepen het hoogste percentage voor de omgekeerde volgorde (33,3%). Dat laatste lijkt deel uit te maken van een algemenere tendens die zich, zij het niet altijd uitgesproken, verder manifesteert bij de items A106, A305, A308, A404, het al besproken A408, B108, B203, B206, B211 en B306. De items B104 en B106 laten we buiten beschouwing omdat er telkens maar een minimaal verschil is met één van de andere groepen. De genoemde tendens zet zich niet door bij A210 en merkwaardig genoeg ook niet bij A110 (= A308) en B113 (= B306). Wel sluiten van de drie combinaties van *krijgen* met een deelwoord A303 (*krijgen aangeboden*) en B103 (*krijgen toegestuurd*) zich bij de genoemde tendens aan.

De bij dit onderzoek betrokken leraren vertonen daarentegen juist de tendens in de sterkste mate de volgorde deelwoord - hulpwerkwoord te gebruiken. Behalve bij het al genoemde item B203 is dat het geval bij A106, A305, A404, A408, B104, B113, B206, B211 en B306 (= B113), maar niet bij A110, A210, A308 (= A110), B106 en B108. Ook het hoogste percentage voor *toegestuurd krijgen* (B103) is bij de leraren te vinden.

Van deze constatering is de duidelijke neiging van de journalisten om de 'rode' volgorde (= AB of BC) te gebruiken in combinaties met een deelwoord een bevestiging van hypothese 2.8.6.1. Opmerkelijk is dat de leraren zo duidelijk een voorkeur hebben voor de meest natuurlijke volgorde, dat is de 'groene' (= BA of CB).

Tabel 4.10: Tweeledige eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A103	had te doen	(=AB)	53 (20,0)	17 (19,5)	19 (26,0)	7 (12,5)	10 (20,4)			
	te doen had	(=BA)	212 (80,0)	70 (80,5)	54 (74,0)	49 (87,5)	39 (79,6)	3,64	5,83	n.s.
	>		1							
A106	heeft verteld	(=AB)	110 (41,5)	35 (40,2)	30 (41,1)	21 (37,5)	24 (49,0)			
	verteld heeft	(=BA)	155 (58,5)	52 (59,8)	43 (58,9)	35 (62,5)	25 (51,0)	1,56	1,87	n.s.
	>		1							
A110	te hebben verklapt	(=BC)	103 (40,1)	38 (45,2)	23 (33,3)	22 (40,0)	20 (40,8)			
	verklapt te hebben	(=CB)	154 (59,9)	46 (54,8)	46 (66,7)	33 (60,0)	29 (59,2)	2,24	1,32	n.s.
	>		9							
A203	kan overtuigen	(=AB)	238 (91,5)	75 (88,2)	66 (93,0)	53 (96,4)	44 (89,2)			
	overtuigen kan	(=BA)	22 (8,5)	10 (11,8)	5 (7,0)	2 (3,6)	5 (10,2)	3,22	2,94	n.s.
	>		6							
A204	krijgt te besteden	(=AB)	36 (14,6)	12 (15,0)	14 (20,9)	4 (7,7)	6 (12,8)			
	te besteden krijgt	(=BA)	210 (85,4)	68 (85,0)	53 (79,1)	48 (92,3)	41 (87,2)	4,24	3,87	n.s.
	>		20							
A210	zijn afgesproken	(=BC)	38 (14,3)	17 (19,5)	7 (9,6)	6 (10,7)	8 (16,0)			
	afgesproken zijn	(=CB)	227 (85,7)	70 (80,5)	66 (90,4)	50 (89,3)	41 (82,0)	4,01	4,64	n.s.
	>		1							
A303	krijgen aangeboden	(=AB)	97 (36,6)	33 (37,5)	25 (34,2)	20 (35,7)	19 (39,6)			
	aangeboden krijgen	(=BA)	168 (63,4)	55 (62,5)	48 (65,8)	36 (64,3)	29 (60,4)	0,40	0,40	n.s.
	>		1							
A305	heeft gebruikt	(=AB)	154 (58,1)	48 (54,5)	44 (60,3)	26 (47,3)	36 (73,3)			
	gebruikt heeft	(=BA)	111 (41,9)	40 (45,5)	29 (39,7)	29 (52,7)	13 (26,5)	8,00	6,30	n.s.
	>		1							

A308	te hebben verklapt	(=BC)	125 (47,2)	41 (46,6)	29 (40,3)	28 (50,0)	27 (55,1)				
(= A110)	verklapt te hebben	(=CB)	140 (52,8)	47 (53,4)	43 (59,7)	28 (50,0)	22 (44,9)	2,80	2,80	n.s.	
	>		1								
A404	is genomen	(=AB)	165 (62,3)	54 (61,4)	46 (63,0)	29 (52,7)	36 (73,5)				
	genomen is	(=BA)	100 (37,7)	34 (38,6)	27 (37,0)	26 (47,3)	13 (26,5)	4,79	5,35	n.s.	
	>		1								
A408	heb gezegd	(=AB)	112 (42,4)	40 (45,5)	29 (39,7)	16 (28,6)	27 (57,4)				
	gezegd heb	(=BA)	152 (57,6)	48 (54,5)	44 (60,3)	40 (71,4)	20 (42,6)	9,29	11,13	*(*)	
	>		2								
<hr/>											
B103	krijgen toegestuurd	(=BC)	26 (10,0)	10 (11,2)	6 (8,2)	4 (7,8)	6 (12,8)				
	toegestuurd krijgen	(=CB)	234 (90,0)	79 (88,8)	67 (91,8)	47 (92,2)	41 (87,2)	1,07	1,11	n.s.	
	>		1								
B104	is veroverd	(=AB)	112 (43,8)	39 (44,8)	35 (47,3)	17 (33,3)	21 (47,7)				
	veroverd is	(=BA)	144 (56,3)	48 (55,2)	39 (52,7)	34 (66,7)	23 (52,3)	2,95	2,48	n.s.	
	>		5								
B106	is afgehandeld	(=AB)	117 (44,8)	43 (48,3)	29 (39,2)	22 (43,1)	23 (49,0)				
	afgehandeld is	(=BA)	144 (55,2)	46 (51,7)	45 (60,8)	29 (56,9)	24 (51,0)	1,76	1,38	n.s.	
	>		0								
B108	te hebben gebruikt	(=BC)	131 (54,4)	42 (50,0)	34 (53,1)	26 (52,0)	29 (67,4)				
	gebruikt te hebben	(=CB)	110 (45,6)	42 (50,0)	30 (46,9)	24 (48,0)	14 (32,6)	3,76	2,74	n.s.	
	>		20								
B113	zijn besproken	(=BC)	64 (24,7)	24 (27,3)	19 (26,0)	9 (17,6)	12 (25,5)				
	besproken zijn	(=CB)	195 (75,3)	64 (72,7)	54 (74,0)	42 (82,4)	35 (74,5)	1,76	1,76	n.s.	
	>		2								
B203	was veranderd	(=AB)	58 (24,3)	21 (28,8)	17 (23,9)	5 (10,0)	15 (33,3)				
	veranderd was	(=BA)	181 (75,7)	52 (71,2)	54 (76,1)	45 (90,0)	30 (66,7)	8,35	8,68	*	
	>		22								
B204	kan doen	(=AB)	212 (81,9)	71 (80,7)	59 (80,8)	41 (80,4)	41 (87,2)				
	doen kan	(=BA)	47 (18,1)	17 (19,3)	14 (19,2)	10 (19,6)	6 (12,8)	1,12	1,22	n.s.	
	>		2								

B206	te hebben gemaakt	(=BC)	99 (37,9)	32 (36,0)	29 (39,2)	17 (33,3)	21 (44,7)				
	gemaakt te hebben	(=CB)	162 (62,1)	57 (64,0)	45 (60,8)	34 (66,7)	26 (55,3)	1,56	1,19	n.s.	
	>		0								
B211	hebben gelogen	(=BC)	111 (42,7)	39 (44,3)	30 (40,5)	19 (37,3)	23 (48,9)				
	gelogen hebben	(=CB)	149 (57,3)	49 (55,7)	44 (59,5)	32 (62,7)	24 (51,1)	1,60	1,59	n.s.	
	>		1								
B306	zijn besproken	(=BC)	74 (29,0)	27 (30,7)	18 (26,1)	11 (21,6)	18 (38,3)				
(= B113)	besproken zijn	(=CB)	181 (71,0)	61 (69,3)	51 (73,9)	40 (78,4)	29 (61,7)	3,74	3,61	n.s.	
	>		6								
B310	had in te halen	(=AB)	136 (52,3)	49 (55,7)	36 (48,6)	29 (56,9)	22 (46,8)				
	in te halen had	(=BA)	124 (47,7)	39 (44,3)	38 (51,4)	22 (43,1)	25 (53,2)	1,79	1,56	n.s.	
	>		1								
B405	kregen vergoed	(=AB)	12 (4,7)	5 (5,7)	5 (6,9)	1 (2,0)	1 (2,2)				
	vergoed kregen	(=BA)	245 (95,3)	83 (94,3)	67 (93,1)	50 (98,0)	45 (97,8)	2,52	3,01	n.s.	
	>		4								

n = versie A : 266 versie B : 261
 scholieren : 88 scholieren : 89
 niet-prof. : 73 niet-prof. : 74
 leraren : 56 leraren : 51
 journalisten: 49 journalisten: 47

df = 3

> 'ongeldige antwoorden'
 o. 'ongecontroleerd'
 c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

4.3.2 Beoordeling

4.3.2.1 Beoordeling: algemene resultaten

Bij de behandeling van de resultaten van de beoordelingstest volgen we een iets andere werkwijze dan in 4.3.1. Door de aard van de uitgevoerde analyse, waarbij hoofd- en interactie-effecten tegelijk onderzocht zijn, beginnen we met een overzicht van alle resultaten voor de totale steekproeven. De resultaten van die variantie-analyse (MANOVA) met drie groepen (alle geselecteerde deelnemers samen) staan vermeld in tabel 4.11. De effecten van groep en regio en de interacties worden besproken in de volgende deelparagrafen. De resultaten van de variantie-analyse met alleen de professionele taalgebruikers worden gerapporteerd in 4.3.2.5.

Om een idee te krijgen van de globale beoordelingsresultaten is allereerst de kolom 'zin' uit tabel 4.11 van belang. Het gaat hier om de vergelijking van de varianten van elk item. Uit die kolom blijkt dat er door de respondenten op vier gevallen na altijd een significant - meestal zelfs een hoogst significant - verschil in beoordeling gemaakt wordt tussen de voorgelegde varianten. Welke van de twee varianten van elk item het beste scoort, is af te leiden uit de gegevens van tabel 4.12. Daarin zijn de algemene gemiddelden en standaardafwijkingen van elke variant bij elkaar gezet, en dat zowel voor de hele steekproef A en B als voor de respectieve selecties daaruit. (De resultaten van steekproef en selectie verschillen overigens niet zo erg veel van elkaar.)

Tabel 4.11: Tweeledige eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.		g.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A501	te doen/had	2,14	n.s.	0,57	n.s.	0,56	n.s.	189,76	***	0,93	n.s.	0,52	n.s.	0,60	n.s.
A503	verteld/heeft	0,97	n.s.	0,28	n.s.	1,40	n.s.	35,31	***	1,62	n.s.	6,05	***	2,45	*
A505	verklapt/te hebben	0,99	n.s.	0,55	n.s.	1,70	n.s.	19,84	***	0,29	n.s.	0,77	n.s.	0,26	n.s.
A509	overtuigen/kan	0,17	n.s.	1,15	n.s.	0,82	n.s.	98,23	***	5,36	**	2,02	n.s.	0,95	n.s.
A510	te besteden/krijgt	1,99	n.s.	2,38	n.s.	1,57	n.s.	222,88	***	0,01	n.s.	5,43	***	4,93	***
A514	afgesproken/zijn	2,39	n.s.	2,54	(*)	1,98	n.s.	87,54	***	2,33	n.s.	6,58	***	2,20	*
A518	aangeboden/krijgen	2,33	n.s.	2,48	n.s.	0,37	n.s.	126,65	***	1,62	n.s.	9,67	***	1,80	n.s.
A519	gebruikt/heeft	3,49	*	0,81	n.s.	1,12	n.s.	11,76	***	1,07	n.s.	0,51	n.s.	0,84	n.s.
A524	genomen/is	3,36	*	0,83	n.s.	0,98	n.s.	0,22	n.s.	1,71	n.s.	0,63	n.s.	0,78	n.s.
A527	gezegd/heb	1,90	n.s.	0,66	n.s.	0,68	n.s.	37,62	***	0,97	n.s.	1,24	n.s.	1,12	n.s.

B501	toegestuurd/krijgen	1,59 n.s.	0,29 n.s.	0,37 n.s.	467,29 ***	3,10 *	0,46 n.s.	0,56 n.s.
B502	veroverd/is	0,34 n.s.	2,21 n.s.	0,83 n.s.	6,03 *(*)	1,32 n.s.	1,36 n.s.	0,85 n.s.
B503	afgehandeld/is	1,09 n.s.	0,49 n.s.	0,46 n.s.	13,36 ***	4,02 *	4,72 **(*)	0,81 n.s.
B505	gebruikt/te hebben	3,51 *	1,40 n.s.	0,23 n.s.	0,65 n.s.	0,05 n.s.	0,72 n.s.	0,24 n.s.
B508	besproken/zijn	1,48 n.s.	2,49 n.s.	0,83 n.s.	85,42 ***	0,46 n.s.	5,61 ***	0,23 n.s.
B510	veranderd/was	0,49 n.s.	3,56 *(*)	0,94 n.s.	24,75 ***	0,77 n.s.	6,19 ***	0,16 n.s.
B511	doen/kan	0,64 n.s.	3,08 *	0,83 n.s.	85,22 ***	0,84 n.s.	15,22 ***	1,30 n.s.
B512	gemaakt/te hebben	0,42 n.s.	0,25 n.s.	0,91 n.s.	0,09 n.s.	3,39 *	1,27 n.s.	0,66 n.s.
B516	gelogen/hebben	0,53 n.s.	11,69 ***	0,58 n.s.	50,74 ***	0,78 n.s.	6,04 ***	0,51 n.s.
B522	in te halen/had	2,52 n.s.	3,35 *	0,40 n.s.	0,37 n.s.	0,52 n.s.	1,43 n.s.	0,97 n.s.
B525	vergoed/kregen	1,24 n.s.	4,08 **	0,64 n.s.	318,30 ***	0,75 n.s.	3,01 *	0,54 n.s.

n = versie A: 192

versie B: 180 (168 bij B505)

df = groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin: 1; groep x zin: 2; regio x zin: 3; groep x regio x zin: 6

Tabel 4.12: Tweeledige eindgroepen: beoordeling.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item
(resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		totaal		selectie	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
<hr/>						
A501	had te doen	(=AB)	2,86	1,18	2,85	1,16
	te doen had	(=BA)	1,41	0,70	1,40	0,71
<hr/>						
A503	heeft verteld	(=AB)	2,02	0,98	2,04	1,00
	verteld heeft	(=BA)	1,55	0,76	1,53	0,72
<hr/>						
A505	te hebben verklapt	(=BC)	2,19	1,07	2,19	1,03
	verklapt te hebben	(=CB)	1,71	0,94	1,71	0,94
<hr/>						
A509	kan overtuigen	(=AB)	1,41	0,69	1,40	0,65
	overtuigen kan	(=BA)	2,32	1,11	2,28	1,10
<hr/>						
A510	krijgt te besteden	(=AB)	3,00	1,21	2,95	1,17
	te besteden krijgt	(=BA)	1,45	0,72	1,48	0,73
<hr/>						
A514	zijn afgesproken	(=BC)	2,21	1,03	2,28	1,04
	afgesproken zijn	(=CB)	1,51	0,79	1,48	0,75
<hr/>						
A518	krijgen aangeboden	(=AB)	2,56	1,16	2,54	1,12
	aangeboden krijgen	(=BA)	1,50	0,77	1,50	0,75
<hr/>						
A519	heeft gebruikt	(=AB)	1,52	0,75	1,53	0,73
	gebruikt heeft	(=BA)	1,80	0,90	1,80	0,91
<hr/>						
A524	is genomen	(=AB)	1,68	0,78	1,70	0,78
	genomen is	(=BA)	1,75	0,87	1,74	0,89
<hr/>						
A527	heb gezegd	(=AB)	2,02	1,06	2,10	1,07
	gezegd heb	(=BA)	1,50	0,79	1,49	0,81
<hr/>						
B501	krijgen toegestuurd	(=BC)	3,44	1,30	3,41	1,26
	toegestuurd krijgen	(=CB)	1,16	0,46	1,16	0,45
<hr/>						
B502	is veroverd	(=AB)	1,95	0,96	1,96	0,97
	veroverd is	(=BA)	1,73	0,86	1,73	0,88

B503	is afgehandeld	(=AB)	1,83	0,89	1,85	0,90
	afgehandeld is	(=BA)	1,54	0,78	1,52	0,77
B505	te hebben gebruikt	(=BC)	1,93	0,95	1,98	0,97
	gebruikt te hebben	(=CB)	2,03	1,07	2,07	1,10
B508	zijn besproken	(=BC)	2,27	1,09	2,24	1,07
	besproken zijn	(=CB)	1,34	0,64	1,37	0,67
B510	was veranderd	(=AB)	1,91	0,94	1,89	0,90
	veranderd was	(=BA)	1,42	0,70	1,46	0,73
B511	kan doen	(=AB)	1,32	0,55	1,33	0,56
	doen kan	(=BA)	2,09	1,08	2,11	1,11
B512	te hebben gemaakt	(=BC)	1,83	0,92	1,82	0,94
	gemaakt te hebben	(=CB)	1,78	0,94	1,85	1,00
B516	hebben gelogen	(=BC)	2,32	1,19	2,27	1,12
	gelogen hebben	(=CB)	1,39	0,78	1,44	0,86
B522	had in te halen	(=AB)	1,75	0,94	1,77	0,93
	in te halen had	(=BA)	1,79	0,92	1,83	0,96
B525	kregen vergoed	(=AB)	3,16	1,30	3,17	1,28
	vergoed kregen	(=BA)	1,25	0,54	1,25	0,51

n = versie A: resp. 266 (totaal) en 192 (selectie)

versie B: resp. 261 (totaal) en 180 (selectie; 168 bij B505)

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij beide testitems met een combinatie van een modaal hulpwerkwoord met een infinitief (A509 en B511) wordt de variant met het hulpwerkwoord eerst (= AB, of de 'rode' volgorde) naar verwachting als beste beoordeeld. Die variant werd ook het vaakst gebruikt in de opdrachttests (zie 4.3.1.1).

Van de voorgedragde combinaties van *hebben* met *te* + infinitief (A501 en B522) wordt in het eerste geval de variant *Zei hij dat hij nog veel te doen had?* (= BA) als beste beoordeeld, maar in het tweede geval maken de respondenten geen wezenlijk onderscheid tussen de beide varianten van de zin *Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel had in te halen/in te halen had*. Dit verschil in beoordeling tussen beide items komt goed overeen met het in 4.3.1.1 geconstateerde verschil in gedrag: alleen bij *te doen had* gebruikte een duidelijke meerderheid die volgorde in plaats van *had te doen*.

Bij *krijgen* met *te* + infinitief als aanvulling (A510) wordt de variant met de volgorde BA (*Dit is het bedrag dat u per week te besteden krijgt.*), dat is de vaakst gebruikte, verkozen boven de andere, die neutraal beoordeeld wordt.

Van de drie ter beoordeling voorgelegde gevallen met *krijgen* en een deelwoord (A518, B501 en B525) wordt telkens de variant met het deelwoord eerst als beste beoordeeld. Alleen blijkt bij A518 de voorkeur minder uitgesproken te zijn aangezien de oordelen over de beide varianten (*We verwachten niet dat we daar wat krijgen aangeboden/aangeboden krijgen.*) dichter bij elkaar liggen. Ook hier is er weer een parallelle met de resultaten van de zinsformatietests: het verschil in gebruik tussen de beide varianten was daar immers minder groot dan bij de overige items met *krijgen* + deelwoord.

Van de 13 combinaties van een vorm van *hebben* of *zijn* (actief of passief) met een deelwoord zijn er 10 waarbij de variant met de 'groene' volgorde (= BA of CB) de beste gevonden wordt, maar bij B512 (*De fabriek bleek in de oorlog gifgas gemaakt te hebben/te hebben gemaakt.*) is het verschil tussen beide varianten niet significant en bij B502 (*Heeft ze hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk veroverd is/is veroverd door de Noormannen?*) in vergelijking tot de andere gevallen maar matig significant ($p = .015$). De drie gevallen waarbij de variant met de 'rode' volgorde (= AB of BC) het beste scoort, namelijk A519, A524 en B505, zijn dezelfde die bij de gedrags-tests meer die 'rode' volgorde opleverden (zie 4.3.1.1). Het verschil tussen beide varianten is echter alleen bij A519 (*Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie traangas heeft gebruikt/gebruikt heeft.*) statistisch significant.

In afwachting van een onderzoek van de rol van linguïstische factoren, dat in 4.3.2.2 volgt, kunnen voorlopig twee algemene conclusies getrokken worden:

- (1) De respondenten vinden plaatsing van een 'korte' infinitief na het hulpwerkwoord en plaatsing van een deelwoord of een infinitief met *te* vóór het hulpwerkwoord over het algemeen beter dan het respectieve alternatief. Dat is in beide gevallen een bevestiging van de hypothese (zie 2.8.1.1 en 2.8.1.2).
- (2) Bij alle combinatietypes met twee leden is er een duidelijke overeenkomst tussen gedrag en beoordeling.

4.3.2.2 De rol van de linguïstische factoren

Bij het onderzoek van de rol die de ingevoerde linguïstische factoren op de beoordeling spelen, doen de problemen ten aanzien van statistische toetsing die we in 4.3.1.3 gesignaleerd hebben, zich niet voor. Alle deelnemers hebben nu immers alle en dezelfde varianten voorgelegd gekregen, zij het niet iedereen in dezelfde volgorde (zie 3.6.2.2).

Van elk testitem is de gemiddelde verschillscore van de varianten berekend, dus bijv. het verschil tussen de gemiddelde beoordeling van de variant met de volgorde AB en de gemiddelde beoordeling van die met de volgorde BA. Vervolgens zijn de verschillscores van de met elkaar te vergelijken items door middel van een t-test vergeleken. Bij deze vergelijking is geabstraheerd van de positie van de oordelen op de schaal (zie 3.7.2.3). Het ging om een test voor afhankelijke groepen (binnengroepsvergelij-

king) dan wel om één voor onafhankelijke groepen (tussengroepsvergelijking), naargelang twee items uit dezelfde steekproef of twee uit verschillende steekproeven met elkaar vergeleken moesten worden.

Deze subparagraaf is op dezelfde manier ingedeeld als 4.3.1.3. De te vergelijken items krijgen nu echter het overeenkomstige codenummer uit de beoordelingsopdracht. Met item A408 correspondeert in dit onderdeel dus A527 enzovoorts. In tabellen worden de bijbehorende resultaten van de t-tests vermeld. Voor de gemiddelden waar deze gegevens betrekking op hebben, verwijzen we naar het overzicht in tabel 4.12 (kolom 'totaal').

1. *Hebben of zijn* (passief) als hulpwerkwoord

Om na te gaan welke rol een actief of een passief hulpwerkwoord bij de volgorde van de werkwoorden speelt, dienden de volgende vier items, waarbij (1) met (2) en (3) met (4) vergeleken moest worden.

- (1) (A527) Ik blijf bij wat ik *heb gezegd/gezegd heb*.
- (2) (B510) Fred vroeg ons of dat al *was veranderd/veranderd was*.
- (3) (B516) Ze moet *hebben gelogen/gelogen hebben*.
- (4) (B508) Zou de zaak al *zijn besproken/besproken zijn*?

De relevante gegevens van deze vier items staan in tabel 4.13.

Tabel 4.13: Tweeledige eindgroepen: beoordeling.
Vergelijking van actieve en passieve zinnen.

item	werkwoordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A527	gezegd/heb	0,51	1,38			
				0,25	525	n.s.
(2) B510	veranderd/was	0,49	1,22			
(3) B516	gelogen/hebben	0,93	1,60			
				-0,04	260	n.s.
(4) B508	besproken/zijn	0,93	1,31			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

Uit tabel 4.13 blijkt dat de verschillscores van beide paren items niet significant van elkaar afwijken. Tabel 4.12 liet overigens al zien dat de overeenkomstige varianten van de hier besproken items nagenoeg dezelfde gemiddelde score halen. Toetsing van deze

absolute gemiddelde scores levert dan uiteraard eveneens geen significante t-waarde op. De hypothese dat de 'groene' volgorde (= BA of CB) bij passieve zinnen (nog) beter beoordeeld zou moeten worden dan bij actieve zinnen, vindt hier dus geen bevestiging. Van een overeenstemming met het gedrag, waarbij wel een verhoogd gebruik van de 'groene' volgorde te bespeuren was, is dan ook geen sprake.

2. Variabelen ter toetsing van de rol van ritmische factoren

a. Niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord als complement

Voor de toetsing van hypothese 2.8.2.1 moeten de volgende acht typegevallen bekeken worden.

- (1) (B510) Fred vroeg ons of dat al *was veránderd/veránderd was*.
- (2) (B503) Weet je of dat al *is áfgehandeld/áfgehandeld is?*
- (3) (B525) De secretaris deelde mee dat ze hun kosten *kregen vergóed/vergóed kregen*.
- (4) (A518) We verwachten niet dat we daar wat *krijgen ááangeboden/ááangeboden krijgen*.
- (5) (A501) Zei hij dat hij nog veel *had te dóen/te dóen had?*
- (6) (B522) Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel *had ín te halen/ín te halen had*.
- (7) (B508) Zou de zaak al *zijn bespróken/bespróken zijn?*
- (8) (A514) Er zou al wat *zijn áfgesproken/áfgesproken zijn*.

In tabel 4.14 zijn de resultaten van de vergelijkingen opgenomen.

We brengen even in herinnering dat er blijkens tabel 4.11 (kolom 'zin') bij alle items op B522 (= (6)) na een significant onderscheid tussen de varianten gemaakt wordt. Vergelijken we per twee items de grootte van dat onderscheid, dan blijkt dat er bij de items met een scheidbaar samengesteld werkwoord telkens een kleiner onderscheid gemaakt wordt dan bij die met een niet-samengesteld werkwoord. Dat verschil is twee keer significant en twee keer hoogst significant.

Hoewel het geenszins zo is dat enerzijds in werkwoordgroepen met een enkelvoudig werkwoord als complement de 'groene' volgorde (= BA of CB) de beste beoordeling krijgt en anderzijds in werkwoordgroepen met een scheidbaar samengesteld werkwoord de 'rode' volgorde (= AB of BC) - alleen bij B522 wordt *had ín te halen* een fractie beter beoordeeld; vandaar het tegengestelde teken bij het gemiddelde verschil in tabel 4.14 -, kunnen we toch zeggen dat de onderzochte hypothese steun krijgt van de resultaten van deze analyse. Bij de items (1), (3), (5) en (7) wordt de 'groene' volgorde relatief, dat wil zeggen in verhouding tot de alternatieve volgorde, beter beoordeeld dan bij de items (2), (4), (6) en (8). Omgekeerd lijkt bij deze laatste items, met een scheidbaar samengesteld werkwoord als complement in de eindgroep, de 'rode' volgorde dus wat acceptabeler te zijn.

Tabel 4.14: Tweeledige eindgroepen: beoordeling n.g.v. de vorm van het complement (niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord).

item	werkwoordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1)	B510 veranderd/was	0,48	1,22			
				2,48	259	* (*)
(2)	B503 afgehandeld/was	0,29	1,25			
(3)	B525 vergoed/kregen	1,91	1,50			
				-6,66	523	***
(4)	A518 aangeboden/krijgen	1,05	1,44			
(5)	A501 te doen/had	1,45	1,48			
				12,05	524	***
(6)	B522 in te halen/had	-0,03	1,35			
(7)	B508 besproken/zijn	0,93	1,31			
				-2,11	525	*
(8)	A514 afgesproken/zijn	0,69	1,29			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

Vergelijken we gedrag en beoordeling, dan valt er een vrij hoge mate van overeenkomst tussen de resultaten aan te wijzen. Groepen met een scheidbaar samengesteld werkwoord leverden immers relatief vaker achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord op. Alleen ten aanzien van item (8) is er een discrepantie. In het gedrag nam het aandeel van de 'rode' volgorde *zijn áfgesproken* ten opzichte van *zijn bespróken* juist af.

b. Accentdragend element vlak vóór de eindgroep of niet

Aan de hand van de volgende zes items is nagegaan wat de invloed van het voorafgaande element op de werkwoordvolgorde in de eindgroep is.

- (1) (A527) Ik blijf bij wat ik *heb gezégd/gezégd heb*.
- (2) (A519) Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie *tráángas heeft gebruikt/gebruikt heeft*.
- (3) (B510) Fred vroeg ons of dat al *was veránderd/veránderd was*.
- (4) (A524) Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer *in gebrúik is genomen/genomen is*.
- (5) (A505) Bleek Peter het *te hebben verklápt/verklápt te hebben?*
- (6) (B512) De fabriek bleek in de oorlog *gífgas te hebben gemaakt/gemaakt te hebben*.

De resultaten van de vergelijking van deze items zijn samengebracht in tabel 4.15.

Tabel 4.15: Tweeledige eindgroepen: beoordeling n.g.v. het voorafgaande element.

item	werkwoordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A527	gezegd/heb	0,51	1,37			
				8,13	264	***
(2) A519	gebruikt/heeft	-0,27	1,07			
(3) B510	veranderd/was	0,49	1,22			
				-5,37	525	***
(4) A524	genomen/is	-0,07	1,19			
(5) A505	verklápt/te hebben	-0,48	1,43			
				-3,48	525	***
(6) B512	gemaakt/te hebben	-0,04	1,44			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

Bij alle drie de paren levert de vergelijking van de items een hoogst significant verschil op. In de gevallen met een beklemtoond element vlak vóór de eindgroep, (2), (4) en (6), wordt er een minder groot of zelfs bijna geen (A524 en B512; zie tabel 4.11 en 4.12) onderscheid gemaakt tussen de varianten. Dat betekent dat achteropplaatsing van het deelwoord hier zoals verwacht relatief beter beoordeeld wordt dan wanneer er geen beklemtoond element aan de eindgroep voorafgaat. Gelet op het tegengestelde teken bij de eerste twee vergelijkingsparen is er in die gevallen ook nog een directe bevestiging van hypothese 2.8.2.2. Bij de items (2) en (4) scoort de variant met het deelwoord achterop (dus resp. *...tráangas heeft gebruikt* en *...in gebrúik is genomen*) in absolute termen beter dan die met de omgekeerde volgorde. Een restrictie is echter wel dat het onderscheid in het geval van (4) niet significant is.

Ook hier weer doet zich, althans ten aanzien van (1) t/m (4), een opmerkelijke parallellie tussen gedrag en beoordeling voor: de volgorde hulpwerkwoord - deelwoord (= AB) werd bij (2) en (4) ook relatief vaker gebruikt. Bij (5) en (6) is die overeenkomst er niet (vgl. 4.3.1.3).

c. Het al dan niet voorkomen van een element achter de eindgroep

Dit keer zijn zes typevoorbeelden in de vergelijking betrokken waarvan de uitkomsten in tabel 4.16 staan.

(1) (A527) Ik blijf bij wat ik *heb gezegd/gezegd heb*.

- (2) (A503) Heeft hij alles opgeschreven wat ze *heeft verteld/verteld heeft* in de les?
 (3) (B510) Fred vroeg ons of dat al *was veranderd/veranderd was*.
 (4) (B502) Heeft ze hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk *is veroverd/veroverd is* door de Noormannen?
 (5) (B512) De fabriek bleek in de oorlog gifgas *te hebben gemaakt/gemaakt te hebben*.
 (6) (B505) Bleek de politie trágas *te hebben gebruikt/gebruikt te hebben* bij de actie?

Tabel 4.16: Tweeledige eindgroepen: beoordeling n.g.v. het al dan niet volgen van een clement op de eindgroep.

item	woordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A527	gezegd/heb	0,51	1,37			
				0,42	264	n.s.
(2) A503	verteld/heeft...	0,47	1,24			
(3) B510	veranderd/was	0,49	1,22			
				2,98	259	** (*)
(4) B502	veroverd/is...	0,21	1,26			
(5) B512	gemaakt/te hebben	0,03	1,44			
				1,24	258	n.s.
(6) B505	gebruikt/te hebben...	-0,09	1,40			

df = n-1

Slechts één van de drie vergelijkingen levert een (hoog) significant resultaat op. Het gemiddelde verschil tussen de varianten van B502 is beduidend kleiner dan dat tussen die van B510 (vgl. ook tabel 4.11). Uit tabel 4.12 blijkt weliswaar dat zowel bij B502 als bij B510 de 'groene' volgorde (dus resp. de varianten *...veroverd is* en *...veranderd was*) het beste uit de beoordelingstest komt, maar een vergelijking van de gemiddelde absolute scores (resp. 1,73 en 1,42) laat zien dat er helemaal geen sprake is van een betere score voor die volgorde bij een gerealiseerde laatste zinsplaats (item B502), integendeel. Net als bij de gedragstest is het resultaat dus tegengesteld aan de verwachtingen.

Wat de items met een geaccentueerd element vóór de eindgroep betreft (B512 en B505) zou er op basis van de scores in tabel 4.12 aanleiding kunnen zijn om te spreken van een tendens die tegen de verwachtingen ingaat (zoals bij het gedrag), maar de verschillen tussen de beide items blijken bij toetsing niet wezenlijk te zijn.

We kunnen concluderen dat hypothese 2.8.2.3 door de resultaten van dit onderdeel van het onderzoek niet bevestigd wordt: een element achter de eindgroep leidt noch tot een relatief frequenter gebruik van vooropplaatsing van het deelwoord, noch tot een relatief betere beoordeling van die volgorde.

d. Eén- of meerlettergrepige infinitief bij een modaal hulpwerkwoord

De rol van de omvang van het verbaal complement bij een modaal groepsvormend werkwoord is onderzocht aan de hand van deze twee items:

- (1) (B511) Ik zal zien wat ik *kan doen/doen kan*.
- (2) (A509) Ik ben benieuwd wie hij *kan overtuigen/overtuigen kan*.

Het gemiddelde verschil in beoordeling tussen *kan doen* en *doen kan* bedraagt 0,77 en de standaardafwijking 1,24. Bij *kan overtuigen/overtuigen kan* zijn de cijfers resp. 0,90 en 1,26. De verschijscores van de twee items wijken niet significant van elkaar af (t-waarde = 1,21; df = 525; p = .228), zodat de hypothese dat *doen kan* acceptabeler zou zijn dan *overtuigen kan* in haar algemeenheid niet bevestigd wordt.

Toch kan op basis van de desbetreffende gegevens uit de tabellen 4.11 en 4.18 (zie verderop) aannemelijk gemaakt worden dat de Nederlandse onderzoeksdeelnemers *doen kan* eerder accepteren dan *overtuigen kan* aangezien bij hen juist de scores van de varianten van item B511 aanzienlijk dichter bij elkaar liggen dan die van item A509 (vgl. 4.3.2.3). Ook bij de gedragstests is een soortgelijk verschil gebleken: de Nederlandse proefpersonen gebruikten relatief vaker *doen kan* dan *overtuigen kan*.

3. Bijzin of hoofdzin

Om het effect van het zinstype op de werkwoordvolgorde te meten zijn de volgende items paarsgewijze vergeleken (zin (7) kan zowel met (8) als met (8') vergeleken worden).

- (1) (A519) Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie traangas *heeft gebruikt/gebruikt heeft*.
- (2) (B512) De fabriek bleek in de oorlog gifgas *te hebben gemaakt/gemaakt te hebben*.
- (3) (B510) Fred vroeg ons of dat al *was veranderd/veranderd was*.
- (4) (B508) Zou de zaak al *zijn besproken/besproken zijn*?
- (5) (A518) We verwachten niet dat we daar wat *krijgen aangeboden/aangeboden krijgen*.
- (6) (B501) Kunnen we alle informatie *krijgen toegestuurd/toegestuurd krijgen*?
- (7) (A527) Ik blijf bij wat ik *heb gezegd/gezegd heb*.
- (8) (B516) Ze moet *hebben gelogen/gelogen hebben*.
- (8') (A505) Bleek Peter het *te hebben verklapt/verklapt te hebben*?

De resultaten van deze vijf vergelijkingen zijn vermeld in tabel 4.17.

Tabel 4.17: Tweeledige eindgroepen: beoordeling in bijzinnen en hoofdzinnen.

	item	werkwoordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1)	A519	gebruikt/heeft	0,27	1,07			
					2,86	524	** (*)
(2)	B512	gemaakt/te hebben	-0,04	1,44			
(3)	B510	veranderd/was	0,49	1,22			
					-6,15	260	***
(4)	B508	besproken/zijn	0,93	1,31			
(5)	A518	aangeboden/krijgen	1,05	1,44			
					-9,70	524	***
(6)	B501	toegestuurd/krijgen	2,27	1,44			
(7)	A527	gezegd/heb	0,51	1,38			
					-3,17	525	** (*)
(8)	B516	gelogen/hebben	0,93	1,60			
(7)	A527	gezegd/heb	0,51	1,38			
					0,35	265	n.s.
(8')	A505	verklapt/te hebben	0,48	1,43			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

Vier van de vijf uitgevoerde vergelijkingen geven een hoog tot hoogst significant verschil te zien. Drie keer (B508, B501 en B516) liggen de scores bij de hoofdzin verder uiteen. De 'groene' volgorde (= CB) wordt in die gevallen relatief beter gewaardeerd. Wat het eerste paar betreft zijn juist de scores ten aanzien van A519 (bijzin) extremer, maar hier krijgt de 'rode' volgorde (= AB) de beste beoordeling. De varianten van B512 krijgen nagenoeg dezelfde waardering. Ook dat wijst dus op een betere waardering van de volgorde met een deelwoord eerst in hoofdzinnen.

Deze resultaten liggen in de lijn van wat op basis van corpusgegevens van De Schutter en De Cubber verwacht kon worden. Bij de opdrachten ter toetsing van het gedrag was dat minder duidelijk het geval. Daar kwam de verwachting maar twee keer uit. Opmerkelijk is overigens dat ten aanzien van de items (7) en (8') noch bij het gedrag, noch bij de beoordeling een significant verschil aanwezig was, wat weer eens op een parallelie in de resultaten wijst.

4.3.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

Inspectie van de resultaten in tabel 4.11 wijst uit dat er in sommige gevallen een hoofdeffect van regio optreedt (zie de tweede kolom). Dat betekent dat er in die gevallen gemiddeld over de beide varianten een verschil is tussen de regio's, dat een of meer regio's negatievere of positievere oordelen geven, waardoor het gemiddelde beoordelingsniveau anders is. Dat lijkt hier het gevolg te zijn van extremere dan wel juist minder extreme oordelen. De significante verschillen doen zich voor in steekproef B. Voor de aard van de verschillen moeten we de gemiddelden uit tabel 4.18 bestuderen.

Tabel 4.18: Tweeledige eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		W.-Vl.		Antw./Br.		N.-Br.		Randstad	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A501	had te doen	(=AB)	3,06	1,17	2,75	1,15	2,83	1,19	2,77	1,13
	te doen had	(=BA)	1,39	0,79	1,43	0,76	1,39	0,57	1,37	0,73
A503	heeft verteld	(=AB)	2,39	1,08	2,04	0,98	1,91	0,91	1,81	0,96
	verteld heeft	(=BA)	1,31	0,55	1,54	0,65	1,58	0,87	1,70	0,74
A505	te hebben verklapt	(=BC)	2,31	1,07	2,08	0,98	2,04	0,89	2,33	1,17
	verklapt te hebben	(=CB)	1,77	0,95	1,68	0,92	1,77	1,01	1,62	0,91
A509	kan overtuigen	(=AB)	1,37	0,70	1,39	0,64	1,39	0,61	1,45	0,68
	overtuigen kan	(=BA)	2,39	1,00	2,54	1,25	2,12	1,08	2,06	1,01
A510	krijgt te besteden	(=AB)	3,16	1,19	3,33	1,07	2,79	1,11	2,52	1,18
	te besteden krijgt	(=BA)	1,37	0,64	1,43	0,58	1,52	0,82	1,60	0,86
A514	zijn afgesproken	(=BC)	2,70	1,14	2,41	1,12	2,12	0,84	1,87	0,84
	afgesproken zijn	(=CB)	1,35	0,63	1,52	0,79	1,52	0,77	1,54	0,79
A518	krijgen aangeboden	(=AB)	3,00	0,98	2,77	1,18	2,39	1,06	2,02	1,00
	aangeboden krijgen	(=BA)	1,27	0,57	1,52	0,61	1,56	0,84	1,64	0,91
A519	heeft gebruikt	(=AB)	1,64	0,83	1,56	0,74	1,37	0,64	1,56	0,71
	gebruikt heeft	(=BA)	1,75	0,86	1,87	0,89	1,72	0,89	1,87	1,02
A524	is genomen	(=AB)	1,87	0,91	1,62	0,70	1,64	0,75	1,66	0,75
	genomen is	(=BA)	1,77	0,97	1,85	0,87	1,64	0,83	1,70	0,92

A527	heb gezegd	(=AB)	2,16	1,01	2,27	1,19	2,06	1,09	1,93	0,97
	gezegd heb	(=BA)	1,37	0,76	1,54	0,74	1,39	0,73	1,64	0,97
<hr/>										
B501	krijgen toegestuurd	(=BC)	3,55	1,32	3,40	1,25	3,28	1,29	3,40	1,23
	toegestuurd krijgen	(=CB)	1,13	0,34	1,24	0,64	1,17	0,38	1,11	0,38
<hr/>										
B502	is veroverd	(=AB)	2,17	1,00	2,15	1,02	1,62	0,86	1,91	0,92
	veroverd is	(=BA)	1,75	0,95	1,77	0,90	1,68	0,84	1,71	0,84
<hr/>										
B503	is afgehandeld	(=AB)	2,15	1,02	1,95	1,02	1,64	0,77	1,66	0,67
	afgehandeld is	(=BA)	1,31	0,51	1,51	0,75	1,57	0,81	1,68	0,92
<hr/>										
B505	te hebben gebruikt	(=BC)	1,90	0,87	1,92	0,99	1,95	0,93	2,14	1,09
	gebruikt te hebben	(=CB)	2,07	1,02	2,23	1,18	1,78	1,09	2,21	1,09
<hr/>										
B508	zijn besproken	(=BC)	2,55	1,01	2,48	1,10	2,15	1,14	1,77	0,85
	besproken zijn	(=CB)	1,20	0,40	1,42	0,78	1,40	0,65	1,46	0,78
<hr/>										
B510	was veranderd	(=AB)	2,22	0,99	2,15	0,99	1,53	0,66	1,66	0,73
	veranderd was	(=BA)	1,26	0,44	1,53	0,86	1,42	0,72	1,62	0,80
<hr/>										
B511	kan doen	(=AB)	1,15	0,36	1,22	0,47	1,46	0,66	1,48	0,66
	doen kan	(=BA)	2,55	1,28	2,51	0,99	1,73	1,03	1,64	0,80
<hr/>										
B512	te hebben gemaakt	(=BC)	1,88	0,80	1,80	1,05	1,62	0,91	1,97	0,96
	gemaakt te hebben	(=CB)	1,73	1,00	1,95	0,99	1,95	1,14	1,77	0,87
<hr/>										
B516	hebben gelogen	(=BC)	2,82	1,09	2,66	1,29	1,68	0,79	1,91	0,82
	gelogen hebben	(=CB)	1,31	0,73	1,60	1,09	1,44	0,86	1,42	0,72
<hr/>										
B522	had in te halen	(=AB)	1,75	0,74	1,84	1,16	1,62	0,91	1,88	0,85
	in te halen had	(=BA)	1,62	0,86	2,24	1,04	1,68	0,84	1,80	0,99
<hr/>										
B525	kregen vergoed	(=AB)	3,62	1,11	3,33	1,24	2,93	1,43	2,82	1,19
	vergoed kregen	(=BA)	1,17	0,44	1,37	0,68	1,22	0,42	1,22	0,47

n = versie A: 48 per regio

versie B: 45 (42 bij B505) per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij item B511 (*Ik zal zien wat ik kan doen/doen kan.*) geldt dat de beide Vlaamse regio's extremer oordelen dan de Nederlandse, ook al krijgt de variant met *kan doen* (= AB) overal de hoogste waardering.

Bij B522 (*Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel had in te halen/in te halen had.*) maakt de regio Antwerpen/Brussel het grootste onderscheid tussen de voorgelegde varianten.

In de resterende drie gevallen gaan West-Vlaanderen en Antwerpen/Brussel weer min of meer samen: zowel bij B525 (*De secretaris deelde mee dat ze hun kosten vergoed kregen/kregen vergoed.*) als bij B510 (*Fred vroeg ons of dat al veranderd was/was veranderd.*) en B516 (*Ze moet gelogen hebben/hebben gelogen.*) oordelen de Vlamingen extremer dan de Nederlanders, zij het niet overal even uitgesproken. Het extreemste oordeel geven telkens de Westvlamingen. Voor de volledigheid vermelden we ook het net niet significante geval A514 ($p = .058$), dat eveneens aan het zojuist geschetste beeld beantwoordt: de Vlamingen, de Westvlamingen op kop, oordelen weer extremer ten aanzien van de varianten van het item *Er zou al wat afgesproken zijn/zijn afgesproken*. Alle tot dusver genoemde gevallen zijn uitdrukking van een algemenere tendens die zich ook bij de (niet-significante) gevallen A501, A509, A510, A518, B503 en B508 manifesteert in een extremer oordeel van de Vlamingen (bij A501 alleen de Westvlamingen) in vergelijking met de Nederlanders. Het ligt voor de hand dit te interpreteren als een uiting van een duidelijker voorkeur van de Vlamingen voor de 'groene' volgorde bij deelwoorden en infinitieven met *te*, en voor de 'rode' bij gewone infinitieven. Zekerheid daarover hebben we pas als we de verhouding tussen de varianten onderling en de regio nader bekeken hebben.

Interessanter dan de kolom 'regio' is daarom de kolom 'regio x zin' uit tabel 4.11, waarin aangegeven is in welke gevallen de beoordeling van de varianten significant verschilt van de ene regio tot de andere. Het gaat meestal om hoogst significante verschillen. De aard van die verschillen moet weer blijken uit tabel 4.18.

Het verschil in beoordeling van de varianten van B511 is opvallend. De Nederlandse informanten vinden de volgorde *kan doen* niet zo erg veel beter dan de alternatieve volgorde, maar de Vlamingen maken juist een groot onderscheid: *doen kan* houdt het midden tussen 2 en 3, *kan doen* scoort dichterbij 1. Bij A509 (*Ik ben benieuwd wie hij kan overtuigen/overtuigen kan.*) doen zich daarentegen geen wezenlijke verschillen tussen Noord en Zuid voor, ook al hebben de Vlaamse respondenten de neiging *overtuigen kan* minder goed te beoordelen. De beoordelingsresultaten van deze beide testitems vertonen een duidelijke parallelie met de resultaten op de gedragstests (zie 4.3.1.4): ook daar traden wel bij *kan/doen*, maar niet bij *kan/overtuigen* significante verschillen op.

Bij de combinaties met *hebben* + *te* + infinitief (A501 en B522) zijn, net als in de opdrachttests, geen significante verschillen geconstateerd, maar vermeldenswaard is wel dat zowel de Vlaamse als de Nederlandse Brabantse regio, in tegenstelling tot de twee overige regio's, in het laatste geval de variant *Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel had in te halen* iets beter vindt dan het alternatief.

De combinatie *krijgt* + *te besteden* (A510) levert een Noord-Zuid-verschil op. De variant *Dit is het bedrag dat u per week krijgt te besteden* scoort alleen in Vlaanderen hoger dan 3, dus op de negatieve helft van de schaal. De grootste tegenstelling in de beoordeling vormen Antwerpen/Brussel en de Randstad. Een vergelijkbaar verschil is bij het gedrag niet vastgesteld.

Van de drie gevallen waarin een vorm van *krijgen* met een deelwoord gecombineerd is, geeft alleen B501 (*Kunnen we alle informatie toegestuurd krijgen/krijgen toegestuurd?*) ongeveer hetzelfde beeld te zien in alle vier de regio's. Bij B525 (*De secretaris deelde mee dat ze hun kosten vergoed kregen/kregen vergoed.*) treedt een licht significant verschil op: de Vlaamse respondenten beoordelen de variant met *kregen vergoed* slechter dan de Nederlandse. Het meest uitgesproken is dat bij de Westvlamingen. Het duidelijkste verschil doet zich voor bij A518, het enige geval dat ook bij de gedragstest een significant regionaal verschil opleverde. De respondenten uit West-Vlaanderen hebben hier de extreemste scores, die uit de Randstad de minst extreme. De Westvlamingen gebruiken dus niet alleen het meest van allemaal de volgorde *aangeboden krijgen*, ze hebben er ook de sterkste voorkeur voor.

Significant zijn verder de verschillen die zich voordoen ten aanzien van A503, A514, B503, B508, B510 en B516. In al die gevallen gaat het om een tegenstelling Noord-Zuid, in die zin dat de 'groene' volgorde (= BA of CB) in Vlaanderen het beste gemiddelde haalt en/of de omgekeerde volgorde het slechtste. Dat is zowel in absolute als in relatieve zin - zie wat hierboven over de extremiteit van de oordelen geconstateerd is - het geval. Bij A503 (*Heeft hij alles opgeschreven wat ze verteld heeft/heeft verteld in de les?*) wijkt alleen West-Vlaanderen duidelijk van de algemene gemiddelden af, in de overige gevallen vormen de beide Vlaamse regio's meer samen een oppositie met de Nederlandse, ook al komt dat steeds het sterkste naar voren in West-Vlaanderen. De hier geconstateerde tendens is niet door te trekken tot alle resterende (niet-significante) gevallen. Opmerkelijk is wel dat West-Vlaanderen de enige regio is waar bij A524 de variant *Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer in gebruik genomen is* beter scoort dan de andere. Dit stemt overeen met het gedrag ten aanzien van A404.

Concluderend kunnen we stellen dat de Vlaamse proefpersonen (vooral de Westvlamingen) een sterke voorkeur hebben voor vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord (dus voor de 'groene' volgorde) bij groepen met een deelwoord of *te* + infinitief als complement. Wat West-Vlaanderen betreft levert dat een verregaande parallellie op tussen de resultaten van de gedragstests en die van de beoordelingstest. Een verschil is daarentegen dat er bij de beoordeling onzes inziens reden is om van een tegenstelling tussen Nederland en Vlaanderen als geheel te spreken, terwijl er bij het gedrag geen, of in ieder geval veel minder uitgesproken, van een onderscheid tussen de beide delen van het taalgebied sprake was.

4.3.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

Blijkens de eerste kolom van tabel 4.11 doet zich drie keer op 5%-niveau een significant hoofdeffect van groep voor, en wel telkens bij een combinatie van een vorm van *hebben* of *zijn* en een deelwoord. De bijbehorende gemiddelden en standaardafwijkingen staan in tabel 4.19.

Tabel 4.19: Tweeledige eindgroepen: beoordeling.

**Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep
(selectie t.b.v. de MANOVA).**

item	variant (code)		scholieren		niet-prof.		prof.	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A501	had te doen	(=AB)	2,87	1,13	3,01	1,16	2,67	1,18
	te doen had	(=BA)	1,53	0,81	1,35	0,54	1,31	0,75
A503	heeft verteld	(=AB)	2,18	1,08	2,07	0,87	1,85	1,03
	verteld heeft	(=BA)	1,50	0,69	1,56	0,66	1,54	0,81
A505	te hebben verklaapt	(=BC)	2,23	1,03	2,28	1,03	2,06	1,05
	verklaapt te hebben	(=CB)	1,79	0,87	2,68	0,90	1,65	1,05
A509	kan overtuigen	(=AB)	1,53	0,68	1,45	0,71	1,23	0,52
	overtuigen kan	(=BA)	2,07	0,99	2,28	1,00	2,48	1,27
A510	krijgt te besteden	(=AB)	3,07	1,22	2,85	0,95	2,92	1,32
	te besteden krijgt	(=BA)	1,60	0,72	1,40	0,58	1,43	0,87
A514	zijn afgesproken	(=BC)	2,25	1,11	2,48	0,99	2,10	0,99
	afgesproken zijn	(=CB)	1,64	0,76	1,43	0,61	1,37	0,84
A518	krijgen aangeboden	(=AB)	2,60	1,10	2,73	1,04	2,29	1,17
	aangeboden krijgen	(=BA)	1,53	0,59	1,50	0,73	1,46	0,92
A519	heeft gebruikt	(=AB)	1,65	0,87	1,65	0,69	1,29	0,55
	gebruikt heeft	(=BA)	1,79	0,94	1,90	0,88	1,71	0,91
A524	is genomen	(=AB)	1,89	0,83	1,71	0,74	1,50	0,73
	genomen is	(=BA)	1,70	0,88	1,89	0,87	1,64	0,93
A527	heb gezegd	(=AB)	2,26	1,21	2,17	1,00	1,89	0,97
	gezegd heb	(=BA)	1,48	0,75	1,53	0,85	1,45	0,83
B501	krijgen toegestuurd	(=BC)	3,13	1,14	3,65	1,28	3,45	1,33
	toegestuurd krijgen	(=CB)	1,20	0,48	1,08	0,42	1,21	0,45
B502	is veroverd	(=AB)	1,86	0,83	2,05	0,98	1,98	1,09
	veroverd is	(=BA)	1,76	0,72	1,60	0,92	1,83	0,97

B503	is afgehandeld	(=AB)	2,10	0,87	1,81	0,98	1,65	0,79
	afgehandeld is	(=BA)	1,45	0,69	1,48	0,70	1,63	0,90
B505	te hebben gebruikt	(=BC)	2,07	1,00	2,12	1,11	1,75	0,74
	gebruikt te hebben	(=CB)	2,16	0,98	2,17	1,33	1,89	0,94
B508	zijn besproken	(=BC)	2,36	1,07	2,15	1,00	2,21	1,13
	besproken zijn	(=CB)	1,40	0,66	1,25	0,57	1,46	0,76
B510	was veranderd	(=AB)	2,01	0,93	1,81	0,87	1,85	0,91
	veranderd was	(=BA)	1,43	0,74	1,43	0,72	1,51	0,74
B511	kan doen	(=AB)	1,33	0,60	1,28	0,52	1,38	0,58
	doen kan	(=BA)	2,25	1,06	2,05	1,19	2,03	1,08
B512	te hebben gemaakt	(=BC)	1,81	0,89	1,61	0,71	2,03	1,13
	gemaakt te hebben	(=CB)	1,95	1,06	1,95	1,11	1,66	0,81
B516	hebben gelogen	(=BC)	2,35	1,07	2,33	1,16	2,13	1,14
	gelogen hebben	(=CB)	1,48	0,89	1,35	0,88	1,50	0,83
B522	had in te halen	(=AB)	1,98	0,96	1,61	0,84	1,73	0,95
	in te halen had	(=BA)	1,90	0,93	1,73	0,93	1,88	1,02
B525	kregen vergoed	(=AB)	3,01	1,18	3,16	1,41	3,35	1,23
	vergoed kregen	(=BA)	1,26	0,51	1,20	0,54	1,28	0,49

n = versie A: 64 per groep

versie B: 60 (56 bij B505) per groep

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij A519, A524 en B505 oordelen de professionelen gemiddeld over de beide varianten positiever. Bij A524 (*Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer in gebruik genomen is/is genomen.*) valt op te merken dat het oordeel van de scholieren tegengesteld is aan dat van de twee andere groepen. Zij vinden als enigen de volgorde *genomen is* (= BA) gemiddeld beter dan het omgekeerde, al leidt dat niet tot een significant interactie-effect van groep x zin (zie kolom 5 van tabel 4.11).

In slechts vier gevallen is het verschil in oordeel tussen de varianten van het aangeboden item significant anders naargelang van de groep. Bij A509 (*Ik ben benieuwd wie hij kan overtuigen/overtuigen kan.*) maken de scholieren een duidelijk kleiner onderscheid tussen beide varianten dan de professionelen. De niet-professionele volwassenen zitten tussen die twee groepen in. In steekproef B treden nog drie matig significante verschillen op. Bij B501 (*Kunnen we alle informatie toegestuurd krijgen/krijgen toege-*

stuurd?) is er vooral een verschil in extremiteit in de oordelen tussen niet-professionelen (meest) en scholieren (minst). Bij B503 (*Weet je of dat al afgehandeld is/is afgehandeld?*) maken de professionelen als overkoepelende groep geen verschil tussen de aangeboden varianten (het gemiddelde bedraagt 1,63 tegenover 1,65), de andere groepen wel, in de sterkste mate de scholieren. Bij B512 (*De fabriek bleek in de oorlog gifgas gemaakt te hebben/te hebben gemaakt.*) is het oordeel van de professionelen tegengesteld aan dat van de twee andere groepen. Ze vinden de volgorde *gemaakt te hebben* (= CB) beter dan de omgekeerde (zie echter 4.3.2.5).

Er lijken geen overeenkomsten tussen gedrag en beoordeling te zijn. Deze conclusie kan echter pas definitief getrokken worden als we de professionelen verder naar beroepsgroep opgesplitst hebben.

4.3.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep

Er is een afzonderlijke variantie-analyse uitgevoerd van de gegevens van de leraren en de journalisten. Een overzicht van de resultaten daarvan staat in tabel 4.20.

Eerst moeten we even stilstaan bij enkele globale verschillen tussen de kolom 'zin' van tabel 4.20 en de overeenkomstige kolom in tabel 4.11. De professionele taalgebruikers maken weliswaar ook doorgaans een duidelijk onderscheid tussen de varianten die voorgelegd werden, maar bij enkele items, namelijk A503, A505, A519 en A527, is het significantieniveau lager. Het grootste verschil doet zich voor bij B503 (*Weet je of dat al afgehandeld is/is afgehandeld?*), waar de professionelen, in tegenstelling tot de algemene resultaten, globaal genomen geen significant onderscheid maken tussen de twee mogelijke volgordes.

Een verschil met tabel 4.11 is ook dat er maar één significant hoofdeffect van regio optreedt, zij het bij een item waar dat aanvankelijk niet het geval was (A510). De professionelen uit de beide Vlaamse regio's hebben extremere oordelen over de varianten van het item *Dit is het bedrag dat u per week te besteden krijgt/krijgt te besteden* (resp. gemiddeld 1,12 en 3,65) dan de Nederlandse professionelen (resp. gemiddeld 1,57 en 2,42). Zie wat dat betreft ook deelparagraaf 4.3.2.3. Tot slot blijkt er minder vaak een effect van regio op het onderscheid tussen beide varianten op te treden of is dat interactie-effect minder significant (zie kolom 'regio x zin'). Dat zou erop kunnen wijzen dat de professionelen minder naar herkomst, maar meer als beroepsgroep reageren, al is het resultaat van A510 als een tegenindicatie te interpreteren. Voorzover het interactie-effect aanwezig is, is het van dezelfde aard als beschreven in 4.3.2.3.

De geconstateerde verschillen zijn vermoedelijk een gevolg van het feit dat het om een andere (beperkttere) steekproef uit dezelfde groep respondenten gaat. In de oorspronkelijke variantie-analyse ging het om een selectie van resp. 192 (steekproef A) en 180 (steekproef B) respondenten, in deze variantie-analyse betreft het een selectie van telkens 80 respondenten.

Tabel 4.20: Tweeledige eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en vier regio's.

item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten					
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A501	te doen/had	11,97	***	0,29	n.s.	0,34	n.s.	82,26	***	0,32	n.s.	0,99	n.s.
A503	verteld/heeft	13,28	***	1,25	n.s.	0,60	n.s.	6,35	*(*)	0,81	n.s.	0,80	n.s.
A505	verklapt/te hebben	2,32	n.s.	0,80	n.s.	0,80	n.s.	6,55	*(*)	3,90	(*)	0,23	n.s.
A509	overtuigen/kan	8,94	**(*)	1,37	n.s.	0,67	n.s.	71,06	***	0,54	n.s.	0,74	n.s.
A510	te besteden/krijgt	9,79	**(*)	3,10	*	0,56	n.s.	114,78	***	0,01	n.s.	9,50	***
A514	afgesproken/zijn	9,29	**(*)	2,53	n.s.	0,33	n.s.	24,77	***	0,40	n.s.	2,32	n.s.
A518	aangeboden/krijgen	4,16	*	1,95	n.s.	1,98	n.s.	41,05	***	0,02	n.s.	3,29	*
A519	gebruikt/heeft	10,05	**(*)	1,15	n.s.	0,47	n.s.	10,50	**(*)	3,24	n.s.	0,74	n.s.
A524	genomen/is	20,96	***	0,79	n.s.	0,38	n.s.	2,66	n.s.	2,66	n.s.	1,88	n.s.
A527	gezegd/heb	4,85	*	2,04	n.s.	0,12	n.s.	8,22	**	2,96	n.s.	2,69	(*)

B501	toegestuurd/krijgen	0,37 n.s.	0,27 n.s.	0,56 n.s.	199,67 ***	2,85 n.s.	1,20 n.s.	1,03 n.s.
B502	veroverd/is	0,19 n.s.	2,52 n.s.	0,06 n.s.	5,87 *(*)	11,26 ***	1,31 n.s.	0,49 n.s.
B503	afgehandeld/is	3,76 (*)	0,14 n.s.	1,07 n.s.	2,88 n.s.	8,82 **(*)	2,97 *	0,33 n.s.
B505	gebruikt/te hebben	1,58 n.s.	0,64 n.s.	0,61 n.s.	0,59 n.s.	2,37 n.s.	0,37 n.s.	1,75 n.s.
B508	besproken/zijn	0,48 n.s.	0,45 n.s.	2,07 n.s.	32,06 ***	10,01 **(*)	0,98 n.s.	0,93 n.s.
B510	veranderd/was	1,66 n.s.	1,21 n.s.	1,18 n.s.	13,01 ***	4,09 *	1,70 n.s.	0,17 n.s.
B511	doen/kan	1,37 n.s.	1,01 n.s.	2,08 n.s.	41,75 ***	1,92 n.s.	6,11 ***	3,62 *(*)
B512	gemaakt/te hebben	5,72 *(*)	0,72 n.s.	0,16 n.s.	1,35 n.s.	3,76 (*)	0,29 n.s.	0,49 n.s.
B516	gelogen/hebben	0,87 n.s.	2,65 (*)	0,24 n.s.	17,84 ***	9,10 **(*)	4,29 **	0,96 n.s.
B522	in te halen/had	2,71 n.s.	0,52 n.s.	4,04 **	0,02 n.s.	0,35 n.s.	0,30 n.s.	0,54 n.s.
B525	vergoed/kregen	0,06 n.s.	1,90 n.s.	2,18 n.s.	205,47 ***	2,08 n.s.	2,06 n.s.	2,79 *

n = 80 per versie

df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 1; beroep x zin: 1; regio x zin: 3; beroep x regio x zin: 3

Uit tabel 4.20 blijkt dat in steekproef A vrijwel altijd een significant hoofdeffect van beroep aanwezig is, terwijl er in steekproef B slechts van één significant (B512) en één bijna significant geval (B503) sprake is. Deze tegenstelling tussen de twee steekproeven is vermoedelijk aan steekproeffluctuatie te wijten. Een vergelijking van beide steekproeven is op dit punt dan ook problematisch.

De gemiddelden en standaardafwijkingen voor de leraren en de journalisten zijn vermeld in tabel 4.21.

Tabel 4.21: Tweeledige eindgroepen: beoordeling professionelen.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		leraren		journal.	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A501	had te doen	(=AB)	2,40	1,08	2,95	1,19
	te doen had	(=BA)	1,07	0,26	1,45	0,74
A503	heeft verteld	(=AB)	1,67	1,04	2,05	0,98
	verteld heeft	(=BA)	1,20	0,40	1,82	0,87
A505	te hebben verklapt	(=BC)	2,07	1,11	1,95	0,90
	verklapt te hebben	(=CB)	1,30	0,82	1,85	1,00
A509	kan overtuigen	(=AB)	1,07	0,26	1,40	0,63
	overtuigen kan	(=BA)	2,12	1,13	2,65	1,16
A510	krijgt te besteden	(=AB)	2,82	1,19	3,25	1,39
	te besteden krijgt	(=BA)	1,15	0,53	1,55	0,74
A514	zijn afgesproken	(=BC)	1,90	0,90	2,22	1,07
	afgesproken zijn	(=CB)	1,12	0,51	1,62	0,97
A518	krijgen aangeboden	(=AB)	2,37	1,17	2,67	1,26
	aangeboden krijgen	(=BA)	1,30	0,79	1,55	0,78
A519	heeft gebruikt	(=AB)	1,25	0,70	1,50	0,75
	gebruikt heeft	(=BA)	1,40	0,77	2,02	0,83
A524	is genomen	(=AB)	1,32	0,65	1,60	0,81
	genomen is	(=BA)	1,32	0,57	2,02	0,92

A527	heb gezegd	(=AB)	1,77	0,92	1,82	1,01
	gezegd heb	(=BA)	1,17	0,44	1,67	0,79

B501	krijgen toegestuurd	(=BC)	3,65	1,38	3,27	1,39
	toegestuurd krijgen	(=CB)	1,07	0,35	1,25	0,43
B502	is veroverd	(=AB)	2,25	1,10	1,87	1,09
	veroverd is	(=BA)	1,47	0,67	2,00	0,96
B503	is afgehandeld	(=AB)	1,75	0,80	1,62	0,77
	afgehandeld is	(=BA)	1,20	0,56	1,77	0,80
B505	te hebben gebruikt	(=BC)	1,77	1,00	1,77	0,73
	gebruikt te hebben	(=CB)	1,67	0,94	2,07	0,94
B508	zijn besproken	(=BC)	2,42	1,19	2,05	1,13
	besproken zijn	(=CB)	1,10	0,30	1,67	0,82
B510	was veranderd	(=AB)	1,97	1,07	1,85	1,00
	veranderd was	(=BA)	1,17	0,38	1,62	0,77
B511	kan doen	(=AB)	1,30	0,60	1,30	0,46
	doen kan	(=BA)	1,85	1,05	2,15	0,94
B512	te hebben gemaakt	(=BC)	1,87	1,06	1,87	1,04
	gemaakt te hebben	(=CB)	1,37	0,58	2,00	0,84
B516	hebben gelogen	(=BC)	2,32	1,24	1,95	1,19
	gelogen hebben	(=CB)	1,12	0,40	1,75	0,89
B522	had in te halen	(=AB)	1,62	1,00	1,97	1,07
	in te halen had	(=BA)	1,75	1,00	1,90	1,00
B525	kregen vergoed	(=AB)	3,42	1,39	3,25	1,27
	vergoed kregen	(=BA)	1,10	0,30	1,35	0,53

n = 40 per beroepsgroep per versie

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Het significante hoofdeffect van beroep in steekproef A komt er in alle gevallen op neer dat de oordelen van de twee beroepsgroepen weliswaar parallel lopen, maar dat de leraren beide varianten gemiddeld positiever beoordelen dan de journalisten. Bij B512 (*De fabriek bleek in de oorlog gifgas gemaakt te hebben/te hebben gemaakt.*) is het gemiddelde oordeel van de leraren eveneens positiever, maar het oordeel over de varianten is

tegengesteld aan dat van de journalisten. Die tegenstelling is ook bij B503 (*Weet je of dat al afgehandeld is/is afgehandeld?*) aanwezig en leidt in dat geval tot een hoogsignificante interactie-effect (zie kolom 'beroep x zin' in tabel 4.20). Zowel bij B512 als bij B503 vinden de leraren de 'groene' volgorde (= BA of CB) de beste en de journalisten de 'rode' (= AB of BC). Hetzelfde verschil in oordeel doet zich voor ten aanzien van B502 en B505 (hier echter niet significant). Bij de overige combinaties van *hebben* of *zijn* met een voltooid deelwoord (B508, B510 en B516) heeft de significantie van het effect niet te maken met het tegengesteld zijn van de oordelen maar met het verder uit elkaar liggen van de oordelen van de leraren. Ook hierin komt de grotere voorkeur van deze laatsten voor de 'groene' volgorde tot uitdrukking. Dezelfde tendens is merkbaar in steekproef A ten aanzien van de items A503, A505 (niet niet significant), A514 en A527, maar niet ten aanzien van A519 en A524. Van de gevallen met *krijgen* + deelwoord doen B501 en B525 mee met de tendens, maar A518 niet.

Het resultaat van de beoordelingstest is duidelijk. Overeenkomstig hypothese 2.8.6.1 hebben de journalisten een grotere voorkeur dan de leraren (en de andere taalgebruikers) voor de 'rode' volgorde. Soms prefereren ze in tegenstelling tot de andere groepen zelfs in absolute zin achteropplaatsing van het deelwoord boven vooropplaatsing. Dit resultaat vindt een parallel in het feit dat de neiging van journalisten om de 'rode' volgorde zelf te gebruiken ook het grootst was.

4.3.2.6 Overige interacties

Een paar interacties die uit de tabellen 4.11 en 4.20 naar voren komen, zijn tot dusver nog niet besproken.

Er zijn geen interactie-effecten van groep x regio geconstateerd, maar in steekproef B doet zich één hoogsignificante interactie van beroep en regio voor (zie tabel 4.20, 3e kolom). Bij B522 (*Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel in te halen had/ had in te halen.*) is het voornaamste verschil dat de leraren uit Antwerpen/Brussel gemiddeld over de beide varianten het positiefste oordeel hebben (rond 1,5) en de Westvlamingen het minst positieve (gemiddeld tegen 2 aan), en dat dat bij de journalisten precies omgekeerd is (Antwerpen/Brussel 2,5 tegenover West-Vlaanderen rond 1,5).

In de variantie-analyse met drie groepen blijken in steekproef A drie significante drieweginteracties op te treden, en in de variantie-analyse met twee beroepen in steekproef B twee. Het is zeer de vraag of aan dergelijke, sporadisch optredende, interactie-effecten veel waarde gehecht moet worden. Een uitzondering vormt hier item A510 in de eerste analyse, wegens het hoge significantieniveau (zie tabel 4.11; $p = .000$). Het al eerder (zie 4.3.2.3) vermelde verschil in beoordeling van de varianten naargelang van de regio blijkt vooral door de professionele taalgebruikers veroorzaakt te worden. De Vlaamse professionals zijn heel duidelijk in hun oordeel. Ze vinden de variant met de volgorde BA (*Dit is het bedrag dat u per week te besteden krijgt.*) aanzienlijk beter dan de andere variant (zie hierover 4.3.2.5). Het verschil tussen beide is bij de Nederlandse professionals minder uitgesproken, die uit de Randstad vinden beide varianten zelfs nagenoeg even goed.

4.4 DRIELEDIGE WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

4.4.1 *Gedrag*

4.4.1.1. *Gedrag: algemene resultaten*

We beginnen met per combinatietype de uitkomsten van de opdrachttests of zinsformatietaken te bespreken, waarbij we voorlopig voorbijgaan aan het feit dat soms verschillende varianten van de testitems aangeboden werden en geen rekening houden met de overige linguïstische onderscheidingen en met de sociale onderzoekscategorieën. De resultaten van de beide steekproeven (A en B) zijn per saldo zoals vermeld in de eerste kolom van tabel 4.22.

Bij de testitems zijn er twee types driedelige eindgroepen te onderscheiden met een deelwoord als hoofdwerkwoord.

Het voornaamste type is de combinatie 'modaal hulpwerkwoord + *hebben/zijn/worden* + deelwoord'. Hiervan waren vijf gevallen opgenomen (A112, A208, A407, B208 en B302). Aangezien de relatieve positie van de beide hulpwerkwoorden in alle vijf deze gevallen gelijk blijft (AB of BC), hoeft alleen de plaatsing van het zelfstandig werkwoord, dus het deelwoord, onze aandacht te krijgen. Behalve bij item B302 wordt het deelwoord meestal vooropgeplaatst (= CAB of DBC). De verschillen per item zijn echter groot. Bij B208 komt de variant *Ik vroeg mij af of hem dat verteld zou zijn* in 82,1% van de gevallen als resultaat uit de (puzzel)opdracht, bij A407 levert het onderschikkend maken in slechts 46,8% van de gevallen de variant *De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een opstel geschreven moesten hebben* op. In het al even genoemde geval B302 komt het vaakst de oplopende reeks ABC voor: 44,4% voor *We twijfelen er (niet) aan of/dat Johan dat (niet) zou hebben gewild*. De twee andere volgorde komen precies even vaak voor. Bij de resterende testitems neemt de volgorde met tussenplaatsing van het deelwoord (= ACB of BDC) slechts één keer (A112) afgetekend de tweede plaats in. Voor het overige is het verschil met achteropplaatsing niet zo erg groot. De enige constante bij de vijf items is dat tussenplaatsing geen enkele keer een meerderheid haalt.

Item A405 is een vertegenwoordiger van hetzelfde type, waarbij het primaire hulpwerkwoord echter de vorm van een infinitief met *te* heeft. Vooropplaatsing van het deelwoord (*Ze was verbaasd dat niemand haar geloofd bleek te hebben*.) komt het meeste voor (58,6%). Achterop- en tussenplaatsing zijn aan elkaar gewaagd, zij het dat de laatste volgorde minder voorkomt. Aan het ene geval van de volgorde BCA hoeft geen waarde gehecht te worden.

We constateren dat vooropplaatsing van het deelwoord globaal genomen het vaakst voorkomt. Aangezien er met betrekking tot dit type driedelige eindgroepen specifieke verwachtingen zijn die met de regio samenhangen, kan dit algemene resultaat pas na bestudering van de regionale variatie (zie 4.4.1.4) op zijn waarde beoordeeld worden.

Tabel 4.22: Driedelige eindgroepen: gedrag.
Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	versie A1/B1 n (%)	versie A2/B2 n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A105	ziet te weten te komen (= ACB)		54 (23,2)	22 (19,6)	32 (26,4)			
	te weten ziet te komen (= CAB)		36 (15,5)	17 (15,2)	19 (15,7)			
	te weten te komen ziet (= CBA)		143 (61,4)	73 (65,2)	70 (57,9)	1,68	1,82	n.s.
	>		33					
A108	zijn opgesloten geweest (= BDC)		37 (14,5)	36 (29,0)	1 (0,8)			
	opgesloten zijn geweest (= DBC)		159 (62,1)	51 (41,1)	108 (81,8)			
	opgesloten geweest zijn (= DCB)		60 (23,4)	37 (29,8)	23 (17,4)	56,61	55,35	***
	>		10					
A112	moeten hebben gelezen (= BCD)		10 (3,8)	6 (4,7)	4 (3,0)			
	moeten gelezen hebben (= BDC)		73 (27,7)	55 (42,6)	18 (13,3)			
	gelezen moeten hebben (= DBC)		181 (68,6)	68 (52,7)	113 (83,7)	30,22	30,15	***
	>		2					
A207	had gelegd te drogen (= ABC)		4 (1,5)	3 (2,3)	1 (0,7)			
	had te drogen gelegd (= ACB)		24 (9,1)	8 (6,2)	16 (11,9)			
	te drogen had gelegd (= CAB)		213 (80,7)	107 (82,9)	106 (78,5)			
	te drogen gelegd had (= CBA)		23 (8,7)	11 (8,5)	12 (8,9)	3,58	3,55	n.s.
	>		2					
A208	zou zijn doorgebeld (= ABC)		64 (24,9)	44 (35,2)	20 (15,2)			
	zou doorgebeld zijn (= ACB)		47 (18,3)	21 (16,8)	26 (19,7)			
	doorgebeld zou zijn (= CAB)		146 (56,8)	60 (48,0)	86 (65,2)	13,98	15,15	***
	>		9					
A211	willen hebben te maken (= BCD)		1 (0,4)	0 (0,0)	1 (0,7)			
	willen te maken hebben (= BDC)		17 (6,4)	11 (8,5)	6 (4,5)			
	te maken willen hebben (= DBC)		246 (93,2)	119 (91,5)	127 (94,8)	2,67	2,76	n.s.
	>		2					

A310	zou hebben te maken	(= ABC)	63 (24,0)	0 (0,0)	63 (47,0)			
	zou te maken hebben	(= ACB)	60 (22,9)	49 (38,3)	11 (8,2)			
	te maken zou hebben	(= CAB)	139 (53,1)	79 (61,7)	60 (44,8)	89,57	90,13	***
	>		4					
A405	bleek te hebben geloofd	(= ABC)	55 (23,7)	43 (41,0)	12 (9,4)			
	bleek geloofd te hebben	(= ACB)	40 (17,2)	15 (14,3)	25 (19,7)			
	te hebben geloofd bleek	(= BCA)	1 (0,4)	1 (1,0)	0 (0,0)			
	geloofd bleek te hebben	(= CAB)	136 (58,6)	46 (43,8)	90 (70,9)	33,42	34,54	***
	>		34					
A407	moesten hebben geschreven	(= ABC)	64 (25,4)	11 (8,9)	53 (41,4)			
	moesten geschreven hebben	(= ACB)	70 (27,8)	43 (34,7)	27 (21,1)			
	geschreven moesten hebben	(= CAB)	118 (46,8)	70 (56,5)	48 (37,5)	35,26	36,43	***
	>		14					
<hr/>								
B110	zijn geweest vastgebonden	(= BCD)	1 (0,4)	0 (0,0)	1 (0,8)			
	zijn vastgebonden geweest	(= BDC)	22 (8,7)	20 (16,3)	2 (1,5)			
	vastgebonden zijn geweest	(= DBC)	129 (50,8)	79 (64,2)	50 (38,2)			
	vastgebonden geweest zijn	(= DCB)	102 (40,2)	24 (19,5)	78 (59,5)	50,63	49,00	***
	>		7					
B207	zijn verdoofd geweest	(= BDC)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	verdoofd zijn geweest	(= DBC)	123 (50,2)	66 (54,5)	57 (46,0)			
	verdoofd geweest zijn	(= DCB)	122 (49,8)	55 (45,5)	67 (54,0)	1,80	1,69	n.s.
	>		16					
B208	zou zijn verteld	(= ABC)	16 (6,7)	6 (5,1)	10 (8,2)			
	zou verteld zijn	(= ACB)	27 (11,3)	12 (10,2)	15 (12,3)			
	verteld zou zijn	(= CAB)	197 (82,1)	100 (84,7)	97 (79,5)	1,31	1,37	n.s.
	>		21					
B302	zou hebben gewild	(= ABC)	112 (44,4)	9 (7,3)	103 (80,5)			
	zou gewild hebben	(= ACB)	70 (27,8)	61 (49,2)	9 (7,0)			
	gewild zou hebben	(= CAB)	70 (27,8)	54 (43,5)	16 (12,5)	138,12	138,83	***
	>		9					

B406	was geboeid geweest	(= ACB)	6 (2,3)	3 (2,4)	3 (2,3)			
	geboeid was geweest	(= CAB)	195 (75,6)	103 (81,1)	92 (70,2)			
	geboeid geweest was	(= CBA)	57 (22,1)	21 (16,5)	36 (27,5)	4,50	4,41	n.s.
	>		3					
B408	had zien gebeuren	(= ABC)	259 (99,2)	127 (99,2)	132 (99,2)			
	zien gebeuren had	(= BCA)	2 (0,8)	1 (0,8)	1 (0,8)	0,00	0,00	n.s.
	>		0					
B411	zullen hebben te maken	(= ABC)	5 (2,0)	5 (4,0)	0 (0,0)			
	zullen te maken hebben	(= ACB)	63 (25,4)	29 (23,4)	34 (27,4)			
	te maken zullen hebben	(= CAB)	180 (72,6)	90 (72,6)	90 (72,6)	5,39	4,90	n.s.
	>		13					

n = versie A: 266 (A1: 130 / A2: 136)

versie B: 261 (B1: 128 / B2: 133)

df = 2 (3 bij A207, A405 en B110; 1 bij B207 en B408)

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Het tweede type, met twee deelwoorden, was vertegenwoordigd door de items A108, B110, B207 en B406. Bij het uitvoeren van de opdrachten gebruiken de meeste deelnemers de volgorde waarbij het hulpwerkwoord dat de vorm van een pv of een infinitief heeft, in het midden staat, het deelwoord dat hoofdwerkwoord is daarvóór en het andere erachter (= resp. CAB en DBC). De percentages lopen echter uiteen van 75,6% bij B406 (variant *De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd geboeid was geweest.*) tot 50,2% bij B207 (variant *Door de ontloffing moeten ze korte tijd verdoofd zijn geweest.*)^[3] In het laatste geval gaat het om een absolute meerderheid van slechts één respondent. Alle overige deelnemers gebruiken de volgorde ...*verdoofd geweest zijn* (deelwoord (hoofdwerkwoord) - deelwoord - infinitief). De volgorde DCB (of CBA) neemt qua aantal ook bij de andere drie items de tweede plaats in. Van enige concurrentie van de volgorde met allebei de deelwoorden achter de pv of de infinitief is eigenlijk alleen bij A108 sprake, waar de variant *Zouden ze lang zijn opgesloten geweest in die kelder?* (= BDC) goed is voor 14,5% van de gevallen. Bij B110 is het percentage voor die volgorde al een stuk lager. Het ene geval met een vierde volgordevariant bij B110 (namelijk BCD) moet wellicht als een vergissing beschouwd worden.

Het algemene resultaat bij dit type sluit aan bij de resultaten van corpusonderzoek (De Schutter 1964 en De Cubber 1986), waar 'uiteenplaatsing' van de deelwoorden eveneens in de meerderheid was (zie 2.3.2.5).

Er moeten drie types besproken worden waarbij het zelfstandig werkwoord de vorm van een infinitief met *te* heeft.

De eerste drie te bespreken items betreffen combinaties van een modaal hulpwerkwoord, een ander hulpwerkwoord en een zgn. 'lange' infinitief als zelfstandig werkwoord. Het type is enigszins vergelijkbaar met het eerste type met een deelwoord als zelfstandig werkwoord. Ook hier zijn er specifieke verwachtingen met betrekking tot regionale variatie (zie 4.4.1.4).

Zowel bij A211 als bij A310 en B411 tekent zich een meerderheid voor vooropplaatsing van *te* + infinitief af (= CAB of DBC), maar de onderlinge verschillen zijn weer aanzienlijk. Die verschillen zijn ongetwijfeld voor een (groot) deel aan de wijze van aanbieding te wijten. Bij A211 moest er een zin gevormd worden uit losse onderdelen en was de keuze dus volledig vrij. Verreweg de meeste respondenten (93,2%) maakten er de variant *Hij zal (met haar) wel niets meer (met haar) te maken willen hebben* van. Bij A310 echter, waar de opdracht luidde ontkennend maken en waarbij de variant met de volgorde CAB als enige niet aangeboden werd, haalt die volgorde nog maar 53,1%. Een tussenpositie neemt B411 in. Hier was de opdracht onderschikkend maken en moest dus van een tweeledige groep een drieledige gemaakt worden. Voorzover hier al sprake kan zijn van sturing in een bepaalde richting (zie hierna), is het opmerkelijk dat toch 72,6% van de respondenten kiest voor de variant met de volgorde CAB: *De regering verwacht dat we de komende jaren te maken zullen hebben met verdere bezuinigingen*. Het verschil in aanbestedingswijze als (gedeeltelijke) verklaring voor verschil-

[3] We abstraheren hier van de verschillende plaatsingsmogelijkheden van de bepalingen.

len tussen items binnen één bepaalde categorie moet met omzichtigheid gehanteerd worden. Het is bijv. beslist niet zo dat de zgn. puzzelopdracht, met een volledig vrije keuze, per definitie het hoogste percentage voor een over de hele lijn favoriete volgorde oplevert. Een vergelijking van de items A208 en B208 toont dat bijvoorbeeld al aan.

Item A207 is een voorbeeld van het subtype waarbij het primaire hulpwerkwoord de vorm van een deelwoord heeft. De volgorde CAB, met vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord, haalt bij het oplossen van de puzzel een meerderheid van 80,7% (variant *Hij vroeg mij waar ik zijn jas te drogen had gelegd.*). De overige twee vaker dan incidenteel voorkomende volgordes ACB en CBA halen elk niet meer dan ca. 9%.

In het geval van item A105 is ook het meest direct bij het hoofdwkwoord horende hulpwerkwoord een infinitief met *te*. 61,4% van de respondenten handhaaft bij het uitvoeren van de opdracht (vragend maken) de als enige aangeboden, maar wellicht minst voor de hand liggende (zie 2.3.3), volgorde CBA met als resultaat *Geloofd Frank echt dat ze het te weten te komen ziet?* Bij verplaatsing wordt het secundaire hulpwerkwoord (*ziet*) iets vaker vóór dan tussen de twee 'lange' infinitieven geplaatst (= ACB).

Er was één typegeval met een infinitief als hoofdwkwoord opgenomen (pv + infinitief + infinitief). Het gedrag ten aanzien van het desbetreffende item B408 is overduidelijk: vrijwel iedereen gebruikt de variant *Ze vroegen mij of ik het ongeluk had zien gebeuren* (= ABC). Ook zonder verdere uitsplitsing van dit resultaat naar regio is al duidelijk dat de hypothese dat hier van een verschil tussen Vlaanderen en Nederland sprake is (2.8.5.4), in dit onderzoek niet bevestigd wordt. Dat resultaat komt niet overeen met ons eigen taalgevoel. We hadden in West-Vlaanderen wel op zekere schaal het gebruik van de volgorde *zien gebeuren had* (= BCA) verwacht.

De verschillende types overziend kunnen we zeggen dat behalve bij het laatst besproken type overal het zelfstandig werkwoord (het C- of D-werkwoord naargelang het een bijzin of een hoofdzin is) bij voorkeur vooropgeplaatst wordt.

Verderop zal moeten blijken of de verschillen tussen de items binnen één type verklaard kunnen worden door invloed van de ingevoerde linguïstische factoren (zie 4.4.1.3). Daaraan voorafgaand besteden we aandacht aan de rol van de versie.

Eerst moet nog heel in het kort iets gezegd worden over de ongeldige antwoorden ('missing values'). Ook bij een geaccepteerde marge van ongeveer 5% (13 à 14 gevallen) springt de uitval bij A105, A405, B207 en B208 in het oog. In heel wat van die gevallen hebben de respondenten bij het uitvoeren van de opdracht geen drie- maar een tweeledige eindgroep gebruikt. Uitschieters vormen de items A105 en A405 met een uitval van resp. 12,41% en 12,80%. Voor veel deelnemers bleek *Ze was verbaasd dat niemand haar geloofd/had* (of *...geloofde*) een normalere zin te zijn dan het beoogde resultaat van A405. Zeker item A105 was achteraf gezien ongelukkig gekozen. Behalve een grote uitval was er ook nog een vrij hoog percentage respondenten dat de aangeboden volgorde handhaafde (zie boven). Diverse aantekeningen bij de geldige reacties wijzen in dit geval op interpretatieve moeilijkheden als een mogelijke verklaring voor een en ander.

4.4.1.2 De invloed van de versie op het gedrag

Door van de twee gescheiden testseries (de 'hoofdversies' A en B) ook een afgeleide versie in het onderzoek te gebruiken, was het onder meer mogelijk twee (maar ook niet meer dan twee) volgordevarianten van de te onderzoeken eindgroepen aan te bieden. Alleen de tweede opdracht, waarbij uit fragmenten zinnen samengesteld moesten worden, bood die mogelijkheid niet. Bij item A105 is van variatie in de aanbieding afgezien. Anders dan bij de zinnen met werkwoordgroepen die uit maar twee werkwoordvormen bestaan (zie 4.3.1.2), kon wat dit onderdeel van het onderzoek betreft ook bij de vierde opdracht (onderschikkend maken van een hoofdzin) de volgorde van de eindgroep in de uitgangszin gevarieerd worden. Die eindgroep bevatte immers al twee werkwoordvormen. Bij twee testitems was variatie zinloos: onzes inziens waren bij B406 en B408 resp. alleen *Hij was de hele tijd geboeid geweest* en *Ik had het ongeluk zien gebeuren* als uitgangszin mogelijk.

De middelste twee kolommen van tabel 4.22 laten zien dat de proefpersonen zich in de daarvoor in aanmerking komende gevallen (A108, A112, A310, A405, A407, B110, B302 en B411) meestal zeer volgzzaam getoond hebben. Met uitzondering van dat bij B411 zijn de verschillen tussen resp. de versies A1 en A2 en B1 en B2 bij toetsing met χ^2 hoogst significant. De verschillen zijn soms zo groot dat een bepaalde volgorde die in de ene versie het minst (bijv. bij A407) of helemaal niet (bij A310) voorkomt, in de andere versie juist het vaakst optreedt.

Dat de beide versies ook bij A208 een significant verschillend resultaat zouden opleveren, was niet verwacht. Dit verschil is wellicht te wijten aan een volgorde-effect (vgl. 4.3.1.2).

In tabel 4.23 zijn de resultaten van de zojuist genoemde acht items op een andere manier bij elkaar gezet. Dat laat toe na te gaan in welke richting er vooral een verandering plaatsgevonden heeft. De statistische significantie daarvan is opnieuw getoetst met behulp van χ^2 .

Enige toelichting bij wat ten aanzien van de items uit de vierde opdracht (dus A405, A407 en B411) als verandering beschouwd is, is op haar plaats. Er is van uitgegaan dat de 'weg van de minste moeite' (maar wellicht niet voor iedereen die van de minste weerstand) die is waarbij de volgorde van de tweeledige groep uit de oorspronkelijke zin (= BC of CB) bij de omzetting in een afhankelijke zin behouden blijft en het A-werkwoord daarvóór geplaatst wordt. (Plaatsing erachter, wat dus bijv. tot ...*geschreven hebben moesten* had kunnen leiden, leek ons - althans voor de hier onderzochte regio's - niet erg voor de hand te liggen.)

**Tabel 4.23: Driedelige eindgroepen: gedrag.
Mate en richting van verandering.**

item	aangeboden variant (code)		totaal		veranderd		χ^2	sign.
			aangeb.	geantw.	niet	wel		
A108	zijn opgesloten geweest	(= BDC)	130	124	36	88	72,40	***
	opgesloten zijn geweest	(= DBC)	136	132	108	24		
A112	moeten gelezen hebben	(= BCD)	130	129	55	74	48,10	***
	gelezen moeten hebben	(= DBC)	136	135	113	22		
A310	zou te maken hebben	(= ACB)	130	128	49	79	2,04	n.s.
	zou hebben te maken	(= ABC)	136	134	63	71		
A405	(bleek) te hebben geloofd	(= A.BC)	130	105	43	62	12,50	***
	(bleek) geloofd te hebben	(= A.CB)	136	127	25	102		
A407	(moesten) geschreven hebben	(= A.CB)	130	124	43	81	1,18	n.s.
	(moesten) hebben geschreven	(= A.BC)	136	128	53	75		
B110	zijn vastgebonden geweest	(= BDC)	128	123	20	103	48,50	***
	vastgebonden geweest zijn	(= DCB)	133	131	78	53		
B302	zou gewild hebben	(= ACB)	128	124	61	63	27,10	***
	zou hebben gewild	(= ABC)	133	128	103	25		
B411	(zullen) hebben te maken	(= A.BC)	128	124	5	119	25,60	***
	(zullen) te maken hebben	(= A.CB)	133	124	34	90		
df = 1								

In zes van de acht gevallen is er een duidelijke richting in de verandering. Dat resultaat is telkens hoogst significant.

Bij de groepen bestaande uit een modaal hulpwerkwoord, *hebben* en een deelwoord (A112, A407 en B302) leidt tussenplaatsing van het deelwoord (= BDC of ACB) twee keer significant vaker tot verandering dan de andere aangeboden volgorde. Vergelijking van A112 en B302 laat dan weer zien dat *gelezen moeten hebben* (= DBC of vooropplaatsing) en *zou hebben gewild* (= ABC of achteropplaatsing) allebei ongeveer even weinig veranderd worden. Bij A407 heeft geen significante verandering in één richting plaatsgevonden, al lijkt een potentiële tussenplaatsing (*moesten geschreven hebben*) eerder voor verandering in aanmerking te komen dan een potentiële achteropplaatsing van het deelwoord.

De combinatie *pv, te + infinitief* en deelwoord (A405) sluit zich bij het vorige type aan. Ook hier wordt de potentiële tussenplaatsing van het deelwoord (*bleek geloofd te hebben*) significant meer veranderd dan achteropplaatsing.

Wat de combinaties met twee deelwoorden betreft (A108 en B110) blijkt de volgorde met de beide deelwoorden achter de infinitief (= BDC) meer aanleiding tot verandering te geven dan de aangeboden alternatieven. Van deze laatste wordt *vastgebonden geweest zijn* (= DCB) weer vaker veranderd dan *opgesloten zijn geweest* (= DBC).

De resterende twee items, met *te maken* als zelfstandig werkwoord, leveren één significant (B411) en één niet-significant geval (A310) op. In het eerste geval wordt een mogelijke achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord in de combinatie *zullen hebben te maken* vaker vermeden dan tussenplaatsing. Bij A310 is er juist eerder neiging om tussenplaatsing te veranderen.

4.4.1.3 De rol van de linguïstische factoren

In deelparagraaf 4.4.1.1 zijn de algemene resultaten besproken naargelang van het combinatietype. Het ging daarbij eigenlijk om de aard van de hulpwerkwoorden als linguïstische factor, met daaruit volgend de vorm van het zelfstandig werkwoord. Uit de bespreking zijn verschillen en overeenkomsten tussen de types naar voren gekomen.

De vraag waar het hier om gaat, is of eventuele verschillen binnen eenzelfde type terug te voeren zijn op de invloed van andere linguïstische factoren die in het testmateriaal verdisconteerd zijn. Daartoe moeten de resultaten van afzonderlijke items met elkaar vergeleken worden. Voor de wijze waarop dat gebeurd is en de verantwoording daarvan, verwijzen we naar deelparagraaf 4.3.1.3 bij de tweeledige eindgroepen. De interpretatie van de verschillen wordt bij de driedelige eindgroepen echter aanzienlijk bemoeilijkt doordat er nooit meer dan twee varianten van een item aangeboden zijn. Ook de vergelijking van beoordeling met gedrag in 4.4.2.2 wordt daardoor tamelijk problematisch.

1. *Hebben* of *zijn* (passief) als hulpwerkwoord

Ter vergelijking van actieve en passieve zinnen staat slechts één paar bijzinnen ter beschikking.

- (1) (B302) We twijfelen er niet aan dat Johan dat *zou hebben gewild/gewild zou hebben*.
- (2) (B208) Ik vroeg mij af of hem dat *zou zijn verteld/verteld zou zijn*.

Voor de gegevens met betrekking tot deze twee testitems verwijzen we naar tabel 4.22; die gegevens staan daar vlak onder elkaar.

De verwachting is dat in zinnen met *zijn* (passief) als hulpwerkwoord naar verhouding meer vooropplaatsing van het deelwoord gebruikt zal worden dan in zinnen met *hebben*. (Tussenplaatsing blijft hier helemaal buiten beschouwing.) Zo op het eerste

gezicht passen de resultaten van B302 en B208 perfect in dat stramien. Bij B302, de actieve zin, plaatst 44,4% van de respondenten het deelwoord achterop, tegenover 27,8% die het vooropplaatst. Bij de passieve pendant (B208) zijn de percentages voor achterop- en vooropplaatsing daarentegen resp. 6,7% en 82,1%. Op deze resultaten valt echter nogal wat af te dingen als we rekening houden met het verschil in opdracht die bij elk van de testitems hoorde. Item B208 werd als een 'puzzel' aangeboden, waardoor alle opties volledig open waren. Bij B302 kan geredeneerd worden dat de volgordes met resp. achterop- en tussenplaatsing van het deelwoord in het voordeel waren omdat juist (en alleen) deze varianten aangeboden werden. Dat verklaart in ieder geval het hoge percentage achteropplaatsing bij de ene helft van de proefpersonen (80,5% in versie B2). Van de proefpersonen die versie B1, met tussenplaatsing, voorgelegd kregen, wijkt ongeveer de helft bij het uitvoeren van de negatie-opdracht uit naar een andere volgorde. De meesten daarvan kiezen niet voor achterop- maar voor vooropplaatsing. Die volgorde haalt 43,5%. Het percentage voor achteropplaatsing is nauwelijks hoger dan dat bij item B208. Dit alles overwegende kan er bezwaarlijk van een duidelijke bevestiging van de getoetste hypothese 2.8.1.3 gesproken worden. Het zwakke punt is echter dat het om de vergelijking van slechts één paar items gaat, zodat toeval niet uit te sluiten is. Toch is op te merken dat ook uit het onderzoek van Van de Velde (1986) het belang van de hier onderzochte factor minder overtuigend naar voren kwam dan uit eerder onderzoek met betrekking tot tweeledige eindgroepen (zie 2.3.5.2).

2. Variabelen ter toetsing van de rol van ritmische factoren

a. Niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord als complement

De rol die een scheidbaar samengesteld werkwoord speelt kan nagegaan worden aan de hand van de volgende vier items, die paarsgewijs met elkaar vergeleken moeten worden.

- (1) (B208) Ik vroeg mij af of hem dat *zou zijn vertéld/vertéld zou zijn*.
- (2) (A208) Frans hoopte dat het hun al *zou zijn dóórgelbeld/dóórgelbeld zou zijn*.
- (3) (B207) Door de ontploffing moesten ze korte tijd *zijn verdóófd geweest/verdóófd geweest zijn/ verdóófd zijn geweest*.
- (4) (B110) Zou hij al die tijd *zijn vástgebonden geweest/vástgebonden geweest zijn/ vástgebonden zijn geweest?*

Als we uitgaan van een principiële vergelijkbaarheid van de beide steekproeven ('versie' A en B), dan zijn zeker de items A208 en B208 zonder bezwaar met elkaar te vergelijken. Ze maakten immers onderdeel uit van hetzelfde type test ('puzzel'). Bij de vergelijking van B207 en B110 moet het nodige voorbehoud gemaakt worden omdat de uitgangszin (slechts) op twee manieren aangeboden is.

De hier van belang zijnde gegevens met betrekking tot de te vergelijken items zijn in tabel 4.24 bij elkaar gezet.

Tabel 4.24: Driedigige eindgroepen: gedrag n.g.v. de vorm van het complement (niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord).

item	variant (code)		totaal		
			n	(%)	(%) [1]
(1) B208	zou zijn verteld	(=ABC)	16	(6,7)	(7,5)
	zou verteld zijn	(=ACB)	27	(11,2)	
	verteld zou zijn	(=CAB)	197	(82,1)	(92,5)
(2) A208	zou zijn doorgebeld	(=ABC)	64	(24,9)	(30,5)
	zou doorgebeld zijn	(=ACB)	47	(18,3)	
	doorgebeld zou zijn	(=CAB)	146	(56,8)	(69,5)
(3) B207	zijn verdoofd geweest	(=BDC)	0	(0,0)	
	verdoofd zijn geweest	(=DBC)	123	(50,2)	
	verdoofd geweest zijn	(=DCB)	122	(49,8)	
(4) B110	zijn vastgebonden geweest	(=BDC)	22	(8,7)	
	vastgebonden zijn geweest	(=DBC)	129	(50,8)	
	vastgebonden geweest zijn	(=DCB)	102	(40,2)	

[1] Percentages met uitzuivering van de tussenplaatsingsvariant.

Bij B208 en A208 gaat het alleen om de verhouding tussen voorop- en achteropplaatsing van het deelwoord. (Aangezien tussenplaatsing hier niet aan de orde is en het twee items uit hetzelfde type test betreft, zijn in dit geval ook nieuwe percentages met 'uitzuivering' van de tussenplaatsing berekend.)

De verwachting is dat het voorkomen van een scheidbaar samengesteld werkwoord als deelwoord in de groep in plaats van een niet-samengesteld werkwoord moet leiden tot een relatieve toename van achteropplaatsing (hypothese 2.8.2.1). Inspectie van de desbetreffende cijfers in tabel 4.24 wijst uit dat dat inderdaad zo is.^[4]

De vergelijking van B207 en B110 heeft bij gebrek aan aanwijzingen uit onder meer corpusonderzoek een meer exploratief karakter. De vraag is hier of, en zo ja op welke wijze, er een verandering in gedrag optreedt naargelang van de vorm van het

[4] Overigens zou men zich kunnen afvragen of niet ook ten aanzien van tussenplaatsing, die haast uitsluitend voor rekening van Vlaanderen komt (zie 4.4.1.4), invloed van de vorm van het complement aanwezig is. Dat zou het iets hogere percentage voor die variant bij A208 in vergelijking met B208 kunnen verklaren. Als het hoofdwerkwoord scheidbaar samengesteld is, is tussenplaatsing voor Vlamingen misschien nog dwingend.

hoofdwerkwoord, een verandering die verklaard zou kunnen worden uit een verschillend streven naar een optimale accentverdeling. Een vergelijking van de resultaten van B207 en B110 geeft op het eerste gezicht een verschuiving in het voordeel van de volgorde *zijn vastgebonden geweest* (= BDC) te zien als het hoofdwerkwoord scheidbaar samengesteld is, maar dat feit kan wegverklaard worden door de wijze van aanbieding van item B110. Uit tabel 4.23 is namelijk af te leiden dat 20 van de 22 tussenplaatsingen afkomstig zijn van deelnemers die die volgorde aangeboden gekregen hebben. Aangezien de helft van de proefpersonen haar toevlucht zoekt tot de in het geheel niet aangeboden volgorde *vastgebonden zijn geweest* (= DBC), krijgen we alles bij elkaar bij B110 hetzelfde beeld als bij B207. De conclusie moet dan ook zijn dat een scheidbaar samengesteld werkwoord hier niet tot een ander gedrag leidt. Voorts valt te concluderen dat, als ritmische factoren dan al bewust of onbewust een rol spelen voor de proefpersonen, de volgordes DBC en DCB (*verdoofd geweest zijn; vastgebonden geweest zijn*) ritmisch blijkbaar allebei evenzeer voldoen (vgl. de resultaten naargelang van de versie in tabel 4.22).

b. Accentdragend element vlak vóór de eindgroep of niet

Om de invloed van een accentdragend element voorafgaand aan een driedelige eindgroep op de interne volgorde daarvan na te gaan, zijn de volgende twee items met elkaar vergeleken. Het geaccentueerde element in (1) is een onbepaalde nominale constituent. De volgordes waarom het gaat zijn voorop- en achteropplaatsing van het deelwoord.

- (1) (A407) De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog *een ópstel geschreven moesten hebben/ moesten hebben geschreven*.
 (2) (B302) We twijfelen er niet aan dat Johan dat *gewíld zou hebben/zou hebben gewíld*.

De resultaten van deze beide items zijn opnieuw opgenomen in tabel 4.25.

Tabel 4.25: Driedelige eindgroepen: gedrag n.g.v. het voorafgaande element.

item	variant (code)	totaal		
		n	(%)	(%) [1]
(1) A407	moesten hebben geschreven (=ABC)	64	(25,4)	(35,2)
	moesten geschreven hebben (=ACB)	70	(27,8)	
	geschreven moesten hebben (=CAB)	118	(46,8)	(64,8)
(2) B302	zou hebben gewíld (=ABC)	112	(44,4)	(61,5)
	zou gewíld hebben (=ACB)	70	(27,8)	
	gewíld zou hebben (=CAB)	70	(27,8)	(38,5)

[1] Percentages met uitzuivering van de tussenplaatsingsvariant.

Weer is het van belang rekening te houden met het verschil in wat er aangeboden is. Voor item A407 kunnen we ervan uitgaan dat in versie A1 de volgorde ABC bij het onderschikkend maken het minst voor de hand lag, terwijl die volgorde in versie A2 juist de enig voor de hand liggende was (vgl. tabel 4.23). Blijkens tabel 4.22 (tweede kolom) gebruikten in het eerste geval de meeste mensen vooropplaatsing van het deelwoord (= CAB). In het tweede geval nam de meerderheid haar toevlucht tot een andere dan de 'aangeboden' volgorde en de meesten daarvan gebruikten weer vooropplaatsing (derde kolom van tabel 4.22). Bij B302 werden alleen tussenplaatsing en achteropplaatsing aangeboden. Alleen in het laatste geval handhaafde de overgrote meerderheid (80,5%) de aangeboden volgorde ABC (zie tabel 4.22, derde kolom).

Zowel een vergelijking van de algemene resultaten (tabel 4.25) als die van de respectieve tweede versie (tabel 4.22) laten zien dat er geen reden is om van een toename van achteropplaatsing van het deelwoord te spreken bij een geaccentueerd element vóór de eindgroep (hypothese 2.8.2.2). Integendeel, de volgorde *zou hebben gewild* bij B302 staat procentueel veel sterker dan *moesten hebben geschreven* bij A407.

c. Het al dan niet voorkomen van een element achter de eindgroep

Aan de hand van vier zinnen (twee bijzinnen en twee hoofdzinnen) is onderzocht of het gevuld zijn van de laatste zinsplaats - anders gezegd het aanwezig zijn van een element achter de eindgroep - invloed uitoefent op de interne volgorde in een driedelige eindgroep. Bij de bijzinnen (1) en (2) gaat het weer uitsluitend om de keuze tussen voorop- of achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord (hier: *te* + infinitief). De veronderstelling is dat een gevulde laatste zinsplaats, net zoals dat blijkens eerder onderzoek bij een deelwoord het geval is, ook bij *te* + infinitief tot een relatieve toename van vooropplaatsing (= CAB) zou moeten leiden. De hoofdzinnen (3) en (4) zijn opgenomen zonder gerichte hypothese, om te kijken in welke richting eventuele verschillen gaan.

De vier testitems volgen hieronder, de resultaten ervan zijn vermeld in tabel 4.26.

- (1) (B411) De regering verwacht dat we de komende jaren *te máken zullen hebben/zullen hebben te maken* met verdere bezuinigingen.
- (2) (A310) Ze dacht (niet) dat ze later nog iets (niets meer) met hem *te maken zou hebben/zou hebben te maken*.
- (3) (A108) Zouden ze lang zijn *ópgesloten geweest/ópgesloten zijn geweest/ópgesloten geweest zijn* in die kelder?
- (4) (B110) Zou hij al die tijd zijn *vástgebonden geweest/vástgebonden zijn geweest/vástgebonden geweest zijn*?

Tabel 4.26: Driedelige eindgroepen: gedrag n.g.v. het al dan niet volgen van een element op de eindgroep.

	item	variant (code)		totaal	
				n	(%) [1]
(1)	B411	zullen hebben te maken...	(=ABC)	5	(2,0)
		zullen te maken hebben...	(=ACB)	63	(25,4)
		te maken zullen hebben...	(=CAB)	180	(72,6)
(2)	A310	zou hebben te maken	(=ABC)	63	(24,0)
		zou te maken hebben	(=ACB)	60	(22,9)
		te maken zou hebben	(=CAB)	139	(53,1)
(3)	A108	zijn opgesloten geweest...	(=BDC)	37	(14,5)
		opgesloten zijn geweest...	(=DBC)	159	(62,1)
		opgesloten geweest zijn...	(=DCB)	60	(23,4)
(4)	B110	zijn vastgebonden geweest	(=BDC)	22	(8,7)
		vastgebonden zijn geweest	(=DBC)	129	(50,8)
		vastgebonden geweest zijn	(=DCB)	102	(40,2)

[1] Percentages met uitzuivering van de tussenplaatsingsvariant.

Bij de afweging van de verschillende resultaten moet ook weer de wijze van aanbieding betrokken worden. Wat B411 en A310 betreft kan tot op zekere hoogte volgehouden worden dat telkens dezelfde twee varianten aangeboden werden, ook al ging het bij B411 om de omzetting van een tweeledige in een driedelige groep (zie 4.4.1.2). Over de beide versies van steekproef B genomen is er vrijwel niemand die bij item B411 de volgorde *...zullen hebben te maken met verdere bezuinigingen* (= ABC) gebruikt. De verdeling over de beide andere volgordes gaat gelijk op in de twee versies (zie tabel 4.22). Het percentage voor *...te maken zullen hebben...* (= CAB) is zelfs exact hetzelfde (72,6%). Bij A310 wordt achteropplaatsing relatief veel gehandhaafd in de groep die die volgorde aangeboden kreeg. Daar staat tegenover dat van diegenen die de uitgangszin met tussenplaatsing kregen, niemand bij verandering naar achteropplaatsing uitweek. Een en ander resulteerde in een lager algemeen percentage voor *te maken zou hebben* (53,1%) dan voor de overeenkomstige variant bij B411. Gegeven deze afwegingen kan hypothese 2.8.2.3 als bevestigd beschouwd worden: een gerealiseerde laatste zinsplaats leidt tot relatief meer vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord.

A108 en B110 maakten weliswaar van hetzelfde soort test deel uit (vragend maken), maar er werden niet telkens dezelfde twee varianten aangeboden. Daarom lijkt het beter in eerste instantie te kijken naar de versies waarin de volgorde met het zelfstandig werkwoord in het midden (= BDC) aangeboden werd (zie tabel 4.22; versies A1

en B1). Deze volgorde werd meestal veranderd en wel vooral in uiteenplaatsing van de twee deelwoorden (= DBC, dus resp. *opgesloten zijn geweest* en *vastgebonden zijn geweest*). Uit tabel 4.23 is nu weer af te leiden dat deze tweede volgorde vaker gehandhaafd wordt (zie A108) dan de derde mogelijkheid, namelijk DCB (*vastgebonden geweest zijn* bij B110).

Op grond van de resultaten van de versies A1 en B1 lijkt aangenomen te moeten worden dat uiteenplaatsing van de deelwoorden minder dwingend is als er nog iets op de eindgroep volgt, al doen de resultaten van de versies A2 en B2 en de algemene resultaten het tegenovergestelde vermoeden. Een vergelijking van de zinnen (3) en (4) levert met andere woorden geen duidelijk resultaat op.

3. Bijzin of hoofdzin

Voor de vergelijking van de volgorde in bijzinnen en die in hoofdzinnen staan drie paren items ter beschikking.

- (1) (B406) De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd *was geboeid geweest/geboeid was geweest/geboeid geweest was*.
- (2) (B207) Door de ontploffing moeten ze korte tijd *zijn verdoofd geweest/verdoofd zijn geweest/verdoofd geweest zijn*.
- (3) (A310) Ze dacht (niet) dat ze later nog iets (niets meer) met hem *zou hebben te maken/zou te maken hebben/te maken zou hebben*.
- (4) (A211) Hij zal wel niets meer met haar *willen hebben te maken/willen te maken hebben/te maken willen hebben*.
- (5) (A407) De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een ópstel *moesten hebben geschreven/moesten geschreven hebben/geschreven moesten hebben*.
- (6) (A112) Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artikel *moeten hebben gelezen/moeten gelezen hebben/gelezen moeten hebben?*

De resultaten van de items (1) t/m (6) zijn in tabel 4.27 bijeengebracht.

Tabel 4.27: Driedledige eindgroepen: gedrag in bijzinnen en hoofdzinnen.

	item	variant (code)		totaal	
				n	(%) [1]

(1)	B406	was geboeid geweest	(=ACB)	6	(2,3)
		geboeid was geweest	(=CAB)	195	(75,6)
		geboeid geweest was	(=CBA)	57	(22,1)
(2)	B207	zijn verdoofd geweest	(=BDC)	0	(0,0)
		verdoofd zijn geweest	(=DBC)	123	(50,2)
		verdoofd geweest zijn	(=DCB)	122	(49,8)

(3)	A310	zou hebben te maken	(=ABC)	63	(24,0)	(31,2)
		zou te maken hebben	(=ACB)	60	(22,9)	
		te maken zou hebben	(=CAB)	139	(53,1)	(68,8)
(4)	A211	willen hebben te maken	(=BCD)	1	(0,4)	(0,4)
		willen te maken hebben	(=BDC)	17	(6,4)	
		te maken willen hebben	(=DBC)	246	(93,2)	(99,6)
(5)	A407	moesten hebben geschreven	(=ABC)	64	(25,4)	(35,2)
		moesten geschreven hebben	(=ACB)	70	(27,8)	
		geschreven moesten hebben	(=CAB)	118	(46,8)	(64,8)
(6)	A112	moeten hebben gelezen	(=BCD)	10	(3,8)	(5,2)
		moeten gelezen hebben	(=BDC)	73	(27,7)	
		gelezen moeten hebben	(=DBC)	181	(68,6)	(94,8)

[1] Percentages met uitzuivering van de tussenplaatsingsvariant.

De items B406 en B207 zijn zonder bezwaar met elkaar te vergelijken. De uitgangszin voor B406 bevatte voor iedereen de enig mogelijke tweeledige groep *geboeid geweest*. De plaatsing van de persoonsvorm - vóór, tussen of achter de beide deelwoorden - was volkomen vrij bij het onderschikkend maken van de zin. B207 betrof een zgn. puzzel-opdracht. Uit de resultaten blijkt dat tussenplaatsing van het secundaire hulpwerkwoord aanmerkelijk meer voorkomt in de bijzin (*geboeid was geweest*). Op basis van dit ene vergelijkingspaar vallen daaruit uiteraard geen verdergaande conclusies te trekken.

De vergelijking van A310 en A211 is niet zonder problemen omdat in het eerste geval twee van de drie mogelijke varianten aangeboden zijn in de uitgangszin. De variant waarom het hier gaat, namelijk vooropplaatsing van *te maken* was daar echter niet bij. Aangezien de mate van verandering van de twee aangeboden varianten blijkens tabel 4.23 niet significant verschilt en alle, resp. de meeste veranderingen richting vooropplaatsing gaan (zie tabel 4.22), lijkt abstraheren van de versie toelaatbaar. Uit de vergelijking van de twee items komt overeenkomstig de verwachting een duidelijk hoger percentage voor vooropplaatsing in de hoofdzin naar voren (*te maken willen hebben*).

Het meest gecompliceerd is de vergelijking van A407 en A112. In het laatste geval is zowel tussenplaatsing als vooropplaatsing van het deelwoord aangeboden. Vooropplaatsing van het deelwoord (*gelezen moeten hebben*) wordt aanzienlijk meer gehandhaafd dan tussenplaatsing, waaruit af te leiden is dat vooropplaatsing over het algemeen als gewoner ervaren wordt. Van diegenen die tussenplaatsing niet handhaven wijken de meesten (68 van de 74) eveneens naar vooropplaatsing uit. Bij A407 lag in de eerste versie achteropplaatsing van het deelwoord het minst voor de hand, terwijl die in de tweede versie juist het meest voor de hand lag. Een en ander komt dan ook tot uitdrukking in de resultaten per versie (zie tabel 4.22). Statistisch gezien heeft er in beide ver-

sies in vergelijkbare mate een verandering plaatsgevonden (resp. weg van potentiële tussenplaatsing en van achteropplaatsing). Alles bij elkaar resulteert dat in een lager percentage vooropplaatsing dan bij A112. Dit komt alweer overeen met de verwachting: de hoofdzin geeft meer vooropplaatsing (*gelezen moeten hebben* (= DBC)) te zien dan de bijzin. Als we het constante aandeel van tussenplaatsing bij de beide items uitsluiten, wordt de tegenstelling nog duidelijker.

4.4.1.4 De samenhang van gedrag met regio

Een vergelijking van de algemene resultaten met die van de afzonderlijke regio's moet uitwijzen of de in 4.4.1.1 geconstateerde tendenties zich op gelijke wijze in de vier onderzochte gebieden manifesteren dan wel of er zich wezenlijke verschillen voordoen. De resultaten van de vier regio's en de relevante gegevens van de statistische analyse zijn weergegeven in tabel 4.28. Voor een goed begrip zijn de algemene totalen uit tabel 4.22 hier opnieuw opgenomen.

Bij een eerste blik op de tabel valt meteen op dat er bij nagenoeg alle items significante - en meestal hoog(st) significante - verschillen optreden. De enige uitzondering vormt item B408, waarvan vrijwel iedereen in alle regio's de variant met de volgorde *had zien gebeuren* gebruikt.

We bespreken de overige items groepsgewijs zoals in 4.4.1.1.

Bij de vijf items met een combinatie van een modaal hulpwerkwoord, *hebben* of *zijn* en een deelwoord (A112, A208, A407, B208 en B302) is er sprake van een scherp onderscheid tussen Vlaanderen en Nederland. Kernpunt hierin is dat tussenplaatsing van het deelwoord (= ACB of BDC) in de lijn van de verwachtingen in Nederland nauwelijks tot niet gebruikt wordt, terwijl diezelfde volgorde in Vlaanderen sterk vertegenwoordigd is (hypothese 2.8.5.1). Dat laatste hoeft overigens niet te betekenen dat tussenplaatsing overal de meerderheid haalt. Bij A208 en zeker bij B208 is dat niet het geval: de variant *Ik vroeg mij af of hem dat zou verteld zijn* wordt het meest gebruikt in de regio Antwerpen/Brussel, maar door niet meer dan 27,1% van de respondenten. Een belangrijk gegeven is dat het bij deze beide items om een volledig vrije keuze ging (puzzelopdracht).

Als we zien dat het gebruik van een oplopende reeks in de eindgroep (= ABC of BCD), dat is achteraanplaatsing van het deelwoord, in alle vier de regio's tamelijk gelijk is - gering bij A112 en B208, frequenter bij A208 en A407 en zelfs veelvuldig bij B302 -, dan moet de conclusie zijn dat het gebruik van tussenplaatsing van het deelwoord in Vlaanderen (synchroon gezien) ten koste gaat van de vooropplaatsing. Dat sluit aan bij de indruk die Van de Velde (1983) heeft dat er eerder een verschuiving in de richting van achteropplaatsing dan in de richting van vooropplaatsing optreedt (zie 2.3.2.1).

Tabel 4.28: Driedigige eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA)[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A105	ziet te weten te komen (= ACB)		54 (23,2)	13 (24,1)	21 (32,8)	8 (14,3)	12 (20,3)			
	te weten ziet te komen (= CAB)		36 (15,5)	12 (22,2)	4 (6,3)	14 (25,0)	6 (10,2)			
	te weten te komen ziet (= CBA)		143 (61,4)	29 (53,7)	39 (60,9)	34 (60,7)	41 (69,5)	15,33	15,10	*
	>		33							
A108	zijn opgesloten geweest (= BDC)		37 (14,5)	7 (11,7)	14 (20,3)	8 (12,5)	8 (12,7)			
	opgesloten zijn geweest (= DBC)		159 (62,1)	24 (40,0)	36 (52,2)	45 (70,3)	54 (85,7)			
	opgesloten geweest zijn (= DCB)		60 (23,4)	29 (48,3)	19 (27,5)	11 (17,2)	1 (1,6)	44,67	40,96	***
	>		10							
A112	moeten hebben gelezen (= BCD)		10 (3,8)	1 (1,6)	3 (4,2)	4 (6,2)	2 (3,0)			
	moeten gelezen hebben (= BDC)		73 (27,7)	32 (52,5)	36 (50,0)	2 (3,1)	3 (4,5)			
	gelezen moeten hebben (= DBC)		181 (68,6)	28 (45,9)	33 (45,8)	59 (90,8)	61 (92,4)	75,50	75,71	***
	>		2							
A207	had gelegd te drogen (= ABC)		4 (1,5)	3 (4,9)	0 (0,0)	1 (1,5)	0 (0,0)			
	had te drogen gelegd (= ACB)		24 (9,1)	11 (18,0)	12 (16,9)	1 (1,5)	0 (0,0)			
	te drogen had gelegd (= CAB)		213 (80,7)	37 (60,7)	54 (76,1)	59 (90,8)	63 (94,0)			
	te drogen gelegd had (= CBA)		23 (8,7)	10 (16,4)	5 (7,0)	4 (6,2)	4 (6,0)	37,99	38,86	***
	>		2							
A208	zou zijn doorgebeld (= ABC)		64 (24,9)	13 (22,0)	16 (23,5)	19 (29,2)	16 (24,6)			
	zou doorgebeld zijn (= ACB)		47 (18,3)	22 (37,3)	23 (33,8)	0 (0,0)	2 (3,1)			
	doorgebeld zou zijn (= CAB)		146 (56,8)	24 (40,7)	29 (42,6)	46 (70,8)	47 (72,3)	51,55	50,39	***
	>		9							
A211	willen hebben te maken (= BCD)		1 (0,4)	0 (0,0)	1 (1,4)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	willen te maken hebben (= BDC)		17 (6,4)	8 (13,3)	8 (11,3)	0 (0,0)	1 (1,5)			
	te maken willen hebben (= DBC)		246 (93,2)	52 (86,7)	62 (87,3)	66 (100,0)	66 (98,5)	17,58	17,60	**
	>		2							

A310	zou hebben te maken	(= ABC)	63 (24,0)	13 (21,3)	17 (24,3)	16 (24,6)	17 (25,8)				
	zou te maken hebben	(= ACB)	60 (22,9)	25 (41,0)	25 (35,7)	5 (7,7)	5 (7,6)				
	te maken zou hebben	(= CAB)	139 (53,1)	23 (37,7)	28 (40,0)	44 (67,7)	44 (66,7)	37,23	36,80	***	
	>		4								
A405	bleek te hebben geloofd	(= ABC)	55 (23,7)	11 (22,4)	11 (17,5)	18 (27,5)	15 (25,4)				
	bleek geloofd te hebben	(= ACB)	40 (17,2)	19 (38,8)	18 (28,6)	2 (3,3)	1 (1,7)				
	te hebben geloofd bleek	(= BCA)	1 (0,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	1 (1,7)				
	geloofd bleek te hebben	(= CAB)	136 (58,6)	19 (38,8)	34 (54,0)	41 (67,2)	42 (71,2)	43,86	43,65	***	
	>		34								
A407	moesten hebben geschreven	(= ABC)	64 (25,4)	10 (17,2)	15 (22,7)	19 (31,1)	20 (29,9)				
	moesten geschreven hebben	(= ACB)	70 (27,8)	31 (53,4)	38 (57,6)	1 (1,6)	0 (0,0)				
	geschreven moesten hebben	(= CAB)	118 (46,8)	17 (29,3)	13 (19,7)	41 (67,2)	47 (70,1)	98,86	95,50	***	
	>		14								
<hr/>											
B110	zijn geweest vastgebonden	(= BCD)	1 (0,4)	1 (1,6)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)				
	zijn vastgebonden geweest	(= BDC)	22 (8,7)	5 (8,1)	8 (12,9)	4 (6,0)	5 (7,9)				
	vastgebonden zijn geweest	(= DBC)	129 (50,8)	19 (30,6)	22 (35,5)	45 (67,2)	43 (68,3)				
	vastgebonden geweest zijn	(= DCB)	102 (40,2)	37 (59,7)	32 (51,6)	18 (26,9)	15 (23,8)	35,19	32,86	***	
	>		7								
B207	zijn verdoofd geweest	(= BDC)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)				
	verdoofd zijn geweest	(= DBC)	123 (50,2)	24 (40,0)	24 (40,0)	39 (61,9)	36 (58,1)				
	verdoofd geweest zijn	(= DCB)	122 (49,8)	36 (60,0)	36 (60,0)	24 (38,1)	26 (41,9)	9,98	9,55	*	
	>		16								
B208	zou zijn verteld	(= ABC)	16 (6,7)	4 (7,3)	6 (10,2)	5 (7,8)	1 (1,6)				
	zou verteld zijn	(= ACB)	27 (11,3)	11 (20,0)	16 (27,1)	0 (0,0)	0 (0,0)				
	verteld zou zijn	(= CAB)	197 (82,1)	40 (72,7)	37 (62,7)	59 (92,2)	61 (98,4)	40,82	41,61	***	
	>		21								
B302	zou hebben gewild	(= ABC)	112 (44,4)	26 (41,9)	29 (44,6)	27 (40,9)	30 (50,8)				
	zou gewild hebben	(= ACB)	70 (27,8)	28 (45,2)	30 (46,2)	7 (10,6)	5 (8,5)				
	gewild zou hebben	(= CAB)	70 (27,8)	8 (12,9)	6 (9,2)	32 (48,5)	24 (40,7)	57,09	57,32	***	
	>		9								

B406	was geboeid geweest	(= ACB)	6 (2,3)	4 (6,3)	2 (3,2)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	geboeid was geweest	(= CAB)	195 (75,6)	37 (58,7)	49 (77,8)	53 (77,9)	56 (87,5)			
	geboeid geweest was	(= CBA)	57 (22,1)	22 (34,9)	12 (19,0)	15 (22,1)	8 (12,5)	18,93	18,89	**
	>		3							
B408	had zien gebeuren	(= ABC)	259 (99,2)	63 (98,4)	64 (98,5)	68 (100,0)	64 (100,0)			
	zien gebeuren had	(= BCA)	2 (0,8)	1 (1,6)	1 (1,5)	0 (0,0)	0 (0,0)	2,06	1,85	n.s.
	>		0							
B411	zullen hebben te maken	(= ABC)	5 (2,0)	0 (0,0)	2 (3,2)	2 (3,2)	1 (1,7)			
	zullen te maken hebben	(= ACB)	63 (25,4)	32 (50,8)	29 (46,0)	0 (0,0)	2 (3,3)			
	te maken zullen hebben	(= CAB)	180 (72,6)	31 (49,2)	32 (50,8)	60 (96,8)	57 (95,0)	73,98	74,67	***
	>		13							

n = versie A : 266 versie B : 261

W.-Vl. : 61 W.-Vl. : 64

Antw./Br.: 72 Antw./Br.: 65

N.-Br. : 66 N.-Br. : 68

Randstad : 67 Randstad : 64

df = 6 (9 bij A207, A405 en B110; 3 bij B207 en B408)

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afrondding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Over het algemeen zijn de interne verschillen binnen de noordelijke en de zuidelijke helft van het taalgebied bij deze vijf items niet erg groot. Als voornaamste interregionale verschillen zijn te signaleren bij B302 de keuze van de Nederlandse regio's tussen achterop- en vooropplaatsing van het deelwoord, bij B208 de keuze van de Vlaamse regio's tussen voorop- en tussenplaatsing en bij A407 de mate waarin de Vlaamse regio's vooropplaatsing gebruiken. Opmerkelijk is het homogene gedrag ten aanzien van tussenplaatsing. Wat Vlaanderen betreft ondersteunt dit de bestaande opvatting dat het niet alleen om een typisch Vlaams, maar ook om een algemeen Vlaams verschijnsel gaat. (Het hoogste percentage voor die volgorde komt de ene keer in West-Vlaanderen, dan weer in de regio Antwerpen-Brussel voor).

De verschillen die bij item A405 optreden zijn eveneens in termen van een tegenstelling tussen Vlaanderen en Nederland te beschrijven. De variant met tussenplaatsing van het deelwoord (*Ze was verbaasd dat niemand haar bleek geloofd te hebben.*) komt weer vrijwel uitsluitend in de Vlaamse regio's voor. West-Vlaanderen en Antwerpen/Brussel gaan echter niet helemaal gelijk op qua gedrag. In de laatste regio wordt tussenplaatsing in mindere mate gebruikt (ca. 10% minder), terwijl vooropplaatsing heel sterk vertegenwoordigd is (54% tegenover 38,8% in West-Vlaanderen).

De situatie bij de combinaties met twee deelwoorden (A108, B110, B207 en B406) is de volgende. Het gebruik van de volgorde BDC of ABC, met achteraanplaatsing van de beide deelwoorden, is - voorzover voorkomend - vrij gelijkmatig over alle regio's verdeeld en behoeft dan verder ook geen commentaar. Voor het overige tekent zich ook bij dit type een tegenstelling tussen Vlaanderen en Nederland af. Bij A108 wordt die tegenstelling voornamelijk veroorzaakt door een verschil in gedrag tussen West-Vlaanderen en de Randstad. In de eerstgenoemde regio gebruikt ongeveer de helft van de proefpersonen de variant met de volgorde DCB (*Zouden ze lang opgesloten geweest zijn in die kelder?*), in de laatstgenoemde geldt dat voor niet meer dan één persoon. 85,7% van de proefpersonen uit de Randstad plaatst beide deelwoorden uit elkaar (= DBC). De twee andere regio's wijken minder sterk van het algemene gemiddelde af, maar de afwijking gaat wel ook in tegengestelde richting: het gedrag van de beide groepen tendeert naar dat van de respectieve landgenoten. Bij B110 vertonen de Vlaamse regio's aan de ene kant en de Nederlandse aan de andere een homogener gedrag. De Vlamingen kiezen meestal voor vooropplaatsing van allebei de deelwoorden (= DCB, dat wil zeggen de variant *Zou hij al die tijd vastgebonden geweest zijn?*), de Nederlanders voor uiteenplaatsing van de deelwoorden (= DBC). Een vergelijkbare situatie doet zich voor bij B207. Alleen reageren de beide delen van het taalgebied intern nog homogener. B406 vertoont meer gelijkenis met A108 in die zin dat West-Vlaanderen en de Randstad de grootste tegenstelling vormen. Verschilpunten daarentegen zijn ten eerste dat ook in West-Vlaanderen de meerderheid toch de deelwoorden uiteenplaatst (*De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd geboeid was geweest.*) en ten tweede dat de Brabantse regio's aan beide zijden van de rijksgrens gelijk opgaan.

De opmerkingen van De Schutter (1964 en 1976) dat vooropplaatsing van de beide deelwoorden "volkstaal" is en in de standaardtaal niet voorkomt (zie 2.3.2.5), lijken in het licht van onze onderzoeksresultaten in hun algemeenheid niet houdbaar. Voorzover men wil aannemen dat 'de' standaardtaal in Nederland bepaald wordt, kan wel gesteld

worden dat deze volgorde in de standaardtaal minder gebruikelijk is.

Er waren drie items met een combinatie van een modaal hulpwerkwoord met de groep *te maken/hebben* (A211, A310 en B411). Het al of niet gebruiken van de volgorde ABC (of BCD) is ongeveer gelijk in alle regio's. De regionale verschillen worden veroorzaakt door tussenplaatsing van *te maken* (= ACB of BDC) in Vlaanderen. De interne verschillen in Vlaanderen en Nederland zijn gering. De verschillende mate waarin de Vlaamse respondenten tussenplaatsing gebruiken (A211 enerzijds en A310 en B411 anderzijds) hangt vermoedelijk onder meer samen met de aanbiedingswijze. Al met al vertoont het hier besproken type zoals vermoed kon worden een opmerkelijke overeenkomst met het type modaal hulpwerkwoord + *hebben/zijn* + deelwoord als zelfstandig werkwoord.

De resultaten van A207 (pv met deelwoord en als zelfstandig werkwoord *te* + infinitief) wijzen opnieuw in de richting van een Noord-Zuid-tegenstelling. Tussenplaatsing van het zelfstandig werkwoord (*Hij vroeg mij waar ik zijn jas had te drogen gelegd.* (= ACB)) komt op één uitzondering na alleen in de beide Vlaamse regio's voor, al zijn de percentages niet erg hoog. Het gebruik van die volgorde gaat ten koste van vooropplaatsing (= CAB). Opmerkenswaardig is dat de volgorde CBA, waarbij zowel *te* + infinitief als het deelwoord vóór de pv geplaatst worden, in West-Vlaanderen het sterkste vertegenwoordigd is (16,4%).

Het beeld bij A105 (pv met twee keer *te* + infinitief) is minder eenduidig. De grootste afwijkingen van de algemene gemiddelden doen zich in tegenovergestelde richting voor in Antwerpen/Brussel en Noord-Brabant ten aanzien van de keuze resp. voor *ziet te weten te komen* (= ACB) en *te weten ziet te komen* (= CAB). De eerste volgorde wordt over het algemeen eerder in Vlaanderen dan in Nederland gebruikt, wat in overeenstemming is met de mening van De Schutter (zie 2.3.3). Opvallend is verder dat West-Vlaanderen zich het minst sterk heeft laten leiden door de aan iedereen aangeboden volgorde *te weten te komen ziet*, die overal het hoogste percentage bereikt.

4.4.1.5 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep

Onderzocht is verder in hoeverre het gedrag afhankelijk is van de groep waartoe de deelnemers behoren. De resultaten van dat onderzoek zijn vermeld in tabel 4.29. De totalen uit de eerste tabel zijn daarin herhaald.

Alles bij elkaar blijken er weinig significante verschillen op te treden, die overigens allemaal in steekproef A voorkomen. We bespreken de resultaten per type.

Tabel 4.29: Driedelige eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA)[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A105	ziet te weten te komen (= ACB)		54 (23,2)	10 (12,3)	14 (22,6)	15 (31,3)	15 (35,7)			
	te weten ziet te komen (= CAB)		36 (15,5)	4 (4,9)	14 (22,6)	9 (18,8)	9 (21,4)			
	te weten te komen ziet (= CBA)		143 (61,4)	67 (82,7)	34 (54,8)	24 (50,0)	18 (42,9)	27,25	23,99	***
	>		33							
A108	zijn opgesloten geweest (= BDC)		37 (14,5)	12 (14,3)	13 (18,1)	7 (13,0)	5 (10,9)			
	opgesloten zijn geweest (= DBC)		159 (62,1)	50 (59,5)	46 (63,9)	33 (61,1)	30 (65,2)			
	opgesloten geweest zijn (= DCB)		60 (23,4)	22 (26,2)	13 (18,1)	14 (25,9)	11 (23,9)	2,65	2,33	n.s.
	>		10							
A112	moeten hebben gelezen (= BCD)		10 (3,8)	2 (2,3)	1 (1,4)	2 (3,6)	5 (10,2)			
	moeten gelezen hebben (= BDC)		73 (27,7)	20 (22,7)	28 (38,9)	14 (25,5)	11 (22,4)			
	gelezen moeten hebben (= DBC)		181 (68,6)	66 (75,0)	43 (59,7)	39 (70,9)	33 (67,3)	12,99	13,62	*
	>		2							
A207	had gelegd te drogen (= ABC)		4 (1,5)	2 (2,3)	2 (2,8)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	had te drogen gelegd (= ACB)		24 (9,1)	9 (10,2)	11 (15,3)	1 (1,8)	3 (6,3)			
	te drogen had gelegd (= CAB)		213 (80,7)	71 (80,7)	53 (73,6)	49 (87,5)	40 (83,3)			
	te drogen gelegd had (= CBA)		23 (8,7)	6 (6,8)	6 (8,3)	6 (10,7)	5 (10,4)	11,13	10,82	n.s.
	>		2							
A208	zou zijn doorgebeld (= ABC)		64 (24,9)	15 (17,9)	19 (27,1)	10 (17,9)	20 (42,6)			
	zou doorgebeld zijn (= ACB)		47 (18,3)	17 (20,2)	18 (25,7)	9 (16,1)	3 (6,4)			
	doorgebeld zou zijn (= CAB)		146 (56,8)	52 (61,9)	33 (47,1)	37 (66,1)	24 (51,1)	17,54	18,10	**
	>		9							
A211	willen hebben te maken (= BCD)		1 (0,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	1 (1,8)	0 (0,0)			
	willen te maken hebben (= BDC)		17 (6,4)	6 (6,9)	6 (8,3)	3 (5,4)	2 (4,1)			
	te maken willen hebben (= DBC)		246 (93,2)	81 (93,1)	66 (91,7)	52 (92,9)	47 (95,9)	4,72	4,46	n.s.
	>		2							

A310	zou hebben te maken	(= ABC)	63 (24,0)	23 (26,4)	20 (28,2)	10 (17,9)	10 (20,8)			
	zou te maken hebben	(= ACB)	60 (22,9)	20 (23,0)	20 (28,2)	11 (19,6)	9 (18,8)			
	te maken zou hebben	(= CAB)	139 (53,1)	44 (50,6)	31 (43,7)	35 (62,5)	29 (60,4)	6,00	6,74	n.s.
	>		4							
A405	bleek te hebben geloofd	(= ABC)	55 (23,7)	12 (16,7)	17 (26,6)	11 (21,6)	15 (33,3)			
	bleek geloofd te hebben	(= ACB)	40 (17,2)	17 (23,6)	12 (18,8)	5 (9,8)	6 (13,3)			
	te hebben geloofd bleek	(= BCA)	1 (0,4)	1 (1,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	geloofd bleek te hebben	(= CAB)	136 (58,6)	42 (58,3)	35 (54,7)	35 (68,6)	24 (53,3)	10,87	10,41	n.s.
	>		34							
A407	moesten hebben geschreven	(= ABC)	64 (25,4)	18 (22,2)	15 (21,7)	14 (25,9)	17 (35,4)			
	moesten geschreven hebben	(= ACB)	70 (27,8)	30 (37,0)	27 (39,1)	6 (11,1)	7 (14,6)			
	geschreven moesten hebben	(= CAB)	118 (46,8)	33 (40,7)	27 (39,1)	34 (63,0)	24 (50,0)	21,31	23,43	***
	>		14							
<hr/>										
B110	zijn geweest vastgebonden	(= BCD)	1 (0,4)	1 (1,1)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	zijn vastgebonden geweest	(= BDC)	22 (8,7)	9 (10,3)	6 (8,5)	4 (8,2)	3 (6,4)			
	vastgebonden zijn geweest	(= DBC)	129 (50,8)	38 (43,7)	36 (50,7)	22 (44,9)	33 (70,2)			
	vastgebonden geweest zijn	(= DCB)	102 (40,2)	39 (44,8)	29 (40,8)	23 (46,9)	11 (23,4)	11,52	10,05	n.s.
	>		7							
B207	zijn verdoofd geweest	(= BDC)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	verdoofd zijn geweest	(= DBC)	123 (50,2)	45 (51,7)	36 (53,7)	15 (32,6)	27 (60,0)			
	verdoofd geweest zijn	(= DCB)	122 (49,8)	42 (48,3)	31 (46,3)	31 (67,4)	18 (40,0)	7,83	7,69	(*)
	>		16							
B208	zou zijn verteld	(= ABC)	16 (6,7)	3 (3,9)	4 (5,8)	4 (7,8)	5 (11,4)			
	zou verteld zijn	(= ACB)	27 (11,3)	6 (7,9)	10 (14,5)	4 (7,8)	7 (15,9)			
	verteld zou zijn	(= CAB)	197 (82,1)	67 (88,2)	55 (79,7)	43 (84,3)	32 (72,7)	6,15	7,82	n.s.
	>		21							
B302	zou hebben gewild	(= ABC)	112 (44,4)	44 (50,0)	29 (41,4)	20 (40,8)	19 (42,2)			
	zou gewild hebben	(= ACB)	70 (27,8)	25 (28,4)	21 (30,0)	12 (24,5)	12 (26,7)			
	gewild zou hebben	(= CAB)	70 (27,8)	19 (21,6)	20 (28,6)	17 (34,7)	14 (31,1)	3,54	2,87	n.s.
	>		9							

B406	was geboeid geweest	(= ACB)	6 (2,3)	2 (2,2)	1 (1,4)	1 (2,0)	2 (4,3)			
	geboeid was geweest	(= CAB)	195 (75,6)	70 (78,7)	52 (72,2)	34 (68,0)	39 (83,0)			
	geboeid geweest was	(= CBA)	57 (22,1)	17 (19,1)	19 (26,4)	15 (30,0)	6 (12,8)	6,21	5,98	n.s.
	>		3							
B408	had zien gebeuren	(= ABC)	259 (99,2)	87 (97,8)	74 (100,0)	51 (100,0)	47 (100,0)			
	zien gebeuren had	(= BCA)	2 (0,8)	2 (2,2)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	3,89	2,85	n.s.
	>		0							
B411	zullen hebben te maken	(= ABC)	5 (2,0)	2 (2,4)	3 (4,3)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	zullen te maken hebben	(= ACB)	63 (25,4)	21 (24,7)	20 (29,0)	13 (26,0)	9 (20,5)			
	te maken zullen hebben	(= CAB)	180 (72,6)	62 (72,9)	46 (66,7)	37 (74,0)	35 (79,5)	5,24	5,43	n.s.
	>		13							

n = versie A : 266 versie B : 261
 scholieren : 88 scholieren : 89
 niet-prof. : 73 niet-prof. : 74
 leraren : 56 leraren : 51
 journalisten: 49 journalisten: 47

df = 6 (9 bij A207, A405 en B110; 3 bij B207 en B408)

> = 'ongeldige antwoorden'

o. = 'ongecontroleerd'

c. = 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Van de vijf gevallen met een modaal hulpwerkwoord, *hebben/zijn* en als zelfstandig werkwoord een deelwoord geven alleen A112, A208 en A407 significante verschillen te zien. Bij A112 zijn de voornaamste verschillen gelegen in het feit dat de niet-professionelen een hoog percentage voor tussenplaatsing van het deelwoord halen in het nadeel van vooropplaatsing, terwijl de scholieren juist het meest van allemaal vooropplaatsing gebruiken. Opvallend is ook het relatief hoge percentage achteropplaatsing bij journalisten. Dat laatste weegt zwaar door bij A208. Daar gebruikt niet minder dan 42,6% van de journalisten de volgorde *zou zijn doorgebeld*. Tussenplaatsing komt bij die groep uiterst weinig voor. Afwijkend van het algemene gemiddelde is verder vooral het gedrag van de niet-professionele volwassenen. Dezen hebben het hoogste percentage van allemaal voor tussenplaatsing en het laagste voor vooropplaatsing. Het beeld bij A407 is weer iets anders. Hier lijkt een oppositie tussen scholieren en niet-professionele volwassenen enerzijds en professionelen anderzijds aanwezig te zijn die zich vooral uit in de keuze voor tussenplaatsing of vooropplaatsing van het deelwoord. Bij de professionelen zelf is er een tegenstelling merkbaar wat het gebruik van achteropplaatsing (meer bij journalisten) of vooropplaatsing (meer bij leraren) betreft. B208 en B302 leveren geen significante resultaten op. Uit al de hier beschreven feiten valt de conclusie te trekken dat er weinig structuur zit in het gedrag ten aanzien van dit type eindgroepen. Hooguit kan gesteld worden dat vooral de journalisten de neiging hebben om achteropplaatsing te gebruiken (maar zie B302), dat de leraren en/of de scholieren het sterkst neigen tot vooropplaatsing en dat niet-professionele volwassenen eerder dan andere groepen tussenplaatsing gebruiken (maar zie B208).

Dat de significante verschillen bij dit type alleen in steekproef A optreden, is onzes inziens toeval. Gegeven het feit dat de beide steekproeven wel gelijk opgaan bij de in hoge mate met het besproken type vergelijkbare type met *te maken* als hoofdwerkwoord (A211, A310 en B411 zijn niet significant), is er vooralsnog geen aanleiding om te denken aan een structurele ongelijkheid van de steekproeven A en B (zie ook verderop).

Item A405 (*bleek + te hebben + geloofd*) is hier op variabeleniveau niet significant, al valt er een opmerkelijk verhoogde voorkeur voor vooropplaatsing van het deelwoord (= CAB) bij de leraren te constateren (en in iets mindere mate een frequenter gebruik van achteropplaatsing (= ABC) bij journalisten). Hiermee zetten zich tendensen die ook al bij het hierboven besproken type met een deelwoord als zelfstandig werkwoord merkbaar waren, verder door.

Wat de combinaties van een pv of een infinitief met twee deelwoorden betreft, is alleen B207 bijna significant. Plaatsing van de twee deelwoorden vóór *zijn* (= DCB) komt in versterkte mate voor bij de leraren. (Ook dat wijst er niet op dat die volgorde "volkstaal" is. Zie 4.4.1.4.) De leraren gebruiken als enige groep in meerderheid de variant *Door de ontploffing moeten ze korte tijd verdoofd geweest zijn*. De journalisten daarentegen gebruiken juist het meest van allemaal de volgorde DBC (*verdoofd zijn geweest*). Dat laatste is nog duidelijker het geval bij B110, waar de percentages van de journalisten sterk van het gemiddelde afwijken (zonder dat dat overigens op variabeleniveau tot significantie leidt). In dit licht is het interessant erop te wijzen dat het hoogste percentage voor die volgorde ook bij A108 en B406 bij de journalisten te vinden is.

De bij A105 optredende verschillen zijn hoogst significant. Dat ligt aan de extreme scores ten aanzien van de als enige aangeboden variant *te weten te komen ziet* (= CBA). De scholieren handhaven deze massaal (82,7%). Van de volwassen deelnemers tonen de journalisten zich daarentegen het minst volgbaar.

De verschillen bij de twee resterende types met *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord zijn niet significant. Toch is het wellicht de moeite van het vermelden waard dat er bij het type met *te maken/hebben* enige parallellie met de combinaties met deelwoord lijkt te zijn. Tussenplaatsing van *te maken* (= ACB) haalt steeds het hoogste percentage bij de niet-professionele volwassenen en wel ten koste van vooropplaatsing.

Als we alle besproken types overzien, kunnen we voorzichtig concluderen dat journalisten toch enigszins een aparte positie innemen. Overeenkomstig hypothese 2.8.6.1 vertonen zij een grotere neiging tot achteropplaatsing van een deelwoord. Die neiging is het sterkst aanwezig bij het type met twee deelwoorden, waar echter alleen *geweest* achteropgeplaatst wordt. Dat deelwoord is hier overigens niet het zelfstandig werkwoord. De eigen positie van de journalisten lijkt minder uitgesproken te zijn dan bij de tweeledige eindgroepen.

4.4.2 BEOORDELING

4.4.2.1 *Beoordeling: algemene resultaten*

Net als bij de tweeledige eindgroepen vertrekken we ook hier weer van een overzicht van alle resultaten van de variantie-analyse met alle geselecteerde respondenten tegelijk (tabel 4.30). De globale beoordelingsresultaten worden in de onderhavige deelparagraaf besproken, de effecten van groep en regio alsmede de interactie-effecten komen in de deelparagrafen 4.4.2.3 en volgende aan de orde. Verderop wordt ook aandacht besteed aan de uitkomsten van de vervolganalyse die met een selectie uit de leraren en journalisten alleen uitgevoerd is.

Uit de kolom 'zin' in tabel 4.30 blijkt dat zich bij alle 16 testitems een hoogst significant verschil in beoordeling tussen de voorgelegde varianten voordoet. Dat hoeft echter niet te betekenen dat van elk item telkens alle drie de varianten significant verschillend beoordeeld worden. Uitsluitel daarover geeft tabel 4.31. Aan die tabel kan ook afgelezen worden welke variant als de beste beoordeeld wordt en welke als de slechtste. Om een idee te geven van de (geringe) verschillen tussen de resultaten van de totale steekproeven en die van de selecties waarop de variantie-analyse gebaseerd is, zijn de gegevens van beide in de tabel opgenomen.

Tabel 4.30: Driedigige eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten					
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A502	ziet/te weten/te komen	2,52	n.s.	1,55	n.s.	0,83	n.s.	110,55	***	2,02	n.s.	7,44	***
A504	zijn/opgesloten/geweest	1,55	n.s.	3,28	*	1,08	n.s.	123,85	***	0,75	n.s.	7,73	***
A507	moeten/hebben/gelezen	0,16	n.s.	3,80	*(*)	0,81	n.s.	57,62	***	8,06	***	23,52	***
A512	had/te drogen/gelegd	0,15	n.s.	4,99	***	1,88	n.s.	169,43	***	2,69	*	14,50	***
A513	zou/zijn/doorgebeld	0,56	n.s.	2,29	n.s.	1,34	n.s.	103,80	***	5,22	***	16,34	***
A515	willen/hebben/te maken	0,12	n.s.	10,72	***	0,72	n.s.	596,04	***	1,02	n.s.	15,57	***
A522	zou/hebben/te maken	2,72	n.s.	9,97	***	1,04	n.s.	201,63	***	1,43	n.s.	25,87	***
A525	bleek/te hebben/geloofd	2,27	n.s.	0,48	n.s.	0,90	n.s.	55,09	***	3,67	***	12,90	***
A526	moesten/hebben/geschreven	0,19	n.s.	0,82	n.s.	1,15	n.s.	43,92	***	9,35	***	21,33	***

B506	zijn/vastgebonden/geweest	1,94 n.s.	0,07 n.s.	0,41 n.s.	207,50 ***	0,78 n.s.	6,42 ***	0,83 n.s.
B513	zijn/verdoofd/geweest	0,86 n.s.	0,65 n.s.	0,50 n.s.	342,28 ***	0,94 n.s.	8,40 ***	1,07 n.s.
B514	zou/zijn/verteld	1,42 n.s.	1,25 n.s.	0,53 n.s.	99,85 ***	0,55 n.s.	21,69 ***	0,99 n.s.
B518	zou/hebben/gewild	1,31 n.s.	3,49 *	0,33 n.s.	97,32 ***	1,93 n.s.	25,67 ***	1,92 *
B526	was/geboeid/geweest	0,40 n.s.	2,30 n.s.	0,37 n.s.	287,42 ***	1,04 n.s.	10,62 ***	0,57 n.s.
B527	had/zien/gebeuren	1,08 n.s.	10,99 ***	1,30 n.s.	2065,91 ***	1,75 n.s.	7,76 ***	1,96 n.s.
B529	zullen/hebben/te maken	1,15 n.s.	5,70 ***	1,08 n.s.	263,70 ***	2,10 n.s.	22,89 ***	0,69 n.s.

n = versie A: 192 (180 bij A502)

versie B: 180

df = groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin: 2 (1 bij B527); groep x zin: 4 (2 bij B527); regio x zin: 6 (3 bij B527); groep x regio x zin: 12 (6 bij B527)

Tabel 4.31: Driedigige eindgroepen: beoordeling.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item (resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		totaal		selectie	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A502	ziet te weten te komen	(=ACB)	2,82	1,31	2,82	1,30
	te weten ziet te komen	(=CAB)	2,25	1,34	2,21	1,27
	te weten te komen ziet	(=CBA)	4,03	1,10	3,99	1,11
A504	zijn opgesloten geweest	(=BDC)	3,52	1,16	3,45	1,16
	opgesloten zijn geweest	(=DBC)	1,97	1,08	1,96	1,02
	opgesloten geweest zijn	(=DCB)	2,07	1,13	2,06	1,13
A507	moeten hebben gelezen	(=BCD)	2,77	1,21	2,82	1,19
	moeten gelezen hebben	(=BDC)	3,02	1,47	2,95	1,50
	gelezen moeten hebben	(=DBC)	1,86	1,02	1,85	0,98
A512	had te drogen gelegd	(=ACB)	3,51	1,27	3,37	1,30
	te drogen had gelegd	(=CAB)	1,50	0,70	1,54	0,70
	te drogen gelegd had	(=CBA)	2,30	1,07	2,33	1,04
A513	zou zijn doorgebeld	(=ABC)	2,18	1,08	2,24	1,07
	zou doorgebeld zijn	(=ACB)	3,45	1,35	3,33	1,34
	doorgebeld zou zijn	(=CAB)	1,80	0,96	1,85	0,99
A515	willen hebben te maken	(=BCD)	4,26	0,92	4,20	0,97
	willen te maken hebben	(=BDC)	3,48	1,26	3,47	1,25
	te maken willen hebben	(=DBC)	1,30	0,52	1,34	0,55
A522	zou hebben te maken	(=ABC)	3,49	1,25	3,48	1,24
	zou te maken hebben	(=ACB)	3,02	1,37	2,90	1,37
	te maken zou hebben	(=CAB)	1,48	0,75	1,52	0,75
A525	bleek te hebben geloofd	(=ABC)	2,58	1,23	2,59	1,19
	bleek geloofd te hebben	(=ACB)	3,36	1,35	3,31	1,34
	geloofd bleek te hebben	(=CAB)	2,04	1,21	2,05	1,19
A526	moesten hebben geschreven	(=ABC)	2,61	1,24	2,64	1,22
	moesten geschreven hebben	(=ACB)	3,04	1,41	2,93	1,39
	geschreven moesten hebben	(=CAB)	1,90	1,08	1,93	1,07

B506	zijn vastgebonden geweest (=BDC)	3,92	1,05	3,88	1,06
	vastgebonden zijn geweest (=DBC)	1,89	0,97	1,90	0,98
	vastgebonden geweest zijn (=DCB)	1,93	1,05	1,96	1,07
B513	zijn verdoofd geweest (=BDC)	4,05	1,00	4,00	1,05
	verdoofd zijn geweest (=DBC)	1,68	0,89	1,62	0,85
	verdoofd geweest zijn (=DCB)	1,76	0,93	1,82	0,96
B514	zou zijn verteld (=ABC)	2,32	1,20	2,36	1,21
	zou verteld zijn (=ACB)	3,35	1,39	3,31	1,40
	verteld zou zijn (=CAB)	1,66	0,92	1,67	0,89
B518	zou hebben gewild (=ABC)	2,04	1,12	2,06	1,11
	zou gewild hebben (=ACB)	3,26	1,42	3,26	1,45
	gewild zou hebben (=CAB)	1,81	0,99	1,80	0,98
B526	was geboeid geweest (=ACB)	3,88	1,15	3,91	1,12
	geboeid was geweest (=CAB)	1,56	0,81	1,50	0,78
	geboeid geweest was (=CBA)	2,22	1,11	2,26	1,10
B527	had zien gebeuren (=ABC)	1,14	0,37	1,16	0,40
	zien gebeuren had (=BCA)	4,31	0,89	4,29	0,88
B529	zullen hebben te maken (=ABC)	3,83	1,19	3,77	1,20
	zullen te maken hebben (=ACB)	2,91	1,45	2,88	1,45
	te maken zullen hebben (=CAB)	1,36	0,65	1,37	0,62

n = versie A: resp. 266 (totaal) en 192 (selectie; 180 bij A502)

versie B: resp. 261 (totaal) en 180 (selectie)

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij de vijf items van het type modaal hulpwerkwoord + *hebben/zijn* + deelwoord, A507, A513, A526, B514 en B518, gaat het om de variatie in de plaatsing van het deelwoord. In alle vijf gevallen heeft vooropplaatsing (= CAB of DBC) de beste gemiddelde score. Achteropplaatsing (= ABC of BCD) wordt al een stuk minder goed beoordeeld, terwijl tussenplaatsing (= ACB of BDC) duidelijk het slechtste beoordeeld wordt. Alleen bij A507 is het verschil tussen de twee laatstgenoemde varianten heel gering (gem. 2,82 voor de variant *Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artikel moeten hebben gelezen?* en gem. 2,95 voor *...moeten gelezen hebben*). Tot op zekere hoogte loopt de beoordeling parallel met het gedrag (vgl. 4.4.1.1). Afgezien van B302 (// B518) werd namelijk ook het meest vooropplaatsing van het deelwoord gebruikt. Wat de beide andere volgordes betreft, is er sprake van een discrepantie tussen gedrag en beoordeling, hetzij omdat het gebruik van achteropplaatsing en tussenplaatsing verder uit elkaar ligt

dan de beoordeling (vgl. bijv. A112, waar tussenplaatsing veel meer voorkomt dan achteropplaatsing, met A507), hetzij omdat het omgekeerde het geval is (vgl. bijv. B208 en B514).

Item A525 (*bleek/te hebben/geloofd*), waar het eveneens gaat om de positie van het deelwoord, vertoont net als het vorige type met één deelwoord een voorkeur voor vooropplaatsing (= CAB). Tussenplaatsing (= ACB) krijgt het slechtste oordeel. Die verdeling van voorkeuren komt globaal overeen met de verdeling van het gebruik ten aanzien van A405, al liggen achteropplaatsing en tussenplaatsing daar dicht bij elkaar.

De vier combinaties met twee deelwoorden, A504, B506, B513 en B526, hebben gemeenschappelijk dat de variant met uiteenplaatsing van die deelwoorden (= CAB of DBC) de beste score krijgt, die met vooraanplaatsing van beide deelwoorden (= CBA of DCB) de tweede beste en die met achteropplaatsing (= ACB of BDC) de slechtste. In drie van de vier gevallen is het onderscheid tussen de eerste twee varianten echter niet significant. Alleen bij B526 maken de respondenten een wezenlijk onderscheid tussen de varianten *De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd geboeid was geweest* (gem. 1,50) en *...geboeid geweest was* (gem. 2,26). Dit beeld komt vrij nauwkeurig overeen met de resultaten van de gedragstests. Achteropplaatsing werd ook weinig tot niet gebruikt en uiteenplaatsing kwam het meest voor, zij het dat het verschil met vooropplaatsing bij B110 (/B506) eerder gering en bij B207 (/B513) minimaal was. Uiteenplaatsing lag alleen duidelijk op kop bij A108 (/A504) en B406 (/B526). Zie verder in 4.4.1.1.

Een enigszins vergelijkbare situatie doet zich voor bij item A512, waar het hoofdwerkwoord in plaats van een deelwoord een infinitief met *te* is. Uiteenplaatsing van *te* + infinitief en deelwoord (= CAB), die het vaakst gebruikt werd, haalt ook weer de beste score bij de beoordeling (gem. 1,54 voor *te drogen had gelegd*). Tussen de beide andere varianten wordt echter wel een duidelijk onderscheid gemaakt, ook al werden ze allebei even weinig gebruikt. Plaatsing vóór *had* (= CBA) wordt over het algemeen aanzienlijk beter gevonden dan plaatsing erna.

De drie items met een combinatie van een modaal hulpwerkwoord, *hebben* en als zelfstandig werkwoord *te maken*, A515, A522 en B529, hebben een afgetekende voorkeur voor de variant met vooropplaatsing van *te maken* (= CAB of DBC) gemeen. Hierin stemt dit type overeen met de vergelijkbare types met een deelwoord. Anders dan bij die types wordt achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord (= ABC of BCD) als slechter ervaren dan tussenplaatsing (= ACB of BDC). Er is geen volledige parallelle tussen oordeel en gedrag aangezien tussenplaatsing en achteropplaatsing bij A310 (/A522) ongeveer even vaak gebruikt worden. De verklaring voor dat laatste is in de wijze van aanbieden gelegen (zie 4.4.1.1).

Bij item A502 krijgt de variant met de volgorde CAB, *te weten ziet te komen*, de beste beoordeling, op afstand gevolgd door achteropplaatsing (= ACB) en op grote afstand door vooropplaatsing van de beide infinitieven (= CBA). Vergelijken we de beoordeling van A502 met het gedrag ten aanzien van A105, dan krijgen we een tegengesteld beeld te zien. De slechtst beoordeelde variant werd juist het vaakst gebruikt, maar dat laatste is te verklaren doordat de volgorde *te weten te komen ziet* aan iedereen aangeboden was.

Een volledige overeenkomst tussen oordeel en gedrag doet zich voor bij het laatste te bespreken item (B527). De volgorde *zien gebeuren had*, die door vrijwel niemand gebruikt werd, scoort heel slecht, het alternatief heel goed.

Uit het voorgaande vallen voorlopig twee algemene conclusies te trekken: (1) bij alle zes types waar het zelfstandig werkwoord een *te*-infinitief of een deelwoord is, heeft vooropplaatsing van dat C- of D-werkwoord de voorkeur, met meestal zelfs een afgetekende voorkeur voor de volgorde CAB resp. DBC, en (2) over het algemeen is er een grote mate van overeenkomst tussen oordeel en gedrag. Wat dat laatste aangaat, wijzen we er nog eens op dat hierbij enig voorbehoud gemaakt moet worden in verband met de vergelijkbaarheid omdat bij de opdrachttests nooit meer dan twee varianten aangeboden werden.

4.4.2.2 De rol van de linguïstische factoren

Door de gemiddelde verschillen tussen de varianten van een bepaald item met die van een bepaald ander item te vergelijken is geprobeerd na te gaan of de ingevoerde linguïstische factoren een effect op de beoordeling hebben. De afweging van de resultaten van twee met elkaar te vergelijken items is wel ingewikkelder dan bij tweeledige eindgroepen omdat nu per geval drie vergelijkingen gemaakt moeten worden (t.w. een vergelijking van de respectieve verschijscores van de varianten a versus b, van de varianten a versus c, en van de varianten b versus c).

De gemiddelden waar de verschijscores en de bijbehorende toetsingsresultaten in de hiernavolgende tabellen betrekking op hebben, staan in de kolom 'totaal' van tabel 4.31 (het gaat hier immers om de gemiddelden over alle proefpersonen).

1. *Hebben* of *zijn* (passief) als hulpwerkwoord

Voor de vergelijking van actieve en passieve zinnen zijn de volgende twee typegevallen gebruikt.

- (1) (B518) We twijfelen er niet aan dat Johan dat *zou hebben gewild/zou gewild hebben/gewild zou hebben*.
- (2) (B514) Ik vroeg mij af of hem dat *zou zijn verteld/zou verteld zijn/verteld zou zijn*.

De verwachting is dat vooropplaatsing van het deelwoord (= CAB) in de passieve zin (2) relatief beter beoordeeld zal worden dan in de actieve zin (1) en dat voor achteropplaatsing (= ABC) het omgekeerde geldt. De resultaten van de vergelijking van de items B518 en B514 staan in tabel 4.32.

Tabel 4.32: Driedelige eindgroepen: beoordeling.
Vergelijking van actieve en passieve zinnen.

item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B518	zou hebben gewild (=ABC)/gewild zou hebben (=CAB)	0,23	1,49	-3,85	258	***
(2) B514	zou zijn verteld (=ABC)/verteld zou zijn (=CAB)	0,64	1,50			
	zou gewild hebben (=ACB)/gewild zou hebben (=CAB)	1,46	1,92	-2,24	258	*
	zou verteld zijn (=ACB)/verteld zou zijn (=CAB)	1,68	1,84			
	zou gewild hebben (=ACB)/zou hebben gewild (=ABC)	1,21	1,96	1,98	259	*
	zou verteld zijn (=ACB)/zou zijn verteld (=ABC)	1,02	1,98			

df = n-1

Voor een goed begrip moet er - wellicht ten overvloede - op gewezen worden dat bij allebei de items vooropplaatsing beter beoordeeld wordt dan achteropplaatsing en achteropplaatsing beter dan tussenplaatsing (zie tabel 4.31).

De verschijscores wijken drie keer significant van elkaar af. Van belang is hier in de eerste plaats de vergelijking van de verschillen tussen achterop- en vooropplaatsing van het deelwoord. Die vergelijking levert een hoogst significant resultaat op. De afstand tussen voorop- en achteropplaatsing is aanmerkelijk groter bij het passieve testitem (B514), wat op een bevestiging van hypothese 2.8.1.3 wijst. Ook de grotere afstand tussen voorop- en tussenplaatsing bij datzelfde item kan in die zin geïnterpreteerd worden. Tot slot levert de geringere afstand tussen achteropplaatsing en tussenplaatsing bij B514 eveneens een argument pro op. Bij het gedrag daarentegen (zie 4.4.1.3) was er niet duidelijk van een bevestiging van de hypothese sprake.

2. Variabelen ter toetsing van de rol van ritmische factoren

a. Niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord als complement

Aan de hand van twee paren items is bekeken of de vorm van het zelfstandig werkwoord (het complement) wat uitmaakt voor de beoordeling van de verschillende volgorde. Die items zijn:

- (1) (B514) Ik vroeg mij af of hem dat *zou zijn vertéld/zou vertéld zijn/vertéld zou zijn*.
- (2) (A513) Frans hoopte dat het hun al *zou zijn dóórgebeld/zou dóórgebeld zijn/dóórgebeld zou zijn*.
- (3) (B513) Door de ontploffing moeten ze korte tijd *zijn verdóófd geweest/verdóófd zijn geweest/verdóófd geweest zijn*.
- (4) (B506) Zou hij al die tijd *zijn vástgebonden geweest/vástgebonden zijn geweest/vástgebonden geweest zijn?*

De gegevens van de statistische analyse van deze twee paren staan in tabel 4.33.

Bij het eerste paar items ging het om de toetsing van de hypothese dat achteropplaatsing van het deelwoord van een scheidbaar samengesteld werkwoord eerder geaccepteerd zal worden dan wanneer het een niet-samengesteld werkwoord betreft. Dat moet niet zo geïnterpreteerd worden dat achteropplaatsing in het eerste geval als beste variant beoordeeld zal worden. Uit tabel 4.31 blijkt immers dat achteropplaatsing zowel bij A513 als bij B514 in volgorde van voorkeur op de tweede plaats komt. De hier uitgevoerde analyse laat zien dat bij het samengestelde werkwoord (A513) de afstand tussen voorop- en achteropplaatsing significant kleiner is - zij het slechts op 5%-niveau - dan bij het niet-samengestelde (B514). Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat de volgorde *zou zijn doorgelbeld* relatief acceptabeler is dan de overeenkomstige volgorde *zou zijn verteld*. De eerste combinatie werd in de opdrachttest ook relatief vaker gebruikt dan de tweede, zodat oordeel en gedrag een parallel vertonen.

Tabel 4.33: Driedigige eindgroepen: beoordeling n.g.v. de vorm van het complement (niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord).

item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1)	B514 zou zijn verteld (=ABC)/verteld zou zijn (=CAB)	0,65	1,50			
				-2,15	523	*
(2)	A513 zou zijn doorgebeld (=ABC)/doorgebeld zou zijn (=CAB)	0,38	1,40			
	zou verteld zijn (=ACB)/verteld zou zijn (=CAB)	1,68	1,84			
				-0,20	523	n.s.
	zou doorgebeld zijn (=ACB)/doorgebeld zou zijn (=CAB)	1,64	1,75			
	zou verteld zijn (=ACB)/zou zijn verteld (=ABC)	1,02	1,98			
				1,44	523	n.s.
	zou doorgebeld zijn (=ACB)/zou zijn doorgebeld (=ABC)	1,26	1,85			
(3)	B513 zijn verdoofd geweest (=BDC)/verdoofd geweest zijn (=DCB)	2,29	1,44			
				3,00	260	**
(4)	B506 zijn vastgebonden geweest (=BDC)/vastgebonden geweest zijn (=DCB)	1,99	1,54			
	verdoofd zijn geweest (=DBC)/verdoofd geweest zijn (=DCB)	0,08	1,40			
				0,45	260	n.s.
	vastgebonden zijn geweest (=DBC)/vastgebonden geweest zijn (=DCB)	0,04	1,57			
	verdoofd zijn geweest (=DBC)/zijn verdoofd geweest (=BDC)	2,37	1,31			
				3,96	260	***
	vastgebonden zijn geweest (=DBC)/zijn vastgebonden geweest (=BDC)	2,03	1,42			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

Bij B513 en B506 was voorshands niet duidelijk in welke richting eventuele verschillen zouden gaan. Toch is ook hier te verwachten dat met het oog op een zo evenwichtig mogelijke verdeling van beklemdtoonde en onbektmdtoonde lettergrepen plaatsing van beide deelwoorden na het hulpwerkwoord *zijn* eerder bij een combinatie met een scheidbaar samengesteld werkwoord dan bij een andere combinatie geaccepteerd zal worden. Ondanks het feit dat deze variant BDC in beide gevallen als de minst aanvaardbare beoordeeld wordt (zie tabel 4.31), zijn er toch tekenen die op een verschil in beoordeeling in de verwachte richting wijzen. De afstand van de variant *zijn vastgebonden geweest* (= BDC) zowel tot de variant met vooropplaatsing van beide deelwoorden (= DCB) als tot die met uiteenplaatsing ervan (= DBC) is wezenlijk geringer dan de afstand bij de overeenkomstige pendanten bij item B513. De volgorde *zijn vastgebonden geweest* blijkt met andere woorden minder onacceptabel te zijn dan *zijn verdoofd geweest*. Een vergelijkbaar verschil bij het gedrag konden we niet aantonen.

b. Accentdragend element vlak vóór de eindgroep of niet

De twee items waarmee de invloed van het aan de eindgroep voorafgaande element onderzocht is, zijn:

- (1) (B518) We twijfelen er niet aan dat Johan dat *zou hebben gewild/zou gewild hebben/gewild zou hebben*.
- (2) (A526) De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog *een ópstel moesten hebben geschreven/moesten geschreven hebben/geschreven moesten hebben*.

De vergelijking van de beoordeling van deze items levert de resultaten uit tabel 4.34 op.

Het voorkomen van een niet-specifieke onbepaalde constituent (*een opstel*) als beklemdtoond element zou tot een relatief grotere acceptatie van de volgordevariant met achteropplaatsing van het deelwoord (= ABC) moeten leiden (hypothese 2.8.2.2).

Vooraf moet opgemerkt worden dat achteropplaatsing zowel bij B518 als bij A526 in volgorde van voorkeur na vooropplaatsing (= CAB) komt. Als we nu de verschillscore tussen deze twee volgordes van B518 met die van A526 vergelijken, dan blijkt zich het tegenovergestelde van wat verwacht wordt voor te doen. Tussen (*een ópstel*) *moesten hebben geschreven* en (*een ópstel*) *geschreven moesten hebben* wordt juist een aanmerkelijk groter verschil gemaakt dan tussen de varianten *zou hebben gewild* en *gewild zou hebben*. Ook de derde vergelijking uit tabel 4.34, die tussen achteropplaatsing en tussenplaatsing - die globaal genomen als slechtste variant beoordeeld wordt -, geeft alles behalve steun aan de hypothese. Achteropplaatsing staat in de beoordeling bij A526 duidelijk dichter bij tussenplaatsing, terwijl het tegenovergestelde het geval had moeten zijn. De vergelijking van de verschillen tussen voorop- en tussenplaatsing ten slotte is nauwelijks zinvol te interpreteren.

Er is sprake van een parallel met het gedrag: *zou hebben gewild* werd - eveneens tegen de verwachting in - relatief vaker gebruikt dan *moesten hebben geschreven*.

Tabel 4.34: Driedigige eindgroepen: beoordeling n.g.v. het voorafgaande element.

item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B518	zou gewild hebben (=ACB)/gewild zou hebben (=CAB)	1,46	1,92	-1,97	523	*
(2) A526	moesten geschreven hebben (=ACB)/geschreven moesten hebben (=CAB)	1,13	1,91			
	zou hebben gewild (=ABC)/gewild zou hebben (=CAB)	0,23	1,49	3,52	523	***
	moesten hebben geschreven (=ABC)/geschreven moesten hebben (=CAB)	0,70	1,52			
	zou gewild hebben (=ACB)/zou hebben gewild (=ABC)	1,21	1,96	-4,51	524	***
	moesten geschreven hebben (=ACB)/moesten hebben geschreven (=ABC)	0,43	2,02			

df = n-2

c. Het al dan niet voorkomen van een element achter de eindgroep
Het effect van het bezet zijn van de laatste zinsplaats op de volgorde binnen de eindgroep is nagegaan aan de hand van twee keer twee zinnen. Deze zijn:

- (1) (A522) Ze dacht niet dat ze later nog iets met hem *zou hebben te maken/zou te maken hebben/te maken zou hebben*.
- (2) (B529) De regering verwacht dat we de komende jaren *zullen hebben te maken/zullen te maken hebben/te maken zullen hebben* met verdere bezuinigingen.
- (3) (B506) Zou hij al die tijd *zijn vastgebonden geweest/vastgebonden zijn geweest/vastgebonden geweest zijn?*
- (4) (A504) Zouden ze lang *zijn opgesloten geweest/opgesloten zijn geweest/opgesloten geweest zijn* in die kelder?

Bij de vergelijking van (1) en (2) ging het erom te kijken of de verwachting uitkwam dat de aanwezigheid van een zinsdeel op de laatste zinsplaats tot een (nog) grotere aanvaardbaarheid van de volgorde *te maken zou hebben* (= CAB) zou leiden. In het geval van (3) en (4) was het de bedoeling te kijken of er wel invloed was van deze factor en zo ja, wat precies de uitwerking daarvan op de volgorde was. De resultaten van het onderzoek staan in tabel 4.35.

We bespreken eerst de vergelijkingen met betrekking tot A522 en B529. Uitgangspunt is het gegeven dat de variant met vooropplaatsing van *te maken* (= CAB) bij beide items afgetekend het beste oordeel krijgt (zie tabel 4.31). De vergelijking van de verschillen tussen voorop- en tussenplaatsing levert geen significant onderscheid op. Dat is wel het geval bij de tweede vergelijking, die het verschil tussen tussen- en achteropplaatsing betreft. Als de laatste zinsplaats bezet is, scoort de volgorde ABC (dus *...zullen hebben te maken met verdere bezuinigingen* bij B529) relatief nog slechter dan anders. Dit resultaat hangt direct samen met dat van de derde vergelijking. De verschillen tussen voorop- en achteropplaatsing wijken hoogst significant van elkaar af. Het grotere verschil dat bij B529 gemaakt wordt, wijst op een sterkere voorkeur voor vooropplaatsing van *te maken* en dus op een bevestiging van hypothese 2.8.2.3. Oordeel en gedrag vertonen overeenkomst: een gerealiseerde laatste zinsplaats leidde ook tot meer gebruik van vooropplaatsing.

Tabel 4.35: Driedelige eindgroepen: beoordeling n.g.v. het al dan niet volgen van een element op de eindgroep.

item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A522	zou te maken hebben (=ACB)/te maken zou hebben (=CAB)	1,53	1,65			
				-0,11	524	n.s.
(2) B529	zullen te maken hebben (=ACB)/te maken zullen hebben (=CAB)	1,55	1,69			
	zou te maken hebben (=ACB)/zou hebben te maken (=ABC)	0,47	1,76			
				-2,74	524	**
	zullen te maken hebben (=ACB)/zullen hebben te maken (=ABC)	0,91	1,91			
	zou hebben te maken (=ABC)/te maken zou hebben (=CAB)	2,00	1,49			
				-3,78	525	***
	zullen hebben te maken (=ABC)/te maken zullen hebben (=CAB)	2,46	1,28			
(3) B506	zijn vastgebonden geweest (=BDC)/vastgebonden geweest zijn (=DCB)	1,99	1,54			
				-4,08	525	***
(4) A504	zijn opgesloten geweest (=BDC)/opgesloten geweest zijn (=DCB)	1,44	1,54			
	vastgebonden zijn geweest (=DBC)/zijn vastgebonden geweest (=BDC)	2,03	1,42			
				-3,76	525	***
	opgesloten zijn geweest (=DBC)/zijn opgesloten geweest (=BDC)	1,54	1,55			
	vastgebonden zijn geweest (=DBC)/vastgebonden geweest zijn (=DCB)	0,04	1,57			
				0,41	525	n.s.
	opgesloten zijn geweest (=DBC)/opgesloten geweest zijn (=DCB)	0,10	1,72			
df = n-2						

De situatie bij B506 en A504 is de volgende. De volgorde DBC, met uiteenplaatsing van de deelwoorden, wordt in beide gevallen net iets (maar niet significant) beter beoordeeld dan de volgorde met de twee deelwoorden eerst (= DCB). De derde variant (= BDC) krijgt een aanzienlijk minder goed oordeel. (Zie voor dit alles tabel 4.31.) Het nagenoeg gelijke oordeel over de volgordes DBC en DCB zowel bij B506 als bij A504 verklaart waarom de vergelijking van de verschillcores hier niet significant is. De twee overige vergelijkingen leveren wel een (hoogst) significant resultaat op. De afstand tussen achterop- en vooropplaatsing van beide deelwoorden en die tussen achterop- en uiteenplaatsing is kleiner bij A504 dan bij B506. Dit lijkt op een minder sterke afwijzing van de volgorde DCB onder invloed van een gerealiseerde laatste zinsplaats te wijzen. Waarschijnlijk houdt ook dit verband met de ritmische structuur van de zin, maar hoe dat precies verklaard moet worden is niet duidelijk. Gezien het feit echter dat de volgordes *zijn vastgebonden geweest* bij B506 en *zijn opgesloten geweest (in die kelder)* bij A504 allebei weinig populair zijn, is deze kwestie hooguit van academisch belang.

3. Bijzin of hoofdzin

Er zijn zes items paarsgewijs vergeleken om te kijken of de beoordeling van de diverse volgordes in de eindgroep verschilt naargelang we met een bijzin of een hoofdzin te maken hebben. Het betreft de volgende paren:

- (1) (B526) De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd *was geboeid geweest/geboeid geweest was/geboeid was geweest*.
- (2) (B513) Door de ontploffing moeten ze korte tijd *zijn verdoofd geweest/verdoofd zijn geweest/verdoofd geweest zijn*.
- (3) (A522) Ze dacht niet dat ze later nog iets met hem *zou hebben te maken/zou te maken hebben/te maken zou hebben*.
- (4) (A515) Hij zal wel niets meer met haar *willen hebben te maken/willen te maken hebben/te maken willen hebben*.
- (5) (A526) De leraar zei dat ze voor de volgende week nog een ópstel *moesten hebben geschreven/moesten geschreven hebben/geschreven moesten hebben*.
- (6) (A507) Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artikel *moeten hebben gelezen/moeten gelezen hebben/gelezen moeten hebben?*

De vergelijking van (1) en (2) had een verkennend doel. Er was dus geen bepaalde hypothese aan verbonden. Ten aanzien van de twee andere paren was de verwachting dat in de hoofdzinnen (dus (4) en (6)) vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord (resp. *te* + infinitief en voltooid deelwoord) beter beoordeeld zal worden dan in de overeenkomstige bijzinnen (dus (3) en (5)). De resultaten van de vergelijkingen zijn bijeengezet in tabel 4.36.

Tabel 4.36: Driedelige eindgroepen: beoordeling in bijzinnen en hoofdzinnen.

item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1)	B526 was geboeid geweest (=ACB)/geboeid geweest was (=CBA)	1,65	1,64			
				-5,35	260	***
(2)	B513 zijn verdoofd geweest (=BDC)/verdoofd geweest zijn (=DCB)	2,29	1,44			
	geboeid was geweest (=CAB)/geboeid geweest was (=CBA)	0,65	1,41			
				5,07	259	***
	verdoofd zijn geweest (=DBC)/verdoofd geweest zijn (=DCB)	0,08	1,40			
	geboeid was geweest (=CAB)/was geboeid geweest (=ACB)	2,33	1,45			
				-0,46	259	n.s.
	verdoofd zijn geweest (=DBC)/zijn verdoofd geweest (=BDC)	2,37	1,32			
(3)	A522 zou te maken hebben (=ACB)/te maken zou hebben (=CAB)	1,53	1,65			
				-8,10	264	***
(4)	A515 willen te maken hebben (=BDC)/te maken willen hebben (=DBC)	2,19	1,41			
	zou te maken hebben (=ACB)/zou hebben te maken (=ABC)	0,47	1,76			
				-2,94	264	**
	willen te maken hebben (=BDC)/willen hebben te maken (=BCD)	0,77	1,38			
	zou hebben te maken (=ABC)/te maken zou hebben (=CAB)	2,00	1,49			
				-10,35	265	***
	willen hebben te maken (=BCD)/te maken willen hebben (=DBC)	2,26	1,07			

(5) A526	moesten geschreven hebben (=ACB)/geschreven moesten hebben (=CAB)	1,13	1,91			
				-0,23	263	n.s.
(6) A507	moeten gelezen hebben (=BDC)/gelezen moeten hebben (=DBC)	1,15	2,01			
	moesten hebben geschreven (=ABC)/geschreven moesten hebben (=CAB)	0,70	1,52			
				-1,87	263	n.s.
	moeten hebben gelezen (=BCD)/gelezen moeten hebben (=DBC)	0,92	1,51			
	moesten geschreven hebben (=ACB)/moesten hebben geschreven (=ABC)	0,43	2,02			
				1,73	263	n.s.
	moeten gelezen hebben (=BCD)/moeten hebben gelezen (=BCD)	0,23	2,04			

df = n-1

Bij de items B526 en B513 wordt een ongeveer even groot verschil gemaakt tussen de best beoordeelde variant (resp. CAB en DBC) en de slechtst beoordeelde (resp. ACB en BDC). De beide andere vergelijkingen geven wel een wezenlijk verschil te zien. Het verschil tussen achterop- en vooropplaatsing van de deelwoorden (BDC vs. DCB) is bij B513 groter dan bij B526 (ACB vs. CBA). Hieruit is een grotere voorkeur voor vooropplaatsing in de hoofdzin af te leiden. Wat de tweede vergelijking betreft, die tussen uiteenplaatsing (CAB of DBC) en vooropplaatsing (CBA of DCB), valt op dat het verschil bij B513 erg gering is, maar bij B526 vrij groot. In het laatste geval, de bijzin, wordt uiteenplaatsing afgetekend als beste variant beoordeeld, terwijl dat bij de hoofdzin niet zo is. Ook hieruit blijkt weer de grotere voorkeur voor vooropplaatsing van de beide deelwoorden bij de hoofdzin (dus: *verdoofd geweest zijn*). Het resultaat van de beoordeling is niet te vergelijken met dat bij het gedrag (zie 4.4.1.3, punt 3).

Tussen A526 en A507 is geen enkel significant verschil vastgesteld. Dat is anders bij A522 en A515, waar alle drie de vergelijkingen hoog tot hoogst significant zijn. Het verschil tussen tussenplaatsing en vooropplaatsing van *te maken* is het grootst bij de hoofdzin, wat wijst op een grotere voorkeur voor *te maken willen hebben* (= DBC) dan voor *te maken zou hebben* (= CAB). Een vergelijking van de verschillcores tussen achterop- en vooropplaatsing (derde vergelijking) wijst in dezelfde richting. De resterende vergelijking is in het licht van de hypothese van minder belang. Achteropplaatsing van *te maken* scoort in vergelijking met tussenplaatsing veel slechter bij A515 (hoofdzin) dan bij A522 (bijzin).

De conclusie is dat de hierboven geformuleerde hypothese wel bevestigd wordt ten aanzien van A522 en A515, maar niet ten aanzien van A526 en A507. Het zou kunnen dat de aanwezigheid van een beklemtoond element vlak vóór de eindgroep in de laatste twee items hiervoor verantwoordelijk is omdat deze factor in het voordeel van achteropplaatsing werkt (vergelijk Van de Velde 1986: 390). Wat het eerste paar betreft is er een parallel met het gebruik in de opdrachttest: *te maken willen hebben* werd ook relatief vaker gebruikt dan de vergelijkbare groep in de bijzin.

4.4.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

Uit de variantie-analyse blijkt dat zich in een aantal gevallen, verspreid over de beide steekproeven, een significant tot hoogst significant hoofdeffect van regio manifesteert (zie tabel 4.30, kolom 'regio'). Dat wijst er in principe alleen op dat één of meer regio's een van het algemene beeld afwijkend beoordelingsniveau vertonen, bijv. doordat over alle varianten gemiddeld een positiever oordeel gegeven wordt. Tabel 4.37 moet uitsluitend geven over de verschillen die optreden.

Tabel 4.37: Driedelige eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		W.-Vl.		Antw./Br.		N.-Br.		Randstad	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A502	ziet te weten te komen	(=ACB)	2,22	1,14	2,46	1,19	3,35	1,24	3,26	1,28
	te weten ziet te komen	(=CAB)	2,42	1,27	2,53	1,34	1,77	1,08	2,11	1,28
	te weten te komen ziet	(=CBA)	4,00	1,08	3,75	1,24	4,31	0,97	3,91	1,10
A504	zijn opgesloten geweest	(=BDC)	3,75	0,95	2,87	1,10	3,56	1,21	3,64	1,17
	opgesloten zijn geweest	(=DBC)	2,43	1,28	2,22	0,95	1,75	0,88	1,45	0,58
	opgesloten geweest zijn	(=DCB)	1,97	1,17	1,89	1,13	1,91	0,98	2,47	1,14
A507	moeten hebben gelezen	(=BCD)	3,10	1,13	2,77	1,22	2,72	1,26	2,70	1,14
	moeten gelezen hebben	(=BDC)	2,06	1,32	2,08	1,14	3,93	1,15	3,72	1,25
	gelezen moeten hebben	(=DBC)	2,35	1,10	2,10	1,05	1,50	0,77	1,45	0,65
A512	had te drogen gelegd	(=ACB)	2,83	1,19	2,56	1,20	4,10	0,95	4,00	1,13
	te drogen had gelegd	(=CAB)	1,62	0,67	1,64	0,83	1,37	0,57	1,52	0,71
	te drogen gelegd had	(=CBA)	2,37	1,10	2,56	0,98	2,14	1,03	2,27	1,02
A513	zou zijn doorgebeld	(=ABC)	2,56	1,14	2,35	1,10	2,06	0,97	2,00	1,01
	zou doorgebeld zijn	(=ACB)	2,62	1,19	2,62	1,29	4,18	0,91	3,91	1,12
	doorgebeld zou zijn	(=CAB)	1,97	1,13	2,06	1,06	1,64	0,88	1,72	0,81
A515	willen hebben te maken	(=BCD)	4,25	0,91	3,97	1,15	4,35	0,83	4,22	0,95
	willen te maken hebben	(=BDC)	2,81	1,16	2,77	1,18	4,31	0,71	4,00	1,07
	te maken willen hebben	(=DBC)	1,37	0,60	1,50	0,65	1,22	0,47	1,29	0,45
A522	zou hebben te maken	(=ABC)	3,72	1,12	3,29	1,32	3,41	1,25	3,50	1,27
	zou te maken hebben	(=ACB)	1,85	1,03	2,08	1,06	3,79	0,84	3,89	1,05
	te maken zou hebben	(=CAB)	1,62	0,67	1,81	0,96	1,27	0,57	1,37	0,64

A525	bleek te hebben geloofd	(=ABC)	2,77	1,17	2,62	1,29	2,43	1,14	2,54	1,14
	bleek geloofd te hebben	(=ACB)	2,60	1,39	2,79	1,33	3,89	0,97	3,95	1,03
	geloofd bleek te hebben	(=CAB)	2,56	1,38	2,35	1,29	1,58	0,79	1,72	0,96
A526	moesten hebben geschreven	(=ABC)	3,04	1,27	2,72	1,19	2,41	1,16	2,39	1,19
	moesten geschreven hebben	(=ACB)	2,18	1,26	2,16	1,27	3,66	1,11	3,72	1,02
	geschreven moesten hebben	(=CAB)	2,39	1,14	2,22	1,17	1,54	0,87	1,56	0,79
B506	zijn vastgebonden geweest	(=BDC)	3,66	1,10	3,64	1,20	4,15	0,95	4,06	0,91
	vastgebonden zijn geweest	(=DBC)	2,42	1,09	2,08	0,97	1,64	0,88	1,46	0,66
	vastgebonden geweest zijn	(=DCB)	1,62	0,96	2,08	1,14	2,00	1,12	2,15	1,02
B513	zijn verdoofd geweest	(=BDC)	3,82	1,05	3,71	1,10	4,22	1,02	4,24	0,98
	verdoofd zijn geweest	(=DBC)	2,06	0,93	1,86	0,94	1,28	0,54	1,28	0,62
	verdoofd geweest zijn	(=DCB)	1,33	0,56	1,95	1,08	1,91	0,97	2,11	1,00
B514	zou zijn verteld	(=ABC)	2,77	1,25	2,57	1,35	2,00	1,08	2,11	1,00
	zou verteld zijn	(=ACB)	2,53	1,25	2,44	1,28	4,24	1,06	4,04	0,92
	verteld zou zijn	(=CAB)	1,84	0,97	2,08	1,04	1,20	0,45	1,57	0,75
B518	zou hebben gewild	(=ABC)	2,42	1,05	2,08	1,27	1,86	1,03	1,86	1,03
	zou gewild hebben	(=ACB)	2,17	1,24	2,51	1,29	4,13	1,03	4,24	0,85
	gewild zou hebben	(=CAB)	2,06	1,21	2,17	1,00	1,37	0,65	1,57	0,78
B526	was geboeid geweest	(=ACB)	3,35	1,24	3,51	1,18	4,40	0,83	4,37	0,74
	geboeid was geweest	(=CAB)	1,57	0,89	1,71	0,84	1,55	0,81	1,15	0,36
	geboeid geweest was	(=CBA)	2,20	1,14	2,75	1,28	1,88	0,95	2,22	0,82
B527	had zien gebeuren	(=ABC)	1,13	0,34	1,15	0,36	1,17	0,44	1,20	0,45
	zien gebeuren had	(=BCA)	4,00	0,97	3,88	1,02	4,66	0,52	4,62	0,61
B529	zullen hebben te maken	(=ABC)	3,84	1,04	4,04	1,20	3,51	1,30	3,71	1,21
	zullen te maken hebben	(=ACB)	1,86	1,07	2,13	1,19	3,73	1,32	3,80	1,03
	te maken zullen hebben	(=CAB)	1,48	0,62	1,66	0,82	1,22	0,47	1,11	0,31

n = versie A: 48 (45 bij A502) per regio

versie B: 45 per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Het belangrijkste verschil bij A504 (*zijn/opgesloten/geweest*) is dat de regio Antwerpen/Brussel in vergelijking met de overige regio's over het geheel genomen niet alleen minder extreem oordeelt - tussen de beste en de minst goede variant ligt er maar een verschil van 1 punt -, maar ook positiever.

Bij de items van het type modaal hulpwerkwoord + *hebben* of *zijn* + deelwoord (A507, A513, A526, B514 en B518) is er sprake van een tegenstelling tussen de Vlaamse regio's aan de ene kant en de Nederlandse aan de andere. De Vlaamse respondenten geven een gelijkmatiger (en gemiddeld positiever) oordeel over de varianten, de Nederlandse respondenten zijn extremer in hun oordeel. Het niveauverschil is echter alleen bij A507 (*moeten/hebben/gelezen*) en B518 (*zou/hebben/gewild*) statistisch significant.

Het hoogst significante verschil ten aanzien van A512 (*had/te drogen/gelegd*) is van dezelfde aard als dat bij het vorige type. In de Vlaamse regio's is de globale beoordeling gelijkmatiger en positiever dan in de Nederlandse.

Ook ten aanzien van de gevallen met *hebben* + *te maken* (A515, A522 en B529) kan gesteld worden dat de Vlaamse oordelen gemiddeld over alle varianten positiever uitvallen. Het verschil is steeds hoogst significant.

Het verschil bij B527 (*had/zien/gebeuren*) is in de extreme Nederlandse oordelen gelegen, met als globaal resultaat een negatiever beeld.

Op zich zeggen de hierboven vermelde constatering niet zoveel. Van meer belang is het om na te gaan welke verschillen in beoordeling van de varianten van elk item er zich tussen de regio's voordoen. Uit dat onderzoek blijkt onder meer dat vrijwel alle genoemde hoofdeffecten van regio vooral aan één enkele variant te wijten zijn.

De kolom 'regio x zin' in tabel 4.30 geeft aan dat er in alle onderzochte gevallen een hoogst significant interactie-effect optreedt, dat wil zeggen dat het onderscheid dat tussen de ter beoordeling voorgelegde varianten gemaakt wordt, per regio verschilt. Inspectie van de gegevens in tabel 4.37 moet uitwijzen om welke varianten het precies gaat. We bespreken de resultaten weer per combinatietype.

Wat de vijf items van het type modaal hulpwerkwoord + *hebben* of *zijn* + deelwoord betreft (A507, A513, A526, B514 en B518), is op te merken dat de Vlaamse respondenten uit de beide regio's geen groot onderscheid tussen de varianten maken. Dat hangt in hoofdzaak samen met het feit dat de als typisch Vlaams bekend staande tussenplaatsing van het deelwoord (= ACB of BDC) door de Vlamingen aanzienlijk positiever beoordeeld wordt dan door de Nederlandse respondenten. Die positievere beoordeling hoeft echter niet te betekenen dat tussenplaatsing ook als beste variant naar voren komt. Dat is alleen waar bij A507 (*moeten gelezen hebben*) en A526 (*moesten geschreven hebben*) in allebei de Vlaamse regio's, maar het verschil met vooropplaatsing is, zeker in Antwerpen/Brussel, bepaald gering te noemen. Die twee items zijn ook de enige waar achteropplaatsing min of meer afgetekend als minst goede variant beoordeeld wordt.

Met de interpretatie van deze resultaten kunnen we twee kanten op. Die vrij gelijkmatige beoordeling van de varianten kan duiden op onzekerheid over de te verkiezen variant (en over de waarde van de endogene variant, namelijk die met tussenplaatsing), maar ze kan even goed als uitdrukking van tolerantie uitgelegd worden.

De Nederlandse regio's zijn unaniem en duidelijk in hun oordeel: vooropplaatsing is telkens de beste variant, op wisselende afstand gevolgd door achteropplaatsing en op grote afstand door tussenplaatsing. Deze beoordeling kan als een teken van zekerheid opgevat worden, maar ook als een teken van intolerantie.

Dat oordeel is overigens eenduidiger dan het gedrag en het is niet overal helemaal in overeenstemming met de mate waarin de drie volgorde's gebruikt worden. Op basis van het geringe voorkomen in beide Nederlandse regio's zowel van tussenplaatsing als achteropplaatsing bij A112 - dat laatste is ongetwijfeld te wijten aan het niet aanbieden van die volgorde - zou bij A507 een ongeveer gelijke waardering verwacht kunnen worden, wat niet het geval is. Ook ten aanzien van B514 had een negatiever oordeel over achteropplaatsing verwacht kunnen worden aangezien die volgorde ook nauwelijks uit de puzzel bij B208 te voorschijn komt. Bij B302/518 is er (alleen) in de Randstad een discrepantie tussen gedrag en oordeel doordat achteropplaatsing daar vaker voorkomt dan vooropplaatsing maar wel een minder goede beoordelingsscore haalt. Volledige parallelie is er ten aanzien van A208/513 (*zou/zijn/doorgebeld*) en A407/526 (*moesten/hebben/geschreven*).

Ook in de Vlaamse regio's treden er verschillen tussen oordeel en gedrag op. Bij A208 komt achteropplaatsing het minst frequent voor, maar deze volgorde krijgt bij A513 niet het minst goede oordeel (al is er in West-Vlaanderen maar een fractie verschil met tussenplaatsing). Bij A407 is tussenplaatsing duidelijk in de meerderheid, maar bij A526 haalt die volgorde niet afgetekend het beste oordeel. Achteropplaatsing scoort in de beoordeling in de regio Antwerpen/Brussel slechter dan op grond van het voorkomen in de gedragstests aangenomen kon worden. Bij B302 ten slotte komt vooropplaatsing (door de wijze van aanbieden) weinig voor, maar in West-Vlaanderen wordt ze wel het meest gewaardeerd.

Gezien het relatief geringe onderscheid dat soms tussen de verschillende varianten gemaakt wordt, moet aan dergelijke discrepanties geen al te grote waarde gehecht worden. Volledige parallelie treedt bij de Vlaamse respondenten alleen ten aanzien van A112/507 (*moeten/hebben/gelezen*) en B208/514 (*zou/zijn/verteld*) op.

Item A525 (*bleek + te hebben + deelwoord*) vertoont nagenoeg exact hetzelfde beeld bij de beoordeling als het zojuist besproken type. De Vlaamse regio's maken weinig verschil tussen de drie varianten, terwijl de Nederlandse een duidelijke voorkeur voor vooropplaatsing van het deelwoord (*geloofd bleek te hebben* (= CAB)) te zien geven. Daarna komt voor de Nederlanders achteropplaatsing en tussenplaatsing krijgt de slechtste score. Op een geringe discrepantie bij de regio Antwerpen/Brussel na (zie 4.4.1.4) is de parallelie tussen oordeel en gedrag volledig.

De respondenten moesten verder de varianten beoordelen van vier items van het type met twee deelwoorden, t.w. A504, B506, B513 en B526. Behalve bij B526 (zie verderop) worden de regionale verschillen voornamelijk veroorzaakt door een andere waardering voor de zgn. uiteenplaatsing van de beide deelwoorden (= DBC). De Vlaamse regio's staan hierin tegenover de twee Nederlandse. De Vlaamse respondenten beoordelen uiteenplaatsing, dus bijv. *opgesloten zijn geweest* bij A504, duidelijk minder positief dan de Nederlandse. Dat leidt tot een andere volgorde in voorkeur: in Vlaanderen wordt uiteenplaatsing minder goed gevonden dan vooropplaatsing van de beide deelwoorden - in Antwerpen/Brussel twee keer even of ongeveer even goed als vooropplaatsing (zie B506 en B513) -, in Nederland scoort uiteenplaatsing beter dan vooropplaatsing (= DCB). Wat het oordeel over uiteenplaatsing betreft is het onderscheid tussen West-Vlaanderen en de Randstad telkens het grootst. Er moeten nog enkele

le andere opmerkelijke regionale verschillen vermeld worden. Bij A504 wordt de variant met achteropplaatsing (*zijn opgesloten geweest* (= BDC)) in de regio Antwerpen/Brussel beter beoordeeld dan in de andere drie regio's. Boven is al opgemerkt dat in de eerstgenoemde regio de oordelen over alle drie de varianten dicht bij elkaar liggen. Vooropplaatsing (*opgesloten geweest zijn* (= DCB)) wordt in de Randstad slechter beoordeeld dan in de andere drie regio's. Bij B506 én B513 gaan de Vlaamse regio's ook samen in een positievere waardering van de variant met achteropplaatsing (resp. *zijn vastgebonden geweest* en *zijn verdoofd geweest*) dan de Nederlandse regio's. West-Vlaanderen valt twee keer op door een aanmerkelijk positiever oordeel over vooropplaatsing.

Bij B526, de enige bijzin van de vier, vertonen de vier regio's hetzelfde patroon: uiteenplaatsing van de deelwoorden is beter dan vooropplaatsing en deze op haar beurt beter dan achteropplaatsing. Toch is ook hier weer een tegenstelling tussen Vlaanderen en Nederland merkbaar, die zich uit in een positiever oordeel over achteropplaatsing (*was geboeid geweest* (= ACB)). Opmerkelijke regionale verschillen zijn verder een positiever oordeel over uiteenplaatsing (*geboeid was geweest* (= CAB)) in de Randstad en een negatiever oordeel over vooropplaatsing (*geboeid geweest was* (= CBA)) in de regio Antwerpen/Brussel.

Vergelijken we deze beoordelingsresultaten met het gedrag ten aanzien van de overeenkomstige testitems, dan zien we een duidelijke parallellie tussen beide. Ten eerste wordt de variant die over de hele linie en (op één uitzondering bij A108 na) in alle regio's het minst gebruikt werd, namelijk achteropplaatsing van de twee deelwoorden, ook overal het slechtste beoordeeld. De parallellie gaat zelfs zo ver, dat ten aanzien van item A504 het mildste oordeel over *zijn opgesloten geweest* gegeven wordt in de regio Antwerpen/Brussel, en dat is precies de regio waar die volgordevariant bij A108 ook relatief nog het meeste voorkwam. Ten tweede is er ook wat de voorkeur voor uiteenplaatsing of vooropplaatsing betreft in grote lijnen een samenhang met het gedrag. Overwegend gebruik van uiteenplaatsing (behalve bij B406 en een uitzondering bij A108 alleen in Nederland) gaat gepaard met een voorkeur voor diezelfde volgorde in dezelfde regio's en overwegend gebruik van vooropplaatsing (alleen in Vlaanderen voorkomend) loopt parallel met een voorkeur daarvoor. De regionale tegenstelling is zowel bij het gedrag als bij de beoordeling doorgaans het grootst tussen West-Vlaanderen en de Randstad. Toch zijn er ook enkele discrepanties tussen gedrag en oordeel. Bij A108/504 wordt in de regio Antwerpen/Brussel het meest uiteenplaatsing gebruikt, maar scoort vooropplaatsing het beste in de beoordeling. Deze laatste volgorde wordt in de Randstad maar door één respondent gebruikt, maar in de beoordeling geldt ze wel als beter dan achteropplaatsing. Bij B110/506 komt in de regio Antwerpen/Brussel meer vooropplaatsing dan uiteenplaatsing voor, maar beide volgordes krijgen hetzelfde oordeel. Bij B207/513 krijgt uiteenplaatsing ondanks het geringere gebruik in die regio zelfs een iets betere beoordeling dan vooropplaatsing.

Bij de drie gevallen met een modaal hulpwerkwoord, *hebben* en als zelfstandig werkwoord *te maken* (A515, A522 en B529), is het belangrijkste verschil tussen Noord en Zuid opnieuw de waardering van tussenplaatsing van het zelfstandig werkwoord. In de Nederlandse regio's ontlopen tussenplaatsing en achteropplaatsing elkaar relatief

weinig wat een negatief oordeel betreft. Tussenplaatsing krijgt twee keer de slechtste waardering (A522 en B529), maar bij A515 scoort de variant met achteropplaatsing *Hij zal wel niets meer met haar willen hebben te maken* (= BCD) zelfs een fractie slechter dan die met tussenplaatsing. Vooropplaatsing (= CAB of DBC) is de enige goed beoordeelde volgorde. In Vlaanderen wordt vooropplaatsing ook als beste volgorde beschouwd, maar in twee gevallen (A522 en B529) blijft tussenplaatsing daar niet erg veel bij achter. Alleen bij A515 scoort tussenplaatsing duidelijk minder goed dan vooropplaatsing, maar nog altijd een stuk beter dan achteropplaatsing.

Op twee kleine verschillen in West-Vlaanderen ten aanzien van voorop- en tussenplaatsing bij A310/522 en B411/529 na, komen oordeel en gedrag met elkaar overeen.

Bij de beoordeling van A512 (*had te drogen gelegd* en varianten) is er een duidelijke tegenstelling tussen de twee delen van het taalgebied ten aanzien van het oordeel over de variant *had te drogen gelegd* (= ACB). De Vlaamse regio's reageren positiever. Dat is niet zo verwonderlijk gezien het feit dat die volgorde wel in Vlaanderen, maar niet in Nederland, ook als resultaat uit de puzzelopdracht kwam. Wat de verhouding tussen de volgordes CBA en ACB betreft gaat de parallellie tussen gedrag en oordeel in Vlaanderen niet veel verder aangezien de laatste volgorde iets meer gebruikt maar niet beter beoordeeld wordt. In Nederland is er over de hele lijn overeenstemming tussen gedrag en oordeel. Alle vier regio's hebben gemeen dat de volgorde CAB zowel bij het gedrag als bij de beoordeling het beste resultaat haalt.

Het oordeel over het testitem met een combinatie van twee 'lange' infinitieven (A502) geeft eveneens vooral een duidelijk verschil tussen Nederland en Vlaanderen te zien. De variant *ziet te weten te komen* (= ACB) wordt in de Vlaamse regio's aanzienlijk beter beoordeeld. Dit leidt zelfs tot een ander patroon aangezien achteropplaatsing van beide infinitieven een iets betere score haalt dan uiteenplaatsing (*te weten ziet te komen* (= CAB)) terwijl in de Nederlandse regio's de laatstgenoemde volgorde duidelijk het beste gewaardeerd wordt. Bij dit item doet zich een belangrijke discrepantie voor tussen gedrag en beoordeling. De volgorde *te weten te komen ziet* (= CBA), die onder invloed van de wijze van aanbieden overal het vaakst gebruikt werd, krijgt het negatiefste oordeel. Ook wat de beide andere varianten betreft zijn er verschillen in de resultaten van de twee soorten test.

Het laatste te bespreken item is B527. De Vlaamse en Nederlandse onderzoeksdeelnemers zijn opvallend eensgezind in hun voorkeur voor de volgorde *had zien gebeuren* (= ABC). Een verschil is dat de Vlamingen minder negatief oordelen over de alternatieve volgorde. Dit hangt mogelijk samen met een besef dat *zien gebeuren had* (= BCA) ook wel eens voorkomt. (Bij de gedragstest werd die volgorde alleen in Vlaanderen, maar wel niet vaker dan twee keer, gebruikt.) Het onderscheid tussen de twee delen van het taalgebied is met andere woorden in de extremiteit van de oordelen gelegen.

De conclusie die we hier kunnen trekken is dat het oordeel globaal genomen in hoge mate aansluit bij het gedrag en dat de regionale verschillen meestal vooral aan één bepaalde variant liggen die wel in Vlaanderen maar niet in Nederland gebruikelijk is (met name tussenplaatsing van het deelwoord of *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord).

4.4.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

In de variantie-analyse met drie groepen, t.w. scholieren, niet-professionele volwassenen en alle professionelen samen, is geen enkel significant hoofdeffect van groep vastgesteld.

Wel treden er vijf significante interactie-effecten van groep x zin op. Dat betekent dat de beoordeling van één of meer varianten bij vijf items wezenlijk verschilt per groep. Opmerkelijk is dat de verschillen alleen in steekproef A optreden. De aard van die verschillen kan opgespoord worden met behulp van tabel 4.38.

Tabel 4.38: Driedelige eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		scholieren		niet-prof.		prof.	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A502	ziet te weten te komen	(=ACB)	2,88	1,29	2,91	1,30	2,68	1,33
	te weten ziet te komen	(=CAB)	2,26	1,14	2,35	1,28	2,01	1,37
	te weten te komen ziet	(=CBA)	3,63	1,00	4,26	1,08	4,08	1,16
A504	zijn opgesloten geweest	(=BDC)	3,50	1,09	3,32	1,12	3,54	1,25
	opgesloten zijn geweest	(=DBC)	2,10	0,99	1,92	0,96	1,87	1,12
	opgesloten geweest zijn	(=DCB)	2,23	1,08	2,06	1,11	1,90	1,19
A507	moeten hebben gelezen	(=BCD)	2,84	1,15	3,15	1,04	2,48	1,29
	moeten gelezen hebben	(=BDC)	2,82	1,38	2,62	1,54	3,40	1,47
	gelezen moeten hebben	(=DBC)	1,95	0,99	1,95	0,84	1,65	1,08
A512	had te drogen gelegd	(=ACB)	3,34	1,26	3,18	1,29	3,59	1,35
	te drogen had gelegd	(=CAB)	1,54	0,61	1,68	0,85	1,39	0,60
	te drogen gelegd had	(=CBA)	2,37	1,12	2,45	0,94	2,18	1,05
A513	zou zijn doorgebeld	(=ABC)	2,31	1,11	2,37	1,04	2,04	1,06
	zou doorgebeld zijn	(=ACB)	3,35	1,26	3,01	1,32	3,64	1,38
	doorgebeld zou zijn	(=CAB)	1,93	0,97	2,04	1,04	1,57	0,90
A515	willen hebben te maken	(=BCD)	4,15	0,99	4,15	0,78	4,29	1,12
	willen te maken hebben	(=BDC)	3,46	1,11	3,39	1,29	3,56	1,35
	te maken willen hebben	(=DBC)	1,34	0,54	1,45	0,61	1,25	0,50

A522	zou hebben te maken	(=ABC)	3,67	1,19	3,28	1,24	3,50	1,28
	zou te maken hebben	(=ACB)	3,06	1,33	2,75	1,28	2,90	1,49
	te maken zou hebben	(=CAB)	1,60	0,82	1,62	0,70	1,32	0,69
<hr/>								
A525	bleek te hebben geloofd	(=ABC)	2,76	1,19	2,71	1,01	2,29	1,30
	bleek geloofd te hebben	(=ACB)	3,25	1,16	3,12	1,45	3,56	1,36
	geloofd bleek te hebben	(=CAB)	2,29	1,24	2,14	1,20	1,73	1,08
<hr/>								
A526	moesten hebben geschreven	(=ABC)	2,70	1,19	2,96	1,19	2,26	1,21
	moesten geschreven hebben	(=ACB)	2,89	1,24	2,53	1,34	3,39	1,46
	geschreven moesten hebben	(=CAB)	1,96	1,18	2,09	0,97	1,73	1,04
<hr/>								
B506	zijn vastgebonden geweest	(=BDC)	3,95	0,96	3,78	1,12	3,91	1,12
	vastgebonden zijn geweest	(=DBC)	2,15	0,97	1,76	1,01	1,80	0,93
	vastgebonden geweest zijn	(=DCB)	2,00	1,05	2,01	1,18	1,88	0,99
<hr/>								
B513	zijn verdoofd geweest	(=BDC)	3,88	1,16	3,98	0,96	4,13	1,03
	verdoofd zijn geweest	(=DBC)	1,66	0,87	1,56	0,87	1,65	0,82
	verdoofd geweest zijn	(=DCB)	1,98	1,04	1,70	0,88	1,80	0,95
<hr/>								
B514	zou zijn verteld	(=ABC)	2,45	1,12	2,33	1,20	2,31	1,33
	zou verteld zijn	(=ACB)	3,31	1,32	3,20	1,48	3,43	1,43
	verteld zou zijn	(=CAB)	1,86	0,94	1,56	0,87	1,60	0,84
<hr/>								
B518	zou hebben gewild	(=ABC)	2,18	1,08	2,08	1,18	1,91	1,09
	zou gewild hebben	(=ACB)	3,26	1,46	3,01	1,46	3,51	1,40
	gewild zou hebben	(=CAB)	1,93	1,13	1,76	1,04	1,70	0,74
<hr/>								
B526	was geboeid geweest	(=ACB)	3,98	1,06	3,75	1,20	4,00	1,10
	geboeid was geweest	(=CAB)	1,40	0,64	1,61	0,92	1,48	0,74
	geboeid geweest was	(=CBA)	2,31	1,14	2,16	1,13	2,31	1,03
<hr/>								
B527	had zien gebeuren	(=ABC)	1,25	0,50	1,05	0,22	1,20	0,40
	zien gebeuren had	(=BCA)	4,20	0,95	4,30	0,85	4,38	0,84
<hr/>								
B529	zullen hebben te maken	(=ABC)	4,05	1,12	3,68	1,25	3,60	1,19
	zullen te maken hebben	(=ACB)	2,81	1,39	2,75	1,46	3,08	1,51
	te maken zullen hebben	(=CAB)	1,36	0,61	1,31	0,65	1,43	0,62

n = versie A: 64 (60 bij A502) per groep

versie B: 60 per groep

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Het matig significante interactie-effect bij A512 (*Hij vroeg mij waar ik zijn jas had te drogen gelegd/te drogen had gelegd/te drogen gelegd had*) moet vooral te wijten zijn aan de wat extremere oordelen van de leraren en journalisten. Uiteenplaatsing van infinitief en deelwoord (= CAB), evenals plaatsing van beide vóór de persoonsvorm (= CBA), beoordelen ze het positiefst van alle groepen, achteropplaatsing (= ACB) het negatiefst van allemaal. De verschillen zijn overigens het grootst tussen de beide groepen volwassenen.

De vier andere, hoogst significante, gevallen betreffen combinaties van een modaal hulpwerkwoord, (*te*) *hebben* en een deelwoord, waarbij het gaat om de plaatsing van dat deelwoord. De grootste verschillen bij A507, A513, A525 en A526 doen zich voor tussen professionele en niet-professionele volwassenen, en wel ten aanzien van de beoordeling van tussenplaatsing van het deelwoord. De professionelen zijn duidelijk in hun oordeel. Tussenplaatsing is op afstand de minst goede variant van de drie. Het oordeel van de niet-professionelen over die variant zit veel dichterbij dat over voorop- en achteropplaatsing. Bij A507 (*Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artikel moeten gelezen hebben?*) en A526 (*De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een opstel moesten geschreven hebben*) wordt tussenplaatsing in die groep zelfs beter beoordeeld dan achteropplaatsing. Het oordeel van de scholieren zit tussen dat van de twee groepen volwassenen in. Dezelfde tendens is merkbaar bij het niet-significante item B518.

Vermeldenswaardig is verder het feit dat het beoordelingspatroon ten aanzien van het zojuist besproken type bij de professionelen, onafhankelijk van hun herkomst, het sterkste lijkt op dat van de twee Nederlandse regio's (vgl. 4.4.2.3). Dat lijkt erop te wijzen dat de Vlaamse professionelen als groep meer aansluiting zoeken bij de noordelijke standaardtaalnorm.

Van een duidelijke volledige parallel tussen gedrag en oordeel is onzes inziens alleen sprake ten aanzien van A407/526 bij de professionelen. Wel is er meer in het algemeen een overeenkomst in die zin dat niet-professionelen niet alleen relatief vaker dan anderen tussenplaatsing van het deelwoord gebruiken (vgl. 4.4.1.5), maar over die volgorde ook het minst negatief oordelen.

4.4.2.5 *De samenhang van beoordeling met beroepsgroep*

In een vervolganalyse is onderzocht of de oordelen van leraren en journalisten al dan niet uiteenlopen. De resultaten van dat onderzoek zijn vermeld in tabel 4.39.

Tabel 4.39: Driedelige eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en vier regio's.

item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten					
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A502	ziet/te weten/te komen	1,92	n.s.	0,63	n.s.	0,79	n.s.	72,08	***	0,48	n.s.	3,46	**(*)
A504	zijn/opgesloten/geweest	2,02	n.s.	1,69	n.s.	1,44	n.s.	61,00	***	0,04	n.s.	4,62	***
A507	moeten/hebben/gelezen	2,95	n.s.	3,26	*	0,19	n.s.	42,07	***	0,17	n.s.	6,63	***
A512	had/te drogen/gelegd	6,58	*(*)	1,40	n.s.	0,55	n.s.	138,33	***	0,31	n.s.	4,09	***
A513	zou/zijn/doorgebeeld	11,23	***	5,67	**(*)	0,59	n.s.	119,70	***	0,84	n.s.	6,09	***
A515	willen/hebben/te maken	2,97	n.s.	14,80	***	0,81	n.s.	279,39	***	0,02	n.s.	8,72	***
A522	zou/hebben/te maken	10,75	**(*)	11,15	***	1,74	n.s.	121,70	***	2,72	n.s.	11,13	***
A525	bleek/te hebben/geloofd	5,23	*	1,90	n.s.	0,16	n.s.	42,30	***	0,10	n.s.	4,87	***
A526	moesten/hebben/geschreven	16,91	***	3,68	*	0,13	n.s.	40,86	***	0,04	n.s.	7,00	***

B506	zijn/vastgebonden/geweest	2,76 n.s.	0,41 n.s.	0,61 n.s.	137,93 ***	5,75 ** (*)	1,62 ***	1,02 n.s.
B513	zijn/verdoofd/geweest	0,50 n.s.	1,24 n.s.	2,24 n.s.	318,29 ***	10,59 ***	3,08 **	5,53 ***
B514	zou/zijn/verteld	0,32 n.s.	1,00 n.s.	1,58 n.s.	67,69 ***	5,06 **	4,80 ***	1,35 n.s.
B518	zou/hebben/gewild	1,69 n.s.	2,00 n.s.	2,47 n.s.	66,80 ***	4,84 **	7,66 ***	0,89 n.s.
B526	was/geboeid/geweest	0,44 n.s.	2,01 n.s.	3,08 *	188,73 ***	9,59 ***	4,39 ***	0,99 n.s.
B527	had/zien/gebeuren	0,02 n.s.	5,33 **	0,54 n.s.	1194,86 ***	1,40 n.s.	4,07 **	0,20 n.s.
B529	zullen/hebben/te maken	0,07 n.s.	0,89 n.s.	1,10 n.s.	93,70 ***	1,18 n.s.	8,92 ***	1,94 n.s.

n = 80 per versie

df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 2 (1 bij B527); beroep x zin: 2 (1 bij B527); regio x zin: 6 (3 bij B527); beroep x regio x zin: 6 (3 bij B527)

De kolommen 'zin' en 'regio x zin' uit tabel 4.39 geven vrijwel precies dezelfde resultaten te zien als de corresponderende kolommen in tabel 4.30. Ook de professionele taalgebruikers maken een duidelijk onderscheid in beoordeling tussen de voorgelegde varianten en dat onderscheid verschilt weer naargelang van de herkomst. Wat dat laatste betreft zijn de verschillen enkele keren minder hoog significant. Alleen bij B506 (*Zou hij al die tijd zijn/vastgebonden/geweest?*) blijken de professionelen uit alle regio's één lijn te trekken. De kolommen 'regio' uit beide tabellen vertonen meer verschillen. Enkele significante hoofdeffecten uit de eerste analyse zijn in de variantie-analyse met twee beroepsgroepen niet of minder sterk significant (zie A504, A512, B518, B527 en B529). Het omgekeerde komt echter ook voor. In deze analyse treedt bij A513 en A526 een (in verschillende mate) significant hoofdeffect van regio op. De oordelen van de Nederlandse professionelen ten aanzien van de varianten van A513 (*Frans hoopte dat het hun al zou zijn doorgebeld/zou doorgebeld zijn/doorgebeld zou zijn*) zijn vooral door het erg negatieve oordeel over tussenplaatsing globaal genomen extremer en negatiever (resp. gem. 1,85/4,5/1,6) dan die van de Vlaamse collega's (resp. 2,1/3,1/1,5). Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij A526 (*De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een opstel moesten hebben/geschreven/moesten geschreven hebben/geschreven moesten hebben*). Hier zijn de gemiddelden voor de Nederlandse regio's samen resp. 2,1/4,3/1,6 en voor de Vlaamse resp. 2,4/2,6/2,0.

Waar het hier in eerste instantie om gaat zijn de kolommen 'beroep' en vooral 'beroep x zin'. Alleen in steekproef A komen er vijf significante hoofdeffecten van beroep voor. In die steekproef zijn er echter geen significante interactie-effecten. Omgekeerd treden er in steekproef B wel alleen vijf interacties op. Deze tegenstelling tussen de steekproeven A en B, die wellicht aan steekproeffluctuatie te wijten is, vormt een probleem voor de vergelijking van beide.^[5]

Voor een goed begrip van de geconstateerde effecten worden in tabel 4.40 de gemiddelden en standaardafwijkingen voor de twee beroepsgroepen gegeven.

[5] Gezien de consistentie van de antwoordpatronen binnen elke versie is het verschil tussen de versies A en B merkwaardig. We herinneren eraan dat er allerlei maatregelen voor randomisering genomen zijn (willekeurige verdeling van de items over de versies; willekeurige verspreiding van de versies over de groepen; zie 3.6.2). We hebben verder geen aanwijzingen dat de groepen in principe niet vergelijkbaar zouden zijn. Het verschil tussen A en B blijkt ook niet te wijten te zijn aan extreme antwoordpatronen van enkele individuen (zgn. 'outliers').

Tabel 4.40: Driedigige eindgroepen: beoordeling professionelen.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		leraren		journal.	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A502	ziet te weten te komen	(=ACB)	2,50	1,26	2,90	1,39
	te weten ziet te komen	(=CAB)	1,82	1,25	2,07	1,42
	te weten te komen ziet	(=CBA)	4,20	1,13	4,22	1,00
A504	zijn opgesloten geweest	(=BDC)	3,57	1,33	3,72	1,08
	opgesloten zijn geweest	(=DBC)	1,80	1,15	2,00	1,15
	opgesloten geweest zijn	(=DCB)	1,85	1,27	2,10	1,03
A507	moeten hebben gelezen	(=BCD)	2,47	1,33	2,60	1,29
	moeten gelezen hebben	(=BDC)	3,25	1,49	3,60	1,44
	gelezen moeten hebben	(=DBC)	1,52	1,06	1,75	0,98
A512	had te drogen gelegd	(=ACB)	3,77	1,25	3,97	1,18
	te drogen had gelegd	(=CAB)	1,25	0,58	1,47	0,67
	te drogen gelegd had	(=CBA)	1,87	1,01	2,30	1,01
A513	zou zijn doorgebeld	(=ABC)	1,85	1,02	2,07	1,02
	zou doorgebeld zijn	(=ACB)	3,47	1,58	4,10	1,00
	doorgebeld zou zijn	(=CAB)	1,32	0,65	1,72	0,93
A515	willen hebben te maken	(=BCD)	4,32	1,11	4,52	0,81
	willen te maken hebben	(=BDC)	3,47	1,46	3,62	1,21
	te maken willen hebben	(=DBC)	1,12	0,40	1,30	0,51
A522	zou hebben te maken	(=ABC)	3,42	1,31	3,62	1,10
	zou te maken hebben	(=ACB)	2,60	1,54	3,41	1,31
	te maken zou hebben	(=CAB)	1,20	0,46	1,35	0,70
A525	bleek te hebben geloofd	(=ABC)	2,22	1,36	2,47	1,35
	bleek geloofd te hebben	(=ACB)	3,42	1,44	3,72	1,30
	geloofd bleek te hebben	(=CAB)	1,55	1,06	1,97	1,07
A526	moesten hebben geschreven	(=ABC)	2,00	1,10	2,52	1,32
	moesten geschreven hebben	(=ACB)	3,22	1,59	3,67	1,26
	geschreven moesten hebben	(=CAB)	1,50	0,90	2,05	1,08

B506	zijn vastgebonden geweest (=BDC)	3,95	1,21	4,12	0,91
	vastgebonden zijn geweest (=DBC)	1,87	1,04	1,57	0,67
	vastgebonden geweest zijn (=DCB)	1,52	0,84	2,27	1,08
B513	zijn verdoofd geweest (=BDC)	4,35	0,94	4,15	0,89
	verdoofd zijn geweest (=DBC)	1,80	0,91	1,55	0,74
	verdoofd geweest zijn (=DCB)	1,40	0,70	2,10	0,92
B514	zou zijn verteld (=ABC)	2,67	1,38	2,00	1,01
	zou verteld zijn (=ACB)	3,52	1,41	3,55	1,33
	verteld zou zijn (=CAB)	1,30	0,51	1,72	0,93
B518	zou hebben gewild (=ABC)	2,12	1,13	1,70	0,93
	zou gewild hebben (=ACB)	3,27	1,48	3,55	1,39
	gewild zou hebben (=CAB)	1,35	0,66	1,92	0,80
B526	was geboeid geweest (=ACB)	4,07	1,11	3,87	1,20
	geboeid was geweest (=CAB)	1,67	0,91	1,37	0,54
	geboeid geweest was (=CBA)	1,70	0,85	2,45	0,84
B527	had zien gebeuren (=ABC)	1,10	0,30	1,20	0,40
	zien gebeuren had (=BCA)	4,50	0,78	4,37	0,80
B529	zullen hebben te maken (=ABC)	3,75	1,37	3,50	1,24
	zullen te maken hebben (=ACB)	2,92	1,42	3,15	1,52
	te maken zullen hebben (=CAB)	1,35	0,70	1,50	0,67

n = 40 per beroepsgroep per versie (39 bij A522/ACB en B518/CAB voor de journalisten)
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Het hoofdeffect van beroep bij A512, A513, A522, A525 en A526 komt er telkens op neer dat de oordelen van de journalisten over de hele lijn negatiever zijn. De beoordelingspatronen van de beide beroepsgroepen zijn echter wel gelijk, dat wil zeggen dat beide dezelfde variant de beste vinden enzovoorts. De tendens tot een negatievere beoordeling bij de journalisten zet zich ook in de overige (niet-significante) gevallen door.

De oordelen van journalisten en leraren lopen merkwaardig genoeg alleen in steekproef B uiteen. Bij B506, B513 en B526, alle drie combinaties met twee deelwoorden, verschilt vooral het oordeel over de variant met vooropplaatsing (= CBA of DCB) aanzienlijk. In de eerste twee gevallen heeft dat tot gevolg dat de journalisten, anders dan de leraren, uiteenplaatsing van de deelwoorden (= DBC), dus resp. de varianten *Zou hij al die tijd vastgebonden zijn geweest* en *Door de ontploffing moeten ze korte tijd verdoofd zijn geweest* veruit de beste variant vinden. (Bij B526 vinden ook de leraren uit-

eenplaatsing beter, zij het maar een fractie, dan vooropplaatsing.) Bij diezelfde items vertoonden de journalisten ook de grootste neiging die volgorde te gebruiken (vgl. 4.4.1.5).

In de resterende twee gevallen, B514 (*Ik vroeg mij af of hem dat zou/zijn/verteld.*) en B518 (*We twifelen er niet aan dat Johan dat zou/hebben/gewild*), zijn de verschillen vooral groot bij de oordelen over achterop- en vooropplaatsing van het deelwoord. De journalisten vinden achteropplaatsing (= ABC) een stuk beter dan de leraren en vooropplaatsing (= CAB) juist een stuk slechter. Bij B518 leidt dat ertoe dat de eerste volgorde voor de journalisten de beste variant van de drie is.

Ook hier is er weer een duidelijke overeenkomst tussen gedrag en oordeel van de journalisten. Relatief frequenter gebruik van de volgorde ABC gaat gepaard met een beter oordeel over die volgorde. Dat oordeel is andermaal een bevestiging van hypothesen 2.8.6.1.

4.4.2.6 Overige interacties

Er blijven nog enkele interacties uit de tabellen 4.30 en 4.39 over die niet besproken zijn.

Er doet zich geen significante interactie van groep x regio voor, maar wel één van beroep x regio. Bij B526 (*De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd geboeid/geweest/was.*) lijken de journalisten uit Antwerpen/Brussel globaal negatiever (rond 3) en die uit West-Vlaanderen positiever (rond 2,2) te oordelen dan de Nederlandse collega's (rond 2,5). Dergelijke niveauverschillen bij leraren zijn niet aanwezig.

Van de sporadisch optredende drieweg-interacties besteden we alleen aandacht aan de hoogst significante interactie van beroep x regio x zin bij item B513 (*Door de ont-ploffing moeten ze korte tijd verdoofd/geweest/zijn.*). De leraren uit Antwerpen/Brussel wijken vooral van het algemene beeld wat regionale spreiding betreft (zie 4.4.2.3) af door uiteenplaatsing duidelijk minder goed te vinden dan vooropplaatsing. Hetzelfde geldt voor de Noordbrabantse leraren. De Westvlaamse leraren zitten met hun positieve oordeel over uiteenplaatsing dicht bij de Nederlanders. Bij de journalisten zijn het vooral die uit de Randstad die een heel duidelijke voorkeur voor uiteenplaatsing hebben. De Westvlaamse journalisten hebben weer een duidelijk positiever oordeel over achteropplaatsing dan de collega's uit de drie andere regio's.

4.5 MEERLEDIGE WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

4.5.1 *Gedrag*

4.5.1.1 *Gedrag: algemene resultaten*

In het onderzoek waren drie items met een vierledige werkwoordgroep opgenomen, één in de A-versie van het testformulier (A410) en twee in de B-versie (B210 en B413). Bij de eerste twee items ging het om de plaatsing van het hoofdwerkwoord in de vorm van een voltooid deelwoord, bij het laatste was het om de positie van het hulpwerkwoord *hebben* te doen.

De opdrachttests leverden met betrekking tot de genoemde onderzoeksitems globaal de resultaten op die in tabel 4.41 vermeld zijn.

Uitgangspunt van de beschrijving vormen weer de algemene resultaten (kolom 'taal'), zonder dat hier rekening gehouden wordt met de verschillende onderzoeksvariabelen.

Net als bij B210 is bij A410 de wisselende plaats van belang van het deelwoord (= D) ten opzichte van de drie hulpwerkwoorden, die onderling dezelfde positie blijven innemen (= ABC). Op die manier zijn er vier volgordes mogelijk. Aan de vijfde combinatie, met de volgorde ACBD, besteden we verder geen aandacht omdat het waarschijnlijk een vergissing betreft, die beter bij de ongeldige antwoorden ondergebracht had kunnen worden. De resultaten van A410 en B210 komen in zoverre overeen dat een meerderheid van de deelnemers het voltooid deelwoord vooraan plaatst (= DABC). De tweede grootste groep vormen diegenen die achteraanplaatsing gebruiken (= ABCD). Plaatsing van het deelwoord tussen *moeten* of *mogen* en *worden* (= ABDC) komt er als derde mogelijkheid uit. De andere tussenplaatsingsvariant (= ADBC) wordt in beide gevallen erg weinig gebruikt, maar bij B210 meer dan bij A410.

Bij item B413 kiest de overgrote meerderheid van de respondenten voor de oplopen-reeks *zal hebben laten liggen* (= ABCD). Plaatsing van *hebben* helemaal achteraan (= ACDB) komt al aanzienlijk minder voor. Niet meer dan vier deelnemers gebruiken de volgorde CDAB. Het ene geval met de volgorde ACBD ten slotte is als een vergissing te kwalificeren.

De opvallende uitval ('missing values') van rond 6,5% bij A410 en B413 is voor het grootste deel te wijten aan het feit dat van een vierledige eindgroep een drie- of zelfs een tweeledige gemaakt wordt.

4.5.1.2 *De invloed van de versie op het gedrag*

Uit tabel 4.41 is af te lezen dat de versie (1 of 2) van elk testformulier, concreet dus de aangeboden variant van het testitem, bij A410 en B413 heel wat uitmaakt voor het resultaat. Bij toetsing met χ^2 blijken de verschillen twee keer hoogst significant te zijn.

Tabel 4.41: Meerledige eindgroepen: gedrag.
Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)^[1].

[illegible]

In beide gevallen kregen de deelnemers de opdracht om van een hoofdzin een bijzin te maken. Door de voor-pv in een achter-pv te veranderen, moest de drieledige eindgroep in een vierledige omgevormd worden. De uitgangszin van A410 werd één keer aangeboden met tussenplaatsing van het deelwoord in de drieledige eindgroep (= BDC) en één keer met achteropplaatsing (= BCD). Wat B413 betreft stond *hebben* de ene keer aan het eind (= CDB) en de andere keer aan het begin (= BCD) van de groep (zie tabel 4.42). Er is dus wat voor te zeggen om te stellen dat bij A410 resp. de volgordes ABDC en ABCD en bij B413 resp. de volgordes ACDB en ABCD bevoordeeld werden, omdat volstaan kon worden met plaatsing van het hulpwerkwoord *zal* vóór de aangeboden groep. Deze volgordes zijn als gevallen van niet-verandering beschouwd. De verschillen tussen de versies 1 en 2 van elke test zijn nu voor een groot deel door deze verschillen- de omstandigheden te verklaren, wat op een behoorlijke mate van volgzzaamheid van de informanten wijst. Dat betekent dat ook tussenplaatsing van *gestaakt* bij A410 (= ABDC) en achteropplaatsing van *hebben* bij B413 (= ACDB) voor velen geen (onoverkomelijk) probleem vormt.

Tabel 4.42 laat zien dat er, voorzover er wel veranderd wordt, ook bij de verandering hoogst significante verschillen optreden.

Tabel 4.42: Meerledige eindgroepen: gedrag.
Mate en richting van verandering.

Item	aangeboden variant (code)	totaal		veranderd		χ^2	sign.
		aangeb.	geantw.	niet	wel		
A410	(zal) moeten gestaakt worden (= A.BDC)	130	123	31	92	16,76	***
	(zal) moeten worden gestaakt (= A.BCD)	136	125	63	62		
B413	(zal) laten liggen hebben (= A.CDB)	128	121	52	69	41,60	***
	(zal) hebben laten liggen (= A.BCD)	133	123	102	21		

df = 1

Wat A410 betreft blijkt ongeveer de helft van de deelnemers de 'aangeboden' volgorde ABCD, dus *(zal) moeten worden gestaakt* te handhaven. Van diegenen die dat niet doen, gebruikt blijkens tabel 4.41 ongeveer twee derde ($n = 40$) de volgorde *gestaakt zal moeten worden* (= DABC). De variant met tussenplaatsing van het deelwoord (= ABDC) wordt daarentegen door zowat drie kwart van de deelnemers veranderd. Ook nu weer kiezen de meesten voor vooropplaatsing (zie tabel 4.41). Dat bewijst nog eens dat vooropplaatsing de geprefereerde volgorde is.

De meeste veranderingen bij B413 doen zich voor als een werkwoordgroep aangeboden wordt met *hebben* achteraan (= ACDB). Dat betekent dat duidelijk meer mensen moeite hebben met deze volgorde dan met die waarbij *hebben* na *zal* komt te staan.

4.5.1.3 De rol van de linguïstische factoren

De enige variatie die in het materiaal voor meerledige groepen aangebracht is, betreft de vorm van het zelfstandig werkwoord. Het ging om de vraag of een scheidbaar samengesteld werkwoord tot wezenlijk andere resultaten leidt dan een niet-samengesteld werkwoord. Omdat dezelfde hypothese getoetst wordt als bij de twee- en drieledige eindgroepen, is hier alleen de keuze tussen voorop- en achteropplaatsing van het deelwoord van belang. De twee met elkaar vergeleken items zijn:

- (1) (A410) Het ziet ernaar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig *zal moeten worden gestaakt/gestaakt zal moeten worden*.
- (2) (B210) Ik vind dat dat *had mogen worden weggelaten/weggelaten had mogen worden*.

Deze twee items maakten deel uit van een ander type test. De enige overeenkomst is dat de volgorde met het deelwoord eerst in geen van beide gevallen aangeboden is. Zoals in 4.5.1.2 uiteengezet is, kon de wijze van aanbieden bij A410 in de helft van de gevallen wel in het voordeel van achteropplaatsing van het deelwoord *gestaakt* werken. Ondanks deze ongelijke omstandigheden verschilt het reactiepatroon bij A410 globaal genomen nauwelijks van dat bij B210, al is het aandeel van vooropplaatsing iets groter bij het eerste item (zie kolom 'totaal' in tabel 4.41). Als we echter alleen de versies A1 en B1 met elkaar vergelijken - in A1 werd immers tussenplaatsing aangeboden - dan is wel aannemelijk te maken dat een scheidbaar samengesteld werkwoord tot een hoger percentage achteropplaatsing aanleiding geeft (31,5% tegenover 13% bij het niet-samengestelde werkwoord). Dat resultaat is in overeenstemming met de verwachting (zie hypothese 2.8.2.1).

4.5.1.4 De samenhang van gedrag met regio

Opgesplitst naar regio zien de resultaten met betrekking tot de items A410, B210 en B413 eruit zoals vermeld in tabel 4.43.

De variabele 'regio' levert telkens hoogst significante verschillen op.

Het meest in het oog springende regionale verschil zowel bij A410 als bij B210 is dat tussen Vlaanderen enerzijds en Nederland anderzijds. Tussenplaatsing van het voltooid deelwoord (in twee varianten) komt vrijwel geheel voor rekening van de Vlaamse regio's. Interessant is de constatering dat bij de puzzelopdracht toch ook enkele Nederlandse respondenten tussenplaatsing gebruiken en dat niet alleen in de variant ADBC, die misschien eerder verwacht had kunnen worden (zie hierover 2.4.2).

Tabel 4.43: Meerledige eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA).

item	variant (code)		totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A410	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)		79 (31,9)	9 (15,3)	19 (26,4)	24 (39,3)	27 (48,2)			
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)		50 (20,2)	26 (44,1)	24 (33,3)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)		5 (2,0)	1 (1,7)	3 (4,2)	1 (1,6)	0 (0,0)			
	gestaakt zal moeten worden (= DABC)		113 (45,6)	23 (39,0)	26 (36,1)	36 (59,0)	28 (50,0)			
	zal worden moeten gestaakt (= ACBD)		1 (0,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	1 (1,8)	68,98	69,91	***
	>		18							
B210	had mogen worden weggelaten (= ABCD)		75 (29,6)	12 (18,8)	17 (27,4)	24 (37,5)	22 (34,9)			
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)		60 (23,7)	28 (43,8)	30 (48,4)	0 (0,0)	2 (3,2)			
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)		15 (5,9)	7 (10,9)	4 (6,5)	1 (1,6)	3 (4,8)			
	weggelaten had mogen worden (= DABC)		103 (40,7)	17 (26,6)	11 (17,7)	39 (60,9)	36 (57,1)	84,45	82,90	***
	>		8							
B413	zal hebben laten liggen (= ABCD)		168 (68,9)	26 (41,3)	34 (54,0)	56 (93,3)	52 (89,7)			
	zal laten liggen hebben (= ACDB)		71 (29,1)	36 (57,1)	27 (42,9)	3 (5,0)	5 (8,6)			
	laten liggen zal hebben (= CDAB)		4 (1,6)	0 (0,0)	2 (3,2)	1 (1,7)	1 (1,7)			
	zal laten hebben liggen (= ACBD)		1 (0,4)	1 (1,6)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	64,13	65,27	***
	>		17							
<hr/>										
n	= versie A : 266	versie B : 261			>	'ongeldige antwoorden'				
	W.-Vl. : 61	W.-Vl. : 64			o.	'ongecontroleerd'				
	Antw./Br.: 72	Antw./Br.: 65			c.	'gecontroleerd'				
	N.-Br. : 66	N.-Br. : 68								
	Randstad : 67	Randstad : 64								
df = 12 bij A410; 9 bij B210 en B413										

Er zijn echter ook onderlinge verschillen binnen elk deel van het taalgebied. Bij A410 blijkt de regio Antwerpen/Brussel aanzienlijk minder tussenplaatsing te gebruiken dan West-Vlaanderen, in het voordeel van achteropplaatsing. Bij B210 is die tendens niet aanwezig. Nu gebruikt Antwerpen/Brussel juist iets meer tussenplaatsing. Het belangrijkste interregionale verschil bij dit item is in de keuze tussen voor- en achteropplaatsing van het deelwoord gelegen. Wat het gebruik van achteropplaatsing betreft, kan gesteld worden dat Antwerpen/Brussel hier weer meer aansluit bij Nederland. Een opmerkelijk verschil tussen Noord-Brabant en de Randstad bij A410 is het grotere gebruik van achteropplaatsing in de laatstgenoemde regio.

Bij B413 gaat het ook in eerste instantie om een Vlaams-Nederlandse tegenstelling. De volgorde *zal laten liggen hebben* komt bijna alleen in Vlaanderen voor. Hypothese 2.8.5.4 wordt wat vierledige eindgroepen betreft - anders dan bij drieledige (zie 4.4.1.1) - bevestigd. Maar ook reageert West-Vlaanderen anders dan de regio Antwerpen/Brussel: de genoemde volgorde wordt er namelijk door een meerderheid van de deelnemers gebruikt. Dat opmerkelijke, maar niet onverwachte, verschil tussen de beide Vlaamse regio's, lijkt Paardekooper gelijk te geven, die van oordeel is dat achteropplaatsing van *hebben* of *zijn* een voornamelijk zuidwestelijk verschijnsel is (zie 2.3.4).

4.5.1.5 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep

De resultaten van de gedragstests voor de hier besproken items per groep staan in tabel 4.44.

Op variabeleniveau is alleen item A410 significant. De tussenplaatsingsvariant *zal moeten gestaakt worden* (= ABDC) wordt in de sterkste mate door de niet-professionele volwassenen gebruikt en erg weinig door de beide professionele groepen. De leraren kiezen het duidelijkst voor vooropplaatsing, de journalisten juist voor achteropplaatsing. Dit verschillende gedrag vertoont overeenkomst met dat bij twee- en drieledige groepen (zie 4.3.1.5 en 4.4.1.5). In dit licht beschouwd is het feit dat ook bij B210 journalisten het hoogste percentage voor achteropplaatsing hebben, waarschijnlijk meer dan alleen maar een toevalligheid. Het bereikte resultaat bevestigt nog eens de juistheid van hypothese 2.8.6.1.

4.5.2 Beoordeling

4.5.2.1 Beoordeling: algemene resultaten

De variantie-analyse van de oordelen van een selectie uit het totale bestand van de respondenten, verdeeld over drie groepen en vier regio's, levert de resultaten van tabel 4.45 op.

Tabel 4.44: Meerledige eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA).

item	variant (code)	totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A410	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)	79 (31,9)	24 (28,9)	17 (25,4)	14 (27,5)	24 (51,1)			
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)	50 (20,2)	17 (20,5)	21 (31,3)	5 (9,8)	7 (14,9)			
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)	5 (2,0)	3 (3,6)	2 (3,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	gestaakt zal moeten worden (= DABC)	113 (45,6)	38 (45,8)	27 (40,3)	32 (62,7)	16 (34,0)			
	zal worden moeten gestaakt (= ACBD)	1 (0,4)	1 (1,2)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	24,79	26,31	**
	>	18							
B210	had mogen worden weggelaten (= ABCD)	75 (29,6)	24 (28,6)	18 (24,7)	16 (31,4)	17 (37,8)			
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)	60 (23,7)	25 (29,8)	19 (26,0)	10 (19,6)	6 (13,3)			
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)	15 (5,9)	8 (9,5)	3 (4,1)	3 (5,9)	1 (2,2)			
	weggelaten had mogen worden (= DABC)	103 (40,7)	27 (32,1)	33 (45,2)	22 (43,1)	21 (46,7)	11,19	10,14	n.s.
	>	8							
B413	zal hebben laten liggen (= ABCD)	168 (68,9)	50 (61,0)	46 (65,7)	37 (77,1)	35 (79,5)			
	zal laten liggen hebben (= ACDB)	71 (29,1)	30 (36,6)	22 (31,4)	10 (20,8)	9 (20,5)			
	laten liggen zal hebben (= CDAB)	4 (1,6)	2 (2,4)	1 (1,4)	1 (2,1)	0 (0,0)			
	zal laten hebben liggen (= ACBD)	1 (0,4)	0 (0,0)	1 (1,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	9,61	7,12	n.s.
	>	17							
<hr/>									
n	= versie A : 266	versie B : 261	> 'ongeldige antwoorden'						
	scholieren : 88	scholieren : 89	o. 'ongecontroleerd'						
	niet-prof. : 73	niet-prof. : 74	c. 'gecontroleerd'						
	leraren : 56	leraren : 51							
	journalisten: 49	journalisten: 47							
df = 12 bij A410; 9 bij B210 en B413									

Tabel 4.45: Meerledige eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.		g.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A528	zal/moeten/worden/gestaakt	0,31	n.s.	9,08	***	0,70	n.s.	134,20	***	6,68	***	22,98	***	1,69	*
B515	had/mogen/worden/weggelaten	0,08	n.s.	3,09	*	0,51	n.s.	63,82	***	2,19	*	22,72	***	1,24	n.s.
B531	zal/hebben/laten/liggen	2,48	n.s.	19,96	***	1,31	n.s.	331,69	***	2,21	n.s.	29,33	***	1,48	n.s.
n	versie A: 192 versie B: 180														
df	groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin: 3 (2 bij B531); groep x zin: 6 (4 bij B531); regio x zin: 9 (6 bij B531); groep x regio x zin: 18 (12 bij B531)														

We bespreken hier alleen het hoofdeffect van 'zin'. Uit de tabel blijkt dat globaal genomen zowel bij A528 als bij B515 en B531 een hoogst significant onderscheid tussen de voorgelegde varianten gemaakt wordt. De bijbehorende waarden staan vermeld in tabel 4.46.

Tabel 4.46: Meerledige eindgroepen: beoordeling.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item (resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	totaal		selectie	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A528	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)	2,05	1,04	2,07	1,04
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)	3,34	1,42	3,23	1,44
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)	3,63	1,28	3,55	1,34
	gestaakt zal moeten worden (= DABC)	1,77	1,00	1,81	1,05
B515	had mogen worden weggelaten (= ABCD)	2,34	1,24	2,33	1,24
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)	3,29	1,38	3,26	1,35
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)	3,06	1,28	3,07	1,31
	weggelaten had mogen worden (= DABC)	1,80	1,09	1,86	1,12
B531	zal hebben laten liggen (= ABCD)	1,60	0,92	1,60	0,93
	zal laten liggen hebben (= ACDB)	3,37	1,53	3,37	1,46
	laten liggen zal hebben (= CDAB)	4,29	0,97	4,12	1,03

n = versie A: resp. 266 (totaal) en 192 (selectie)					
versie B: resp. 261 (totaal) en 180 (selectie)					
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'					

Bij A528 wordt de variant *gestaakt zal moeten worden* (= DABC) als beste beoordeeld, daarna komt die met achteropplaatsing van het deelwoord. Van de twee tussenplaatsingsvarianten scoort *zal moeten gestaakt worden* (= ABDC) dan weer beter dan het alternatief. Deze rangorde stemt precies overeen met wat bij het gedrag te constateren viel.

Het beeld bij B515 wijkt in zoverre van dat van A528 af dat de variant *had weggelaten mogen worden* (= ADBC) beter beoordeeld wordt dan de andere tussenplaatsingsvariant. De parallelie met de resultaten van de gedragstests is dan ook niet volledig, want de eerstgenoemde variant werd bij B210 het minst gebruikt. Opmerkelijk is echter wel dat juist die variant toch iets vaker voorkwam dan de pendant met een niet-samengesteld werkwoord bij A410 (zie 4.5.1.1).

De enige variant die goed beoordeeld wordt bij item B531 is *zal hebben laten liggen* (= ABCD). De volgorde waarbij *hebben* achteraan staat, volgt op grote afstand, gevolgd door volgorde CDAB. De resultaten van de beoordeling komen helemaal overeen met die van het gedrag.

4.5.2.2 De rol van de linguïstische factoren

De vraag is hier of de varianten van het item met een scheidbaar samengesteld werkwoord (B515) significant anders beoordeeld worden dan die van het item met een niet-samengesteld werkwoord (A528). Daartoe zijn de verschillen tussen de varianten van elk item paarsgewijs met elkaar vergeleken. De uitkomsten van deze t-tests staan in tabel 4.47.

De vergeleken items en de varianten ervan luiden voluit:

- (1) (A528) Het ziet er naar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig *zal moeten worden gestaakt/zal moeten gestaakt worden/zal gestaakt moeten worden/gestaakt zal moeten worden*.
- (2) (B515) Ik vind dat dat *had mogen worden weggelaten/had mogen weggelaten worden/had weggelaten mogen worden/weggelaten had mogen worden*.

Uit het voorgaande was al gebleken dat er zich een belangrijk verschil in beoordeling voordoet tussen de beide items: bij B515 wordt de variant ADBC beter beoordeeld dan ABDC, terwijl dat bij A528 omgekeerd is. In tabel 4.47 komt dat tot uiting in het tegenstelde teken bij de vierde vergelijking (0,28 vs. -0,22). Het onderscheid is uiteraard hoogst significant. Maar er is meer: op één na zijn alle vergelijkingen significant. De afstand tussen achteropplaatsing en elk van de twee tussenplaatsingsvarianten is groter bij het item met een niet-samengesteld werkwoord (zie eerste en tweede vergelijking). Dat kan als een relatief grotere acceptatie van tussenplaatsing van een scheidbaar samengesteld werkwoord geïnterpreteerd worden. Gaat het om de verhouding tussen tussenplaatsing en vooropplaatsing (laatste twee vergelijkingen), dan is er alleen aanleiding om te spreken van een iets grotere aanvaardbaarheid van *had weggelaten mogen worden* (= ADBC). Het laatste geval kan echter ook gezien worden als een minder positieve beoordeling van *weggelaten had mogen worden* en dus een positievere van *gestaakt zal moeten worden*. Een directe confrontatie van voorop- en achteropplaatsing (derde vergelijking) kan dan weer tot de conclusie leiden dat *weggelaten had mogen worden* toch iets beter is dan *gestaakt zal moeten worden* en omgekeerd dat *zal moeten worden gestaakt* beter is dan *had mogen worden weggelaten*. Dat laatste zou ook uit de eerste twee vergelijkingen afgeleid kunnen worden. Een en ander strookt niet met de verwachting dat een scheidbaar samengesteld werkwoord juist tot een grotere aanvaardbaarheid van achteropplaatsing zou moeten leiden. (Bij de opdrachttests bleek wel een verhoogd gebruik.) Voorzichtigheid is echter geboden omdat het moeilijk blijkt te zijn een eenduidige uitleg aan de resultaten te geven.

Tabel 4.47: Meerledige eindgroepen: beoordeling n.g.v. de vorm van het complement (niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld werkwoord).

item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A528	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)/zal moeten gestaakt worden (= ABDC)	1,29	1,85			
				2,05	523	*
(2) B515	had mogen worden weggelaten (= ABCD)/had mogen weggelaten worden (= ABDC)	0,94	2,08			
	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)/zal gestaakt moeten worden (= ADBC)	1,58	1,79			
				5,42	523	***
	had mogen worden weggelaten (= ABCD)/had weggelaten mogen worden (= ADBC)	0,71	1,88			
	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)/gestaakt zal moeten worden (= DABC)	0,27	1,38			
				-2,13	521	*
	had mogen worden weggelaten (= ABCD)/weggelaten had mogen worden (= DABC)	0,54	1,57			
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)/zal moeten gestaakt worden (= ABDC)	0,28	1,32			
				4,20	522	***
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)/had mogen weggelaten worden (= ABDC)	-0,22	1,45			
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)/gestaakt zal moeten worden (= DABC)	1,56	1,91			
				0,41	521	n.s.
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)/weggelaten had mogen worden (= DABC)	1,49	1,98			
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)/gestaakt zal moeten worden (= DABC)	1,84	1,75			
				3,86	521	***
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)/weggelaten had mogen worden (= DABC)	1,26	1,68			

df = n-2

4.5.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

In alle drie de gevallen treedt er een (hoogst) significant hoofdeffect van regio op. Ook de interactie van zin en regio is telkens hoogst significant (zie tabel 4.45). De relevante gegevens, uitgesplitst naar regio, staan in tabel 4.48.

Het hoofdeffect is te wijten aan de extremere oordelen van de Nederlandse respondenten, waardoor het totale beoordelingsniveau in de Nederlandse regio's negatiever uitvalt.

Het voornaamste regionale verschil is er een tussen Noord en Zuid, maar er zijn ook interne verschillen merkbaar in de beoordeling van de varianten.

Bij A528 krijgen de beide tussenplaatsingsvarianten in alle twee de Nederlandse regio's een ongeveer gelijk negatief oordeel. Voorop- en achteropplaatsing steken daar ver boven uit. De Randstad vindt deze beide laatste varianten even goed, terwijl Noord-Brabant vooropplaatsing boven achteropplaatsing verkiest. Dat beeld klopt precies met het beeld dat we bij de gedragstests te zien kregen. Tussenplaatsing wordt in de Vlaamse regio's hoe dan ook aanmerkelijk positiever beoordeeld, al haalt de meest gebruikelijke en in de voorafgaande test ook vaakst gebruikte (vergelijk 4.5.1.4) tussenplaatsingsvariant *zal moeten gestaakt worden* (= ABDC) hier duidelijk de beste score van de twee. In West-Vlaanderen - maar niet in Antwerpen/Brussel - wordt die variant zelfs ongeveer even goed gevonden als vooropplaatsing en komt ze daarmee in waardering boven achteropplaatsing uit. Opvallend is overigens dat alle vier de varianten in Vlaanderen relatief dicht bij elkaar uitkomen. Dat is nog duidelijker bij item B515, vooral in West-Vlaanderen. Vooropplaatsing krijgt hier het minst positieve oordeel, terwijl de score voor de drie andere varianten daar niet erg veel boven zit. De regio Antwerpen/Brussel reageert iets anders doordat vooropplaatsing en de 'eigen' tussenplaatsingsvariant *had mogen weggelaten worden* (= ABDC) samen beter beoordeeld worden dan de overige varianten.

Over het geheel genomen doet zich bij beide items een discrepantie voor tussen het geconstateerde gedrag van de Vlaamse respondenten en de oordelen, omdat de frequentieverschillen, zeker bij B210/515, groter zijn dan de verschillen in beoordeling, en omdat ook de rangorde niet helemaal met elkaar overeenstemt (vergelijk de tabellen 4.48 en 4.43).

Noord-Brabant en de Randstad maken bij B515 net als bij A528 weer een scherp onderscheid tussen de negatief beoordeelde tussenplaatsingsvarianten enerzijds en voorop- en achteropplaatsing anderzijds. Anders dan bij A528 wordt er nu echter ook een duidelijk verschil gemaakt tussen de volgordes ABDC en ADBC. De laatste volgorde (*had weggelaten mogen worden*) wordt minder negatief beoordeeld. Die reactie sluit aan bij de in 2.4.2 vermelde ervaring. De beide regio's gaan nu ook gelijk op wat de voorkeur voor vooropplaatsing van het deelwoord betreft. De beoordelingsresultaten van de Nederlandse respondenten komen geheel overeen met die van de gedragstests.

Tabel 4.48: Meerledige eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		W.-Vl.		Antw./Br.		N.-Br.		Randstad	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A528	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)		2,43	1,12	2,29	1,22	1,89	0,80	1,66	0,78
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)		2,20	1,20	2,43	1,31	4,18	0,93	4,10	1,01
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)		3,12	1,23	2,87	1,36	4,08	1,16	4,12	1,14
	gestaakt zal moeten worden (= DABC)		2,16	1,29	2,00	1,09	1,41	0,71	1,68	0,87
B515	had mogen worden weggelaten (= ABCD)		2,37	1,30	2,73	1,23	1,97	1,19	1,97	0,96
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)		2,42	1,15	2,24	1,06	4,42	0,78	3,95	0,87
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)		2,46	1,19	2,88	1,28	3,57	1,27	3,35	1,24
	weggelaten had mogen worden (= DABC)		2,64	1,38	2,28	1,27	1,33	0,64	1,46	0,72
B531	zal hebben laten liggen (= ABCD)		1,86	1,07	1,91	1,10	1,31	0,63	1,31	0,66
	zal laten liggen hebben (= ACDB)		2,11	1,09	2,53	1,32	4,42	0,89	4,42	0,62
	laten liggen zal hebben (= CDAB)		4,08	1,12	4,02	1,07	4,31	0,97	4,44	0,91

n = versie A: 48 per regio

versie B: 45 per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij item B531 stemmen de vier onderzochte regio's overeen in hun negatieve oordeel over de variant *laten liggen zal hebben* (= CDAB). Hiermee houdt de overeenkomst echter zowat op. De Nederlandse regio's zijn evenzeer negatief over *zal laten liggen hebben* (= ACDB), een volgorde die in de Vlaamse regio's een stuk positiever scoort. In West-Vlaanderen is het oordeel over die volgorde zelfs niet veel minder positief dan dat over de volgorde *zal hebben laten liggen* (= ABCD). Op dit punt is er enige samenhang te bespeuren met het gedrag, want de volgorde ACDB werd ook het meest in de laatstgenoemde regio gebruikt, zelfs vaker dan ABCD. Wat de andere regio's betreft is er een bijna perfecte parallelie tussen de resultaten van gedrags- en beoordelingstest.

4.5.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

Bij geen van de drie onderzochte items is er een significant hoofdeffect van groep. Bij A528 en B515 is er wel een significant interactie-effect van groep en zin. Aan de hand van tabel 4.49 kan nagegaan worden om welke verschillen in beoordeling het gaat.

Tabel 4.49: Meerledige eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	scholieren		niet-prof.		prof.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A528	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)	2,18	1,09	2,31	1,03	1,71	0,89
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)	3,25	1,35	3,00	1,50	3,45	1,46
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)	3,40	1,42	3,26	1,27	3,98	1,22
	gestaakt zal moeten worden (= DABC)	1,95	1,13	1,90	1,10	1,59	0,86
B515	had mogen worden weggelaten (= ABCD)	2,48	1,15	2,43	1,32	2,08	1,23
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)	3,21	1,23	3,08	1,49	3,48	1,32
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)	2,85	1,36	3,21	1,20	3,15	1,35
	weggelaten had mogen worden (= DABC)	1,91	1,07	1,90	1,23	1,78	1,07
B531	zal hebben laten liggen (= ABCD)	1,61	0,80	1,60	1,07	1,58	0,92
	zal laten liggen hebben (= ACDB)	3,31	1,45	3,23	1,41	3,56	1,52
	laten liggen zal hebben (= CDAB)	3,90	1,16	4,41	0,90	4,33	0,95

n = versie A: 64 per groep

versie B: 60 per groep

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Het hoogst significante effect van groep x zin bij A528 wordt veroorzaakt door de extremere scores van de professionele taalgebruikers. De tegenstelling tussen professionele en overige taalgebruikers is het sterkst bij de variant met achteropplaatsing van het deelwoord en bij de tussenplaatsingsvariant ADBC. De grootste verschillen doen zich doorgaans voor tussen de volwassenen onderling.

Ook het matig significante interactie-effect bij B515 blijkt vooral aan de oordelen van de professionelen te liggen. De verschillen met de andere groepen zijn nu het grootst bij de eerste en de tweede variant.

Een gemeenschappelijk element in de beoordeling volgens groep van deze twee items is de relatief positievere houding van de professionelen tegenover achteropplaatsing (= ABCD). Uit de hierna volgende analyse zal moeten blijken of dat zowel voor leraren als voor journalisten geldt.

4.5.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep

Tabel 4.50 geeft de resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen weer.

De effecten van zin en regio x zin komen overeen met die in de eerste variantie-analyse (zie tabel 4.45). Bij de regio treedt er één hoofdeffect minder op (B515).

Tabel 4.50: Meerledige eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en vier regio's.

Item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten					
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A528	zal/moeten/worden/gestaakt	10,64	** (*)	13,85	***	1,29	n.s.	133,62	***	0,32	n.s.	6,55	***
B515	had/mogen/worden/weggelaten	0,45	n.s.	1,19	n.s.	2,36	n.s.	37,28	***	1,79	n.s.	4,64	***
B531	zal/hebben/laten/liggen	0,09	n.s.	10,40	***	8,35	***	214,21	***	1,47	n.s.	14,68	***

n = 80 per versie

df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 3 (2 bij B531); beroep x zin: 3 (2 bij B531); regio x zin: 9 (6 bij B531); beroep x regio x zin: 9 (6 bij B531).

Van belang voor dit onderdeel zijn in de eerste plaats de kolommen 'beroep' en 'beroep x zin' uit tabel 4.50 en de daarbij horende gegevens die in tabel 4.51 verzameld zijn.

Tabel 4.51: Meerledige eindgroepen: beoordeling professionelen.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	leraren		journal.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A528	zal moeten worden gestaakt (= ABCD)	1,55	0,74	1,95	1,08
	zal moeten gestaakt worden (= ABDC)	3,52	1,56	3,70	1,28
	zal gestaakt moeten worden (= ADBC)	3,82	1,39	4,25	0,87
	gestaakt zal moeten worden (= DABC)	1,42	0,74	1,85	0,83
B515	had mogen worden weggelaten (= ABCD)	2,42	1,44	2,02	1,16
	had mogen weggelaten worden (= ABDC)	3,22	1,44	3,57	1,33
	had weggelaten mogen worden (= ADBC)	3,05	1,33	3,30	1,22
	weggelaten had mogen worden (= DABC)	1,53	1,04	1,82	1,05
B531	zal hebben laten liggen (= ABCD)	1,37	0,74	1,60	0,92
	zal laten liggen hebben (= ACDB)	3,50	1,55	3,62	1,53
	laten liggen zal hebben (= CDAB)	4,55	0,74	4,30	0,93

n = 40 per beroepsgroep per versie (39 bij B515/DABC voor leraren)
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Het hoofdeffect van beroep bij A528 wordt veroorzaakt door het feit dat de journalisten over de hele lijn negatiever oordelen. Het beoordelingspatroon van journalisten en leraren is echter wel vergelijkbaar (beide groepen vinden dezelfde variant de beste, enzovoort), zodat er geen significante interactie optreedt.

Ook bij de twee andere items is de beoordeling van de onderscheiden varianten per beroepsgroep statistisch niet significant verschillend. Opmerkelijk is echter wel dat bij B515, anders dan bij A528, alleen de journalisten een relatief klein onderscheid tussen voorop- en achteropplaatsing van het deelwoord maken. Dat kan geïnterpreteerd worden als een grotere acceptatie van achteropplaatsing - althans bij een scheidbaar samengesteld werkwoord - door de journalisten. Ondanks die constatering en interpretatie, die in de lijn van de verwachting liggen (vgl. hypothese 2.8.6.1), kan toch niet van een duidelijk eigen positie van de journalisten gesproken worden. Bij het gedrag was dat wel het geval.

4.5.2.6 Overige interacties

Enkele interacties uit de tabellen 4.45 en 4.50 hebben tot dusver geen aandacht gekregen.

Bij item B531 (*Ik denk dat ze het zal/hebben/laten/liggen*) treedt er een hoogst significant effect van beroep x regio op. Vooral de oordelen van de Vlaamse professionelen blijken uiteen te lopen. Het beoordelingsniveau en -patroon van de leraren uit het Antwerpse beantwoordt aan het algemene Vlaamse beeld (zie 4.5.2.3), terwijl het gemiddelde niveau van de Westvlaamse leraren negatiever is. Bij de journalisten is precies het omgekeerde het geval. Hier hebben de respondenten uit de regio Antwerpen/Brussel een gelijkmatiger en over de drie varianten genomen negatiever oordeel.

Volledigheidshalve vermelden we nog dat er bij A528 een matig significante drieweginteractie van groep x regio x zin optreedt en een bijna significante van beroep x regio x zin. Dergelijke effecten zijn echter nauwelijks zinvol te interpreteren.

4.6 TWEELIDIGE NAAMWOORDELIJKE GEZEGDES

4.6.1 Gedrag

4.6.1.1 Gedrag: algemene resultaten

De volgorde binnen een uit twee elementen bestaand naamwoordelijk gezegde is onderzocht aan de hand van drie typegevallen. De variatie die daarbij aangebracht is, is die naar de aard van het adjectief. Onderscheiden zijn een 'echt' adjectief (*bevriend (zijn)*), een zgn. deverbatief adjectief (*verantwoord (zijn)*) en een tussencategorie die een verder verwijderd verband houdt met een werkwoord (*gelegen (zijn)*). Het laatste geval werd ter controle van de consistentie van de antwoorden twee keer in versie A opgenomen, zij het niet in de vorm van een woordelijk identiek item.

De algemene resultaten van de zinsformatietaken en de uitsplitsing naar versie zijn vermeld in tabel 4.52.

De cijfers zijn duidelijk. Een overgrote meerderheid van de respondenten gebruikt de 'groene' volgorde (= BA), al lopen de percentages uiteen van nagenoeg 100 bij A212 (*Ik betwijfel of zoiets wel verantwoord is*) tot rond 80 bij A402 (*Ik vond dat het vakantiehuisje prachtig gelegen was*). Zie voor deze verschillen verder onder 4.6.1.2. De conclusie is dat de meeste respondenten zich aan de regel houden die zegt dat het naamwoordelijk deel vóór het werkwoordelijk deel hoort te staan (vgl. 2.5.1).

Aangezien door het soort test iedereen bij deze vier items hetzelfde aangeboden kreeg, zou de versie (1 of 2) niets mogen uitmaken voor het gedrag. Dat klopt in drie van de vier gevallen. Verrassend genoeg leidt de versie wel tot een significant verschil bij A402. In versie A2 treedt een opmerkelijk hoog percentage voor de 'rode' volgorde (= AB) op. Een andere verklaring hiervoor dan toeval ligt niet voor de hand.

Tabel 4.52: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.

Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)	totaal n (%)	versie A1/B1 n (%)	versie A2/B2 n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A212	is verantwoord (= AB)	1 (0,4)	0 (0,0)	1 (0,7)			
	verantwoord is (= BA)	263 (99,6)	128 (100,0)	135 (99,3)	0,94	0,81	n.s.
	>	2					
A402	was gelegen (= AB)	55 (20,8)	18 (14,0)	37 (27,4)			
	gelegen was (= BA)	209 (79,2)	111 (86,0)	98 (72,6)	7,23	6,45	* (*)
	>	2					
A412	is gelegen (= AB)	40 (15,2)	20 (15,5)	20 (14,9)			
	gelegen is (= BA)	223 (84,8)	109 (84,5)	114 (85,1)	0,01	0,08	n.s.
	>	3					
B410	waren bevriend (= AB)	11 (4,2)	5 (3,9)	6 (4,5)			
	bevriend waren (= BA)	248 (95,8)	122 (96,1)	126 (95,5)	0,05	0,06	n.s.
	>	2					
<hr/>							
n	= versie A: 266 (A1: 130 / A2: 136)						
	versie B: 261 (B1: 128 / B2: 133)						
df	= 1						
>	'ongeldige antwoorden'						
o.	'ongecontroleerd'						
c.	'gecontroleerd'						
[1]	Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).						

4.6.1.2 De rol van de aard van het adjectief

De gedachte die aan de bij de categorie adjectief aangebrachte onderscheiding ten grondslag lag, was dat het gebruik van de 'rode' volgorde (= AB) zou moeten toenemen naarmate het adjectief nauwer verwant is aan een deelwoord en de combinatie dus meer overeenkomst met een werkwoordelijk gezegde vertoont (vgl. hypothese 2.8.8). Omgekeerd geredeneerd betekent dat dat de volgorde *is verantwoord* (A212) dus meer zou moeten voorkomen dan *was/is gelegen* (A402/A412) en die volgorde weer vaker dan *waren bevriend* (B410). Uit de cijfers in tabel 4.52 blijkt dat die verwachting niet uitkomt. Bij A212 is er juist maar één persoon die de volgorde AB gebruikt en bij B410 komt die volgorde verschillende keren voor. Een en ander lijkt erop te wijzen dat de proefpersonen de combinatie *verantwoord/is* helemaal niet als werkwoordelijk ervaren, maar de als 'tussencategorie' bedoelde combinatie *gelegen/was (is)* wel. Gemiddeld over

de beide quasi-identieke items A402 en A412 wordt hier in 18% van de gevallen de 'rode' volgorde gebruikt.

4.6.1.3 *De samenhang van gedrag met regio*

De resultaten per regio zijn bij elkaar gezet in tabel 4.53.

De reacties van de verschillende regio's verschillen niet significant van elkaar. Wel neigen de verschillen ten aanzien van A402 en A412 enigszins tot significantie. Bij A402 springt het hoge percentage voor *was gelegen* (= AB) in Noord-Brabant in het oog. Een gemeenschappelijk element in de resultaten van A402 en A412 is dat de volgorde AB vaker gebruikt wordt in Nederland dan in Vlaanderen. In beide gevallen komt die volgorde het minst voor in West-Vlaanderen. Ook bij tweeledige werkwoordelijke eindgroepen was die tendens zichtbaar (vgl. 4.3.1.4).

Tabel 4.53: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)	totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A212	is verantwoord (= AB)	1 (0,4)	1 (1,6)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	verantwoord is (= BA)	263 (99,6)	60 (98,4)	72 (100,0)	65 (100,0)	66 (100,0)	3,34	3,15	n.s.
	>	2							
A402	was gelegen (= AB)	55 (20,8)	7 (11,5)	13 (18,3)	20 (30,8)	15 (22,4)			
	gelegen was (= BA)	209 (79,2)	54 (88,5)	58 (81,7)	45 (69,2)	52 (77,6)	7,50	6,46	n.s.
	>	2							
A412	is gelegen (= AB)	40 (15,2)	5 (8,2)	8 (11,1)	12 (19,0)	15 (22,4)			
	gelegen is (= BA)	223 (84,8)	56 (91,8)	64 (88,9)	51 (81,0)	52 (77,6)	6,66	6,04	n.s.
	>	3							
B410	waren bevriend (= AB)	11 (4,2)	4 (6,3)	2 (3,1)	2 (3,0)	3 (4,8)			
	bevriend waren (= BA)	248 (95,8)	60 (93,8)	63 (96,9)	65 (97,0)	60 (95,2)	1,15	1,48	n.s.
	>	2							
<hr/>									
n	= versie A : 266	versie B : 261					>	'ongeldige antwoorden'	
	W.-Vl. : 61	W.-Vl. : 64					o.	'ongecontroleerd'	
	Antw./Br.: 72	Antw./Br.: 65					c.	'gecontroleerd'	
	N.-Br. : 66	N.-Br. : 68							
	Randstad : 67	Randstad : 64							

df = 3

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Tabel 4.54: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)	totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.

A212	is verantwoord (= AB)	1 (0,4)	1 (1,2)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	verantwoord is (= BA)	263 (99,6)	85 (98,8)	73 (100,0)	56 (100,0)	49 (100,0)	2,07	3,10	n.s.
	>	2							
A402	was gelegen (= AB)	55 (20,8)	14 (15,9)	19 (26,0)	7 (12,7)	15 (31,3)			
	gelegen was (= BA)	209 (79,2)	74 (84,1)	54 (74,0)	48 (87,3)	33 (68,8)	7,83	5,07	n.s.
	>	2							
A412	is gelegen (= AB)	40 (15,2)	11 (12,6)	14 (19,4)	3 (5,4)	12 (25,0)			
	gelegen is (= BA)	223 (84,8)	76 (87,4)	58 (80,6)	53 (94,6)	36 (75,0)	9,22	8,50	*
	>	3							

B410	waren bevriend (= AB)	11 (4,2)	4 (4,5)	3 (4,1)	0 (0,0)	4 (8,7)			
	bevriend waren (= BA)	248 (95,8)	85 (95,5)	70 (95,9)	51 (100,0)	42 (91,3)	4,51	5,24	n.s.
	>	2							

n	= versie A : 266	versie B : 261				>	'ongeldige antwoorden'		
	scholieren : 88	scholieren : 89				o.	'ongecontroleerd'		
	niet-prof. : 73	niet-prof. : 74				c.	'gecontroleerd'		
	leraren : 56	leraren : 51							
	journalisten: 49	journalisten: 47							

df = 3

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

4.6.1.4 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep

Tabel 4.54 geeft een overzicht van de resultaten van de gedragstests naargelang van de groep.

Alleen bij A412 treedt op variabeleniveau een (matig) significant effect van groep op. De opvallendste afwijking van het algemene gemiddelde doet zich, zij het in tegen-gestelde zin, voor bij de professionele taalgebruikers. De leraren gebruiken het minst en de journalisten het meest van allemaal de variant *Op de kaart is duidelijk te zien dat Utrecht centraal is gelegen* (= AB). Dezelfde tendentie is aanwezig bij het vergelijkbare item A402, al wijken de journalisten hier het sterkste af. De scholieren gaan telkens eerder met de leraren mee, de niet-professionele volwassenen eerder met de journalisten. Dat laatste is nogal verrassend. Overigens is het feit dat journalisten vaker de 'rode' volgorde gebruiken in overeenstemming met de verwachting, aangezien dat ook bij werkwoordelijke gezegdes het geval was.^[6]

4.6.2 Beoordeling

4.6.2.1 Beoordeling: algemene resultaten

Voor de bespreking van de beoordelingsresultaten vertrekken we van een algemeen overzicht van de variantie-analyse met drie groepen en vier regio's, zoals weergegeven in tabel 4.55.

De aandacht gaat hier voorlopig alleen uit naar het hoofdeffect van zin. Bij alle vier items wordt er een hoogst significant onderscheid tussen de voorgelegde varianten gemaakt. De bijbehorende gegevens zijn opgenomen in tabel 4.56, waarin zoals steeds ter vergelijking de cijfers voor de hele steekproef en die voor de geselecteerde groep opgenomen zijn.

[6] We vermelden nog dat bij A402 in de loglineaire analyse een significant interactie-effect van beroepsgroep x regio x zin optrad.

Tabel 4.55: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	naamwoordelijk gezegde	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.		g.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A516	is/verantwoord	0,66	n.s.	1,26	n.s.	1,12	n.s.	725,62	***	3,07	*	0,86	n.s.	1,63	n.s.
A523	was/gelegen	1,29	n.s.	0,85	n.s.	0,80	n.s.	91,84	***	1,35	n.s.	6,18	***	1,30	n.s.
A530	is/gelegen	2,15	n.s.	0,10	n.s.	0,32	n.s.	177,21	***	2,67	n.s.	2,78	*	0,79	n.s.
B528	waren/bevriend	1,89	n.s.	1,34	n.s.	1,13	n.s.	203,99	***	1,94	n.s.	0,67	n.s.	2,67	*(*)
n	-	versie A: 192 (180 bij A530)													
		versie B: 180													
df	-	groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin: 1; groep x zin: 2; regio x zin: 3; groep x regio x zin: 6													

Tabel 4.56: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item (resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	totaal		selectie	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A516	is verantwoord (= AB)	3,75	1,22	3,65	1,21
	verantwoord is (= BA)	1,20	0,44	1,20	0,45
A523	was gelegen (= AB)	2,43	1,12	2,44	1,08
	gelegen was (= BA)	1,48	0,76	1,50	0,81
A530	is gelegen (= AB)	2,52	1,11	2,59	1,06
	gelegen is (= BA)	1,35	0,64	1,35	0,66
B528	waren bevriend (= AB)	2,73	1,23	2,74	1,24
	bevriend waren (= BA)	1,27	0,56	1,26	0,56

n = versie A: resp. 266 (totaal) en 192 (selectie; 180 bij A530)

versie B: resp. 261 (totaal) en 180 (selectie)

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

De beste waardering krijgt telkens de variant met de volgorde BA, dat wil zeggen met plaatsing van het naamwoordelijk deel van het gezegde vóór het werkwoordelijke. Wel is er een verschil naargelang van het item. Bij A516 wordt er een scherper onderscheid gemaakt tussen de varianten dan bij de andere drie items. De volgorde *Ik betwijfel of zoiets wel is verantwoord* wordt over het algemeen erg negatief beoordeeld. Aan de geconstateerde beoordelingsverschillen wordt hierna meer aandacht besteed (zie 4.6.2.2).

Gedrag en beoordeling vertonen in zoverre overeenkomst dat de meest gebruikte variant ook de grootste waardering krijgt. Maar, stonden wat de frequentieverhouding tussen de varianten betreft het eerste en het laatste item tegenover de twee met *gelegen*, hier onderscheidt A516 zich alleen van de drie overige items.

4.6.2.2 De rol van de aard van het adjectief

Teneinde na te gaan in hoeverre items met een andere subcategorie van het adjectief een verschillend beoordelingsresultaat opleveren, is weer een vergelijking gemaakt van de onderlinge afstand tussen de voorgelegde varianten. We geven eerst nog eens de items waarom het gaat voluit.

- (1) (A516) Ik betwijfel of zoiets wel *is verantwoord/verantwoord is*.
 (2) (A523) Ik vond dat het vakantiehuisje prachtig *was gelegen/gelegen was*.
 (3) (A530) Op de kaart is duidelijk te zien dat Utrecht centraal *is gelegen/gelegen is*.
 (4) (B528) We vroegen ons af hoe lang we nu eigenlijk al met elkaar *waren bevriend/bevriend waren*.

Het verschil in beoordeling bij (1) is resp. vergeleken met dat bij (2) en (4) en het verschil bij (2) met dat bij (4). De consistentie van de antwoorden is gemeten aan de hand van de vergelijking van (2) en (3). Tabel 4.57 geeft een overzicht van de resultaten.

Tabel 4.57: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling n.g.v. de aard van het adjectief.

item	gezegde	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A516	verantwoord/is	2,55	1,31			
				14,96	265	***
(2) A523	gelegen/was	0,95	1,41			
(1) A516	verantwoord/is	2,55	1,31			
				9,17	525	***
(4) B528	bevriend/waren	1,45	1,43			
(2) A523	gelegen/was	0,95	1,41			
				-4,05	525	***
(4) B528	bevriend/waren	1,45	1,43			
(2) A523	gelegen/was	0,95	1,41			
				-2,32	264	*
(3) A530	gelegen/is	1,16	1,33			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

We beginnen met de laatste vergelijking. Er is een licht significant verschil in beoordeling tussen de twee quasi-identieke items A523 en A530. Bij dat laatste item wordt er een groter onderscheid tussen de varianten gemaakt dan bij het eerste. Dit resultaat komt vrij aardig overeen met het verschil in gedrag ten aanzien van A402 en A412 (vergelijk met tabel 4.52). De variant *gelegen is* (= BA) bij A412 wordt iets vaker gebruikt dan *gelegen was* bij A402 en in de beoordeling blijkt *gelegen is* er relatief ook weer beter uit te komen. De geconstateerde verschillen tussen A402/523 en A412/530 zouden

met een inhoudelijk verschil van de zinnen kunnen samenhangen, maar ze kunnen ook aan toeval toegeschreven worden. Een en ander heeft overigens geen consequenties voor de hier doorgevoerde vergelijkingen. Een vergelijking van (3) resp. met (1) en (4) (niet in tabel 4.57 opgenomen) leidt niet tot wezenlijk andere resultaten dan die welke hier weergegeven zijn.

Alle vergelijkingen leveren een hoogst significant resultaat op. Het onderscheid tussen de varianten is groter bij A516 dan bij B528 en hier weer groter dan bij A523. Dat betekent dat *was gelegen* over het algemeen aanvaardbaarder gevonden wordt dan *waren bevriend* en die volgorde weer relatief acceptabeler dan *is verantwoord*. De feiten zijn met andere woorden niet in overeenstemming met de verwachting dat de 'rode' volgorde (= AB) bij het deverbatieve adjectief juist het minst negatief en bij het echte adjectief het negatiefst beoordeeld zou worden. Bij het gebruik deed zich een soortgelijke situatie voor (zie 4.6.1.2). Wat de rangorde betreft is de parallellie tussen gebruik en beoordeling overigens volledig.

4.6.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

Per regio zijn de resultaten van de beoordelingstest zoals vermeld in tabel 4.58.

Tabel 4.58: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	W.-Vl.		Antw./Br.		N.-Br.		Randstad	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A516	is verantwoord (= AB)	3,60	1,10	3,43	1,41	3,77	1,15	3,79	1,18
	verantwoord is (= BA)	1,10	0,30	1,22	0,59	1,16	0,37	1,33	0,47
A523	was gelegen (= AB)	2,89	1,22	2,41	1,04	2,25	0,93	2,22	1,01
	gelegen was (= BA)	1,27	0,61	1,50	0,79	1,50	0,79	1,75	0,97
A530	is gelegen (= AB)	2,71	0,96	2,75	1,13	2,53	0,96	2,37	1,17
	gelegen is (= BA)	1,20	0,40	1,26	0,53	1,42	0,78	1,51	0,81
B528	waren bevriend (= AB)	2,60	1,09	2,91	1,22	2,84	1,47	2,62	1,15
	bevriend waren (= BA)	1,26	0,58	1,42	0,65	1,13	0,40	1,24	0,57

n = versie A: 48 (45 bij A530) per regio									
versie B: 45 per regio									
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'									

Er is geen hoofdeffect van regio geconstateerd (zie kolom 'regio' in tabel 4.55). Alleen bij A523 en A530 is er een (in verschillende mate) significant interactie-effect van regio en zin. In Vlaanderen wordt er een groter onderscheid tussen de varianten gemaakt dan in Nederland. Bij A523 is vooral een scherpe tegenstelling tussen West-Vlaanderen en de Randstad merkbaar. Antwerpen/Brussel en Noord-Brabant nemen een tussenpositie in. Bij A530 gaan de beide Vlaamse regio's gelijk op. In de Randstad wordt weer het kleinste onderscheid gemaakt. Deze gegevens zijn te interpreteren als een grotere acceptatie resp. van *was gelegen* en *is gelegen* (= AB) in Nederland dan in Vlaanderen. Dit is in overeenstemming met de resultaten van de gedragstests, waaruit een groter gebruik van de 'rode' volgorde in Nederland bleek.

4.6.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

De beoordelingsresultaten per groep staan in tabel 4.59.

Tabel 4.59: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	scholieren		niet-prof.		prof.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A516	is verantwoord (= AB)	3,45	1,28	3,64	1,06	3,85	1,28
	verantwoord is (= BA)	1,26	0,54	1,23	0,46	1,12	0,33
A523	was gelegen (= AB)	2,43	0,95	2,57	1,05	2,32	1,23
	gelegen was (= BA)	1,67	0,90	1,42	0,63	1,42	0,86
A530	is gelegen (= AB)	2,88	1,02	2,45	0,94	2,45	1,17
	gelegen is (= BA)	1,33	0,57	1,35	0,60	1,36	0,80

B528	waren bevriend (= AB)	2,48	1,08	2,80	1,36	2,95	1,24
	bevriend waren (= BA)	1,28	0,55	1,25	0,62	1,26	0,51

n = versie A: 64 (60 bij A530) per groep							
versie B: 60 per groep							
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'							

Er is helemaal geen hoofdeffect van groep, maar bij A516 treedt wel een interactie van groep en zin op (zie tabel 4.55). Er blijkt zich een tegenstelling tussen scholieren en professionelen voor te doen. De professionelen maken een duidelijk groter onderscheid

tussen *is verantwoord* (= AB) en *verantwoord is* (= BA), waaruit een negatievere beoordeling van de eerste volgorde te concluderen valt. Dezelfde tendens lijkt bij B528 aanwezig te zijn.

4.6.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep

Tabel 4.60 zet alle resultaten van de vervolganalyse met twee beroepsgroepen op een rijtje.

De resultaten met betrekking tot zin en regio zijn vergelijkbaar met die uit de eerste analyse. In deze tweede analyse blijkt er geen significant effect meer op te treden van regio x zin. Dat betekent dat de beoordeling van deze selectie proefpersonen in de vier regio's grosso modo overeenkomt. Alleen A523 tendeert naar significantie. Net als in de eerst uitgevoerde analyse maken de Vlamingen, de Westvlamingen voorop, een groter onderscheid tussen de varianten dan de Nederlanders.

Tabel 4.60: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en vier regio's.

item	naamwoordelijk gezegde	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.		b.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A516	is/verantwoord	2,00	n.s.	0,68	n.s.	1,23	n.s.	451,95	***	0,13	n.s.	0,18	n.s.	1,72	n.s.
A523	was/gelegen	6,82	*(*)	0,08	n.s.	0,62	n.s.	44,73	***	1,55	n.s.	2,69	(*)	3,05	*
A530	is/gelegen	3,94	(*)	1,32	n.s.	0,68	n.s.	47,18	***	0,72	n.s.	1,63	n.s.	1,77	n.s.
B528	waren/bevriend	0,03	n.s.	0,45	n.s.	0,62	n.s.	124,58	***	4,30	*	0,05	n.s.	0,45	n.s.
n = 80 per versie															
df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 1; beroep x zin: 1; regio x zin: 3; beroep x regio x zin: 3															

Onze aandacht gaat hier echter eerst en vooral uit naar de effecten van beroep en beroep x zin. De relevante gegevens hiervoor staan in tabel 4.61.

Tabel 4.61: Tweeledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling professionelen.
Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)	leraren		journal.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A516	is verantwoord (= AB)	3,95	1,35	4,20	1,06
	verantwoord is (= BA)	1,02	0,15	1,17	0,38
A523	was gelegen (= AB)	2,32	1,34	2,52	1,21
	gelegen was (= BA)	1,05	0,22	1,65	0,89
A530	is gelegen (= AB)	2,37	1,23	2,52	1,26
	gelegen is (= BA)	1,12	0,46	1,55	0,74

B528	waren bevriend (= AB)	3,17	1,19	2,87	1,32
	bevriend waren (= BA)	1,10	0,30	1,45	0,59

n = 40 per beroepsgroep per versie

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij A523 treedt een (bijna hoog) significant en bij A530 een net niet-significant hoofdeffect van beroep op. De journalisten beoordelen de beide varianten telkens minder positief dan de leraren dat doen. Het beoordelingsniveau van de beroepsgroepen verschilt dus. Het onderscheid dat tussen de varianten gemaakt wordt, is echter vergelijkbaar. Er treedt immers geen significant interactie-effect op. Dat is wel het geval bij B528. De journalisten maken een aanzienlijk geringer onderscheid tussen de varianten *waren bevriend* (= AB) en *bevriend waren* (= BA) dan de leraren, wat als een grotere aanvaardbaarheid van de volgorde AB voor de eerste groep te interpreteren is.

Slechts tot op zekere hoogte is er sprake van een overeenkomst tussen gedrag en oordeel (vgl. 4.6.1.4). Levert de beroepsgroep ten aanzien van item B410/528 een significant verschil op in beoordeling, qua gebruik is er geen significant verschil tussen de groepen. Maar toch is het ondanks het geringe aantal gevallen opvallend dat van de professionele taalgebruikers alleen enkele journalisten de volgorde *waren bevriend* gebruiken. De items met *gelegen* (A402/523 en A412/530), die wel een duidelijk onderscheid in gebruik tussen de beide beroepsgroepen opleveren, leiden bij de beoordeling niet tot een significant verschil. Toch is het weer zo, dat de journalisten, die het vaakst de 'rode' volgorde (*was (is) gelegen*) gebruiken, deze volgorde relatief iets beter beoordelen.

4.6.2.6 Overige interacties

Er doen zich geen significante interacties tussen groep en regio of tussen beroepsgroep en regio voor.

Bij B528 treedt wel een significante interactie tussen groep, regio en zinsvariant op. De niet-professionele volwassen taalgebruikers uit West-Vlaanderen blijken een onderscheid tussen *waren bevriend* en *bevriend waren* te maken dat veel geringer is dan het algemene gemiddelde, maar de scholieren uit die regio maken juist een groter verschil dan gemiddeld.

Bij A523 (*gelegen/was*) is er een significant interactie-effect van beroep, regio en zinsvariant. De Nederlandse journalisten maken een duidelijk geringer onderscheid tussen de beide varianten dan hun Vlaamse collega's, maar bovendien is er een opmerkelijk verschil tussen de journalisten uit Noord-Brabant en die uit de Randstad. De laatsten vinden *waren bevriend* toch nog minder goed dan *bevriend waren*, maar bij de Noord-brabanders is dat omgekeerd. Soortgelijke verschillen zijn niet aanwezig bij de leraren.

4.7 DRIELEDIGE NAAMWOORDELIJKE GEZEGDES

4.7.1 Gedrag

4.7.1.1 Gedrag: algemene resultaten

In een drieledig naamwoordelijk gezegde kan het naamwoordelijk deel (het adjectief) in principe op drie plaatsen staan: vóór, na of tussen de twee werkwoorden. Aangezien zo'n adjectief volgens de regels vóór de werkwoorden hoort te staan, valt niet te verwachten dat taalgebruikers problemen met deze volgorde zullen hebben. Interessanter is het dan ook te kijken in welke mate er toch - al dan niet onder invloed van wat bij een werkwoordelijk gezegde gebeurt - tussen- of achteropplaatsing gebruikt wordt en in hoeverre linguïstische en sociale factoren hierin een rol spelen. Net als bij de tweeledige gezegdes is hier in linguïstisch opzicht een onderscheid gemaakt tussen een deverbatief adjectief (*uitverkocht (zijn)*), een tussencategorie (*geleden (zijn)*) en een onverdacht adjectief dat alleen een vormelijke overeenkomst met een werkwoord vertoont (*bestand (zijn tegen)*).

Tabel 4.62 vermeldt de totale resultaten van de opdrachttests en de resultaten naar gelang van de versie.

Tabel 4.62: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.
Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	versie A1/B1 n (%)	versie A2/B2 n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A306	kan zijn geleden	(= ABC)	1 (0,4)	1 (0,8)	0 (0,0)			
	kan geleden zijn	(= ACB)	43 (16,6)	0 (0,0)	43 (32,3)			
	geleden kan zijn	(= CAB)	215 (83,0)	125 (99,2)	90 (67,7)	49,54	48,74	***
	>		7					
B212	zou zijn bestand	(= ABC)	2 (0,8)	2 (0,8)	0 (0,0)			
	zou bestand zijn	(= ACB)	9 (3,6)	6 (4,8)	3 (2,4)			
	bestand zou zijn	(= CAB)	239 (95,6)	117 (93,6)	122 (97,6)	3,10	3,19	n.s.
	>		11					
B304	zal zijn uitverkocht	(= ABC)	18 (7,0)	3 (2,4)	15 (11,5)			
	zal uitverkocht zijn	(= ACB)	67 (26,0)	9 (7,1)	58 (44,3)			
	uitverkocht zal zijn	(= CAB)	173 (67,1)	115 (90,6)	58 (44,3)	62,56	61,47	***
	>		3					

n = versie A: 266 (A1: 130 / A2: 136)								
versie B: 261 (B1: 128 / B2: 133)								
df = 2								
> 'ongeldige antwoorden'								
o. 'ongecontroleerd'								
c. 'gecontroleerd'								
[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).								

Per saldo wordt het meest vooropplaatsing van het adjectief (= CAB) gebruikt, maar de verschillen per item zijn aanmerkelijk (zie verder 4.7.1.2). Als alternatieve volgorde wordt meestal tussenplaatsing (= ACB) gebruikt. Achteropplaatsing (= ABC) komt erg weinig voor. Bij de ongeldige antwoorden gaat het vrijwel steeds om tweeledige gezegdes waar driedelige ingevuld hadden moeten worden.

Bij A306 en B304 kregen niet alle proefpersonen dezelfde volgorde aangeboden. De ene helft van elke steekproef kreeg een uitgangszin met vooropplaatsing, de andere helft een met tussenplaatsing. Achteropplaatsing werd niet aangeboden, wat voor een deel het zeer geringe aandeel van die volgorde verklaart. Datgene wat aangeboden wordt, beïnvloedt het gebruik zeer, zoals de cijfers per versie laten zien. Toetsing met χ^2 levert twee keer een hoogst significant resultaat op.

Toch zijn er ook mensen die het aangeboden niet handhaven. In welke richting gaat de verandering in dat geval? Tabel 4.63 geeft hierover uitsluitel.

Tabel 4.63: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.
Mate en richting van verandering.

item	aangeboden variant (code)	totaal		veranderd		χ^2	sign.
		aangeb.	geantw.	niet	wel		
A306	geleden kan zijn (= CAB)	130	126	125	1	127,00	***
	kan geleden zijn (= ACB)	136	133	43	90		
B304	uitverkocht zal zijn (= CAB)	128	127	115	12	62,50	***
	zal uitverkocht zijn (= ACB)	133	131	58	73		

df = 1

Als de volgorde CAB aangeboden wordt, hebben weinig tot geen proefpersonen de neiging die volgorde te veranderen. Wordt tussenplaatsing (= ACB) aangeboden, dan kiest de meerderheid voor een andere volgorde. Blijkens de gegevens uit tabel 4.62 wordt verreweg het meeste uitgeweken naar vooropplaatsing. Uit de combinatie van deze feiten blijkt overduidelijk de sterke positie van de variant met vooropplaatsing van het adjectief. De meeste proefpersonen houden zich met andere woorden aan de regel. Tus-senplaatsing stuit bij velen op problemen.

4.7.1.2 De rol van de aard van het adjectief

De verwachting bij de drie hier besproken items was dat zowel achteropplaatsing als tussenplaatsing meer zou voorkomen naargelang het adjectief meer verwantschap met een werkwoord vertoonde. Dat betekent dat de volgordes ABC en ACB het sterkst ver-

tegenwoordigd zouden moeten zijn bij zin (1) en het zwakst bij (3).

- (1) (B304) De kans is (niet) groot dat de benzine (niet) *vlug zal/zijn/uitverkocht*.
- (2) (A306) Ze denkt (niet) dat het al (nog geen) drie maanden *kan/zijn/geleden*.
- (3) (B212) Nu bestaat er een graansoort die daartegen *zou/zijn/bestand*.

De items B304 en A306 maakten deel uit van hetzelfde type test: de aangeboden zin moest in beide gevallen ontkennend gemaakt worden. Bij B212 ging het om een puzzelopdracht. Bij de vergelijking van de resultaten van de drie items moet met de verschillende aanbiedingswijze rekening gehouden worden. Eén element hebben de drie items gemeen: achteropplaatsing (= ABC) is nergens aangeboden.

Overeenkomstig de verwachting komt het hoogste percentage achteropplaatsing bij B304 (= (1)) voor (zie tabel 4.62). Dat percentage is op zich bescheiden te noemen. Bij de twee andere items is er nauwelijks iemand die op het idee komt de volgorde ABC te gebruiken, al was te verwachten dat dat bij A306 (*kan zijn geleden*) wel het geval zou zijn. Het bereikte resultaat heeft waarschijnlijk niet zozeer te maken met de aard van het adjectief - vgl. 4.6.1.2, waar dat verband (ook) niet aantoonbaar was -, als wel met de vorm van het (deverbatieve) adjectief. Naar de vorm betreft het namelijk een scheidbaar samengesteld werkwoord, en dat is nu juist een factor die achteropplaatsing bevordert (vgl. 4.4.1.3, punt 2a). Het item was hier dus wat ongelukkig gekozen om als vergelijking met andere categorieën te kunnen dienen.

Tabel 4.64: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A306	kan zijn geleden (= ABC)		1 (0,4)	0 (0,0)	1 (1,4)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	kan geleden zijn (= ACB)		43 (16,6)	19 (31,1)	18 (25,4)	2 (3,3)	4 (6,1)			
	geleden kan zijn (= CAB)		215 (83,0)	42 (68,9)	52 (73,2)	59 (96,7)	62 (93,9)	29,25	29,27	***
	>		7							
B212	zou zijn bestand (= ABC)		2 (0,8)	0 (0,0)	1 (1,6)	0 (0,0)	1 (1,6)			
	zou bestand zijn (= ACB)		9 (3,6)	6 (9,5)	3 (4,9)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	bestand zou zijn (= CAB)		239 (95,6)	57 (90,5)	57 (93,4)	65 (100,0)	60 (98,4)	13,45	14,90	*
	>		11							
B304	zal zijn uitverkocht (= ABC)		18 (7,0)	0 (0,0)	3 (4,7)	9 (13,4)	6 (9,5)			
	zal uitverkocht zijn (= ACB)		67 (26,0)	34 (53,1)	30 (46,9)	1 (1,5)	2 (3,2)			
	uitverkocht zal zijn (= CAB)		173 (67,1)	30 (46,9)	31 (48,4)	57 (85,1)	55 (87,3)	80,83	77,11	***
	>		3							
<hr/>										
n	- versie A : 266 versie B : 261									> 'ongeldige antwoorden'
W.-Vl.	: 61 W.-Vl. : 64									o. 'ongecontroleerd'
Antw./Br.:	72 Antw./Br.: 65									c. 'gecontroleerd'
N.-Br.	: 66 N.-Br. : 68									
Randstad	: 67 Randstad : 64									

df = 6

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

4.7.1.3 *De samenhang van gedrag met regio*

Uitgesplitst volgens regio zien de resultaten eruit zoals in tabel 4.64.

De regionale verschillen zijn drie keer significant, zij het bij B212 maar matig. Tussenplaatsing (= ACB) komt helemaal of voor het overgrote deel voor rekening van de Vlaamse regio's. West-Vlaanderen loopt steeds voorop. Bij B304 haalt de volgorde *zal uitverkocht zijn* daar zelfs een absolute meerderheid. Verder valt op dat de volgorde *zal zijn uitverkocht* (= ABC) overwegend in de Nederlandse regio's voorkomt. Het hier verkregen beeld sluit goed aan bij dat voor de driedelige werkwoordelijke eindgroep (zie 4.4.1.4). Dat lag in de lijn van de verwachtingen (vgl. hypothese 2.8.8).

4.7.1.4 *De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep*

Per groep zijn de resultaten zoals vermeld in tabel 4.65.

Op variabeleniveau is alleen het resultaat van B304 (matig) significant. Opmerkelijk is hier vooral (a) dat niemand van de scholieren achteropplaatsing gebruikt, terwijl journalisten die volgorde relatief het meest gebruiken, en (b) dat relatief weinig journalisten tussenplaatsing gebruiken. Bij A306 valt vooral het hoge percentage (93,3%) voor *geleden kan zijn* bij de journalisten op. In zijn algemeenheid kan dus niet beweerd worden dat journalisten hier zeer tot achteropplaatsing geneigd zijn. Bij duidelijk werkwoordelijke gezegdes waren er wel tekenen die daarop wezen (vgl. 4.4.1.5).

Tabel 4.65: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA)^[1].

item	variant (code)		totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A306	kan zijn geleden (= ABC)		1 (0,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	1 (1,8)	0 (0,0)			
	kan geleden zijn (= ACB)		43 (16,6)	16 (18,4)	17 (23,9)	7 (12,5)	3 (6,7)			
	geleden kan zijn (= CAB)		215 (83,0)	71 (81,6)	54 (76,1)	48 (85,7)	42 (93,3)	10,40	7,85	n.s.
	>		7							
B212	zou zijn bestand (= ABC)		2 (0,8)	2 (2,4)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	zou bestand zijn (= ACB)		9 (3,6)	1 (1,2)	4 (5,6)	1 (2,0)	3 (6,5)			
	bestand zou zijn (= CAB)		239 (95,6)	79 (96,3)	68 (94,4)	49 (98,0)	43 (93,5)	7,66	9,19	n.s.
	>		11							
B304	zal zijn uitverkocht (= ABC)		18 (7,0)	0 (0,0)	8 (11,0)	2 (4,0)	8 (17,4)			
	zal uitverkocht zijn (= ACB)		67 (26,0)	28 (31,5)	21 (28,8)	11 (22,0)	7 (15,2)			
	uitverkocht zal zijn (= CAB)		173 (67,1)	61 (68,5)	44 (60,3)	37 (74,0)	31 (67,4)	20,14	15,98	*
	>		3							
n = versie A	: 266	versie B	: 261	> 'ongeldige antwoorden'						
scholieren	: 88	scholieren	: 89	o. 'ongecontroleerd'						
niet-prof.	: 73	niet-prof.	: 74	c. 'gecontroleerd'						
leraren	: 56	leraren	: 51							
journalisten:	49	journalisten:	47							
df = 6										

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Tabel 4.66: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	naamwoordelijk gezegde	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.		g.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A520	kan/zijn/geleden	2,81	n.s.	9,79	***	0,64	n.s.	377,63	***	2,03	n.s.	37,27	***	0,69	n.s.
B517	zou/zijn/bestand	5,88	**	16,10	***	0,95	n.s.	232,68	***	1,83	n.s.	14,46	***	0,58	n.s.
B519	zal/zijn/uitverkocht	0,34	n.s.	0,43	n.s.	1,11	n.s.	147,68	***	1,91	n.s.	31,68	***	0,94	n.s.
n	versie A: 192														
	versie B: 180														
df	groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin: 2; groep x zin: 4; regio x zin: 6; groep x regio x zin: 12														

4.7.2 Beoordeling

4.7.2.1 Beoordeling: algemene resultaten

De resultaten van de variantie-analyse met alle geselecteerde proefpersonen, verdeeld over drie groepen en vier regio's, worden vermeld in tabel 4.66.

Aan de orde is hier het hoofdeffect van zin. Dat is telkens hoogst significant. Welk verschil in beoordeling er tussen de varianten gemaakt wordt, blijkt uit tabel 4.67.

Tabel 4.67: Driedledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item (resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		totaal		selectie	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A520	kan zijn geleden	(= ABC)	3,73	1,21	3,77	1,16
	kan geleden zijn	(= ACB)	3,54	1,41	3,47	1,44
	geleden kan zijn	(= CAB)	1,40	0,62	1,42	0,63

B517	zou zijn bestand	(= ABC)	3,54	1,30	3,55	1,30
	zou bestand zijn	(= ACB)	3,30	1,34	3,33	1,36
	bestand zou zijn	(= CAB)	1,31	0,65	1,32	0,64

B519	zal zijn uitverkocht	(= ABC)	2,61	1,26	2,61	1,29
	zal uitverkocht zijn	(= ACB)	3,31	1,38	3,28	1,37
	uitverkocht zal zijn	(= CAB)	1,48	0,73	1,48	0,74

n = versie A: resp. 266 (totaal) en 192 (selectie)						
versie B: resp. 261 (totaal) en 180 (selectie)						
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'						

De variant met vooropplaatsing van het adjectief (= CAB) krijgt iedere keer afgetekend de beste beoordeling. Tussen beide andere varianten (achteropplaatsing en tussenplaatsing) wordt in het geval van A520 en B517 geen erg groot verschil gemaakt. Tussenplaatsing (= ACB) haalt wel een iets betere score. Bij B519 wordt er wel een duidelijk onderscheid gemaakt. Hier wordt *zal uitverkocht zijn* (= ACB) negatiever beoordeeld dan *zal zijn uitverkocht* (= ABC). Dat beeld beantwoordt aan dat bij zuiver werkwoordelijke groepen.

De overeenkomst tussen gedrag en oordeel is niet volledig. Vooropplaatsing wordt wel telkens het meest gebruikt en ook het beste beoordeeld, maar ten aanzien van tussenplaatsing en achteropplaatsing is er een discrepantie. Bij B304/519 staan gebruik en beoordeling diametraal tegenover elkaar.

4.7.2.2 De rol van de aard van het adjectief

Aan de hand van een vergelijking van de relatieve afstand tussen twee varianten van telkens twee items, is geprobeerd na te gaan of het oordeel verschilt naargelang van de subcategorie van het adjectief. De drie vergeleken items zijn:

- (1) (A520) Ze denkt dat het nog geen drie maanden *kan/zijn/geleden*.
- (2) (B517) Nu bestaat er een graansoort die daartegen *zou/zijn/bestand*.
- (3) (B519) De kans is niet groot dat de benzine vlug *zal/zijn/uitverkocht*.

De varianten van (1) zijn vergeleken met die van (2) en (3) en vervolgens die van (2) en (3). De verwachting was dat achteropplaatsing (en secundair wellicht ook tussenplaatsing) eerder geaccepteerd zou worden bij (3) dan bij (1) en hier weer eerder dan bij (2). In tabel 4.68 staan de uitkomsten van de vergelijkingen van de verschillcores.

Laten we met het duidelijkste geval beginnen. De oordelen over de varianten van A520 (1) en B517 (2) zijn in principe vergelijkbaar. Het maakt nauwelijks een verschil of het adjectief tot een 'tussencategorie' behoort (*geleden*) of tot de subklasse van 'echte' adjectieven (*bestand*).

Zodra A520 en B517 echter met B519 (3) vergeleken wordt, treden er significante verschillen op. De vergelijkingen bevestigen in ieder geval nog eens dat *zal zijn uitverkocht* acceptabeler gevonden wordt dan *kan zijn geleden* of *zou zijn bestand* (zie telkens de eerste vergelijking). De variant met tussenplaatsing *zal uitverkocht zijn* is iets aanvaardbaarder dan *kan geleden zijn*, maar niet significant beter dan *zou bestand zijn* (telkens de tweede vergelijking). Na bestudering van de algemene gemiddelden in tabel 4.67 zal het ten slotte voor niemand een verrassing zijn dat de derde vergelijking telkens een hoogst significant resultaat oplevert. Alleen bij B519 immers wordt tussenplaatsing slechter gevonden dan achteropplaatsing (vandaar het tegengestelde teken).

De hierboven genoemde verwachting komt dus maar ten dele uit. *Uitverkocht* wordt als een onvervalst deelwoord behandeld. Oordeel en gedrag lopen parallel (zie 4.7.1.2).

Tabel 4.68: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling n.g.v. de aard van het adjectief.

Item	vergeleken varianten (code)	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A520	kan zijn geleden (= ABC)/geleden kan zijn (= CAB)	2,32	1,39			
				0,79	525	n.s.
(2) B517	zou zijn bestand (= ABC)/bestand zou zijn (= CAB)	2,22	1,55			
	kan geleden zijn (= ACB)/geleden kan zijn (= CAB)	2,13	1,65			
				1,10	525	n.s.
	zou bestand zijn (= ACB)/bestand zou zijn (= CAB)	1,98	1,55			
	kan geleden zijn (= ACB)/kan zijn geleden (= ABC)	0,18	1,80			
				-0,33	525	n.s.
	zou bestand zijn (= ACB)/zou zijn bestand (= ABC)	0,24	1,92			
(1) A520	kan zijn geleden (= ABC)/geleden kan zijn (= CAB)	2,32	1,39			
				9,76	525	***
(3) B519	zal zijn uitverkocht (= ABC)/uitverkocht zal zijn (= CAB)	1,12	1,43			
	kan geleden zijn (= ACB)/geleden kan zijn (= CAB)	2,13	1,65			
				2,19	525	*
	zal uitverkocht zijn (= ACB)/uitverkocht zal zijn (= CAB)	1,82	1,61			
	kan geleden zijn (= ACB)/kan zijn geleden (= ABC)	0,18	1,80			
				5,20	525	***
	zal uitverkocht zijn (= ACB)/zal zijn uitverkocht (= ABC)	-0,70	2,11			

(2) B517	zou zijn bestand (= ABC)/bestand zou zijn (= CAB)	2,22	1,55			
				-10,21	260	***
(3) B519	zal zijn uitverkocht (= ABC)/uitverkocht zal zijn (= CAB)	1,12	1,43			
	zou bestand zijn (= ACB)/bestand zou zijn (= CAB)	1,98	1,55			
				-1,89	260	n.s.
	zal uitverkocht zijn (= ACB)/uitverkocht zal zijn (= CAB)	1,82	1,61			
	zou bestand zijn (= ACB)/zou zijn bestand (= ABC)	-0,24	1,92			
				7,20	260	***
	zal uitverkocht zijn (= ACB)/zal zijn uitverkocht (= ABC)	0,70	2,11			

df = resp. n-2 (tussengroepsvergelijking) en n-1 (binnengroepsvergelijking)

4.7.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

De resultaten van de beoordelingstest naargelang van de regio zijn vermeld in tabel 4.69.

Tabel 4.69: Driedledige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		W.-Vl.		Antw./Br.		N.-Br.		Randstad	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A520	kan zijn geleden (= ABC)		4,12	1,10	3,77	1,03	3,43	1,10	3,77	1,30
	kan geleden zijn (= ACB)		2,16	1,09	2,79	1,23	4,50	0,85	4,43	0,87
	geleden kan zijn (= CAB)		1,45	0,54	1,70	0,87	1,25	0,43	1,29	0,50
B517	zou zijn bestand (= ABC)		3,35	1,28	3,75	1,15	3,53	1,42	3,55	1,35
	zou bestand zijn (= ACB)		2,46	1,25	2,44	1,05	4,20	0,99	4,22	0,87
	bestand zou zijn (= CAB)		1,33	0,56	1,42	0,72	1,24	0,52	1,31	0,73
B519	zal zijn uitverkocht (= ABC)		3,15	1,22	3,26	1,23	2,08	1,25	1,95	0,87
	zal uitverkocht zijn (= ACB)		2,40	1,26	2,51	1,16	4,15	0,97	4,08	0,94
	uitverkocht zal zijn (= CAB)		1,60	0,91	1,60	0,75	1,26	0,49	1,48	0,72

n = versie A: 48 per regio

versie B: 45 per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij A520 en B517 treedt er een hoogst significant hoofdeffect van regio op (zie tabel 4.66). Dat is te wijten aan het totale gemiddelde beoordelingsniveau van de Nederlandse regio's, dat negatiever uitvalt vooral vanwege de negatieve beoordeling van tussenplaatsing.

Interessanter is het interactie-effect van regio en zin, dat drie keer zeer significant is. Het belangrijkste verschil is gelegen in de beoordeling van tussenplaatsing (= ACB). Deze variant wordt zowel in Noord-Brabant als in de Randstad afgetekend als slechtste beoordeeld. In Vlaanderen daarentegen is het oordeel aanzienlijk positiever, waardoor de variant met tussenplaatsing boven die met achteropplaatsing (= ABC) uitkomt.

Bij item B519, dat wil zeggen de zin met het gezegde dat het meest op een werkwoordelijk gezegde lijkt, doet zich nog een ander duidelijk verschil tussen Noord en Zuid voor. De Nederlandse regio's oordelen veel gunstiger over de variant *zal zijn uitverkocht* (= ABC) dan de Vlaamse.

Opmerkelijk is verder binnen Vlaanderen het verschil tussen West-Vlaanderen en de regio Antwerpen/Brussel in beoordeling van de tussenplaatsingsvariant *kan geleden zijn*. West-Vlaanderen is hier een stuk positiever.

Gebruiks- en beoordelingspatronen komen goed overeen, al valt op te merken dat de volgorde *zou bestand zijn* weliswaar goed scoort in Vlaanderen, maar dat toch maar erg weinig Vlamingen die volgorde spontaan (namelijk in de puzzelopdracht) gebruiken (zie tabel 4.64).

4.7.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

Tabel 4.70 geeft een overzicht van de beoordelingsresultaten bij de drie in dit onderzoek onderscheiden hoofdgroepen.

Tabel 4.70: Driedelidige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		scholieren		niet-prof.		prof.	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A520	kan zijn geleden	(= ABC)	3,81	1,13	3,68	1,03	3,82	1,30
	kan geleden zijn	(= ACB)	3,76	1,30	3,17	1,49	3,48	1,48
	geleden kan zijn	(= CAB)	1,48	0,66	1,45	0,61	1,34	0,62
B517	zou zijn bestand	(= ABC)	3,33	1,33	3,48	1,34	3,83	1,19
	zou bestand zijn	(= ACB)	3,36	1,34	3,01	1,34	3,61	1,36
	bestand zou zijn	(= CAB)	1,33	0,57	1,31	0,62	1,33	0,72
B519	zal zijn uitverkocht	(= ABC)	2,75	1,27	2,60	1,38	2,50	1,24
	zal uitverkocht zijn	(= ACB)	3,30	1,25	3,06	1,37	3,50	1,46
	uitverkocht zal zijn	(= CAB)	1,46	0,76	1,58	0,80	1,41	0,64

n = versie A: 64 per groep

versie B: 60 per groep

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Afgezien van een niveauverschil ten aanzien van de beoordeling van B517 (zie kolom 'groep' in tabel 4.66) hebben de drie groepen in wezen een vergelijkbaar oordeel. De interactie van groep x zin is statistisch niet significant, al is het wellicht toch het vermelden waard dat de scholieren bij A520 en B517 bijna geen verschil in beoordeling blijken te maken tussen achteropplaatsing en tussenplaatsing.

Tabel 4.71: Driedigige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en vier regio's.

item	naamwoordelijk gezegde	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.		b.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A520	kan/zijn/geleden	10,32	**	11,64	***	2,30	n.s.	186,65	***	2,11	n.s.	13,21	***	1,66	n.s.
B517	zou/zijn/bestand	2,59	n.s.	9,68	***	2,74	*	119,05	***	3,68	*	3,97	***	0,64	n.s.
B519	zal/zijn/uitverkocht	0,93	n.s.	2,07	n.s.	2,53	n.s.	77,96	***	1,16	n.s.	10,47	***	0,47	n.s.

n = 80 per versie

df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 2; beroep x zin: 2; regio x zin: 6; beroep x regio x zin: 6

4.7.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep

Een tweede variantie-analyse, nu met twee beroepsgroepen alleen, levert de resultaten op die in tabel 4.71 vermeld zijn. De effecten van regio, zin en regio x zin zijn globaal van dezelfde aard als die bij de eerste analyse.

Waar het hier om gaat is het hoofdeffect van beroep en de interactie van beroep en zinsvariant. Voor de relevante gegevens zie men tabel 4.72.

Tabel 4.72: Driedelige naamwoordelijke gezegdes: beoordeling professionelen.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant (code)		leraren		journal.	
			\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A520	kan zijn geleden	(= ABC)	3,70	1,36	4,12	0,99
	kan geleden zijn	(= ACB)	3,25	1,61	3,92	1,26
	geleden kan zijn	(= CAB)	1,27	0,64	1,35	0,53

B517	zou zijn bestand	(= ABC)	4,10	1,10	3,42	1,39
	zou bestand zijn	(= ACB)	3,55	1,23	3,37	1,42
	bestand zou zijn	(= CAB)	1,15	0,66	1,42	0,78

B519	zal zijn uitverkocht	(= ABC)	2,55	1,21	2,52	1,35
	zal uitverkocht zijn	(= ACB)	3,55	1,44	3,52	1,50
	uitverkocht zal zijn	(= CAB)	1,20	0,40	1,62	0,77

n = 40 per beroepsgroep per versie

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Bij A520 treedt er een hoog significant effect van beroep op. Het gemiddelde beoordelingsniveau van de journalisten is negatiever, wat veroorzaakt wordt door het oordeel over achterop- en tussenplaatsing, tussen welke volgordes maar een klein onderscheid gemaakt wordt. De interactie is echter niet significant (zie kolom 'beroep x zin').

De beoordeling van de varianten van item B517 verschilt wel significant naargelang van de beroepsgroep. De leraren maken een scherp onderscheid tussen *bestand zou zijn* (= CAB) en *zou zijn bestand* (= ABC). Bij de journalisten is dat verschil in beoordeling veel minder groot, wat te interpreteren is als een grotere acceptatie van achteropplaatsing. (Dezelfde tendens lijkt zich voor te doen bij B519 ten aanzien van de variant *zal zijn uitverkocht*.) Verder is het opvallend dat de tweede beroepsgroep, in tegenstelling tot de leraren, achterop- en tussenplaatsing (alweer) ongeveer gelijk beoordeelt.

Oordeel en gedrag zijn redelijk in overeenstemming met elkaar.

4.7.2.6 Overige interacties

De enige interactie die nog niet besproken is, is er een van beroep en regio bij B517.

Wat tussenplaatsing betreft nemen de leraren uit West-Vlaanderen en de Randstad een middenpositie in tussen de twee andere regio's. Er is met andere woorden meer dan alleen een oppositie tussen Noord en Zuid. In alle vier de regio's scoort tussenplaatsing overigens beter dan achteropplaatsing. Bij de journalisten geldt dat laatste alleen voor de Vlamingen. De tegenstelling tussen Noord en Zuid wat het oordeel over tussenplaatsing betreft, is hier scherper. Verder is het gemiddelde beoordelingsniveau van de West-vlaamse journalisten negatiever dan dat van de Antwerps-Brusselse groep, terwijl bij de leraren veeleer het omgekeerde het geval is.

4.8 DOORBREKING VAN WERKWOORDELIJKE EINDGROEPEN

4.8.1 *Gedrag*

4.8.1.1 *Gedrag: algemene resultaten*

De doorbreking van een werkwoordelijke eindgroep door niet-werkwoordelijke (zelfstandige) elementen hebben we onderzocht aan de hand van zeven items. Het betrof zes keer een tweeledige eindgroep en één keer een drieledige (B402). In die zeven items was variatie aangebracht in het doorbrekende element. Als zodanig fungeerden resp. een adjectief (drie keer), een substantief, het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord en een voorzetselconstituent (twee keer). Op de aangebrachte variatie gaan we verder in in 4.8.1.2.

We beginnen met het presenteren van de resultaten voor de totale steekproeven A en B en voor de verschillende versies (resp. A1 en A2, B1 en B2) in tabel 4.73.

Tabel 4.73: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: gedrag.
Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)[1].

item	variant	totaal n (%)	versie A1/B1 n (%)	versie A2/B2 n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A205	wilde naar huis gaan	14 (5,3)	4 (3,1)	10 (7,4)			
	naar huis wilde gaan	249 (94,7)	124 (96,9)	125 (92,6)	2,39	2,06	n.s.
	>	3					
A213	moesten Nederlands leren	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	Nederlands moesten leren	259 (100,0)	125 (100,0)	136 (100,0)	0,00	0,00	-
	>	7					
A309	wil te woord staan	36 (13,5)	36 (27,7)	0 (0,0)			
	te woord wil staan	230 (86,5)	94 (72,3)	136 (100,0)	43,55	43,25	***
	>	0					

B114	heeft mogelijk gemaakt	64 (24,8)	53 (41,7)	11 (8,4)			
	mogelijk heeft gemaakt	194 (75,2)	74 (58,3)	120 (91,6)	38,41	38,74	***
	>	3					
B309	er zullen in slagen	75 (29,3)	13 (10,4)	62 (47,3)			
	erin zullen slagen	181 (70,7)	112 (89,6)	69 (52,7)	42,11	38,30	***
	>	5					
B402	zou laten bang maken	65 (25,3)	52 (41,3)	13 (9,9)			
	bang zou laten maken	192 (74,7)	74 (58,7)	118 (90,1)	33,39	34,82	***
	>	4					
B412	was ziek geweest	9 (3,5)	7 (5,5)	2 (1,5)			
	ziek was geweest	251 (96,5)	121 (94,5)	130 (98,5)	3,03	3,29	n.s.
	>	1					

n = versie A: 266 (A1: 130 / A2: 136)

versie B: 261 (B1: 128 / B2: 133)

df = 1

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

In alle gevallen gebruikt meer dan 70% van de deelnemers niet-doorbreking. Dat klopt met de in 2.8.3.1 geformuleerde hypothese. Bij A213 (*Nederlands moesten leren*) komt zelfs helemaal geen doorbreking voor. Het vaakst wordt de eindgroep doorbroken door het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord (29,3% voor *er zullen in slagen* (B309)).

Bij de items uit de tests 1 (vragend maken) en 3 (ontkennend maken) is de versie van grote invloed. Het aangeboden bepaalt in belangrijke mate de uitkomst van de test. Hetzelfde geldt voor B402, waar in de uitgangszin de ene keer een doorbroken tweeledige groep stond en de andere keer een niet-doorbroken groep. Bij dit item zijn overigens twee gevallen met de volgorde *zou bang laten maken* (één uit elke versie) bij de overige doorbrekingsgevallen opgeteld.

Door de resultaten van de items A309, B114, B309 en B402 anders te ordenen en opnieuw te toetsen is het mogelijk te bepalen in welke zin er vooral veranderd wordt. Bekijken we tabel 4.74.

Tabel 4.74: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: gedrag.
Mate en richting van verandering.

item	aangeboden variant	totaal		veranderd		χ^2	sign.
		aangeb.	geantw.	niet	wel		
A309	wil te woord staan	130	130	36	94	152,10	***
	te woord wil staan	136	136	136	0		
B114	heeft mogelijk gemaakt	128	127	53	74	72,60	***
	mogelijk heeft gemaakt	133	131	120	11		
B309	er zullen in slagen	133	131	62	69	52,50	***
	erin zullen slagen	128	125	112	13		
B402	(zou) laten bang maken	128	126	52	74	71,61	***
	(zou) bang laten maken	133	131	119	12		

df = 1

Bij B402 is één van de twee hierboven genoemde gevallen bij niet-verandering gerekend (versie B2). Door *zou* gewoon vóór *bang laten maken* te plaatsen heeft de respondent de aangeboden volgorde immers ongewijzigd gelaten, ook al is het resultaat daarvan een geval met doorbreking.

De verschillen zijn telkens hoogst significant. De verandering vindt dus heel duidelijk vooral in één bepaalde richting plaats. Bij A309 verandert niemand de volgorde *te woord wil staan*, maar de meeste respondenten gaan wel tot verandering over als de

doorbrekingsvariant aangeboden wordt. Ook bij de overige drie items wordt de doorbreking vaker ongedaan gemaakt dan dat het omgekeerd gebeurt. Dit is een extra ondersteuning voor de constatering dat het doorbreken van een werkwoordelijke eindgroep over het algemeen minder gebruikelijk is bij onze groepen proefpersonen.

4.8.1.2 *De rol van de linguïstische factoren*

Ons baserend op bestaand onderzoeksmateriaal (corpora) zouden we kunnen verwachten dat doorbreking het vaakst voorkomt met een resultatieve bepaling in de vorm van een adjectief (*mogelijk (maken)* en *bang (laten maken)*), een voorzetselconstituent als deel van een werkwoordelijke uitdrukking (*te woord (staan)*) of het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord (*(er)in (slagen)*). Die laatste mogelijkheid is overigens een geval apart omdat ze vrijwel beperkt blijft tot een deel van het taalgebied. Minder frequent zou doorbreking door een adjectief als naamwoordelijk deel van een gezegde (*ziek (geweest)*) of door een voorzetselconstituent als richtingsbepaling (*naar huis (gaan)*) moeten zijn. Doorbreking door een substantief in de functie van object (*Nederlands (leren)*) zou het minst van allemaal moeten voorkomen.

De feiten in dit onderdeel van het onderzoek kloppen voor een groot deel met die verwachtingen (vgl. hypothese 2.8.3.2). Niemand gebruikt de doorbreking *moesten Nederlands leren* (A213). De doorbrekingsgevallen *wilde naar huis gaan* (A205) en *was ziek geweest* (B412) worden nauwelijks gebruikt. Tegen de verwachting in echter is ook het percentage voor *wil te woord staan* (A309) relatief laag. Zoals verwacht komt doorbreking het meest voor bij B309 (*er zullen in slagen*), op korte afstand gevolgd door B114 (*heeft mogelijk gemaakt*) en B402 (*zou laten bang maken*).

Wat de laatste twee items betreft, valt op dat er geen verschil is tussen de resultaten van de tweeledige en de drieledige groep. We tekenen hier evenwel bij aan dat de vergelijking niet helemaal zuiver is, aangezien het hoofdwerkwoord alleen bij B114 en niet bij B402 een deelwoord is.

4.8.1.3 *De samenhang van gedrag met regio*

Verdeeld over de regio's zijn de resultaten met betrekking tot de doorbrekingsgevallen zoals weergegeven in tabel 4.75.

Tabel 4.75: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA)^[1].

item	variant	totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A205	wilde naar huis gaan	14 (5,3)	11 (18,3)	3 (4,2)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	naar huis wilde gaan	249 (94,7)	49 (81,7)	69 (95,8)	65 (100,0)	66 (100,0)	27,70	26,75	***
	>	3							
A213	moesten Nederlands leren	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	Nederlands moesten leren	259 (100,0)	58 (100,0)	71 (100,0)	64 (100,0)	66 (100,0)	-	-	-
	>	7							
A309	wil te woord staan	36 (13,5)	14 (23,0)	18 (25,0)	1 (1,5)	3 (4,5)			
	te woord wil staan	230 (86,5)	47 (77,0)	54 (75,0)	65 (98,5)	64 (95,5)	25,55	24,06	***
	>	0							

B114	heeft mogelijk gemaakt	64 (24,8)	15 (23,8)	24 (36,9)	9 (13,4)	16 (25,4)			
	mogelijk heeft gemaakt	194 (75,2)	48 (76,2)	41 (63,1)	58 (86,6)	47 (74,6)	9,80	10,14	*
	>	3							
B309	er zullen in slagen	75 (29,3)	40 (62,5)	30 (47,6)	2 (3,0)	3 (4,8)			
	erin zullen slagen	181 (70,7)	24 (37,5)	33 (52,4)	65 (97,0)	59 (95,2)	84,57	80,81	***
	>	5							
B402	zou laten bang maken	65 (25,3)	23 (35,9)	24 (36,9)	7 (10,4)	11 (18,0)			
	bang zou laten maken	192 (74,7)	41 (64,1)	41 (63,1)	60 (89,6)	50 (82,0)	18,00	18,53	***
	>	4							
B412	was ziek geweest	9 (3,5)	2 (3,1)	5 (7,7)	0 (0,0)	2 (3,1)			
	ziek was geweest	251 (96,5)	62 (96,9)	60 (92,3)	67 (100,0)	62 (96,9)	5,92	6,11	n.s.
	>	1							

n = versie A : 266 versie B : 261

W.-Vl. : 61 W.-Vl. : 64

Antw./Br.: 72 Antw./Br.: 65

N.-Br. : 66 N.-Br. : 68

Randstad : 67 Randstad : 64

df = 3

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Behalve bij B412 (*was ziek geweest*) en uiteraard A213 (*moesten Nederlands leren*) zijn de regionale verschillen significant. Bij de hoogst significante verschillen gaat het zoals verwacht (zie 2.8.5.2) in de eerste plaats om een verschil tussen Vlaanderen en Nederland. Op het item met een driedelige werkwoordgroep (B402) na, wordt in die gevallen in Nederland uiterst weinig tot helemaal geen doorbreking gebruikt. Het grootste deel van de doorbrekingsgevallen komt dus voor rekening van Vlaanderen. Het item met een voornaamwoordelijk bijwoord (B309) vormt een geval apart vanwege het hoge percentage voor doorbreking: bijna de helft van de deelnemers uit de regio Antwerpen/Brussel en nagenoeg twee derde van de Westvlamingen gebruikt *er zullen in slagen*. De beide Vlaamse regio's gedragen zich niet op dezelfde manier. Ook bij A205 is er een verschil tussen die twee regio's. West-Vlaanderen gebruikt het meest *wilde naar huis gaan*. De regio Antwerpen/Brussel reageert zoals de beide Nederlandse regio's.

De regionale verschillen bij B114 zijn matig significant. Het gaat hier niet om een tegenstelling tussen Noord en Zuid, maar om een inter-Brabants verschil. In vergelijking met het algemene gemiddelde wordt in Antwerpen/Brussel vrij veel en in Noord-Brabant vrij weinig doorbreking (*heeft mogelijk gemaakt*) gebruikt. Opvallend is overigens dat Noord-Brabant altijd het laagste percentage voor doorbreking heeft.

Onze resultaten passen goed bij de tendensen die uit eerder onderzoek naar voren gekomen zijn (zie 2.6.2). We hebben gezien dat niet-doorbreken gebruikelijker is dan doorbreken, ook in Vlaanderen (een uitzondering vormt *er zullen in slagen* in West-Vlaanderen). Doorbreking komt het minst - hier zelfs helemaal niet, al hadden we bij de Westvlaamse groep wel eens doorbreking verwacht - voor bij een nominale constituent als lijdend voorwerp, en het meest bij het tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord. Alleen is hier niet gebleken dat er van een in alle gevallen optredende en systematische tegenstelling tussen West-Vlaanderen en Antwerpen/Brussel sprake is.

4.8.1.4 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep

Er is geen enkel significant verschil naargelang van de groep geconstateerd, zoals uit tabel 4.76 blijkt. Dat werd ook niet verwacht.

Tabel 4.76: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA)^[1].

item	variant	totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A205	wilde naar huis gaan	14 (5,3)	5 (5,7)	5 (7,1)	4 (7,1)	0 (0,0)			
	naar huis wilde gaan	249 (94,7)	83 (94,3)	65 (92,9)	52 (92,9)	49 (100,0)	3,60	3,27	n.s.
	>	3							
A213	moesten Nederlands leren	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)			
	Nederlands moesten leren	259 (100,0)	85 (100,0)	72 (100,0)	55 (100,0)	47 (100,0)	-	-	-
	>	7							
A309	wil te woord staan	36 (13,5)	15 (17,0)	11 (15,1)	6 (10,7)	4 (8,2)			
	te woord wil staan	230 (86,5)	73 (83,0)	62 (84,9)	50 (89,3)	45 (91,8)	2,66	2,11	n.s.
	>	0							

B114	heeft mogelijk gemaakt	64 (24,8)	22 (25,0)	23 (31,9)	8 (15,7)	11 (23,4)			
	mogelijk heeft gemaakt	194 (75,2)	66 (75,0)	49 (68,1)	43 (84,3)	36 (76,6)	4,29	3,52	n.s.
	>	3							
B309	er zullen in slagen	75 (29,3)	28 (31,8)	22 (31,4)	14 (27,5)	11 (23,4)			
	erin zullen slagen	181 (70,7)	60 (68,2)	48 (68,6)	37 (72,5)	36 (76,6)	1,29	1,54	n.s.
	>	5							
B402	zou laten bang maken	65 (25,3)	27 (31,4)	19 (26,0)	10 (19,6)	9 (19,1)			
	bang zou laten maken	192 (74,7)	59 (68,6)	54 (74,0)	41 (80,4)	38 (80,9)	3,52	3,50	n.s.
	>	4							
B412	was ziek geweest	9 (3,5)	5 (5,6)	1 (1,4)	0 (0,0)	3 (6,5)			
	ziek was geweest	251 (96,5)	84 (94,4)	73 (98,6)	51 (100,0)	43 (93,5)	5,34	5,29	n.s.
	>	1							

n = versie A : 266 versie B : 261
 scholieren : 88 scholieren : 89
 niet-prof. : 73 niet-prof. : 74
 leraren : 56 leraren : 51
 journalisten: 49 journalisten: 47
 df = 3

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Tabel 4.77: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	eindgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.		g.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A511	(naar huis) wilde (naar huis) gaan	3,74	*	47,47	***	1,87	n.s.	1251,39	***	14,70	***	58,13	***	2,33	*
A517	(Nederlands) moesten (Nederlands) leren	0,21	n.s.	31,38	***	0,98	n.s.	1264,56	***	1,47	n.s.	31,65	***	0,82	n.s.
A521	(te woord) wil (te woord) staan	1,75	n.s.	23,82	***	0,56	n.s.	365,45	***	0,54	n.s.	42,61	***	1,21	n.s.
B509	(mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	3,75	*	1,63	n.s.	0,49	n.s.	71,01	***	2,37	n.s.	3,04	*	0,96	n.s.
B521	er(in) zullen (in) slagen	0,62	n.s.	30,42	***	0,29	n.s.	252,03	***	1,15	n.s.	85,28	***	1,19	n.s.
B523	(bang) zou (bang) laten (bang) maken	4,32	*(*)	1,88	n.s.	0,59	n.s.	221,27	***	2,01	n.s.	1,94	n.s.	0,78	n.s.
B530	(ziek) was (ziek) geweest	3,78	*	2,15	n.s.	0,80	n.s.	446,04	***	2,36	n.s.	1,96	n.s.	0,68	n.s.

n = versie A: 192

versie B: 180 (168 bij B509)

df = groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin: 1 (2 bij B523); groep x zin: 2 (4 bij B523); regio x zin: 3 (6 bij B523);
groep x regio x zin: 6 (12 bij B523)

4.8.2 Beoordeling

4.8.2.1 Beoordeling: algemene resultaten

Tabel 4.77 geeft een overzicht van alle resultaten van de variantie-analyse met alle geselecteerde respondenten, verdeeld over drie groepen en vier regio's.

In eerste instantie is hier alleen het hoofdeffect van zin van belang. De daarbij horende waarden staan in tabel 4.78.

Tabel 4.78: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item (resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	totaal		selectie	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A511	wilde naar huis gaan	3,86	1,28	3,80	1,30
	naar huis wilde gaan	1,23	0,46	1,25	0,48
A517	moesten Nederlands leren	3,86	1,15	3,81	1,15
	Nederlands moesten leren	1,22	0,43	1,24	0,43
A521	wil te woord staan	3,36	1,31	3,28	1,31
	te woord wil staan	1,40	0,70	1,45	0,76

B509	heeft mogelijk gemaakt	2,46	1,14	2,50	1,14
	mogelijk heeft gemaakt	1,56	0,82	1,56	0,81
B521	er zullen in slagen	3,19	1,61	3,11	1,62
	erin zullen slagen	1,49	0,85	1,52	0,90
B523	zou laten bang maken	2,35	1,21	2,38	1,18
	zou bang laten maken	3,72	1,20	3,67	1,25
	bang zou laten maken	1,36	0,68	1,34	0,64
B530	was ziek geweest	3,45	1,21	3,43	1,20
	ziek was geweest	1,23	0,52	1,23	0,54

n = versie A : resp. 266 (totaal) en 192 (selectie)

versie B : resp. 261 (totaal) en 180 (selectie; 168 bij B509)

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

In alle zeven gevallen maken de respondenten een hoogst significant onderscheid tussen de hun voorgelegde varianten. Niet-doorbreking van de werkwoordgroep heeft altijd de voorkeur. Dat is de variant die in dit onderzoek ook telkens het meest gebruikt werd (zie 4.8.1.1). Bij B523 wordt de variant die het minst voorkwam (slechts twee gevallen voor *zou bang laten maken*) ook het slechtst van de drie beoordeeld. De overeenkomst tussen gedrag en oordeel is dus duidelijk aanwezig.

Het onderscheid dat tussen de varianten gemaakt wordt, is niet overal even groot. We moeten bekijken of er een samenhang is met de aangebrachte linguïstische variatie.

4.8.2.2 De rol van de linguïstische factoren

Het onderzoeksmateriaal was op drie manieren gevarieerd: naar de omvang van de te doorbreken groep (twee- of drieledig), naar de aard van het doorbrekende element en naar de 'betekenis' daarvan.

1. De omvang van de eindgroep

De items die hiervoor vergeleken werden, bevatten allebei een adjectief met de functie van resultaatieve bepaling als doorbrekend element. Deze items zijn:

- (1) (B509) Is dat de politiek die het nu bereikte akkoord *mogelijk heeft gemaakt/ heeft mogelijk gemaakt?*
- (2) (B523) De minister verklaarde dat de regering zich door die aanval niet *bang zou laten maken/zou laten bang maken*.

Bij zin (2) is alleen de volgens ons eigen taalgevoel meest gangbare en acceptabele doorbrekingsvariant (zie echter 2.6.3) in de vergelijking betrokken. De resultaten van de vergelijking staan in tabel 4.79. De gegevens hebben betrekking op de kolom 'totaal' uit tabel 4.78.

Tabel 4.79: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling n.g.v. de omvang van de eindgroep.

item	eindgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B509	(mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	0,90	1,43			
				-0,91	259	n.s.
(2) B523	(bang) zou laten (bang) maken	0,98	1,50			

df = n-1

Het verschil in afstand tussen de varianten van elk item is verwaarloosbaar klein. Doorbreking met een adjectief is dus niet meer of minder acceptabel bij een drieledige groep dan bij een tweeledige. Ook qua gebruiksfrequentie was er nauwelijks verschil (zie 4.8.1.2).

2. De aard van het doorbrekende element

Het doorbrekende element was als volgt gevarieerd: een adjectief als resultatieve bepaling, een substantief als object, een voorzetselconstituent als bepaling van richting en het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord, resp. voorkomend in de zinnen (1) t/m (4).

- (1) (B509) Is dat de politiek die het nu bereikte akkoord *mogelijk heeft gemaakt/ heeft mogelijk gemaakt?*
- (2) (A517) Karel vond dat ze eerst maar eens *Nederlands moesten leren/moesten Nederlands leren.*
- (3) (A511) Ze zei dat ze *naar huis wilde gaan/wilde naar huis gaan.*
- (4) (B521) Ik denk niet dat ze *erin zullen slagen/er zullen in slagen* het probleem op te lossen.

Deze zinnen zijn allemaal onderling vergeleken. De resultaten van de zes vergelijkingen staan in tabel 4.80.

Tabel 4.80: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling n.g.v. de aard van het doorbrekende deel.

item	eindgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B509	(mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	0,90	1,43			
				14,88	524	***
(2) A517	(Nederlands) moesten (Nederlands) leren	2,63	1,24			
(1) B509	(mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	0,90	1,43			
				13,89	523	***
(3) A511	(naar huis) wilde (naar huis) gaan	2,62	1,41			
(1) B509	(mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	0,90	1,43			
				-5,84	259	***
(4) B521	er(in) zullen (in) slagen	1,69	2,08			
(2) A517	(Nederlands) moesten (Nederlands) leren	2,63	1,24			
				-0,10	264	n.s.
(3) A511	(naar huis) wilde (naar huis) gaan	2,62	1,41			
(2) A517	(Nederlands) moesten (Nederlands) leren	2,63	1,24			
				6,32	525	***
(4) B521	er(in) zullen (in) slagen	1,69	2,08			
(3) A511	(naar huis) wilde (naar huis) gaan	2,62	1,41			
				5,99	524	***
(4) B521	er(in) zullen (in) slagen	1,69	2,08			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

De afstand tussen de varianten van item B509 (adjectief) is significant kleiner dan die tussen de varianten van achtereenvolgens A517 (substantief), A511 (voorzetselconstituent) en B521 (tweede deel voornaamwoordelijk bijwoord). Dat betekent dat in dit onderzoek doorbreking met een adjectief het meest acceptabel is. Uit de vierde vergelijking is af te leiden dat doorbreking door een substantief (A517) en een voorzetselconstituent (A511) gelijk beoordeeld worden. De laatste twee vergelijkingen leveren een aanwijzing op dat doorbreking bij B521 (voornaamwoordelijke bijwoord) aanvaardbaarder is dan bij A517 (substantief) en A511 (voorzetselconstituent). Het zou voorbarig zijn hieruit algemene conclusies te trekken over de aanvaardbaarheid van doorbreking door 'de' categorie adjectief etc. Een nadere differentiëring van het materiaal zou gewenst zijn om na te gaan wanneer er van een vaste verbinding of wellicht zelfs van een samen-

gesteld werkwoord sprake kan zijn (vgl. Ostendorf 1958). Een eerste aanzet daartoe vormt het onderscheid dat onder punt 3 bij adjectieven gemaakt is.

Deze resultaten laten toe de volgende rangorde in acceptabiliteit van doorbreking op te stellen: *heeft mogelijk gemaakt* (adjectief) is voor onze respondenten aanvaardbaarder dan *er zullen in slagen* (voornaamwoordelijk bijwoord) en dit is weer aanvaardbaarder dan *wilde naar huis gaan* (PP) of *moesten Nederlands leren* (substantief). Deze rangorde is niet exact dezelfde als die welke bij het gebruik opgesteld kon worden. Doorbreking met het tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord werd namelijk iets vaker gebruikt dan doorbreking met een adjectief en doorbreking met een PP kwam af en toe voor, maar doorbreking met een substantief niet (zie 4.8.1.2). De verschillen zijn echter te klein om van een discrepantie tussen gedrag en beoordeling te spreken.

3. De 'betekenis' van het doorbrekende deel

Aan de hand van twee paren items is gekeken of de functie en/of de betekenis van een bepaald element van invloed is op de aanvaardbaarheid van doorbreking. Het ging enerzijds bij adjectieven om het onderscheid tussen het naamwoordelijk deel van een gezegde (2) en een resultatieve bepaling (1) en anderzijds om het onderscheid tussen een voorzetselconstituent als bepaling van richting (3) en als deel van een vaste verbinding (4).

(1) (B509)	Is dat de politiek die het nu bereikte akkoord <i>mogelijk heeft gemaakt/heeft mogelijk gemaakt?</i>
(2) (B530)	De directeur wilde weten of ze misschien <i>ziek was geweest/was ziek geweest.</i>
(3) (A511)	<i>Ze zei dat ze naar huis wilde gaan/wilde naar huis gaan.</i>
(4) (A521)	Ik hoef hem niet meer te vragen of hij ons <i>te woord wil staan/wil te woord staan.</i>

De resultaten van de vergelijkingen zijn vermeld in tabel 4.81.

Tabel 4.81: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling n.g.v. de betekenis van het doorbrekende deel.

item	eindgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1)	B509 (mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	0,89	1,43	-12,59	258	***
(2)	B530 (ziek) was (ziek) geweest	2,22	1,37			
(3)	A511 (naar huis) wilde (naar huis) gaan	2,62	1,41	-7,59	264	***
(4)	A521 (te woord) wil (te woord) staan	1,96	1,66			

df = n-1

De verschillen zijn (alweer) hoogst significant. Wat het eerste paar betreft, is het duidelijk dat *was ziek geweest* aanzienlijk minder aanvaardbaar is dan *heeft mogelijk gemaakt*. De eerste variant werd ook minder gebruikt (zie 4.8.1.2).

Uit de tweede vergelijking blijkt dat *wil te woord staan* beter beoordeeld wordt dan *wilde naar huis gaan*. Een vergelijkbaar verschil was bij het gebruik merkbaar.

4.8.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

Uit de kolom 'regio' van tabel 4.77 blijkt dat het hoofdeffect in steekproef A telkens en in steekproef B één keer (B521) hoogst significant is. In elk van die vier gevallen is de gemiddelde beoordeling van de Nederlandse regio's negatiever dan die van de Vlaamse regio's. Dat is uitsluitend te wijten aan het grote verschil in beoordeling van de doorbrekingsvariant. Anders gesteld zijn de oordelen van de Nederlandse respondenten veel extremer. De waarden uit tabel 4.82 tonen één en ander duidelijk aan.

Tabel 4.82: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	W.-Vl.		Antw./Br.		N.-Br.		Randstad	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A511	wilde naar huis gaan	2,68	1,24	3,14	1,05	4,75	0,56	4,64	0,78
	naar huis wilde gaan	1,27	0,49	1,33	0,55	1,12	0,39	1,29	0,45
A517	moesten Nederlands leren	2,93	1,09	3,29	1,09	4,50	0,68	4,52	0,68
	Nederlands moesten leren	1,22	0,42	1,25	0,43	1,18	0,39	1,31	0,46
A521	wil te woord staan	2,22	0,99	2,60	1,08	4,22	0,77	4,06	1,04
	te woord wil staan	1,56	0,82	1,77	1,03	1,20	0,45	1,29	0,45
B509	heeft mogelijk gemaakt	2,38	1,12	2,11	1,01	2,83	1,24	2,66	1,07
	mogelijk heeft gemaakt	1,54	0,83	1,64	0,85	1,42	0,70	1,61	0,88
B521	er zullen in slagen	1,64	0,80	2,08	1,24	4,31	1,10	4,40	0,93
	erin zullen slagen	1,71	0,84	2,04	1,20	1,08	0,28	1,26	0,68
B523	zou laten bang maken	2,24	1,17	2,17	1,19	2,68	1,34	2,42	0,98
	zou bang laten maken	3,35	1,31	3,53	1,32	3,93	1,23	3,86	1,07
	bang zou laten maken	1,42	0,75	1,46	0,72	1,22	0,47	1,26	0,58
B530	was ziek geweest	3,17	1,13	3,24	1,15	3,60	1,25	3,73	1,21
	ziek was geweest	1,31	0,73	1,20	0,45	1,17	0,44	1,26	0,49

n = versie A : 48 per regio

versie B : 45 (42 bij B509) per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

In de zojuist genoemde gevallen (twee met een voorzetselconstituent (A511 en A521), één met een substantief (A517) en één met het tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord (B521) als doorbrekend element) is het gevolg van het hoofdeffect zoals het beschreven is, dat de interactie van zin(svariant) en regio ook hoogst significant is.

De items B509 (*heeft mogelijk gemaakt*), B523 (*zou laten bang maken*) en B530 (*was ziek geweest*) beantwoorden aan dezelfde tendens dat doorbreking verschillend beoordeeld wordt in de beide delen van het taalgebied. Alleen is het verschil in het eerste geval maar matig significant en in de twee laatste helemaal niet. Bij B523 lijkt ook de variant *zou bang laten maken* in Vlaanderen minder acceptabel te zijn.

Het gaat duidelijk om een tegenstelling tussen Nederland en Vlaanderen. Op basis van de feiten is er geen aanleiding om verder van systematische verschillen binnen deze twee delen van het taalgebied te spreken. Wel oordeelt de Westvlaamse groep opmerkelijk positiever over doorbreking door *naar huis* (A511) of *Nederlands* (A517) dan de groep uit Antwerpen/Brussel. Er is maar een gedeeltelijke parallelle tussen gedrag en beoordeling aanwezig.

4.8.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

De beoordeling van de drie onderscheiden groepen ziet eruit zoals in tabel 4.83 weergegeven is.

Tabel 4.83: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	scholieren		niet-prof.		prof.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A511	wilde naar huis gaan	4,07	1,11	3,40	1,40	3,93	1,30
	naar huis wilde gaan	1,21	0,41	1,40	0,58	1,14	0,39
A517	moesten Nederlands leren	3,82	1,10	3,73	1,07	3,87	1,27
	Nederlands moesten leren	1,29	0,46	1,29	0,46	1,14	0,35
A521	wil te woord staan	3,43	1,22	3,17	1,18	3,23	1,50
	te woord wil staan	1,51	0,69	1,48	0,75	1,37	0,84

B509	heeft mogelijk gemaakt	2,60	1,03	2,14	1,05	2,75	1,25
	mogelijk heeft gemaakt	1,57	0,78	1,53	0,89	1,57	0,78
B521	er zullen in slagen	3,01	1,62	3,15	1,62	3,16	1,64
	erin zullen slagen	1,60	0,90	1,36	0,75	1,61	1,01
B523	zou laten bang maken	2,21	1,13	2,15	0,93	2,78	1,36
	zou bang laten maken	3,46	1,30	3,75	1,17	3,80	1,27
	bang zou laten maken	1,33	0,54	1,33	0,70	1,36	0,68
B530	was ziek geweest	3,28	1,19	3,26	1,19	3,76	1,17
	ziek was geweest	1,28	0,55	1,18	0,43	1,25	0,62

n = versie A : 64 per groep

versie B : 60 (56 bij B509) per groep

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

In enkele gevallen is er een significant hoofdeffect van groep (zie kolom 'groep' in tabel 4.77).

Bij A511 is het gemiddelde oordeel van de niet-professionele volwassenen over de twee varianten positiever dan dat van de andere groepen. Dat komt vooral door het positievere oordeel over de variant *wilde naar huis gaan*. Het interactie-effect van groep en zin is dan ook (hoogst) significant.

Een vergelijkbare situatie doet zich bij B509 voor ten aanzien van de variant *heeft mogelijk gemaakt*. Alleen is er nu geen significante interactie.

De zaken liggen wat gecompliceerder bij B523. Het beoordelingsniveau van alle drie de groepen verschilt. Dat van de professionele taalgebruikers is gemiddeld het negatiefst. De verschillen worden uitsluitend veroorzaakt door de beide doorbrekingsvarianten. De niet-professionele volwassenen en de scholieren oordelen veel positiever over *zou laten bang maken* dan de professionelen. De scholieren hebben bovendien een minder negatief oordeel over *zou bang laten maken* dan de beide andere groepen.

Bij item B530 is de negatieve(re) beoordeling van de variant *was ziek geweest* door de professionelen er de oorzaak van dat het beoordelingsniveau van deze groep het negatiefst uitvalt.

Noch in de twee laatst besproken gevallen, noch in alle overige gevallen, treedt er een significant interactie-effect van groep en zin op.

De hier geconstateerde groepsverschillen, die overigens geen systematiek vertonen, vinden geen pendant in het gebruik. Uit de analyse van de gedragstests is immers geen enkel significant verschil tussen de groepen naar voren gekomen.

Tabel 4.84: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en 4 regio's.

Item	eindgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten					
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A511	(naar huis) wilde (naar huis) gaan	2,22	n.s.	21,49	***	0,92	n.s.	613,52	***	0,05	n.s.	24,17	***
A517	(Nederlands) moesten (Nederlands) leren	2,83	n.s.	13,10	***	2,36	n.s.	434,10	***	0,08	n.s.	7,97	***
A521	(te woord) wil (te woord) staan	2,47	n.s.	15,49	***	0,03	n.s.	155,59	***	0,02	n.s.	18,44	***
B509	(mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt	0,87	n.s.	1,25	n.s.	1,13	n.s.	58,55	***	1,59	n.s.	0,12	n.s.
B521	er(in) zullen (in) slagen	0,03	n.s.	12,42	***	0,34	n.s.	102,64	***	2,46	n.s.	25,92	***
B523	(bang) zou (bang) laten (bang) maken	0,40	n.s.	0,21	n.s.	2,27	n.s.	118,99	***	4,86	**	0,92	n.s.
B530	(ziek) was (ziek) geweest	0,81	n.s.	1,39	n.s.	3,78	*(*)	273,60	***	3,58	n.s.	1,85	n.s.

n = 80 per versie													
df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 1 (2 bij B523); beroep x zin: 1 (2 bij B523); regio x zin: 3 (6 bij B523);													
beroep x regio x zin: 3 (6 bij B523).													

4.8.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep

Tabel 4.84 geeft een overzicht van de resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen en vier regio's.

Op één uitzondering na zijn de effecten van zin, regio en regio x zin precies dezelfde als bij de analyse met de hele selectie van respondenten. Bij B509 ((mogelijk) heeft (mogelijk) gemaakt) is er alleen geen significante interactie meer. De uitzondering vormt zin B521. De voornaamste tegenstelling is ook nu weer die tussen Nederland en Vlaanderen wat de beoordeling van de doorbrekingsvariant betreft. Er is nu echter ook een verschil tussen de beide Vlaamse regio's. Alleen de professionelen uit de regio Antwerpen/Brussel beoordelen doorbreking en niet-doorbreking ongeveer even goed (resp. gem. 2,05 en 2,15). De Westvlamingen daarentegen beoordelen doorbreking minder goed dan niet-doorbreking (gem. 2,20 vs. 1,60). Het verschil wordt veroorzaakt door de oordelen van Westvlaamse leraren. Een en ander geeft een ander beeld dan uit tabel 4.82 tevoorschijn komt.

Er zijn geen wezenlijke niveauverschillen in de beoordeling van leraren en journalisten (zie kolom 'beroep' in tabel 4.84). De waarden voor beide beroepsgroepen staan in tabel 4.85.

Tabel 4.85: Doorbreking werkwoordelijke eindgroepen: beoordeling professionelen.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	leraren		journal.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.

A511	wilde naar huis gaan	3,80	1,43	3,95	1,23
	naar huis wilde gaan	1,02	0,15	1,22	0,48
A517	moesten Nederlands leren	3,82	1,33	4,05	1,13
	Nederlands moesten leren	1,07	0,35	1,22	0,42
A521	wil te woord staan	3,30	1,57	3,52	1,39
	te woord wil staan	1,25	0,74	1,42	0,81

B509	heeft mogelijk gemaakt	2,72	1,30	2,70	1,15
	mogelijk heeft gemaakt	1,40	0,70	1,75	0,87

B521	er zullen in slagen	3,47	1,76	3,17	1,53
	erin zullen slagen	1,42	0,90	1,67	0,94
B523	zou laten bang maken	2,67	1,36	2,90	1,37
	zou bang laten maken	4,27	1,01	3,57	1,17
	bang zou laten maken	1,22	0,62	1,42	0,67
B530	was ziek geweest	3,95	1,15	3,55	1,15
	ziek was geweest	1,15	0,42	1,32	0,73

n = 40 per beroepsgroep per versie

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Er is slechts één significant interactie-effect van zin en beroep, namelijk bij B523. Het effect wordt veroorzaakt door de gunstiger beoordeling van de variant *zou bang laten maken* door de journalisten.

We kunnen dus concluderen dat de beroepsgroep niet tot een principieel verschil in beoordeling aanleiding geeft. Ook bij het gebruik was daar niets van gebleken.

4.8.2.6 Overige interacties

Inspectie van de tabellen 4.77 en 4.84 levert nog de volgende significante interactie-effecten op.

Bij A511 is de interactie groep x regio x zin significant. Het verschil zit in de homogeniteit van de beide delen van het taalgebied. Bij de scholieren reageren beide regio's uit Vlaanderen op dezelfde manier op de twee varianten en in Nederland doet zich m.m. hetzelfde voor. Allemaal vinden ze de variant zonder doorbreking (*naar huis wilde gaan*) ongeveer even goed, maar de gezamenlijke Nederlandse scholieren vinden doorbreking (*wilde naar huis gaan*) duidelijk slechter dan de gezamenlijke Vlaamse scholieren. Bij de professionals en (in mindere mate) bij de niet-professionele volwassenen echter lopen de reacties van West-Vlaanderen en de regio Antwerpen/Brussel ten aanzien van de doorbrekingsvariant uiteen. De eerstgenoemde regio oordeelt nog veel positiever over doorbreking.

Bij B509 is er een significant interactie-effect van beroep, regio en zin. Het voornaamste verschil is gelegen in de oordelen van de Antwerps-Brusselse regio. De leraren uit dit gebied maken een relatief gering onderscheid tussen *heeft mogelijk gemaakt* en *mogelijk heeft gemaakt*, bij de journalisten daarentegen is dat onderscheid veel scherper (zelfs scherper dan dat van de overige regio's).

Het effect van beroep en regio bij B530 betreft het beoordelingsniveau van de leraren uit Antwerpen/Brussel dat positiever is dan dat van de collega's uit de overige gebieden. Bij de journalisten is dat niet het geval.

4.9 SPLITTING VAN SCHEIDBAAR SAMENGESTELDE WERKWOORDEN

4.9.1 *Gedrag*

4.9.1.1 *Gedrag: algemene resultaten*

Om te onderzoeken in hoeverre scheidbaar samengestelde werkwoorden gesplitst worden, waren er acht items opgenomen. In zeven gevallen maakte het scheidbaar samengestelde werkwoord deel uit van een tweeledige eindgroep, één keer was het deel van een drieledige eindgroep (A411). Voor de variatie die verder in het werkwoord zelf aanbracht is, zie men 4.9.1.2.

Tabel 4.86 geeft een overzicht van de algemene resultaten voor het totaal en voor de beide versies.

Behalve in één geval splitst een meerderheid van de proefpersonen in de gedrags-tests het werkwoord niet. Alleen bij A114 gebruiken de meesten *les blijven geven* in plaats van *blijven lesgeven*. De percentages voor de ene of de andere variant liggen doorgaans niet zo vreselijk ver uit elkaar. Wat dat betreft springen A413, B111 en B403 eruit, want hier tekent zich een duidelijke meerderheid voor resp. *mogen dichtplakken*, *was weggelopen* en *wilde goedkeuren* af. Onze resultaten liggen in de lijn van het algemene beeld dat uit eerder (corpus)onderzoek naar voren komt (zie 2.7.2.1 en vgl. hypothese 2.8.4.1). Toch stellen we vast dat de percentages voor splitsing in ons onderzoek over het algemeen hoger liggen. Dat zou op een toenemend gebruik kunnen wijzen.

De proefpersonen hebben zich andermaal in sterke mate laten leiden door wat hun voorgelegd werd. Dat blijkt uit de hoogst significante verschillen die naargelang van de versie optreden. Bij A413 en B403 (opdracht: onderschikkend maken) is dat vanzelfsprekend niet zo. Bij A411 daarentegen konden wel twee verschillende varianten aangeboden worden, aangezien het hier om een drieledige groep ging. De resultaten van elke versie verschillen dan ook sterk van elkaar. In dit verband wijzen we erop dat bij het aantal splitsingsgevallen ook zes gevallen (2,5% van het totaal) met de variant *kunnen door laten gaan* opgeteld zijn. Deze kwamen allemaal uit versie A2, dat wil zeggen de versie waar in de uitgangszin *door laten gaan* aangeboden was. Uit de hoge mate van volgzzaamheid leiden we af dat geen van de aangeboden varianten een onoverkomelijk probleem vormt.

Tabel 4.86: Splitting scheidbaar samengestelde werkwoorden: gedrag.
Algemene resultaten per item per versie (bron: ANOTA)^[1].

item	variant	totaal n (%)	versie A1/B1 n (%)	versie A2/B2 n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A111	zouden wegvliegen	139 (52,3)	20 (15,4)	119 (87,5)			
	weg zouden vliegen	127 (47,7)	110 (84,6)	17 (12,5)	138,54	138,95	***
	>	0					
A114	blijven lesgeven	112 (42,3)	110 (84,6)	2 (1,5)			
	les blijven geven	153 (57,7)	20 (15,4)	133 (98,5)	187,57	187,25	***
	>	1					
A411	kunnen laten doorgaan	139 (53,3)	106 (82,8)	33 (24,8)			
	door kunnen laten gaan	122 (46,7)	22 (17,2)	100 (75,2)	88,14	86,53	***
	>	5					
A413	mogen dichtplakken	201 (76,1)	102 (78,5)	99 (73,9)			
	dicht mogen plakken	63 (23,9)	28 (21,5)	35 (26,1)	0,76	0,91	n.s.
	>	2					
B107	kunnen uitleggen	149 (57,5)	119 (94,4)	30 (22,6)			
	uit kunnen leggen	110 (42,5)	7 (5,6)	103 (77,4)	136,85	137,75	***
	>	2					
B111	was weggelopen	209 (80,4)	76 (59,8)	133 (100,0)			
	weg was gelopen	51 (19,6)	51 (40,2)	0 (0,0)	66,44	66,84	***
	>	1					
B307	zou teleurstellen	141 (54,0)	16 (12,5)	125 (94,0)			
	teleur zou stellen	120 (46,0)	112 (87,5)	8 (6,0)	174,36	173,22	***
	>	0					
B403	wilde goedkeuren	238 (91,2)	116 (90,6)	122 (91,7)			
	goed wilde keuren	23 (8,8)	12 (9,4)	11 (8,3)	0,09	0,09	n.s.
	>	0					

n = versie A: 266 (A1: 130 / A2: 136)

versie B: 261 (B1: 128 / B2: 133)

df = 1

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afronding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Waar de mogelijkheid tot veranderen bestond, is er zowel in de ene als in de andere richting veranderd. Interessant is nu de vraag in welke richting die verandering voornamelijk plaatsgevonden heeft. Tabel 4.87 geeft hier uitsluitsel over.

Tabel 4.87: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: gedrag.
Mate en richting van verandering.

item	aangeboden variant	totaal		veranderd		χ^2	sign.
		aangeb.	geantw.	niet	wel		

A111	zouden wegvliegen	136	136	119	17		
	weg zouden vliegen	130	130	110	20	0,46	n.s.
A114	blijven lesgeven	130	130	110	20		
	les blijven geven	136	135	133	2	16,80	***
A411	(kunnen) laten doorgaan	130	128	106	22		
	(kunnen) door laten gaan	136	133	100	33	2,28	n.s.

B107	kunnen uitleggen	128	126	119	7		
	uit kunnen leggen	133	133	103	30	15,30	***
B111	was weggelopen	133	133	133	0		
	weg was gelopen	128	127	51	76	112,50	***
B307	zou teleurstellen	133	133	125	8		
	teleur zou stellen	128	128	112	16	3,29	n.s.

df = 1

Bij A411 staat splitsing zowel voor de variant met *door* vóór *kunnen* als voor die met *door* na dat werkwoord.

Bij de items A111, A411 en B307 wordt er niet significant vaker in één bepaalde richting veranderd. Dat is een aanwijzing voor de vergelijkbare gebruikswaarde die de varianten voor de proefpersonen hebben, wat al tot uitdrukking kwam in de algemene percentages (zie tabel 4.86).

In het geval van A114 zijn er significant meer mensen die overgaan tot splitsing (*les blijven geven*) dan mensen die de splitsing ongedaan maken. Bij B107 is dat omgekeerd. Hier is de ongesplitste variant *kunnen uitleggen* voor meer mensen kennelijk gewoner dan de gesplitste. Dat is nog duidelijker bij B111, waar helemaal niemand *was weggelopen* verandert.

4.9.1.2 De rol van de linguïstische factoren

Er is gekeken naar mogelijke verschillen die optreden naargelang van de omvang van de werkwoordgroep, de aard van het scheidbare deel, de betekenis daarvan en de vorm van het werkwoord zelf.

1. De omvang van de eindgroep

Het gekozen testmateriaal bood de mogelijkheid om te kijken of het twee- of driedig zijn van de eindgroep invloed uitoefent op het al dan niet splitsen. Daartoe zijn de zinnen (1) en (2) vergeleken.

- (1) (B107) Moet een professor zoiets volgens hen *kunnen uitleggen/uit kunnen leggen?*
- (2) (A411) Het is zeer de vraag of we het feest nu nog *kunnen laten doorgaan/(door) kunnen (door) laten gaan.*

Weliswaar komt bij A411 wat meer splitsing voor dan bij B107 (46,7% tegenover 42,5%), maar de cijfers geven weinig aanleiding om te stellen dat bij de ene groep splitsing gewoner of gemakkelijker is dan bij de andere.

2. De aard van het scheidbare deel

De volgende categorieën werden onderscheiden: scheidbaar samengestelde werkwoorden met als eerste deel een zgn. voorzetselbijwoord (*uitleggen*), een ander bijwoord (*wegvliegen*), een adjectief (*dichtplakken*) en een substantief (*lesgeven*). De voor dit onderdeel vergeleken testitems zijn respectievelijk:

- (1) (B107) Moet een professor zoiets volgens hen *kunnen uitleggen/uit kunnen leggen?*
- (2) (A111) Was hij bang dat de vogels *zouden wegvliegen/weg zouden vliegen?*
- (3) (A413) Weet u of we die enveloppen al *mogen dichtplakken/dicht mogen plakken?*
- (4) (A114) Wil Carla tot aan haar pensioen *blijven lesgeven/les blijven geven?*

De overige items komen later aan de orde omdat daarin nog een extra factor opgenomen is.

Voor de gegevens die bij de zinnen (1) t/m (4) horen, verwijzen we naar tabel 4.86. Uit de resultaten van de gedragstests blijkt dat bij het adjectief het minst splitsing gebruikt wordt (23,9% voor *dicht mogen plakken*), bij de bijwoorden al een stuk meer (42,5% voor *uit kunnen leggen* en 47,7% voor *weg zouden vliegen*) en bij het substantief het meest (hier gebruikt de meerderheid, 57,7%, *les blijven geven*). De resultaten van A413 (adjectief) enerzijds en B107 en A111 (bijwoorden) anderzijds, zijn in tegenpraak met de uitkomsten van eerder onderzoek. Op basis van dat onderzoek kon juist

meer splitsing verwacht worden bij een werkwoord met een adjectief als eerste deel (zie 2.7.4). Toch is hier een kanttekening bij de vergelijkbaarheid van de items op haar plaats. Er mag namelijk niet uit het oog verloren worden dat A413 van een ander type test deel uitmaakte dan de overige drie items. Gezien de grote mate van volgzzaamheid van de deelnemers, is het niet uitgesloten dat sommigen dachten dat ze de aangeboden vorm *dichtplakken* niet móchten splitsen.

Wat de tegenstelling voorzetselbijwoord - ander bijwoord betreft, constateren we slechts een relatief klein verschil in gebruiksfrequentie van de gesplitste variant. *Weg zouden vliegen* wordt iets vaker gebruikt dan *uit kunnen leggen* (resp. 47,7% en 42,5%).

3. De betekenis van het scheidbare deel

In de literatuur wordt gesuggereerd dat de betekenis van het bijwoord invloed zou kunnen hebben op de splitsbaarheid. Het gaat met name om de tegenstelling richtingaanduidend bijwoord of niet. Deze variabele was opgenomen in de vorm van twee items, afkomstig uit vergelijkbare testtypes.

- (1) (A111) Was hij bang dat de vogels *zouden wegvliegen/weg zouden vliegen*?
[+ richting]
- (2) (B307) Ze wisten (niet) dat/of haar dat (niet) *zou teleurstellen/teleur zou stellen*. [- richting]

Bij A111 zou er meer splitsing moeten optreden. De gegevens uit 4.86 laten zien dat er nauwelijks sprake is van een verschil. Splitsing komt bij A111 in 47,7% van de gevallen voor en bij A307 in 46% van de gevallen (zie echter ook onder punt 4).

Bij adjectieven zou het een verschil moeten maken of we met een stereotiepe verbinding met het werkwoord te maken hebben of niet. De hiervoor vergeleken items zijn:

- (3) (B403) Ze vroegen hem of hij het plan *wilde goedkeuren/goed wilde keuren*.
[+ stereotiep]
- (4) (A413) Weet u of we die enveloppen al *mogen dichtplakken/dicht mogen plakken*? [- stereotiep]

Beide items komen uit hetzelfde soort test. De verwachting was dat bij B403 het minst splitsing zou voorkomen (vgl. hypothese 2.8.4.2). Uit de cijfers in tabel 4.86 valt op te maken dat dat inderdaad het geval is. De percentages voor *goed wilde keuren* en *dicht mogen plakken* zijn resp. 8,8 en 23,9.

4. De vorm van het werkwoord

Ook de vorm van het werkwoord zelf kan van invloed zijn op de splitsbaarheid. Deelwoorden blijken doorgaans minder gemakkelijk gesplitst te worden dan infinitieven. We hebben dat gecontroleerd aan de hand van de volgende twee items.

- (1) (B111) Schrokken ze toen bleek dat het kind *was weggelopen/weg was gelopen?*
 (2) (A111) Was hij bang dat de vogels *zouden wegvliegen/weg zouden vliegen?*

Inspectie van de desbetreffende gegevens in tabel 4.86 wijst uit dat het al eerder geconstateerde verschil ook in dit onderzoek optreedt. Het deelwoord *weggelopen* wordt aanzienlijk minder (19,6%) gesplitst dan de infinitief *wegvliegen* (47,7%).

4.9.1.3 *De samenhang van gedrag met regio*

Tabel 4.88 biedt een overzicht van de cijfers voor elke regio en van de resultaten van de bijbehorende significantietoetsen.

Hoewel in alle (!) gevallen de hoogste percentages voor niet-splitsing bij de beide Vlaamse regio's te vinden zijn, is er toch maar de helft van de keren sprake van een significant verschil tussen Zuid en Noord. De tendens is echter duidelijk: de Nederlandse regio's vertonen een grotere neiging tot splitsing dan de Vlaamse, wat niet betekent dat de balans nu ook altijd doorslaat in het voordeel van splitsing (zie bijv. A413, B111 en B403, waar zowel in Noord-Brabant als in de Randstad de meerderheid de ongesplitste variant gebruikt).

De significante gevallen zijn A411 (de drieledige eindgroep) en B107 enerzijds en A413 en B403 anderzijds. Het gaat resp. om de werkwoorden met een 'voorzetselbijwoord' als eerste deel (*doorgaan* en *uitleggen*) en die met een adjectief als eerste deel (*dichtplakken* en *goedkeuren*).

Binnen de twee delen van het taalgebied is er geen sprake van een systematisch optredend verschil. Het is niet zo dat één van de Vlaamse regio's steeds het hoogste percentage niet-splitsing vertoont, zoals het evenmin zo is dat één van de Nederlandse regio's altijd het meest splitsing gebruikt. We hebben met andere woorden alleen met een duidelijke Vlaams-Nederlandse tegenstelling te maken. Een dergelijk relatief verschil tussen de beide delen van het Nederlandse taalgebied hadden we ook verwacht (zie hypothese 2.8.5.3).

Tabel 4.88: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: gedrag.
Resultaten per item per regio (bron: ANOTA)^[1].

item	variant	totaal n (%)	W.-Vl. n (%)	Antw./Br. n (%)	N.-Br. n (%)	Randstad n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A111	zouden wegvliegen	139 (52,3)	35 (57,4)	42 (58,3)	31 (47,0)	31 (46,3)			
	weg zouden vliegen	127 (47,7)	26 (42,6)	30 (41,7)	35 (53,0)	36 (53,7)	3,40	4,71	n.s.
	>	0							
A114	blijven lesgeven	112 (42,3)	28 (46,7)	36 (50,0)	24 (36,4)	24 (35,8)			
	les blijven geven	153 (57,7)	32 (53,3)	36 (50,0)	42 (63,6)	43 (64,2)	4,32	2,70	n.s.
	>	1							
A411	kunnen laten doorgaan	139 (53,3)	42 (71,2)	48 (66,7)	23 (35,4)	26 (40,0)			
	door kunnen laten gaan	122 (46,7)	17 (28,8)	24 (33,3)	42 (64,6)	39 (60,0)	25,74	25,75	***
	>	5							
A413	mogen dichtplakken	201 (76,1)	55 (90,2)	67 (93,1)	36 (56,3)	43 (64,2)			
	dicht mogen plakken	63 (23,8)	6 (9,8)	5 (6,9)	28 (43,8)	24 (35,8)	37,15	38,56	***
	>	2							
B107	kunnen uitleggen	149 (57,5)	43 (67,2)	42 (64,6)	36 (52,9)	28 (45,2)			
	uit kunnen leggen	110 (42,5)	21 (32,8)	23 (35,4)	32 (47,1)	34 (54,8)	8,24	8,82	*
	>	2							
B111	was weggelopen	209 (80,4)	52 (81,3)	54 (84,4)	53 (77,9)	50 (78,1)			
	weg was gelopen	51 (19,6)	12 (18,8)	10 (15,6)	15 (22,1)	14 (21,9)	1,14	0,84	n.s.
	>	1							

B307	zou teleurstellen	141 (54,0)	40 (62,5)	38 (58,5)	29 (42,6)	34 (53,1)			
	teleur zou stellen	120 (46,0)	24 (37,5)	27 (41,5)	39 (57,4)	30 (46,9)	5,93	4,36	n.s.
	>	0							
B403	wilde goedkeuren	238 (91,2)	60 (93,8)	65 (100,0)	57 (83,8)	56 (87,5)			
	goed wilde keuren	23 (8,8)	4 (6,3)	0 (0,0)	11 (16,2)	8 (12,5)	12,47	12,41	**
	>	0							

n	= versie A : 266	versie B : 261
W.-Vl.	: 61	W.-Vl. : 64
Antw./Br.:	72	Antw./Br.: 65
N.-Br.	: 66	N.-Br. : 68
Randstad :	67	Randstad : 64

df = 3

> 'ongeldige antwoorden'
o. 'ongecontroleerd'
c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afrondding zoals in de oorspronkelijke kruistabellen).

Tabel 4.89: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: gedrag.
Resultaten per item per groep (bron: ANOTA)^[1].

item	variant	totaal n (%)	scholier. n (%)	niet-prof. n (%)	leraren n (%)	journal. n (%)	χ^2 o.	χ^2 c.	sign.
A111	zouden wegvliegen	139 (52,3)	41 (46,6)	40 (54,8)	28 (50,0)	30 (61,2)			
	weg zouden vliegen	127 (47,7)	47 (53,4)	33 (45,2)	28 (50,0)	19 (38,8)	3,01	2,15	n.s.
	>	0							
A114	blijven lesgeven	112 (42,3)	41 (46,6)	30 (41,7)	27 (48,2)	14 (28,6)			
	les blijven geven	153 (57,7)	47 (53,4)	42 (58,3)	29 (51,8)	35 (71,4)	5,26	4,58	n.s.
	>	1							
A411	kunnen laten doorgaan	139 (53,3)	43 (49,4)	35 (49,3)	34 (61,8)	27 (56,3)			
	door kunnen laten gaan	122 (46,7)	44 (50,6)	36 (50,7)	21 (38,2)	21 (43,8)	2,75	2,07	n.s.
	>	5							
A413	mogen dichtplakken	201 (76,1)	65 (73,9)	60 (83,3)	38 (67,9)	38 (79,2)			
	dicht mogen plakken	63 (23,8)	23 (26,1)	12 (16,7)	18 (32,1)	10 (20,8)	4,65	6,29	n.s.
	>	2							

B107	kunnen uitleggen	149 (57,5)	47 (52,8)	47 (63,5)	28 (54,9)	27 (60,0)				
	uit kunnen leggen	110 (42,5)	42 (47,2)	27 (36,5)	23 (45,1)	18 (40,0)	2,15	1,50	n.s.	
	>	2								
B111	was weggelopen	209 (80,4)	70 (78,7)	61 (82,4)	41 (80,4)	37 (80,4)				
	weg was gelopen	51 (19,6)	19 (21,3)	13 (17,6)	10 (19,6)	9 (19,6)	0,36	0,67	n.s.	
	>	1								
B307	zou teleurstellen	141 (54,0)	46 (51,7)	42 (56,8)	29 (56,9)	24 (51,1)				
	teleur zou stellen	120 (46,0)	43 (48,3)	32 (43,2)	22 (43,1)	23 (48,9)	0,74	1,29	n.s.	
	>	0								
B403	wilde goedkeuren	238 (91,2)	78 (87,6)	71 (95,9)	48 (94,1)	41 (87,2)				
	goed wilde keuren	23 (8,8)	11 (12,4)	3 (4,1)	3 (5,9)	6 (12,8)	4,93	5,08	n.s.	
	>	0								

n	= versie A	: 266	versie B	: 261
	scholieren	: 88	scholieren	: 89
	niet-prof.	: 73	niet-prof.	: 74
	leraren	: 56	leraren	: 51
	journalisten:	49	journalisten:	47

df = 3

> 'ongeldige antwoorden'

o. 'ongecontroleerd'

c. 'gecontroleerd'

[1] Door afrondingsconventies kan het totale % op 100,1 of op 99,9 komen (afron-
ding zoals in de oorspron-
kelijke kruistabellen).

4.9.1.4 De samenhang van gedrag met groep en beroepsgroep

De opsplitsing van de gegevens volgens groep en de resultaten van de χ^2 -toetsen zijn weergegeven in tabel 4.89.

De bespreking van de resultaten kan kort gehouden worden. Nergens is er een significant verschil tussen de groepen. Ook het opmerkelijk hoge percentage voor splitsing van *les/geven* (A114) bij de journalisten leidt niet tot significantie op variabeleniveau. Overigens was de verwachting dat journalisten juist het minst zouden splitsen (zie hypothese 2.8.6.2).

4.9.2 Beoordeling

4.9.2.1 Beoordeling: algemene resultaten

Tabel 4.90 geeft een overzicht van wat uit de variantie-analyse met de totale selectie van proefpersonen aan effecten tevoorschijn komt.

Aan de orde in deze subparagraaf is alleen het hoofdeffect van zin. Uit de tabel (kolom 'zin') blijkt dat er behalve ten aanzien van A506 (*wegvliegen*) altijd een hoog tot hoogst significant onderscheid tussen de varianten gemaakt wordt. De daarbij horende gemiddelden en standaardafwijkingen staan in tabel 4.91.

Tabel 4.90: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met drie groepen (scholieren, niet-professionele en professionele volwassenen) en vier regio's.

item	woordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten					
		groep		regio		g.x r.		zin		g.x z.		r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A506	(weg) zouden (weg)vliegen	1,07	n.s.	0,33	n.s.	1,42	n.s.	1,09	n.s.	1,58	n.s.	16,23	***
A508	(les) blijven (les)geven	1,25	n.s.	0,48	n.s.	1,51	n.s.	7,24	**	0,65	n.s.	9,23	***
A529	(door) kunnen (door) laten door(gaan)	0,33	n.s.	0,42	n.s.	0,93	n.s.	206,84	***	3,27	*(*)	16,88	***
A531	(dicht) mogen (dicht)plakken	0,52	n.s.	0,58	n.s.	0,52	n.s.	7,63	**	1,21	n.s.	9,06	***
B504	(uit) kunnen (uit)leggen	0,13	n.s.	4,31	**	0,46	n.s.	52,92	***	0,73	n.s.	7,66	***
B507	(weg) was (weg)gelopen	1,44	n.s.	3,68	*(*)	0,69	n.s.	207,22	***	5,53	**	5,98	***
B520	(teleur) zou (teleur)stellen	0,01	n.s.	0,68	n.s.	0,33	n.s.	12,54	***	0,38	n.s.	9,49	***
B524	(goed) wilde (goed)keuren	3,84	*	7,80	***	0,60	n.s.	91,35	***	3,50	*	12,02	***

n = versie A: 192 (180 bij A508 en A531)													
versie B: 180 (168 bij B504)													
df = groep: 2; regio: 3; groep x regio: 6; zin : 1 (2 bij A529); groep x zin: 2 (4 bij A529); regio x zin: 3 (6 bij A529);													
groep x regio x zin: 6 (12 bij A529).													

Tabel 4.91: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item (resp. hele steekproef en selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	totaal		selectie	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A506	zouden wegvliegen	1,72	0,87	1,75	0,86
	weg zouden vliegen	1,87	0,98	1,84	0,96
A508	blijven lesgeven	1,93	0,94	1,91	0,91
	les blijven geven	1,68	0,89	1,66	0,85
A529	kunnen laten doorgaan	1,72	0,88	1,74	0,88
	kunnen door laten gaan	3,64	1,07	3,58	1,09
	door kunnen laten gaan	2,01	1,13	2,08	1,16
A531	mogen dichtplakken	1,71	0,84	1,68	0,84
	dicht mogen plakken	1,95	1,03	1,96	1,01
B504	kunnen uitleggen	1,66	0,83	1,63	0,85
	uit kunnen leggen	2,45	1,28	2,49	1,29
B507	was weggelopen	1,29	0,54	1,29	0,53
	weg was gelopen	2,50	1,12	2,53	1,12
B520	zou teleurstellen	1,97	1,08	1,93	1,06
	teleur zou stellen	2,29	1,22	2,35	1,25
B524	wilde goedkeuren	1,34	0,67	1,37	0,74
	goed wilde keuren	2,48	1,30	2,45	1,35

n = versie A : resp. 266 (totaal) en 192 (selectie; 180 bij A508 en A531)

versie B : resp. 261 (totaal) en 180 (selectie; 168 bij B504)

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Op één enkel geval na wordt de variant zonder splitsing beter beoordeeld dan die met splitsing. Zoals al opgemerkt is, is het verschil in beoordeling bij A506 echter niet significant. De ene uitzondering vormt item A508, waar aan *les blijven geven* de voorkeur gegeven wordt boven *blijven lesgeven*. Dat was ook het enige item waar een meerderheid in de gedragstest splitsing gebruikte (zie 4.9.1.1).

Bij A529 werden drie varianten ter beoordeling voorgelegd. De splitsingsvariant waarbij *door* achter *kunnen* staat, wordt afgetekend als slechtste beoordeeld. Die variant werd ook nauwelijks in de gedragstest gebruikt.

Er is dus over de hele linie een duidelijke overeenkomst tussen gebruik en oordeel.

4.9.2.2 De rol van de linguïstische factoren

De linguïstische factoren die van invloed zouden kunnen zijn op de beoordeling, zijn de omvang van de werkwoordgroep, de aard van het scheidbare deel, de betekenis van dat eerste deel en de vorm van het werkwoord.

1. De omvang van de eindgroep

De vraag is of het splitsen van een werkwoord acceptabeler of minder acceptabel is naargelang de eindgroep groter wordt. De twee items die hiervoor vergeleken zijn, bevatten elk een werkwoord met als scheidbaar deel een zgn. voorzetselbijwoord.

- (1) (B504) Moet een professor zoiets volgens hen *kunnen uitleggen/uit kunnen leggen*?
- (2) (A529) Het is zeer de vraag of we het feest nu nog *kunnen laten doorgaan/door kunnen laten gaan*.

Bij A529 hebben we alleen de splitsingsvariant met *door* helemaal vooraan in de vergelijking betrokken, omdat het alternatief maar een marginale status blijkt te hebben.

Het feit dat tussen *uit kunnen leggen* en *kunnen uitleggen* een groter verschil gemaakt wordt dan tussen *door kunnen laten gaan* en *kunnen laten doorgaan* is blijkens tabel 4.92 hoogst significant. Dat is te interpreteren als een grotere aanvaardbaarheid van de splitsing in de driedelige eindgroep. Dat komt ook mooi overeen met de wat grotere frequentie voor die variant in de gedragstest (zie 4.9.1.2, 1).

Tabel 4.92: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling n.g.v. de omvang van de eindgroep.

item	werkwoordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B504	(uit) kunnen (uit) leggen	-0,78	1,58			
				3,60	524	***
(2) A529	(door) kunnen laten (doorgaan)	-0,28	1,61			

df = n-2

2. De aard van het scheidbare deel

Er is onderzocht of variatie in het eerste deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord effect heeft op de beoordeling van splitsing van dergelijke werkwoorden. De vier onderscheiden categorieën zijn: een voorzetselbijwoord, een ander bijwoord, een adjectief en een substantief als eerste deel. Deze waren resp. in de volgende items opgenomen.

- (1) (B504) Moet een professor zoiets volgens hen *kunnen uitleggen/uit kunnen leggen?*
- (2) (A506) Was hij bang dat de vogels *zouden wegvliegen/weg zouden vliegen?*
- (3) (A531) Weet u of we die enveloppen al *mogen dichtplakken/dicht mogen plakken?*
- (4) (A508) Wil Carla tot aan haar pensioen *blijven lesgeven/les blijven geven?*

Alle items zijn onderling vergeleken, hetgeen tot de zes vergelijkingen van tabel 4.93 leidt.

De resultaten zijn vijf van de zes keren hoogst significant. Alleen het onderscheid bij A506 verschilt niet significant van dat bij A531. Dat is een aanwijzing dat *weg zouden vliegen* en *dicht mogen plakken* in principe even acceptabel zijn.

Uit het feit dat er tussen de varianten van A506 een geringer onderscheid gemaakt wordt dan tussen de varianten van B504 (eerste vergelijking), kan afgeleid worden dat *uit kunnen leggen* (met een voorzetselbijwoord) minder aanvaardbaar is dan *weg zouden vliegen* (met een ander bijwoord). Hetzelfde geldt voor *uit kunnen leggen* ten opzichte van *dicht mogen plakken* (tweede vergelijking) en *les blijven geven* (derde vergelijking). Dat laatste spreekt vanzelf aangezien *les blijven geven* het enige geval is waarvoor de score positiever is dan voor de ongesplitste pendant (let op het tegengestelde teken). *Weg zouden vliegen* en *dicht mogen plakken* zijn dus ook minder acceptabel dan *les blijven geven*.

De mate van aanvaardbaarheid van splitsing blijkt dus, als we omgekeerd redeneren, toe te nemen als het scheidbare deel van het werkwoord resp. een voorzetselbijwoord (*uit*), een ander bijwoord (*weg*) of een adjectief (*dicht*) en een substantief (*les*) is. Op de positie van het adjectief na is dat dezelfde rangorde als bij het gebruik te constateren viel.

Tabel 4.93: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling n.g.v. de aard van het scheidbare deel.

item	woordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B504	(uit) kunnen (uit) leggen	-0,78	1,58			
				4,89	524	***
(2) A506	(weg) zouden (weg) vliegen	-0,15	1,38			
(1) B504	(uit) kunnen (uit) leggen	-0,78	1,58			
				4,05	523	***
(3) A531	(dicht) mogen (dicht) plakken	-0,24	1,48			
(1) B504	(uit) kunnen (uit) leggen	-0,78	1,58			
				7,98	522	***
(4) A508	(les) blijven (les) geven	0,24	1,36			
(2) A506	(weg) zouden (weg) vliegen	-0,15	1,38			
				1,09	264	n.s.
(3) A531	(dicht) mogen (dicht) plakken	-0,24	1,48			
(2) A506	(weg) zouden (weg) vliegen	-0,14	1,37			
				-4,14	263	***
(4) A508	(les) blijven (les) geven	0,24	1,36			
(3) A531	(dicht) mogen (dicht) plakken	-0,24	1,48			
				5,18	262	***
(4) A508	(les) blijven (les) geven	0,23	1,36			

df = resp. n-1 (binnengroepsvergelijking) en n-2 (tussengroepsvergelijking)

3. De betekenis van het scheidbare deel

De twee tegenstellingen die onderzocht zijn, zijn die tussen een richtingaanduidend en een niet-richtingaanduidend bijwoord enerzijds en die tussen een stereotiepe en een niet-stereotiepe verbinding van een adjectief met een werkwoord anderzijds. Het ging om de volgende vier items:

- (1) (A506) Was hij bang dat de vogels *zouden wegvliegen/weg zouden vliegen*?
[+ richting]

- (2) (B520) Ze wisten (niet) dat/of haar dat (niet) zou *teleurstellen/teleur zou stellen*. [- richting]
- (3) (B524) Ze vroegen hem of hij het plan *wilde goedkeuren/goed wilde keuren*. [+ stereotiep]
- (4) (A531) Weet u of we die enveloppen al *mogen dichtplakken/dicht mogen plakken?* [- stereotiep]

De resultaten van de vergelijkingen zijn weergegeven in tabel 4.94.

Tabel 4.94: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling n.g.v. de betekenis van het scheidbare deel.

item	woordgroep	verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) A506	(weg) zouden (weg)vliegen	-0,15	1,38			
				1,27	525	n.s.
(2) B520	(teleur) zou (teleur)stellen	-0,32	1,64			
(3) B524	(goed) wilde (goed)keuren	1,13	1,56			
				-6,65	521	***
(4) A531	(dicht) mogen (dicht)plakken	0,24	1,48			

df = n-2

Het onderscheid tussen de varianten van A506 verschilt niet wezenlijk van dat tussen de varianten van B520. Er kan dus niet gesteld worden dat *weg zouden vliegen* acceptabeler is dan *teleur zou stellen*. Dat resultaat komt overeen met het gebruik van de gesplijste vormen (zie 4.9.1.2, 3).

Naar aanleiding van de tweede vergelijking kan wel aangenomen worden dat *dicht mogen plakken* acceptabeler is dan *goed wilde keuren*. Weer is dat resultaat in overeenstemming met het gebruik.

4. De vorm van het werkwoord

Verondersteld wordt dat een gesplitst deelwoord minder aanvaardbaar is dan een gesplijste infinitief. We vergeleken de volgende zinnen:

- (1) (B507) Schrokken ze toen bleek dat het kind *was weggelopen/weg was gelopen?*
- (2) (B506) Was hij bang dat de vogels *zouden wegvliegen/weg zouden vliegen?*

De uitkomst van de vergelijking staat in tabel 4.95.

Tabel 4.95: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling n.g.v. de vorm van het werkwoord.

item	woordgroep		verschil (gem.)	std.	t-waarde	df	sign.
(1) B507	(weg) was	(weg) gelopen	1,21	1,24			
					-9,21	525	***
(2) A506	(weg) zouden	(weg) vliegen	0,15	1,38			

df = n-2

Het resultaat is overeenkomstig de verwachting, net zoals bij het gebruik al bleek.

4.9.2.3 De samenhang van beoordeling met regio

In steekproef B komt drie keer een (in verschillende mate) significant hoofdeffect van de regio voor (zie tabel 4.90 kolom 'regio'), namelijk bij B504 (*uit/leggen*), B507 (*weg/lopen*) en B524 (*goed/keuren*). Voor de oorzaak van dat effect kunnen we te rade gaan bij de gegevens van tabel 4.96.

Tabel 4.96: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling.
Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per regio (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	W.-Vl.		Antw.-Br.		N.-Br.		Randstad	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A506	zouden wegvliegen	1,33	0,69	1,56	0,68	2,14	0,85	1,95	0,96
	weg zouden vliegen	2,18	1,12	2,12	1,10	1,52	0,71	1,54	0,61
A508	blijven lesgeven	1,73	0,80	1,66	0,76	2,28	0,96	1,95	0,97
	les blijven geven	1,86	0,94	1,95	0,95	1,40	0,61	1,44	0,72

A529	kunnen laten doorgaan	1,33	0,63	1,56	0,79	2,06	0,95	2,02	0,93
	kunnen door laten gaan	3,41	0,98	3,43	1,07	3,81	0,98	3,66	1,31
	door kunnen laten gaan	2,83	1,27	2,50	1,14	1,50	0,79	1,50	0,68
<hr/>									
A531	mogen dichtplakken	1,35	0,60	1,55	0,65	1,91	0,94	1,91	0,97
	dicht mogen plakken	2,22	0,97	2,28	1,18	1,64	0,85	1,68	0,87
<hr/>									
B504	kunnen uitleggen	1,40	0,73	1,61	0,96	1,59	0,76	1,90	0,87
	uit kunnen leggen	3,00	1,37	2,85	1,31	1,85	0,92	2,26	1,23
<hr/>									
B507	was weggelopen	1,26	0,44	1,24	0,52	1,33	0,60	1,33	0,56
	weg was gelopen	3,00	1,27	2,68	1,10	2,13	1,01	2,33	0,87
<hr/>									
B520	zou teleurstellen	1,53	0,78	1,84	1,04	2,04	1,16	2,31	1,08
	teleur zou stellen	2,75	1,36	2,66	1,20	1,97	1,21	2,00	1,04
<hr/>									
B524	wilde goedkeuren	1,22	0,51	1,31	0,66	1,64	1,06	1,31	0,51
	goed wilde keuren	2,82	1,38	3,17	1,33	1,86	1,01	1,93	1,19

n = versie A : 48 (45 bij A508 en A531) per regio

versie B : 45 (42 bij B504) per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Meestal hebben de Vlaamse regio's, West-Vlaanderen voorop, extremere oordelen dan de Nederlandse. Dat wil zeggen dat ze een groter onderscheid tussen de voorgedegde varianten maken. In de genoemde gevallen valt het gemiddelde oordeel (het beoordelingsniveau) daardoor significant negatiever uit.

Van meer belang is het interactie-effect van regio en zin, dat bij alle items zonder uitzondering hoogst significant is. De belangrijkste regionale tegenstelling is die tussen de twee delen van het taalgebied. Bij A506, A508, A529, A531 en B520 staan de oordelen van Nederland en Vlaanderen diametraal tegenover elkaar. De Vlaamse informanten vinden de ongesplitste variant in die gevallen beter dan de gesplitste en de Nederlandse informanten vinden precies het tegenovergestelde. Bij A529 laten we de splitsingsvariant *kunnen door laten gaan* buiten beschouwing. Die wordt in alle vier de regio's op overeenkomstige wijze als de minst goede beoordeeld. Voor de volledigheid wijzen we er nog op dat tegen het algemene beeld in bij A508 in West-Vlaanderen een opvallend klein onderscheid tussen *blijven lesgeven* en *les blijven geven* gemaakt wordt.

Bij de resterende drie items B504, B507 en B524 zit de Vlaams-Nederlandse tegenstelling 'm in de extremiteit van de oordelen (zie boven). Al kunnen de twee varianten niet los van elkaar gezien worden, toch lijkt het in de eerste plaats om een verschil in waardering van de splitsingsvariant te gaan. Deze is voor de Nederlandse informanten acceptabeler dan voor de Vlaamse.

Binnen elk deel van het taalgebied doen zich geen duidelijke regionale verschillen voor. Het wel geconstateerde verschil tussen Nederland en Vlaanderen vertoont sterke gelijkenis met de verschillen in gebruik (zie 4.9.1.3). Toch is de parallel tussen gebruik en oordeel niet overal aanwezig. De beide Nederlandse regio's gebruiken bijv. bij A413/531 meer de variant *mogen dichtplakken*, maar vinden bij de beoordeling het alternatief *dicht mogen plakken* toch beter.

4.9.2.4 De samenhang van beoordeling met groep

Slechts één keer is er een matig significant hoofdeffect van groep (zie tabel 4.90). De oordelen van de scholieren over de twee varianten van B524 (*goed/keuren*) liggen veel dichterbij elkaar dan bij de andere groepen. Daardoor is het gemiddelde beoordelingsniveau positiever. Zie hiervoor de gegevens in tabel 4.97.

Tabel 4.97: Splitting scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling.

Gemiddelden en standaardafwijkingen per item per groep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	scholieren		niet-prof.		prof.	
		\bar{x}	std.	\bar{x}	std.	\bar{x}	std.
A506	zouden wegvliegen	1,90	0,84	1,68	0,79	1,65	0,93
	weg zouden vliegen	1,79	1,04	1,96	0,87	1,76	0,97
A508	blijven lesgeven	1,96	0,90	1,88	0,84	1,88	0,99
	les blijven geven	1,75	0,91	1,75	0,75	1,50	0,87
A529	kunnen laten doorgaan	1,95	0,80	1,76	0,90	1,51	0,90
	kunnen door laten gaan	3,40	1,03	3,57	1,00	3,76	1,23
	door kunnen laten gaan	1,96	1,23	2,21	1,11	2,06	1,13
A531	mogen dichtplakken	1,81	0,79	1,61	0,82	1,61	0,90
	dicht mogen plakken	1,90	0,95	2,08	0,96	1,90	1,13
B504	kunnen uitleggen	1,73	0,90	1,53	0,83	1,62	0,82
	uit kunnen leggen	2,39	1,20	2,51	1,34	2,57	1,36
B507	was weggelopen	1,35	0,54	1,16	0,41	1,36	0,61
	weg was gelopen	2,26	1,00	2,78	1,16	2,56	1,14

B520	zou teleurstellen	2,00	1,02	1,93	1,17	1,86	0,98
	teleur zou stellen	2,28	1,27	2,36	1,17	2,40	1,33
B524	wilde goedkeuren	1,38	0,66	1,31	0,77	1,41	0,78
	goed wilde keuren	2,05	1,12	2,68	1,45	2,61	1,39

n = versie A : 64 (60 bij A508 en A531) per regio

versie B : 60 (56 bij B504) per regio

gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Ook de interactie van groep en zin is significant bij item B524. Over de waardering voor de variant *wilde goedkeuren* zijn alle drie de groepen het opvallend eens. Wat de gesplitste variant *goed wilde keuren* betreft, nemen de scholieren een veel positiever standpunt in dan de beide andere groepen.

Het licht significante interactie-effect bij A529 heeft te maken met het feit dat de scholieren de varianten *kunnen laten doorgaan* en *door kunnen laten gaan* even goed vinden. Bij B507 liggen de zaken iets gecompliceerder. Het oordeel van scholieren en professionelen over *was weggelopen* is hetzelfde, maar dat van de niet-professionelen is positiever. De variant *weg was gelopen* beoordelen de groepen verschillend. Het negatiefst zijn de niet-professionele volwassenen. Die groep heeft dus de extreemste oordelen.

De hier geconstateerde verschillen hebben niet hun pendant in het gebruik. Daar waren namelijk geen significante met groep samenhangende verschillen gebleken (zie 4.9.1.4). Het zou echter te ver gaan om te stellen dat gedrag en oordeel globaal gezien uiteenlopen.

4.9.2.5 De samenhang van beoordeling met beroepsgroep

De variantie-analyse met twee beroepsgroepen levert de resultaten op die weergegeven zijn in tabel 4.98.

Tabel 4.98: Splitsing scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling.

Resultaten van de variantie-analyse met twee beroepsgroepen (leraren en journalisten) en vier regio's.

item	werkwoordgroep	effecten tussen respondenten						effecten binnen respondenten							
		beroep		regio		b.x r.		zin		b.x z.		r.x z.		b.x r.x z.	
		F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.	F	sign.
A506	(weg) zouden (weg)vliegen	4,60	*	2,54	n.s.	0,14	n.s.	3,81	(*)	0,03	n.s.	2,68	(*)	0,24	n.s.
A508	(les) blijven (les)geven	5,60	*	0,13	n.s.	0,62	n.s.	5,01	*	2,63	n.s.	3,18	*	0,61	n.s.
A529	(door) kunnen (door) laten door(gaan)	2,35	n.s.	1,74	n.s.	0,67	n.s.	160,35	***	0,96	n.s.	4,35	***	1,94	n.s.
A531	(dicht) mogen (dicht)plakken	5,00	*	1,87	n.s.	0,41	n.s.	3,11	n.s.	0,04	n.s.	3,24	*	0,23	n.s.
B504	(uit) kunnen (uit)leggen	0,20	n.s.	2,77	*	0,65	n.s.	24,63	***	0,81	n.s.	2,39	n.s.	0,11	n.s.
B507	(weg) was (weg)gelopen	0,19	n.s.	1,54	n.s.	0,25	n.s.	64,69	***	3,77	(*)	1,67	n.s.	0,05	n.s.
B520	(teleur) zou (teleur)stellen	0,04	n.s.	0,75	n.s.	0,43	n.s.	1,86	n.s.	2,73	n.s.	4,56	**	0,34	n.s.
B524	(goed) wilde (goed)keuren	1,13	n.s.	3,34	*	1,27	n.s.	58,44	***	1,66	n.s.	5,83	***	0,10	n.s.

n = 80 per versie

df = beroep: 1; regio: 3; beroep x regio: 3; zin: 1 (2 bij A529); beroep x zin: 1 (2 bij A529); regio x zin: 3 (6 bij A529);
 beroep x regio x zin: 3 (6 bij A529)

In deze tweede analyse treden er minder significante effecten van regio, zin en regio x zin op. De wel aanwezige effecten zijn vergelijkbaar met die in de eerste analyse met alle geselecteerde respondenten, zij het dat ze soms minder sterk significant zijn. We staan alleen even stil bij de voornaamste verschillen met betrekking tot zin en regio x zin. Het onderscheid tussen de varianten van A531 (*dicht/plakken*) en B520 (*teleur/stellen*) blijkt bij de professionelen als hele groep niet significant te zijn. Dat tussen *weg zouden vliegen* en *zouden wegvliegen* (A506) is daarentegen bijna wel significant. Bij de beide items met *weg-* (A506 en B504) zijn de regionale verschillen niet langer significant. Hetzelfde geldt voor item B504 (*uit/leggen*). Dat laatste lijkt veroorzaakt te worden door de reacties van de professionelen uit de Randstad. Het beoordelingsniveau van die groep is veel negatiever dan dat van de collega's uit Noord-Brabant. Daardoor valt onder meer het oordeel over de variant *uit kunnen leggen* van de professionelen uit de Randstad en uit de regio Antwerpen-Brussel samen. Er is dus geen eenduidige tegenstelling tussen Noord en Zuid meer aanwezig. Iets vergelijkbaars doet zich voor bij A531 (*dicht/plakken*), maar daar zijn de Westvlaamse professionelen de oorzaak.

Waar het hier in wezen om gaat, zijn de eventuele verschillen tussen leraren en journalisten. De cijfers waar de analyse betrekking op heeft, staan in tabel 4.99.

Tabel 4.99: Splitting scheidbaar samengestelde werkwoorden: beoordeling professionelen.

Algemene gemiddelden en standaardafwijkingen per item per beroepsgroep (selectie t.b.v. de MANOVA).

item	variant	leraren		journal.	
		R	std.	R	std.
A506	zouden wegvliegen	1,40	0,81	1,70	0,75
	weg zouden vliegen	1,72	0,96	1,97	1,07
A508	blijven lesgeven	1,65	0,94	2,25	1,05
	les blijven geven	1,55	0,93	1,62	0,95
A529	kunnen laten doorgaan	1,32	0,65	1,72	0,93
	kunnen door laten gaan	3,87	1,18	4,05	0,90
	door kunnen laten gaan	1,97	1,16	1,97	0,97
A531	mogen dichtplakken	1,52	0,90	1,77	0,83
	dicht mogen plakken	1,80	1,06	2,12	1,15

B504	kunnen uitleggen	1,50	0,81	1,72	0,78
	uit kunnen leggen	2,47	1,39	2,40	1,19
B507	was weggelopen	1,17	0,38	1,50	0,67
	weg was gelopen	2,52	1,21	2,32	0,99
B520	zou teleurstellen	1,82	1,01	2,15	1,21
	teleur zou stellen	2,35	1,29	2,10	1,10
B524	wilde goedkeuren	1,15	0,53	1,52	0,71
	goed wilde keuren	2,62	1,44	2,57	1,29

n = 40 per beroepsgroep per versie
gemiddelden: 1 'heel goed', 5 'heel slecht'

Blijkens de kolom 'beroep x zin' in tabel 4.98 zijn de verschillen die optreden nergens statistisch significant. Alleen de verschillen bij B507 zijn bijna significant. De leraren maken een veel groter onderscheid tussen *was weggelopen* en *weg was gelopen* dan de journalisten. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat de journalisten splitsing eerder accepteren dan de leraren. Die tendens is ook bespeurbaar bij de andere items uit steekproef B. Dat resultaat is in strijd met onze verwachting (zie 2.8.6.2).

Het niet aanwezig zijn van significante verschillen tussen de beide beroepsgroepen komt overeen met de situatie die bij het gedrag bestond (zie 4.9.1.4).

4.9.2.6 Overige interacties

Blijkens de tabellen 4.90 en 4.98 zijn er geen interacties van (beroeps)groep en regio of van (beroeps)groep x regio x zin.

Hoofdstuk 5

Conclusies en discussie

5.1 INLEIDING

Het onderzoek dat in dit werk besproken wordt, had tot doel via een enquête met een min of meer experimentele inslag grotere duidelijkheid te verkrijgen over normen die Nederlandstaligen in de standaardtaal hanteren ten aanzien van volgordevariatie die verband houdt met de werkwoordelijke eindgroep. De onderzochte variatie betrof zowel de onderlinge volgorde van werkwoordvormen als de plaatsing van niet-werkwoordelijke elementen ten opzichte van die werkwoorden. Hierbij is nagegaan in welke mate bepaalde intern-linguïstische en sociale factoren van invloed zijn op de keuze voor één of andere variant.

In 2.1.1 hebben we uiteengezet dat het hoofddoel van het onderzoek de toetsing en verdere uitdieping van bestaande kennis was. We hadden de beschikking over heel wat gegevens uit eerder onderzoek van waaruit we konden vertrekken. Wat de standaardtaal betreft ging het daarbij voornamelijk om resultaten van corpusonderzoek. We hebben betoogd dat met het oog op onderzoek van normen een dimensie toegevoegd moest worden aan wat uit eerdere onderzoeken bekend was. Kernpunt in de redenering was dat bestaande onderzoeksresultaten haast uitsluitend betrekking hebben op *taalgebruik*, terwijl het voor een empirische vaststelling van normen noodzakelijk is (ook) het *oordeel* van diverse groepen taalgebruikers te kennen. Het gebruik van bepaalde varianten hoeft namelijk nog niet te betekenen dat de alternatieven afgekeurd worden. Omgekeerd hoeft de gebruikte variant ook niet de voorkeursvariant te zijn.

Ook al is er een en ander voor te zeggen om bij het bepalen van normen de aandacht in de eerste plaats te richten op het oordeel (zie 1.4.5), toch mag niet voorbijgegaan worden aan het taalgebruik zelf. Zoals in hoofdstuk 1 aangegeven is, zijn normen immers geen vrijblijvende ideeën, maar zijn ze juist bedoeld om richting te geven aan gemeenschappelijk gedrag. In ons onderzoek hebben we dan ook gekozen voor een werkwijze die het mogelijk moest maken zowel het taalgebruik als het oordeel van dezelfde groepen informanten te testen. Op die manier wilden we nagaan in hoeverre mensen hun gedrag ook daadwerkelijk door hun normen laten leiden, kortom wat de normen waard zijn. Of we in die opzet geslaagd zijn, zal moeten blijken na een kritische evaluatie van de gevolgde onderzoeksmethode. Tegen die achtergrond wordt in 5.4 nader ingegaan op de relatie tussen gedrag en oordeel.

Daaraan voorafgaand worden de voornaamste specifieke resultaten en daaruit te trekken conclusies samengevat en besproken. In 5.2 komt het linguïstische deel van het onderzoek aan de orde, in 5.3 het sociolinguïstische deel.

Voor een beoordeling van de draagwijdte van onze onderzoeksresultaten is het van belang eraan te herinneren dat in het onderzoek niet gewerkt is met een aselechte repre-

sentatieve steekproef uit de hele Nederlandstalige bevolking van België en Nederland. We hebben wel gestreefd naar een statistisch te verantwoorden gestratificeerde steekproef met als stratificerende sociologische variabelen 'regio', 'groep' en 'beroepsgroep'. De onderzoeksgroep bestond uit 527 informanten verspreid over vier regio's (West-Vlaanderen, Antwerpen/Brussel, Noord-Brabant en de Randstad) en verdeeld over vier (beroeps)groepen (scholieren, niet-professionele volwassenen, leraren Nederlands en journalisten).

5.2 LINGUISTISCHE RESULTATEN

Vooraf moeten we opmerken dat er wat het gedrag betreft (opdrachttests 1 t/m 4), over de hele lijn een overduidelijke invloed van de variabele 'versie', dat wil zeggen A1 of A2, B1 of B2, op de antwoordcategorie geconstateerd is. Heel wat proefpersonen handhaven datgene wat hun aangeboden wordt. Daaruit valt een hoge mate aan meegaandheid te concluderen (vgl. de resultaten van Haeseryn 1986, maar zie hierover voetnoot 1 in hoofdstuk 3). Dat betekent dat vrijwel alle aangeboden varianten ook werkelijk mogelijk zijn in het Nederlands, wat niet wil zeggen dat ze allemaal even gebruikelijk, laat staan even aanvaardbaar zijn. Door de opzet van het onderzoek was het niet mogelijk na te gaan of dat impliceert dat ook telkens twee (of meer) varianten tot de individuele actieve (of zelfs maar passieve) competence behoren.

Globaal genomen zijn de volgende volgordetendensen uit het onderzoek naar voren gekomen. De voorkeur (zowel blijkend uit het gebruik als uit de beoordeling; zie echter 5.4) gaat over het algemeen uit naar:

1) plaatsing van een infinitief als complement (zelfstandig werkwoord) na het groepsvormende werkwoord (hulpwerkwoord), dat is de 'rode' volgorde (bijv. ...*kan komen*); Dit stond nauwelijks ter discussie, aangezien het gebied waar de omgekeerde volgorde gangbaar(der) is - het noord(oost)elijke deel van het taalgebied -, niet in het onderzoek betrokken was.

2) vooropplaatsing van een deelwoord of een infinitief met *te* als zelfstandig werkwoord, zowel in tweeledige eindgroepen (de 'groene' volgorde, bijv. ...*gezegd heeft*; maar tevens ...*te besteden krijgt*) als in drie- en meerledige eindgroepen (bijv. ...*gezegd kan hebben*; ...*gezegd zou kunnen hebben*; maar ook ...*te maken zullen hebben* en eveneens: ...*geboeid was geweest*);

Wat drieledige en meerledige eindgroepen (met uitzondering van die met twee deelwoorden) betreft is dat alleen vol te houden als we het hele onderzochte gebied overzien en abstraheren van een indeling naar regio (zie voor regionale verschillen in gebruik en appreciatie van de onderzochte varianten 5.3).

De onder 1) en 2) genoemde resultaten sluiten goed aan bij wat uit eerder onderzoek gebleken is. Wat de vergelijking van dialectgegevens en onze resultaten betreft, kan gesteld worden dat de normen voor de standaardtaal globaal met de endogene normen overeenkomen. Dat ligt in de lijn van de constatering van Nuijten (1962:170) in zijn Twentse onderzoek dat werkwoordvolgordes uit het dialect lange tijd gehandhaafd wor-

den (zie echter ook het eind van 5.3).

3) plaatsing van de hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn* aan het begin van een drie- of meerledige eindgroep (dus bijv. *...was gaan halen*);

Ook hier moet weer enig voorbehoud gemaakt worden in verband met regionale verschillen.

4) de volgorde naamwoordelijk deel - werkwoordelijk deel in naamwoordelijke gezegdes (bijv. *...bevriend waren* en (*...lang*) *geleden zou zijn*);

Ondanks de indruk die er bestaat dat in de praktijk in toenemende mate de omgekeerde volgorde gebruikt wordt, houden de meeste proefpersonen zich wel degelijk aan de voorgeschreven 'regel'. De conclusie is gerechtvaardigd dat het hier meer dan een voorschrift betreft. Het gaat om een geïnternaliseerde, geaccepteerde norm (vgl. het eind van 1.4.1). Ten aanzien van drieledige gezegdes moet andermaal op het bestaan van significante verschillen tussen de regio's gewezen worden.

5) niet-doorbreking van een werkwoordelijke eindgroep (bijv. *...naar huis wilde gaan*; *...ziek was geweest*);

6) niet-splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden (bijv. *...kunnen uitleggen*; *...was weggelopen*);

Zowel bij al dan niet doorbreken als bij al dan niet splitsen moet in bepaalde gevallen weer rekening gehouden worden met een regionaal onderscheid. De algemene resultaten van deze laatste twee onderdelen van het onderzoek vertonen duidelijke overeenkomsten met de resultaten van eerder onderzoek.

De keuze voor een bepaalde volgordevariant wordt in diverse gevallen duidelijk (mede) beïnvloed door linguïstische factoren, met name

1) de aard van het groepsvormende werkwoord (actief vs. passief);

Voor al bij tweeledige eindgroepen blijkt in passieve zinnen (met *zijn*) een grotere voorkeur voor vooropplaatsing van het deelwoord te bestaan (bijv. *...veranderd was*) dan in actieve zinnen (met *hebben*). Die tendens manifesteert zich alleen in het gebruik en niet in de beoordeling. Bij drieledige eindgroepen blijkt de tendens juist sterker uit de beoordeling dan uit het gebruik (bijv. *...verteld zou zijn*). In 2.2.4.2 hebben we aangegeven dat voor dit onderscheid geen sluitende verklaring te geven is.

2) de ritmische structuur (of: de accentverdeling, meer bepaald de afwisseling tussen beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen) aan het eind van een zin, wat vooral merkbaar is aan de volgende twee concrete factoren:

- is het zelfstandig werkwoord niet-samengesteld of scheidbaar samengesteld;
- staat er vlak vóór de eindgroep een beklemtoond element of niet;

Zowel een scheidbaar samengesteld werkwoord als het aanwezig zijn van een beklemtoond element vlak vóór de eindgroep, leiden tot een verhoogde voorkeur voor achteropplaatsing van het zelfstandig werkwoord (dus bijv. *...heeft ópgebeld*; *...op réis is geweest*). De invloed van de tweede hier genoemde factor in de bedoelde richting blijkt evenwel niet bij vergelijking van de drieledige eindgroepen in ons onderzoek.

Het streven lijkt erin te bestaan een zin met niet teveel onbeklemtoonde lettergrepen te laten eindigen. Het is moeilijk een nauwkeurige beschrijving te geven van een 'evenwichtige accentverdeling' (vgl. 2.2.4.4). Het belang van deze factoren was ook al

uit ander onderzoek gebleken. In dat onderzoek werd een en ander afgeleid uit een analyse van corpusmateriaal. Zeker op dit punt is het dus heel interessant om vast te stellen dat ritmische factoren ook impliciet in de oordeelsvorming van taalgebruikers een rol spelen, wat het belang van die factoren onderstreept. In ons onderzoek kon niet duidelijk bevestigd worden dat ook het al dan niet voorkomen van een element na de eindgroep (op de laatste zinsplaats) een rol speelt in die zin dat de aanwezigheid van zo'n element vooropplaatsing van het zelfstandig werkwoord begunstigt, al waren er bij de driedelige eindgroepen wel tekenen die daar op wezen (bijv. *...te maken zullen hebben met verdere bezuinigingen*).

Ook het verschijnsel dat - althans bij de Nederlandse proefpersonen - in tweeledige groepen met een infinitief als zelfstandig werkwoord de 'groene' volgorde gemakkelijker gaat met een éénlettergrepige infinitief (bijv. *doen kan*), is waarschijnlijk met ritmiek in verband te brengen.

3) voorzover doorbreking voorkomt, speelt de aard van het doorbrekende element daarbij een rol;

Blijkens dit onderzoek komen vooral het tweede deel van een gesplitst voornaamwoordelijk bijwoord en een adjectief als resultatieve bepaling als doorbrekend element in aanmerking (resp. bijv. *...er zullen in slagen* en *...heeft mogelijk gemaakt*), zij het dat de keuze voor het eerste type doorbreking het duidelijkst in de eerste plaats voor rekening van de Vlaamse proefpersonen komt. In dit onderzoek wordt bij een nominale constituent als lijdend voorwerp, een voorzetselconstituent in diverse functies en een adjectief als naamwoordelijk deel in veel mindere mate (bijv. *wil te woord staan*; *was ziek geweest*) of niet (*moest Nederlands leren*) voor doorbreking gekozen.

We moeten hier uitermate voorzichtig zijn met het trekken van te verre gaande - en wellicht te voorbarige - conclusies. Vooral voor dit onderdeel zijn nogal weinig testitems gebruikt. Zeker wat nominale en adjectivische elementen betreft zou een verdere differentiëring van het testmateriaal wenselijk zijn om de overgang van gevallen van (potentiële) doorbreking naar samengestelde werkwoorden in kaart te brengen.

4) splitsing van een scheidbaar samengesteld werkwoord komt in dit onderzoek vooral voor als het eerste deel een bijwoord of een substantief is (bijv. *uit kunnen leggen*; *les blijven geven*); verder blijkt een infinitief eerder gesplitst te worden dan een deelwoord (dus zoals in de gegeven voorbeelden); de betekenis van het eerste deel kan van invloed zijn blijkens het feit dat de neiging tot splitsing minder groot is bij een min of meer stereotiepe verbinding zoals *goedkeuren*;

We kunnen hier eenzelfde soort opmerking maken als bij de doorbreking. Er zouden meer typegevallen in de tests opgenomen moeten worden om te onderzoeken wanneer er sprake is van een scheidbaar samengesteld werkwoord en wanneer niet.

Aan het slot van deze paragraaf over het linguïstische gedeelte van het onderzoek besteden we kort aandacht aan de ongeldige antwoorden bij de gedragstests. De grens van het aanvaardbare aantal zgn. 'missings' hebben we bij 5% gelegd (13 à 14 gevallen per item die aan slordigheid geweten kunnen worden). Als we dat criterium hanteren, dan blijkt dat er alleen bij de werkwoordgroepen sprake is van een relevant percentage uitval. Het aantal items met een dergelijke hoeveelheid uitval neemt proportioneel toe

naarmate de werkwoordgroep groter wordt (3/23 bij tweeledige, 4/16 bij drieledige en 2/3 bij meerledige eindgroepen). Meestal betreft het gevallen waarin een proefpersoon bij het uitvoeren van de taak minder werkwoorden opschrijft. Een en ander lijkt te wijzen op een neiging om gecompliceerde eindgroepen te vermijden. We leggen hier een verband met het feit dat in corpora het materiaal schaarser wordt naarmate het om omvangrijkere eindgroepen gaat.

5.3 SOCIOLINGUISTISCHE RESULTATEN

In 4.1 hebben we geconcludeerd dat er geen duidelijke samenhang was tussen resp. de variabelen 'geslacht', 'leeftijd' (noch onder volwassenen onderling, noch wat scholieren tegenover volwassenen betreft), en 'sociale categorie' ('hoog' vs. 'midden') en de bestudeerde volgordevariatie. Wat 'geslacht' en 'sociale categorie' betreft was de heel algemeen geformuleerde verwachting dat vrouwen en mensen met een relatief hoge status eerder voor prestigevarianten zoals de 'rode' volgorde (bijv. *...heeft gezegd* en dergelijke) zouden kiezen.

Het gaat hier al dan niet toevallig om de drie niet-stratificerende variabelen uit ons onderzoek - zij het dat 'leeftijd' ten dele wel als stratificerende variabele gehanteerd is, namelijk verdisconteerd onder 'groep' (scholieren vs. volwassenen). Voor het gedrag is de mogelijke invloed van 'geslacht' wel degelijk meegenomen in de analyse van de kruistabellen (ANOTA; zie 3.7.2.2).

Het gebrek aan samenhang tussen de reacties en het geslacht hebben we in verband gebracht met het feit dat we hier te maken hadden met onderzoek naar normen voor geschreven taal en bovendien met syntactische variabelen. Zoals we in 1.4.2 aangegeven hebben, worden zowel het terrein van de geschreven taal als de syntaxis op zich gekenmerkt door een vrij strikte normering. Ook is het bewustzijn van syntactische variatie relatief gering. Op de genoemde niveaus lijkt dan ook niet te verwachten dat variatie een duidelijke rol speelt als middel tot sociale markering, dit in tegenstelling tot de fonetische en lexicale aspecten van (gesproken) taal. We wijzen er overigens op dat ook uit de in hoofdstuk 2 besproken onderzoeken geen aanwijzingen voor sexeverschillen tevoorschijn gekomen zijn.

Een soortgelijke redenering kan ook ten aanzien van de variabele 'sociale categorie' opgezet worden. Wat 'leeftijd' betreft gaat de redenering niet helemaal op. Op basis van eerder onderzoek was in sommige gevallen wel met invloed van de leeftijd te rekenen. Zo konden we verwachten dat jongeren meer voor achteropplaatsing van een deelwoord of *te* + infinitief of meer voor splitsing van een scheidbaar samengesteld werkwoord zouden kiezen. Dat we het verwachte effect niet gevonden hebben, zou in dit geval net als bij de variabele 'sociale categorie' aan de operationalisering van de variabele kunnen liggen. Het is immers niet mogelijk gebleken een scherp onderscheid tussen de categorieën te maken (zie 3.6.3.2, resp. de punten 4 en 6). Overigens is het nog maar de vraag of de 'apparent-time'-methode de meest aangewezen weg is om mogelijke veranderingen in de tijd te onderzoeken (vgl. De Bot 1985 en Van Bree 1986).

Van de sociologische variabelen zijn dus alleen de regio en de beroepsgroep van systematisch belang gebleken.

1) Veruit het belangrijkste is de invloed van regio. Er is sprake van een systematische en significante tegenstelling tussen Vlaanderen en Nederland, veroorzaakt door het verschillende gebruik en de verschillende beoordeling van de variant met

- tussenplaatsing van een deelwoord of *te* + infinitief bij drie- en meerledige eindgroepen (en overeenkomstige naamwoordelijke gezegdes), bijv. ...*zou gewild/te maken hebben*; ...*kan geleden zijn*;
- plaatsing van het hulpwerkwoord *hebben* helemaal achteraan (verrassend genoeg echter alleen in de meerledige (...*zal laten liggen hebben*), niet in de drieledige eindgroep);
- doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep in bepaalde gevallen.

Van deze varianten was uit dialectologisch en ander onderzoek bekend dat ze typisch zijn voor het taalgebruik in (delen van) Vlaanderen, wat niet wil zeggen dat ze nooit in Nederland voorkomen. Het betreft hier stuk voor stuk varianten die volgens Braecke (1986) aan een aparte structuur (een andere manier van opbouwen van een groep) beantwoorden. Zie hierover ook verderop.

Het standpunt van de Nederlandse proefpersonen ten aanzien van deze varianten is duidelijk. Deze varianten worden weinig of niet gebruikt en (dus) ook het minst positief beoordeeld. Dat is niet zo verwonderlijk. Ook al kan aangenomen worden dat tot op zekere hoogte bekend is dat de genoemde varianten in Vlaanderen gangbaar zijn, toch valt niet te verwachten dat Nederlanders dit in hun afweging betrekken en eventueel rekening houden met normatieve discussies over deze volgordes (vgl. Jaspaert 1986:36). We kunnen dit interpreteren als een teken dat ze hun norm autonoom bepalen.

Of dat *mutatis mutandis* evenzeer geldt voor de Vlaamse proefpersonen is niet zeker. Uit het feit dat de 'Vlaamse' volgordes lang niet altijd het frequentst zijn in gebruik en vooral het feit dat er bij de beoordeling soms relatief weinig verschil tussen de alternatieven gemaakt wordt (zie de drieledige eindgroepen), menen wij een zekere aarzeling ten aanzien van de endogene varianten te mogen afleiden. Vermoedelijk is dat te wijten aan prescriptieve invloed (taalzuivering) (vgl. in dat verband wat in 2.3.2.2 over de reactie van een journalist van De Standaard meegedeeld werd). Dat zou erop kunnen wijzen dat de norm in deze concrete gevallen minder autonoom bepaald wordt, doordat er wel degelijk rekening gehouden wordt met de in Nederland geldende norm, zij het in negatieve zin (vermijd de variant die in Nederland niet gebruikelijk is; in het midden blijft welk alternatief dan gekozen moet worden).

Onder meer in 2.3.2.3 hebben we de opvattingen van Braecke (1986) over een andere structurering of het werken vanuit een ander principe bij de opbouw van een werkwoordgroep ingeroepen als een mogelijke verklaring voor de taaiheid waarmee de drie hier besproken constructies in Vlaanderen voortleven. De zojuist genoemde aarzeling maakt het noodzakelijk hierbij een kanttekening te plaatsen. De constructies lijken minder stevig verankerd te zijn in het Vlaamse taalgevoel dan aangenomen. Die indruk wordt nog versterkt als we de hoge mate van meegaandheid in de gedragstests hierbij betrekken. Er is dus vooralsnog weinig reden om van een andere systematiek, of zelfs van een verschillende grammatica in de beide delen van het Nederlandse taalgebied te

spreken (zie 2.1.2). Als dat het geval was, hadden we veel extremere oordelen en veel minder meegaandheid bij het gedrag moeten constateren.

Anderzijds blijft het opmerkelijk dat observatie van alledaags verzorgd taalgebruik in Vlaanderen, bijv. op de BRT, toch weer een steviger positie van de variant met tussengeplaatst deelwoord (*...kan gezegd worden*) doet vermoeden dan uit dit onderzoek blijkt. Maar dat kan aan de tegenstelling tussen spontaan (of in ieder geval onder normalere omstandigheden tot stand gekomen) taalgebruik en gedrag in een testsituatie liggen (vgl. 5.4).

Ook ten aanzien van het verschijnsel splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden is er een gradueel verschil tussen Vlaanderen en Nederland. De Nederlandse proefpersonen kiezen vaker dan de Vlaamse voor splitsing, maar dat leidt althans bij het gebruik niet in een meerderheid van de gevallen tot een statistisch significant verschil tussen Noord en Zuid. Bij de beoordeling is het onderscheid duidelijker. Alles bij elkaar lijkt de tegenstelling tussen de beide delen van het taalgebied ons op het punt van al dan niet splitsing iets minder uitgesproken te zijn dan op het punt van al dan niet doorbreken.

Bij een aantal categorieën is er geen wezenlijke tegenstelling tussen de beide delen van het taalgebied vastgesteld, namelijk ten aanzien van

- de volgorde in tweeledige eindgroepen;
- de volgorde in overeenkomstige naamwoordelijke gezegdes.

De in 5.2 vermelde tendenties zijn in alle vier regio's aanwezig.

De grens tussen de beide gebieden loopt door het Brabantse dialectgebied heen. Noord-Brabant en Antwerpen/Brussel onderscheiden zich van elkaar. We zouden dus kunnen zeggen dat de rijksgrens op de hier onderzochte punten ook als een soort taalgrens fungeert.

Binnen de twee delen van het taalgebied doet zich geen systematische en statistisch significante tegenstelling tussen de onderscheiden regio's voor. Dat lijkt erop te wijzen dat de beide taalgemeenschappen vrij homogeen zijn aangaande de normen met betrekking tot de onderzochte volgordekwesties. Wel kan vastgesteld worden dat in West-Vlaanderen de sterkste neiging bestaat om de 'groene' volgorde te prefereren (of een equivalent in sommige andere groepen, bijv. die met twee deelwoorden) en vaker doorbreking door het tweede deel van een voornaamwoordelijk bijwoord te gebruiken. De Randstad lijkt daarentegen juist een wat grotere neiging te vertonen om de 'rode' volgorde te verkiezen.

De wat aparte plaats die West-Vlaanderen ondanks wat zojuist over de homogeniteit opgemerkt werd in dit onderzoek inneemt, is wellicht in verband te brengen met het feit dat juist de informanten uit die regio op grote schaal te kennen gaven dialect te (kunnen) spreken (zie 3.6.3.2, punt 7). Dat zou kunnen betekenen dat die groep het sterkst vanuit de eigen, endogene norm gereageerd heeft.

2) De beroepsgroep speelt in zoverre een rol dat gebleken is dat journalisten in weerwil van de in 5.2 vermelde algemene tendens tot vooropplaatsing duidelijk meer dan anderen de neiging hebben toch achteropplaatsing van een deelwoord of *te* + infinitief als zelfstandig werkwoord (de 'rode' volgorde en equivalenten in andere groepen) te verkiezen. In de meeste gevallen leidt dit echter niet tot een statistisch significant verschil met

de andere categorieën proefpersonen. Het is ook beslist niet zo dat de journalisten altijd in absolute zin meer de 'rode' volgorde dan de 'groene' gebruiken of dat ze de eerste volgorde per se de beste vinden.

De geconstateerde tendens is te interpreteren als een zich afzetten tegen wat in gesproken taal gangbaar is (vgl. Sassen 1963; Stroop 1970), anders gezegd als een uiting van geschreven-taalcultuur. Ervan uitgaand dat vooral journalisten als normbepalers beschouwd kunnen worden, zou dit ook als een aanwijzing voor een algemenere verschuiving van de 'groene' naar de 'rode' volgorde uitgelegd kunnen worden.

Ten aanzien van splitsing of niet-splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden nemen journalisten geen duidelijk eigen positie in. Verwacht had kunnen worden dat ze nog minder dan de andere proefpersonen zouden kiezen voor splitsing, die wellicht toch meer als een variant voor gesproken taal te beschouwen is.

5.4 GEDRAG EN OORDEEL

De in 5.2 en 5.3 besproken resultaten tonen duidelijk aan dat de variatie in de volgorde van de elementen in de eindgroep geen geval van 'vrije' variatie is, maar dat allerlei conditionerende factoren hierin tot op zekere hoogte een rol spelen. Op heel wat punten bleken door dit onderzoek resultaten van ander onderzoek bevestigd te kunnen worden, soms konden correcties aangebracht worden en in enkele gevallen kon een aanvulling op bestaand onderzoek gegeven worden. Dat laatste heeft onder meer betrekking op een bijkomende doelstelling van ons onderzoek. Het was namelijk ook de bedoeling gegevens te verzamelen over een beperkte set van combinaties die in de praktijk infrequent voorkomen en dan ook niet gauw in corpora van een gebruikelijke omvang aan te treffen zijn (zie 2.1.1).

Ons onderzoek verschilt op een belangrijk punt van eerder onderzoek: er is zowel naar het gedrag als naar het oordeel gekeken. Daarbij is gebleken dat heel wat tendensen die in het gedrag aanwezig waren, ook bij de beoordeling optraden. Voorzover de resultaten van dit onderzoek overeenkomen met die van eerder onderzoek kunnen we in het licht van wat in 5.1 gezegd is, spreken van een versterking van oudere onderzoeksresultaten.

Uit de opmerkelijke parallelle die we tussen de resultaten van de gedragstests en de oordeelstest konden constateren, hebben we geconcludeerd dat de proefpersonen hun gedrag wel degelijk laten leiden door wat ze van de mogelijke variatie vinden: wat over het algemeen de beste variant gevonden wordt, wordt ook het vaakst gebruikt. We interpreteren dit als een aanwijzing dat we hier niet te maken hebben met zomaar ideeën over wat de beste variant is, of met van bovenaf opgelegde voorschriften of papieren regels, maar met echte geïnternaliseerde normen, die richtinggevend zijn voor het eigen gedrag.

Toch moeten we ons afvragen of de getrokken conclusie niet gerelativeerd moet worden, gezien de methode die we gebruikt hebben om een en ander na te gaan.

Voor het testen van het gedrag hebben we een indirecte methode gebruikt die erin bestond dat de proefpersonen bewerkingen moesten uitvoeren op zinnen (vragend, ont-

kennend of ondergeschikt maken) of reeksen woorden ('puzzeltest') zonder dat erbij gezegd werd wat het eigenlijke onderzoeksobject was. Vervolgens hebben we de proefpersonen telkens alle varianten van dezelfde items voorgelegd en ze gevraagd al die varianten te beoordelen op een vijfpuntsschaal. Daarbij werd bewust de mogelijkheid van een gelijk oordeel over twee of meer varianten opengelaten (zie 3.6.2.1). Het is immers helemaal niet uitgesloten dat men in bepaalde gevallen niet kan of niet wil kiezen tussen varianten omdat men geen wezenlijk verschil voelt. In dit onderzoek is dat ook een aantal keren gebleken. Het is dus niet zo dat mensen altijd per se één bepaalde variant de beste vinden of er zelfs maar één correct vinden, anders gezegd dat ze noodzakelijkerwijze een strenge norm hanteren (vgl. 1.4.3).

Allereerst dienen we bij de methode op te merken dat hiermee niet het werkelijke taalgebruik van de proefpersonen onderzocht wordt, maar alleen wat in aansluiting bij Greenbaum & Quirk (1970:2) het potentiële taalgebruik genoemd zou kunnen worden. We hebben geen garantie dat beide in overeenstemming met elkaar zijn. We kunnen niet nagaan of de proefpersonen ook in werkelijkheid hun gedrag door de in het onderzoek gevonden normen laten leiden. Dat probleem is alleen op te lossen als we van de proefpersonen ook nog - en het beste vooraf - een hoeveelheid spontane (geschreven) taalproductie verzamelen en aan een analyse onderwerpen. Dat is echter een werkwijze die het bestek van een gemiddeld onderzoeksproject ruimschoots te buiten zou gaan.

Verder moeten we de vraag stellen of in onze opzet hoe dan ook wel (een vorm van) gedrag gemeten wordt.

We hebben er in 3.4.3 op gewezen dat we ervan uit moeten gaan dat we als een gevolg van de gekozen werkwijze en de formele onderzoekssituatie te maken hebben met een in vrij hoge mate gecontroleerde, gemonitorde vorm van taalgedrag. Dat wil zeggen dat we er rekening mee moeten houden dat de proefpersonen in de opdrachttests goed op hun geëliciteerde taalgebruik letten. In zekere zin kan overigens dezelfde opmerking gemaakt worden bij onderzoek met behulp van corpora die bestaan uit geschreven taal. Ook bij verzorgde geschreven taal speelt per definitie een zekere mate van (onder meer normatieve) monitoring een rol (vgl. 1.4.2 en 1.4.5). Wat dat betreft is er dus volgens ons alleen sprake van een graduël verschil tussen beide onderzoekstypen. Voor onderzoek naar standaardtaalnormen hoeft het geen nadeel te zijn naar vormen van bewust taalgedrag te kijken, zoals we eerder al aangegeven hebben.

Het lijkt ons beslist te ver gaan om op grond van het bovenstaande te stellen dat in dit onderzoek eigenlijk twee keer het oordeel van de informanten onderzocht is, één keer indirect en één keer direct. Dat zou dan meteen de duidelijke overeenkomst tussen de resultaten van de opdrachttests en die van de oordeeltest kunnen verklaren. Er is echter een principieel verschil tussen de beide onderdelen van het onderzoek.

Bij opdrachttests moeten de proefpersonen vanuit hun eigen competentie reageren. Het is niet uitgesloten dat daarbij enig besef van variatie meespeelt, maar het is niet aan te nemen dat de proefpersonen bij iedere concrete opdracht - de specifieke bewerking die op een bepaald item uitgevoerd dient te worden - zich alle mogelijke variatie voor de geest (kunnen) halen, varianten tegen elkaar afwegen en dan een keuze maken. Er waren trouwens allerlei maatregelen genomen om de kans op een heel bewuste keuze zo klein mogelijk te maken: het onderwerp van het onderzoek werd niet bekend gemaakt -

al is het niet waarschijnlijk dat iedereen tot aan het eind van de vierde opdrachttest helemaal onwetend bleef -, er werden afleiders gebruikt, de proefpersonen stonden onder tijdsdruk, enz.

In een oordeelstest daarentegen worden de proefpersonen met hun neus op de feiten - de concrete varianten van een item - gedrukt en moeten ze een afweging maken en hun oordeel uitspreken.

Een vraag van een andere orde is of de geconstateerde parallellie tussen gedrag en oordeel wel zo groot is als het lijkt. De moeilijkheid is hier dat in de gekozen onderzoeksopzet niet *exact* na te gaan is wanneer er sprake is van overeenkomst of discrepantie, alleen al omdat de informanten bij de beoordeling niet gedwongen werden één bepaalde variant als de beste aan te wijzen (zie boven). Wat het gedrag betreft stuiten we op het probleem van de opzet van (een deel van) de gedragstests. Bij heel wat testitems werd namelijk naargelang van de versie (bijv. A1 of A2) van de enquête één bepaalde variant aangeboden (zie 3.6.2.3), wat de uitkomsten op de gedragstests aanzienlijk beïnvloedde, zoals we in 5.2 gezien hebben (het effect van de 'versie'). Door de noodzaak om het effect van de versie te neutraliseren was het alleen zinvol de reacties van de totale groep (dus bijv. al diegenen die versie A1 kregen samen met diegenen die versie A2 kregen) te bekijken. Ook bij het oordeel hebben we ons op gemiddelden gebaseerd.

De relatie tussen gedrag en oordeel is dus alleen op groepsniveau onderzocht. Opmerkelijk hierbij is overigens wel, dat er een duidelijke overeenkomst tussen gedrag en oordeel blijft bestaan als we de totale groep naar kleinere groepen uitsplitsen (bijv. per regio of per beroepsgroep). De algemene tendentie hoeft echter geenszins te betekenen dat er op individueel niveau evenzeer sprake is van een overeenkomst. In principe is het mogelijk dat nogal wat proefpersonen een andere variant de beste vinden dan die welke ze zelf gebruiken, maar dat de discrepanties in tegengestelde richting elkaar opheffen, zodat per saldo toch een algemeen beeld van een grote overeenkomst tussen gedrag en oordeel naar voren komt.

In een poging na te gaan of dit inderdaad het geval is, hebben we ter controle het gedrag en het oordeel van alle proefpersonen ten aanzien van een beperkte set items vergeleken. We namen hiervoor de 18 items die telkens maar twee antwoordcategorieën hadden en die bovendien deel uitmaakten van opdracht 2 ('puzzeltest') of opdracht 4 (ondergeschikt maken). Bij die opdrachten werd niet één bepaalde (volgorde)variant aangeboden, zodat de keuze hier volledig vrij was. We spreken van overeenkomst tussen gedrag en oordeel als iemand bijv. de volgorde AB (*kan komen*) gebruikt en bij de beoordeling ofwel AB beter vindt dan BA (*komen kan*) ofwel AB en BA allebei even goed vindt. Van discrepantie spreken we als bijv. BA gebruikt wordt, maar toch AB beter gevonden wordt. Uit de kruistabellen waarin de reacties tegen elkaar afgezet worden, blijkt dat in 17 van de 18 gevallen bij minimaal 80% van de proefpersonen gedrag en oordeel overeenkomen. In 8 gevallen is dat 90% of meer. Een uitschieter naar beneden vormt item B206/512 waar het percentage slechts 75,5 is.

Ondanks bovenstaande bedenkingen menen we al met al toch te kunnen besluiten dat er in dit onderzoek wel degelijk sprake is van een parallellie tussen gedrag en oordeel, al is

die niet duidelijk in een maat uit te drukken.

Wat we vooral hebben willen aangeven, is dat we bij de opzet van een onderzoek de grootst mogelijke zorgvuldigheid moeten betrachten om een helder beeld van de relatie tussen gedrag en oordeel te krijgen. Dit onderzoek leert bijv. dat wegens te verwachten interpretatieve problemen ernstig overwogen moet worden of het nuttig is te werken met het aanbieden van bepaalde varianten in opdrachttests, ook al kan dat een meerwaarde aan informatie - de mate van verandering - over de te verkiezen variant opleveren.

Ook moge duidelijk geworden zijn dat onderzoek met informanten corpusonderzoek niet overbodig maakt, maar dat het omgekeerde eveneens geldt. Zoals Greenbaum & Quirk (1970: inleiding) al opmerkten vormen beide een zinvolle aanvulling op elkaar.

Literatuurverwijzingen

- Al, B.P.F. (1977), *Normatieve taalkunde*. Muiderberg, Coutinho.
- Albinski, M. (1972), *Survey-research. Een methode van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum. Derde druk.
- ANS (1984), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Onder redactie van G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij en M.C. van den Toorn. Groningen/Leuven, Wolters-Noordhoff/Wolters.
- Bartsch, Renate (1981), 'Kommunikationsnormen en lexikale verandering.' In: *Interdisciplinair tijdschrift voor taal en tekstwetenschap (itt)* 1, 83-101.
- Bartsch, Renate (1984a), 'Normentheorie en een sociolinguïstische toepassing.' In: *Interdisciplinair tijdschrift voor taal en tekstwetenschap (itt)* 4, 177-196.
- Bartsch, Renate (1984b), 'Normconflikten in interactie en communicatie.' In: *Tijdschrift voor taalbeheersing* 6, 93-100.
- Bartsch, Renate (1985), *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Beersmans, F. (1987), 'Variatie en norm in het Duitse taalgebied.' In: De Rooij, J. (red.), 43-55.
- Van den Berg, B. (1949), 'De plaats van het hulpwerkwoord in de voltooide tijden in de Nederlandse bijzin.' In: *Taal en Tongval* 1, 155-165.
- Van den Berg, B. (1967), *Beknopte Nederlandse spraakkunst voor v.h.m.o. en kweek-school*. Den Haag/Brussel, Van Goor Zonen. Vijfde druk.
- [Bobine, H.] (1970), 'Woordschikking.' In: *Nu Nog* XVIII, nr. 4, 76-77.
- Van de Bosch, Jozef (1977), *De Raad voor Taaladvies. Een onderzoek van een corpus brieven aan en van de Raad voor Taaladvies (maart 1970-mei 1976)*. Licentiaats-verhandeling KU Leuven (ongepubliceerd).
- De Bot, Kees (1985), 'Onderzoek naar taalverandering en het gebruik van de 'apparent-time'-methode.' In: *Forum der Letteren* 26, 33-40.
- Brachin, Pierre (1977), *La langue néerlandaise. Essai de présentation*. Bruxelles, Didier.
- Braecke, C. (1986), "'Zuidnederlandse" volgorde in vier constructies: een zelfde analytische tendens?' In: Devos, M. & J. Taelleman (red.), 33-45.
- Van Bree, C. (1986), 'De betrouwbaarheid van de apparent time-methode.' In: Creten, J., G. Geerts & K. Jaspaert (red.), *Werk-in-uitvoering. Momentopnamen van de sociolinguïstiek in België en Nederland*, 27-27. Leuven/Amersfoort, Acco.
- De Bruycker, G. (1972), 'Is dat "algemeen" Zuidnederlands?' In: *Persoon en Gemeenschap* XXIV, 249-254.
- Buyse, P. & W. Penninckx (1977), *Verzorgd taalgebruik*. Heule, UGA.
- Charivarius (1946), *Is dat goed Nederlands?* Amsterdam, De Spieghel. Zevende druk.
- Cockx, Paul (1989), *Taalwijzer*. Leuven, Davidsfonds.

- De Cubber, W. (1973), 'De splitsing van scheidbaar samengestelde werkwoorden in hedendaags proza.' In: *Studia Germanica Gandensia* 14, 39-63.
- De Cubber, W. (1986), "'... wat er den dag te voren is voorgevallen te Lokeren ...". Bijdrage tot de studie van de dubbele werkwoordgroep.' In: Devos, M. & J. Taeldeman (red.), 63-78.
- Daan, Jo (1983), 'Taalnormen en hun relativiteit.' In: *Verslagen en Mededelingen KANTL*, 473-487. (Een enigszins andere versie van dit artikel is te vinden in: *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 16a, 1983, 114-125.)
- Daems, Fr. (1981), 'Een eigen syntactische norm in Vlaanderen?' In: *Handelingen 36e Nederlands Filologencongres* (Groningen 1980), 119-125.
- Damsteegt, B.C. (1980), *In de doolhof van het Nederlands 2. Spelling en spraakkunst*. Culemborg, Tjeenk Willink/Noorduijn. Derde druk.
- Deprez, Kas (1981), *Naar een eigen identiteit*. Resultaten en evaluatie van tien jaar taalsociologisch en sociolinguïstisch onderzoek betreffende de standaardtaal in Vlaanderen. Perspektieven voor verder onderzoek. Kessel-Lo. Proefschrift KU Leuven (ongepubliceerd).
- Deprez, Kas (1985), 'Hoe functioneren taalvariëteiten en etniciteit?' In: Daan, Jo, Kas Deprez, Roeland van Hout & Jan Stroop, *Onze veranderende taal*, 106-140 (= hoofdstuk 3). Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum.
- Devos, M. & J. Taeldeman (red.), *Vruchten van z'n akker. Opstellen van (oud-)medewerkers en oud-studenten voor Prof. V.F. Vanacker*. Gent, Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie, Rijksuniversiteit Gent.
- Dittmar, Norbert (1978), *Handboek van de sociolinguïstiek*. Nederlandse uitgave, verzorgd door W.K.B. Koning. Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum.
- Van Es, G.A. (1950), 'Dialectologie en Syntaxis.' In: *Album Prof. Dr. L. Grootaers*, 205-225. Leuven.
- Van Es G.A. & P.P.J. Van Caspel (1975), *Syntaxis van het moderne Nederlands*, nr. 52: 'Samengestelde zin: incorporatie VIII.' Groningen, Rijksuniversiteit. (= Publicaties van het archief voor de Nederlandse syntaxis, reeks I, 1971-1975)
- Fasold, Ralph (1984), *The Sociolinguistics of Society*. Oxford/New York, Blackwell.
- Geerts, Guido (red.) (1972), *Taal of taaltje? Een bloemlezing taalpolitieke beschouwingen over het Nederlands*. Leuven, Acco.
- Geerts, Guido (red.) (1974), *Aspekten van het Nederlands in Vlaanderen*. Leuven, Acco.
- Geerts, G. (1985), 'Taalvariatie en taalnormen in Vlaanderen.' In: *Verslagen en Mededelingen KANTL*, 85-112.
- Geerts, G. (1987), 'Variatie en norm in de standaarduitspraak: vragen ter inleiding van een discussievergadering.' In: De Rooij, J. (red.), 165-174.
- Geerts, G. (1990), 'Zijn taal en beleid water en vuur?' In: Geerts, G. e.a. (red.), *Taalzorg: Overheid en Burger II*, Handelingen van de Algemene Conferentie van de Nederlandse Taal en Letteren 1989, 19-22. 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica. (= Reeks Voorzeten van de Nederlandse Taalunie, nr. 27)
- Goossens, J. (1970), "'Belgisch beschaafd Nederlands" en Brabantse expansie.' In: *De nieuwe taalgids*, Van-Haeringennummer, 54-70.

- Gloy, Klaus (1975), *Sprachnormen I. Linguistische und soziologische Analysen*. Stuttgart/Bad Cannstatt, Frommann/Holzboog.
- Greenbaum, Sidney (1973), 'Informant Elicitation of Data on Syntactic Variation.' In: *Lingua* 31, 201-212.
- Greenbaum, Sidney (1976), 'Contextual Influence on Acceptability Judgements.' In: *International Journal of Psycholinguistics* 6, 5-11.
- Greenbaum, Sidney (1980) [1976], 'Syntactic Frequency and Acceptability.' In: Perry, Thomas A. (ed.), *Evidence and Argumentation in Linguistics*, 301-314. Berlin/New York, W. de Gruyter.
- Greenbaum, Sidney (1984), 'Corpus Analysis and Elicitation Tests.' In: Aarts, Jan & Willem Meijs (eds.), *Corpus Linguistics*. Recent Developments in the Use of Computer Corpora in English Language Research, 193-201. Amsterdam, Rodopi.
- Greenbaum, Sidney & Randolph Quirk (1970), *Elicitation Experiments in English. Linguistic Studies in Use and Attitude*. London, Longman.
- Haeseryn, Walter (1984), 'De Algemene Nederlandse Spraakkunst en normativiteit.' In: *Nederlands van Nu* XXXII, 45-53.
- Haeseryn, W. (1986), 'Onderzoek naar grammaticale normen in het Nederlands.' In: Devos, M. & J. Taeldeman (red.), 215-227.
- Haeseryn, Walter (1987), *Normen en Taal*. Groningen/Leuven. Wolters-Noordhoff/Wolters. (= Reeks Voorzetten van de Nederlandse Taalunie, nr. 8)
- Haeseryn, W. & J. de Rooij (1985), *Grammatica*. Groningen/Leuven, Wolters-Noordhoff/Wolters. (= Reeks Voorzetten van de Nederlandse Taalunie, nr. 1).
- Hagen, A. (1980), 'Attitudes van leerkrachten tegenover het Standaardnederlands in Vlaanderen.' In: Kruijsen, Joep (red.), *Liber amicorum Weijnen*. Assen, Van Gorcum, 164-175.
- Hagen, A. (1981), *Standaardtaal en dialectsprekende kinderen*. Een studie over monitoring van taalgebruik. Muiderberg, Coutinho.
- Hartung, W. (1977), 'Zum Inhalt des Normbegriffs in der Linguistik.' In: Hartung, Wolfdietrich (Hrsg.), *Normen in der sprachlichen Kommunikation*, 9-69. Berlin (DDR).
- Hartung, Wolfdietrich (1984), 'Sprachnormen und/oder kommunikative Normen?' In: *Deutsch als Fremdsprache* 21, 270-275.
- Haugen, E. (1966), 'Dialect, language, nation.' In: *American Anthropologist* 68, 922-935. (Geciteerd uit: Dil, Anwar S. (ed.), *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*, 237-254. Stanford, Stanford University Press, 1972.)
- Helgorsky, Françoise (1982), 'La notion de norme en linguistique.' In: *Le Français moderne*. Revue de linguistique française, tome 50, no. 1 (= 'La norme, concept sociolinguistique'), 1-14.
- Heringer, Hans Jürgen (1980), 'Normen? Ja - aber meine!' In: Mogge, Birgitta (Hrsg.), 58-72.
- Hermkens, H.M. (1974), *Verzorgd Nederlands*. Den Bosch, Malmberg. Vijfde druk.
- Herrmann-Winter, R. (1977), 'Soziolinguistische Aspekte empirischer Erhebungen zur sprachlichen Varianz.' In: Hartung, Wolfdietrich (Hrsg.), *Normen in der sprachlichen Kommunikation*, 209-246. Berlin (DDR).

- Den Hertog, C.H. (1904), *Nederlandsche spraakkunst*. Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers. 2e stuk, de leer van den samengestelden zin. Amsterdam, W. Versluys. Tweede druk.
- Hoeksema, Jack (1980-1981), 'Iets over werkwoordsvolgorden.' In: *Tabu* 11, 91-94.
- De Hoop, Helen & Paulien Smabers (1987), 'Rood of Groen? Een normenonderzoek naar enkele stijlverschillen tussen gesproken en geschreven taal.' In: *De nieuwe taalgids* 80, 287-302.
- Van der Horst, Joop (1986), 'Waarom zijn taalfouten erg?' In: *Onze Taal* 55, 78.
- Hudson, R.A. (1982), *Sociolinguïstiek*. Nederlandse vertaling Jo Daan. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Jansen, Frank (1981), *Syntaktische konstrukties in gesproken taal*. Amsterdam, Huis aan de drie grachten.
- Jansen, Frank (1985), 'Taalnormen.' In: *Levende talen*, nr. 399, 159-161.
- Jansen, F. (1986-1987), 'Deelwoordenjammer: een regel van of voor het Nederlands?' In: *Spektator* 16, 394-404.
- Jansen, F. (1987-1988), 'Omtrent de om-trend.' In: *Spektator* 17, 83-98.
- Jansen, F. (1988), 'Methoden voor normatief stilistisch onderzoek van de standaardtaal.' In: *Forum der Letteren* 29, 207-220.
- Jansen, Frank (1989), 'Een normatief-pedagogische grammatica voor Nederlandstaligen.' In; Beheydt, Ludo & Frank Jansen, *Een normatief-pedagogische grammatica voor volwassenen*, 33-51. 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica. (= Reeks Voorzetten van de Nederlandse Taalunie, nr. 21)
- Jansen, F. & I. van der Geest (1989), 'Het verband tussen het kunnen vinden en vinden kunnen van zinsbouwfouten.' In: *De nieuwe taalgids* 82, 56-63.
- Janssen, Theo A.J.M. (1986), 'Het voltooid deelwoord.' In: *Glott* 9, 57-78.
- Jaspaert, K. (1984), *Statuut en Structuur van Standaardtaalig Vlaanderen*. Proefschrift KU Leuven.
- Jaspaert, Koen (1986), 'Variatie in standaardtaalstructuur in het Nederlandse taalgebied.' In: *Gramma* 10, 17-40.
- Keller, Wouter J., Albert Verbeek & Jelke Bethlehem (1985), 'ANOTA: analysis of tables.' In: Debets, P., A. van Meurs, S.H.J. Veling & A. Verbeek (red.), *Symposium Statistische Software*. Amsterdam, Technisch Centrum FSW, Universiteit van Amsterdam.
- Knops, Uus (1983), 'Meet- en manipulatietechnieken in taalattitude-onderzoek.' In: *Gramma* 7, 281-307.
- Knops, U. (1986), 'Onderzoek naar de evaluatie van uitspraakvariatie binnen het Nederlands. Probleemstelling en methode.' In: Creten, J., G. Geerts & K. Jaspaert (red.), *Werk-in-uitvoering. Momentopname van de sociolinguïstiek in België en Nederland*, 223-233. Leuven/Amersfoort, Acco.
- Knops, Uus (1987), *Andermans en eigen taal. Een inleiding in de sociale psychologie van taal*. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Koelmans, L. (1965), 'Iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands.' In: *De nieuwe taalgids* 58, 156-165.

- Kraak, A. & W.G. Klooster (1972), *Syntaxis*. Culemborg/Keulen, Stam-Robijns. Tweede druk.
- Labov, William (1972), *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Lammers, Jan, Ben Pelzer & Vincent Peters (1987), *Analyse van contingentie-tabellen (ANOTA)*. Intern rapport van de Vakgroep Methoden en Research Technische Afdeling. Nijmegen, Faculteit Sociale Wetenschappen KUN.
- Maureau, J.H. (1983), *Goed en begrijpelijk schrijven. Een analyse van 40 jaar schrijfadvisen*. Muiderberg, Coutinho. Tweede herziene druk.
- Meeussen, A.E. & V.F. Vanacker (1951), 'De dubbele werkwoordgroep.' In: *De nieuwe taalgids* 44, 36-50.
- Mestdag, Martine (1970), 'Woordschikking.' In: *Nu Nog* XVIII, 114-115.
- Michels, L.C. (1959), 'Op de grens van copula en hulpwerkwoord.' In: *Taal en Tongval* 11, 206-212.
- Milroy, James & Lesley Milroy (1985), *Authority in language. Investigating language prescription and standardisation*. London/New York, Routledge & Kegan Paul.
- Milroy, Lesley (1987), *Observing and Analysing Natural Language. A Critical Account of Sociolinguistic Method*. Oxford/New York, Basil Blackwell.
- Mittins, W.H. et al. (1970), *Attitudes to English Usage*. London, Oxford University Press.
- Mogge, Birgitta (Hrsg.) (1980), *Die Sprachnorm-Diskussion in Presse, Hörfunk und Fernsehen*. Stuttgart, Klett-Cotta. (= Der öffentliche Sprachgebrauch, Band I)
- Mogge, Birgitta & Ingulf Radtke (Hrsg.) (1982), *Schulen für einen guten Sprachgebrauch*. Stuttgart, Klett-Cotta. (= Der öffentliche Sprachgebrauch, Band III)
- Van Mulders, J. (1948), 'Statistisch onderzoek naar de plaats van de hulpwerkwoorden.' In: *Tijdschrift voor Levende Talen/Revue des Langues Vivantes* 14, 19-22.
- Nieuwborg, E. (1975), 'Woordschikking in de verbale eindgroep.' In: Kazemier, G. & P.P.J. van Caspel (red.), *Taal- en letterkundig gastenboek voor Prof. Dr. G.A. van Es*, 97-99. Groningen, Archief voor de Nederlandse Syntaxis, RUG.
- Noš, J. (1970), 'Nogmaals de woordorde.' In: *Nu Nog* 18, 130-132.
- Nuytens, E. (1962), *De tweetalige mens. Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne*. Assen, Van Gorcum/Prakke & Prakke.
- Oksaar, Els (1968), 'Sprachnormen und moderne Linguistik.' In: *Sprachnorm, Sprachpflege, Sprachkritik*, 67-78. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann. (= Jahrbuch 1966/1967 des Instituts für deutsche Sprache, Mannheim)
- Ostendorf, Maria A.F. (1958), 'De tangconstructie als syntactisch stramien.' In: *De nieuwe taalgids* 51, 139-144.
- OT (1943), 'Woordschikking.' In: *Onze Taal* 12, 25-27 en 33-35 (II).
- OT (1956), 'De maandelijke vraag.' In: *Onze Taal* 25, 41-43.
- OT (1960), 'Gedaan worden en worden gedaan.' In: *Onze Taal* 29, 11-12.
- Overdiep, G.S. (1927), *Over woordschikking in modern proza*. Stilistische studiën II. Leiden, N.V. Bockhandel en drukkerij voorheen E.J. Brill.
- Overdiep, G.S. (1937), *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink.

- Overdiep, G.S. & G.A. van Es (1949), *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. Tweede druk [,] verzorgd door dr. G.A. van Es. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink.
- Paardekooper, P.C. (1981), 'Werkwoord-volgordes.' In: *Nederlands van Nu* 29, 16-18.
- Paardekooper, P.C. (1983), 'Normen in het moedertaalonderwijs.' In: *Taalnorm en taalattitude* (= Toegepaste taalwetenschap in artikelen 16a), 68-82.
- Paardekooper, P.C. (1984), *Standaard ABN-gids*. Antwerpen/Weesp, Standaard Uitgeverij. Achtste druk.
- Paardekooper, P.C. (1986), *Beknopte ABN-syntaksis*. Eindhoven, uitgave in eigen beheer. Zevende druk, s.d. [1986].
- Pauwels, A. (1953), *De plaats van hulpwerkwoord[, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. I. Tekst; II. Kaarten. Leuven, M. & L. Symons. (= Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (Vlaamse Afdeling), nr. 7)
- Pauwels, J.L. (1965), 'De volgorde van verbogen verbale vormen in het Nederlands.' In: Lindenberg, E. e.a. (red.), *Dietse Studies*. Bundel aangeboden aan Prof. dr. J. du P. Scholtz by geleentheid van sy vyf-en-sestigste verjaardag 14 mei 1965. (Assen, Van Gorcum)/Kaapstad/Pretoria, 105-110.
- Pauwels, J.L. (1970), 'Statistisch onderzoek van de Nederlandse zinsbouw.' In: *De nieuwe taalgids*, Van-Haeringennummer, 93-100.
- Quirk, Randolph et al. (1985), *A Comprehensive Grammar of the English Usage*. London/New York, Longman.
- Radtke, Ingulf (Hrsg.) (1981), *Die Sprache des Rechts und der Verwaltung*. Stuttgart, Klett-Cotta. (= Der öffentliche Sprachgebrauch, Band II)
- Renkema, J. (1982), *Schrijfwijzer. Handboek voor duidelijk taalgebruik*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij. Zesde druk.
- Renkema, J. (1989), *Schrijfwijzer*. 's-Gravenhage, SDU uitgeverij. Volledig herziene editie.
- Rijpma, E., F.G. Schuringa & J. Naarding (1957), *Nederlandse spraakkunst*. Vijftiende druk [,] bewerkt door Dr. J. Naarding. Groningen/Djakarta, J.B. Wolters.
- Rijpma, E., F.G. Schuringa & Jan van Bakel (1972), *Nederlandse spraakkunst*. Bewerkt door dr. Jan van Bakel. Groningen, Wolters-Noordhoff. Vierentwintigste druk.
- Romaine, Suzanne (1984), 'On the Problem of Syntactic Variation and Pragmatic Meaning in Sociolinguistic Theory.' In: *Folia Linguistica* XVIII, 409-437.
- De Rooij, J. (1985), *Spelling en spellingregeling. Inhoudelijke aspecten*. Groningen/Leuven, Wolters-Noordhoff/Wolters. (= Reeks Voorzeten van de Nederlandse Taalunie, nr. 4)
- De Rooij, J. (1986), 'Waarom het naamwoordelijk gezegde groen blijft.' In: *Onze Taal* 55, 142-144.
- De Rooij, J. (red.) (1987), *Variatie en Norm in de Standaardtaal*. Amsterdam, P.J. Meertens-Instituut.
- De Rooy, J. & Ingrid Wikén Bonde (1971), *Nederländsk grammatik*. Stockholm, Läromedelsförlagen.

- Sassen, A. (1963), 'Endogeen en exogeen taalgebruik.' In: *De nieuwe taalgids* 56, 10-21.
- Sassen, A. (1971-1972), 'Rode of groene volgorde.' In: *Tabu* 2, nr. 2, 27.
- De Schutter, G. (1964), 'De dubbele werkwoordgroep in het Nederlands.' In: *Studia Germanica Gandensia* VI, 45-84.
- De Schutter, G. (1967), 'Principes van de woordvolgorde in de Nederlandse zin.' In: *Handelingen van het XXVIe Vlaams Filologencongres* (Gent), 47-54 (55).
- De Schutter, G. (1976), 'De bouw van de Nederlandse zin. Beschrijving en voorstel tot beregeling.' In: *Verslagen en Mededelingen KANTL*, 165-282.
- De Schutter, G. (1980), 'Norm en normgevoelens bij Nederlandstaligen in België.' In: *De nieuwe taalgids* 73, 93-109.
- De Schutter, G. & P. van Hauwermeiren (1983), *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke grammatica*. Malle, De Sikkell.
- De Schutter, G. & Y. Persoons (1982), 'Taalnormen in de gemeenschap, wat anders dan op school?' In: Van de Craen, P. & R. Willemyns (red.), *Sociolinguïstiek en ideologie*, 173-204. VUB, Brussel.
- Smedts, W. (1979), *Lexicale morfologie. De beheersing van de woordvorming door Vlaamse 'brugklassers'*. Onuitgegeven proefschrift KU Leuven.
- Smulders, P.H.M. (1989), 'Taalzorg in Nederland en Vlaanderen: inventarisatie van tien jaar taaladvies (1979-1988).' In: *Taalzorg: Overheid en Burger I*, 9-74. 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica. (= Reeks Voorzeten van de Nederlandse Taalunie, nr. 26)
- Smuts, J. (1967), 'Woordskikking van die Lede van 'n Predikaat met Twee of Meer Nominale Werkwoordvorme in Afrikaans.' In: *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 7, 460-468.
- SPSS^X *User's Guide* (1986), Chicago, SPSS Inc.; New York etc., McGraw-Hill Book Company. 2nd ed.
- Stoops, Y. (1969), 'Algemeen Zuidnederlands of niet?' In: *Nu Nog* XVII, 105-107.
- Stoops, Y. (1973), 'De konstrukties voltooid deelwoord en word(en) met een modaal hulpwerkwoord in het Nederlands en in het (Zuid)afrikaans.' In: *Album Willem Pée*, de jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag, 337-343. Tongeren, G. Michiels.
- Stroop, Jan (1970), 'Systeem in gesproken werkwoordsgroepen.' In: *Taal en Tongval* 22, 128-147.
- Talpaert, R. & P. Buyse (1962), *Verzorgde schrijftaal. Een praktische handleiding ten gerieve van Nederlands schrijvend*. Heule, Uitgeverij voor Gemeenteadministratie. Derde druk.
- Van den Toorn, M.C. (1982), *Nederlandse grammatica*. Groningen, Wolters-Noordhoff. Achste, herziene druk.
- Uhlig, Marion & Imme Wallenfels (1986), 'Untersuchung zu Normverhalten und Sprachgefühl im Bereich grammatischer Zweifelsfälle des Deutschen.' In: Debus, F. & E. Dittmer (Hrsg.), *Sandbjerg 85: dem Andenken von Heinrich Bach gewidmet*, 345-367. Neumünster, Wachholtz. (= Kieler Beiträge 10)

- Vanacker, F. (1948), *Syntaxis van het Aalsters dialect*. Tongeren, George Michiels. (= Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (Vlaamse Afdeling), nr. 4)
- Vanacker, V.F. (1958), 'De plaatsing van enkele hulpwerkwoorden in de Aalsterse bijzin (1457-1700).' In: *Album Edgard Blancquaert*, 249-252. Tongeren.
- Vanacker, V.F. (1963), *Syntaxis van gesproken taal te Aalst en in het Land van Aalst in de XVde, de XVIde en de XVIIde eeuw*. S.l., Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek. (= Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands, VII)
- Vanacker, V.F. (1964), 'Is het algemeen Zuidnederlands?' In: *Taal en Tongval* 16, 159-164.
- Vanacker, V.F. (1970), 'Een "Zuidnederlandse" konstruktie in een paar Zuidnederlandse dialecten.' In: *De nieuwe taalgids*, Van-Haeringennummer, 140-157.
- Van de Velde, M. (1969), 'De doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep in literair proza.' In: *Studia Germanica Gandensia* XI, 7-31.
- Van de Velde, Marc (1983), 'De volgorde binnen de drieledige werkwoordgroep.' In: Callebaut, B. e.a. (red.), *Linguistische en socio-culturele aspecten van het taalonderwijs*. Handelingen van het tweede Fakulteitscolloquium (1982), 139-148. Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte RU Gent.
- Van de Velde, M. (1986), 'De volgorde binnen de drieledige werkwoordgroep. Een vervolg.' In: Devos, M. & J. Taeldeman (red.), 379-395.
- Verhasselt, J. (1961), 'Verschillen tussen Noord en Zuid inzake de volgorde hulpwerkwoord-hoofdwerkwoord.' In: *Taal en Tongval* 13, 153-157.
- Versteeg, T.J.M. (1969), '"Zijn" + voltooid deelwoord.' In: *De nieuwe taalgids* 62, 422-424.
- Vos, R. (1968), 'Over het werkwoordelijk en het naamwoordelijk gezegde.' In: *De nieuwe taalgids* 61, 217-231.
- De Vries, W. (-), *Het oneigene*. [S.l., s.d.]
- Weinrich, Harald (1980), 'über Sprachnormen nachdenken.' In: Mogge (Hrsg.), 9-24.
- Weinrich, Harald (1988), *Wege der Sprachkultur*. München, DTV. [1985]
- Van Westerlaak, J.M., J.A. Kropman & J.W.M. Collaris (1975), *Beroepenklapper* (twee delen: Beroepenklapper en Toelichting). Nijmegen, interne publikatie van het Instituut voor Toegepaste Sociologie (ITS).
- Zaalberg, C.A. (1975). *Taaltrouw. Nieuwe en oude glottagogische overwegingen van -*. Culemborg, Tjeenk Willink/ Noorduijn.

Bijlagen

BILAGE X

Testformulieren: hoofdversies A1 en B1

De afgeleide versies zijn in principe de omkering van de hoofdversies (zie daarover 3.6.2).

De in de hoofdstukken 3 en 4 besproken gecodeerde items kan men als volgt in de testformulieren terugvinden (vgl. 3.2):

A103 = versie A, (opdracht)test 1, item 3;

B522 = versie B, (beoordelings)test 5, item 22.

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT

FACULTEIT DER LETTEREN

NIJMEGEN

(Onderzoeksproject L2/86)

	Al		
--	----	--	--

U doet mee aan een test voor taalkundig onderzoek.

De test bestaat uit 5 opdrachten. Bij elke opdracht krijgt u een aantal zinnen voorgelegd.

Het is van belang dat u bij dit alles de volgende spelregels in acht neemt:

- voer de opdrachten zo nauwkeurig, maar ook zo snel mogelijk uit - we zijn namelijk geïnteresseerd in uw spontane reactie;
- voer de opdrachten bladzijde voor bladzijde uit, d.w.z. ga niet vooruit- of terugbladeren;
- voer de opdrachten zin voor zin uit en verander achteraf niets aan voorgaande zinnen;
- schrijf a.u.b. duidelijk leesbaar.

De aangeboden zinnen zijn in principe voorzien van een accentteken (soms van meer dan één accentteken), bijvoorbeeld:

Straks ga ik naar huis.

De bedoeling van zo'n teken is alleen dat iedere deelnemer aan het onderzoek de zin op dezelfde manier leest. Alle zinnen zijn bedoeld als gewone zinnen waarin geen enkel woord een speciale klemtoon heeft. In de aangeboden zinnen dient dus geen enkel woord extra beklemtoond te worden, bijvoorbeeld ter uitdrukking van een tegenstelling, wat wél het geval zou zijn in een zin als:

(Nee,) straks ga ik naar huis, (niet naar schol.)

of in: (Nee, niet nu, maar) straks ga ik naar huis.

Bij elke opdracht die u krijgt worden eerst enkele voorbeelden gegeven. Daarna volgen de eigenlijke testzinnen.

Veel succes.

Opdracht 1

Maak de zinnen 1 t/m 14 VRAGEND. Gebruik telkens alleen de woorden uit de gegeven zin.

Laat elke zin met een werkwoord beginnen.

Voorbeelden: - De politie kon de daders vlug arrestéren.

wordt: Kon de politie de daders vlug arrestéren?

- De kinderen mogen gaan zítten.

wordt: Mogen de kinderen gaan zítten?

Schrijf bij het uitvoeren van de opdracht de zinnen a.u.b. helemaal uit.

Zorg er telkens voor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. De leraar wil vanmiddag even met hem prátten.

.

2. Jos is bijna het hele jaar ziek geweest.

.

3. Hij zei dat hij nog veel had te dóen.

.

4. Ze is een van de wéinigen die erin gelóóft.

.

5. Frank gelooft echt dat ze het te wéten te komen ziet.

.

6. Hij heeft álles opgeschreven wat ze vertéld heeft in de les.

.

ga door naar blz. 3

Maak de zinnen VRAGEND.
Gebruik alleen de woorden uit de gegeven zin.
Laat elke zin met een werkwoord beginnen.
Zinnen helemaal uitschrijven a.u.b.

*Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.*

7. De woningnood is in vooral de grote stédén hoog.

.

8. Ze zouden lang zijn ópgesloten geweest in die kelder.

.

9. U heeft het examen goed vóórbereid.

.

10. Peter bleek het te hebben verklápt.

.

11. Hij was bang dat de vogels wég zouden vliegen.

.

12. Eigenlijk zouden we tegen die tijd ook nog een artfkel moeten gelezen hebben.

.

13. Je kan vandaar ook de bōót nemen naar Malta.

.

14. Carla wil tot aan haar pensioen blijven lësgeven.

.

Opdracht 2

Hieronder krijgt u 13 reeksen woorden of groepjes van woorden die door schuine streepjes van elkaar gescheiden zijn. Maak van elke reeks een gewone, mededelende zin, dus géén vraag. Gebruik alle woorden. Als middel tot controle vindt u onder elke reeks een aantal stippen. Het aantal stippen geeft telkens aan hoeveel woorden of groepjes van woorden (bijvoorbeeld erg ziek) u uiteindelijk moet hebben. Zorg ervoor dat elke zin met een werkwoord eindigt.

Voorbeelden: - niet/heb/ik/gezegd/dat

.

wordt: Ik heb dat niet gezegd.

dus niet: Heb ik dat niet gezegd? (dit is geen mededelende zin, maar een vraag)

- erg ziek/dat/ze/Jan/zeiden/was

.

wordt: Ze zeiden dat Jan erg ziek was.

dus niet: Dat Jan erg ziek was, zeiden ze. (hier staat geen werkwoord aan het eind)

Let er telkens op dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. te rekenen/niet/hoeft/op hem/je

.

2. je/pompend/moet/bij gladheid/remmen

.

3. overtuigen/hij/benieuwd/kan/ik/wie/ben

.

4. het bedrag/krijgt/dit is/u/per week/te besteden/dat

.

Maak van elke reeks een gewone, mededelende zin.
Gebruik alle woorden.
Laat elke zin met een werkwoord eindigen.
Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.

5. gaan/ze/dat/wilde/zei/naar huis/ze

6. te handhaven/om/ingezet/de orde/was/het leger

7. zijn jas/had/waar/gelegd/hij vroeg mij/te drogen/ik

8. het/dat/zijn/Frans hoopte/doorgebeld/al/hun/zou

9. eens/als Italië/kon/zowel Frankrijk/met dat besluit/het/zijn

10. zijn/wat/zou/al/afgesproken/er

11. met haar/te maken/zal/hij/hebben/wel niets meer/willen

12. zoiets/of/verantwoord/wel/is/ik betwijfel

13. Nederlands/moesten/Karel/dat/vond/ze/leren/eerst maar eens

Opdracht 3

Maak de zinnen 1 t/m 10 ONTKENNEND.

Voorbeelden: - De manschappen hebben de aanval kunnen áfslaan.

wordt: De manschappen hebben de aanval niet kunnen áfslaan.

- Zaterdag is een vrije dág voor mij.

wordt: Zaterdag is geen vrije dág voor mij.

Schrijf bij het uitvoeren van de opdracht de zinnen a.u.b. helemaal uit.

Zorg er telkens voor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. Hij beschikt over een telefóón.

.

2. Ik moet nog een bóek lezen voor het examen.

.

3. We verwachten dat we daar wat krijgen ááangeboden.

.

4. We hebben hen een cadeáu gegeven.

.

5. Het bericht vermeldt dat de politie bij de actie tráãngas gebruikt heeft.

.

6. Ze denkt dat het al drie maanden geléden kan zijn.

.

Maak de zinnen ONTKENNEND.

Zinnen helemaal uitschrijven a.u.b.

*Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.*

7. Een groot aantal aanwezigen waren het met het voorstel *ééns*.

.

8. Peter bleek het te hebben verklápt.

.

9. Ik moet hem nog vragen of hij ons wil te wóórd staan.

.

10. Ze dacht dat ze later niets meer met hem zou te máken hebben.

.

Opdracht 4

Hieronder krijgt u 13 paren zinnen. Vul telkens de B-zin aan met de woorden van A.

Gebruik alle woorden.

Voorbeelden: - A. Ze is ziek.

B. Ik denk dat ...

wordt: Ik denk dat ze ziek is.

- A. Hoe láát is het?

B. Hij vraagt zich af ...

wordt: Hij vraagt zich af hoe láát het is.

Schrijf bij het uitvoeren van de opdracht de aanvullingen a.u.b. helemaal uit.

Zorg er telkens voor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. A. De trein had vertráging.

B. Ik ben te laat omdat ...

2. A. Het vakantiehuisje was prachtig gelégen.

B. Ik vond dat ...

3. A. Hij komt twee keer per week naar Nijmegen gereden.

B. Hij beweert dat ...

4. A. Het vliegveld is weer in gebrúik genomen.

B. Onze correspondent meldt dat ...

5. A. Niemand bleek haar te hebben gelóófd.

B. Ze was verbaasd dat ...

Vul de B-zinnen aan met de woorden van A.
Gebruik alle woorden.

Aanvullingen helenaal uitschrijven a.u.b.

Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.

6. A. Ze heeft een groter stuk taart als jfj.
B. Ze zegt dat ...
7. A. Ze moesten voor de volgende week ook nog een opstel geschreven hebben.
B. De leraar zei dat ...
8. A. Ik heb wat gezégd.
B. Ik blijf bij ...
9. A. Je zult wel dórst hebben met die hitte.
B. Ik denk dat ...
10. A. De hulp aan de slachtoffers zal voorlopig moeten gestaákt worden.
B. Het ziet er naar uit dat ...
11. A. Kunnen we het feest nu nog laten dórgaan?
B. Het is zeer de vraag of ...
12. A. Utrecht is centraal gelégen.
B. Op de kaart is duidelijk te zien dat ...
13. A. Mogen we die enveloppen al dichtplakken?
B. Weet u of ...

Opdracht 5

In deze opdracht krijgt u een aantal paren of groepjes zinnen die telkens naar de vorm op één punt van elkaar afwijken. De aangeboden varianten hebben dezelfde betekenis.

We vragen u nu de varianten binnen elk paar of groepje met elkaar te vergelijken en elke zin te beoordelen aan de hand van een balk met vijf hokjes. U kunt dat doen op de volgende manier:

- Als u de zin heel goed vindt, zet u een kruisje in het meest linkse hokje van de balk, dus:

heel goed

X				
---	--	--	--	--

- Vindt u de zin niet heel goed, maar wel tamelijk goed, dan zet u een kruisje in het tweede hokje van links, dus:

tamelijk goed

	X			
--	---	--	--	--

- Vindt u de zin niet goed, maar ook niet slecht, dan zet u een kruisje in het middelste hokje, dus:

*niet goed,
niet slecht*

		X		
--	--	---	--	--

- Vindt u de zin tamelijk slecht, maar niet heel slecht, dan zet u een kruisje in het tweede hokje van rechts, dus:

			X	
--	--	--	---	--

tamelijk slecht

- Vindt u de zin heel slecht, dan zet u een kruisje in het meest rechtse hokje, dus:

				X
--	--	--	--	---

heel slecht

Het kan natuurlijk gebeuren dat u sommige van de zinnen die met elkaar vergeleken moeten worden, even goed of even slecht vindt. In dat geval zet u het kruisje telkens in hetzelfde hokje.

Opmerkingen: . Zet slechts één kruisje per balk.

- . Zet geen kruisjes op de grens tussen twee hokjes, dus niet:

X				
---	--	--	--	--

niet terugbladeren a.u.b.

1. a. Zei hij dat hij nog veel te dōen had?
b. Zei hij dat hij nog veel had te dōen?
2. a. Gelooft Frank echt dat ze het te wēten ziet te komen?
b. Gelooft Frank echt dat ze het te wēten te komen ziet?
c. Gelooft Frank echt dat ze het ziet te wēten te komen?
3. a. Heeft hij ālles opgeschreven wat ze heeft vertēld in de les?
b. Heeft hij ālles opgeschreven wat ze vertēld heeft in de les?
4. a. Zouden ze lang ōpgesloten geweest zijn in die kelder?
b. Zouden ze lang zijn ōpgesloten geweest in die kelder?
c. Zouden ze lang ōpgesloten zijn geweest in die kelder?
5. a. Bleek Peter het verklāpt te hebben?
b. Bleek Peter het te hebben verklāpt?

- heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht
1. a.

b.

 2. a.

b.

c.

 3. a.

b.

 4. a.

b.

c.

 5. a.

b.

ga door naar blz. 12

niet terugbladeren a.u.b.

A1

12.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

6. a. Was hij bang dat de vogels wég zouden vliegen?
b. Was hij bang dat de vogels zouden wégvliegen?
7. a. Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artíkel moeten hebben gelezen?
b. Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artíkel gelezen moeten hebben?
c. Zouden we eigenlijk tegen die tijd ook nog een artíkel moeten gelezen hebben?
8. a. Wil Carla tot aan haar pensioen blijven lésgeven?
b. Wil Carla tot aan haar pensioen lés blijven geven?
9. a. Ik ben benieuwd wie hij kan overtúigen.
b. Ik ben benieuwd wie hij overtúigen kan.
10. a. Dit is het bedrag dat u per week krijgt te bestéden.
b. Dit is het bedrag dat u per week te bestéden krijgt.

6.a.

b.

7.a.

b.

c.

8.a.

b.

9.a.

b.

10.a.

b.

ga door naar blz. 13

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

11. a. Ze zei dat ze wilde naar h  is gaan.
b. Ze zei dat ze naar h  is wilde gaan.

11.a.

b.

12. a. Hij vroeg mij waar ik zijn jas te dr  gen had gelegd.
b. Hij vroeg mij waar ik zijn jas te dr  gen gelegd had.
c. Hij vroeg mij waar ik zijn jas had te dr  gen gelegd.

12.a.

b.

c.

13. a. Frans hoopte dat het hun al dóórgebeld zou zijn.
b. Frans hoopte dat het hun al zou zijn dóórgebeld.
c. Frans hoopte dat het hun al zou dóórgebeld zijn.

13.a.

b.

c.

14. a. Er zou al wat zijn áfgesproken.
b. Er zou al wat áfgesproken zijn.

14.a.

b.

15. a. Hij zal wel niets meer met haar te máken willen hebben.
b. Hij zal wel niets meer met haar willen te máken hebben.
c. Hij zal wel niets meer met haar willen hebben te máken.

15.a.

b.

c.

16. a. Ik betwijfel of zoiets wel is verāntwoord.
b. Ik betwijfel of zoiets wel verāntwoord is.

17. a. Karel vond dat ze eerst maar eens moesten Néderlands leren.
b. Karel vond dat ze eerst maar eens Néderlands moesten leren.

18. a. We verwachten niet dat we daar wat krijgen āāgeboden.
b. We verwachten niet dat we daar wat āāgeboden krijgen.

19. a. Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie tráāngas heeft gebruikt.
b. Het bericht vermeldt niet of de politie bij de actie tráāngas gebruikt heeft.

20. a. Ze denkt dat het nog geen drie maanden gelēden kan zijn.
b. Ze denkt dat het nog geen drie maanden kan zijn gelēden.
c. Ze denkt dat het nog geen drie maanden kan gelēden zijn.

21. a. Ik hoef hem niet meer te vragen of hij ons te wóórd wil staan.
b. Ik hoef hem niet meer te vragen of hij ons wil te wóórd staan.

- 16.a.
b.

- 17.a.
b.

- 18.a.
b.

- 19.a.
b.

- 20.a.
b.
c.

- 21.a.
b.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

niet terugbladeren a.u.b.

A1

15.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

22. a. Ze dacht niet dat ze later nog iets met hem zou te máken hebben.
b. Ze dacht niet dat ze later nog iets met hem te máken zou hebben.
c. Ze dacht niet dat ze later nog iets met hem zou hebben te máken.

- 22.a.

b.

c.

23. a. Ik vond dat het vakantiehuisje prachtig was gelégen.
b. Ik vond dat het vakantiehuisje prachtig gelégen was.

- 23.a.

b.

24. a. Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer in gebrúik genomen is.
b. Onze correspondent meldt dat het vliegveld weer in gebrúik is genomen.

- 24.a.

b.

25. a. Ze was verbaasd dat niemand haar bleek te hebben gelóófd.
b. Ze was verbaasd dat niemand haar gelóófd bleek te hebben.
c. Ze was verbaasd dat niemand haar bleek gelóófd te hebben.

- 25.a.

b.

c.

26. a. De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een ópstel geschreven moesten hebben.
b. De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een ópstel moesten geschreven hebben.
c. De leraar zei dat ze voor de volgende week ook nog een ópstel moesten hebben geschreven.

- 26.a.

b.

c.

niet terugbladeren a.u.b.

A1

16.

27. a. Ik blijf bij wat ik gezegd heb.

b. Ik blijf bij wat ik heb gezegd.

28. a. Het ziet er naar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig zal moeten worden gestaakt.

b. Het ziet er naar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig zal moeten gestaakt worden.

c. Het ziet er naar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig zal gestaakt moeten worden.

d. Het ziet er naar uit dat de hulp aan de slachtoffers voorlopig gestaakt zal moeten worden.

29. a. Het is zeer de vraag of we het feest nu nog dóór kunnen laten gaan.

b. Het is zeer de vraag of we het feest nu nog kunnen dóór laten gaan.

c. Het is zeer de vraag of we het feest nu nog kunnen laten dóörgaan.

30. a. Op de kaart is duidelijk te zien dat Utrecht centraal gelégen is.

b. Op de kaart is duidelijk te zien dat Utrecht centraal is gelégen.

31. a. Weet u of we die enveloppen al mogen díchtplakken?

b. Weet u of we die enveloppen al dícht mogen plakken?

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

27.a.

b.

28.a.

b.

c.

d.

29.a.

b.

c.

30.a.

b.

31.a.

b.

ga door naar blz. 17

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT

FACULTEIT DER LETTEREN

NIJMEGEN

(Onderzoeksproject L2/86)

	B1		
--	----	--	--

U doet mee aan een test voor taalkundig onderzoek.

De test bestaat uit 5 opdrachten. Bij elke opdracht krijgt u een aantal zinnen voorgelegd.

Het is van belang dat u bij dit alles de volgende spelregels in acht neemt:

- voer de opdrachten zo nauwkeurig, maar ook zo snel mogelijk uit - we zijn namelijk geïnteresseerd in uw spontane reactie;
- voer de opdrachten bladzijde voor bladzijde uit, d.w.z. ga niet vooruit- of terugbladeren;
- voer de opdrachten zin voor zin uit en verander achteraf niets aan voorgaande zinnen;
- schrijf a.u.b. duidelijk leesbaar.

De aangeboden zinnen zijn in principe voorzien van een accentteken (soms van meer dan één accentteken), bijvoorbeeld:

Straks ga ik naar huis.

De bedoeling van zo'n teken is alleen dat iedere deelnemer aan het onderzoek de zin op dezelfde manier leest. Alle zinnen zijn bedoeld als gewone zinnen waarin geen enkel woord een speciale klemtoon heeft. In de aangeboden zinnen dient dus geen enkel woord extra beklemtoond te worden, bijvoorbeeld ter uitdrukking van een tegenstelling, wat wél het geval zou zijn in een zin als:

(Nee,) straks ga ik naar huis, (niet naar schóól.)

of in: (Nee, niet nú, maar) stráks ga ik naar huis.

Bij elke opdracht die u krijgt worden eerst enkele voorbeelden gegeven. Daarna volgen de eigenlijke testzinnen.

Veel succes.

Opdracht 1

Maak de zinnen 1 t/m 15 VRAGEND. Gebruik telkens alleen de woorden uit de gegeven zin.

Laat elke zin met een werkwoord beginnen.

Voorbeelden: - De politie kon de daders vlug arrestéren.

wordt: Kon de politie de daders vlug arrestéren?

- De kinderen mogen gaan zitten.

wordt: Mogen de kinderen gaan zitten?

Schrijf bij het uitvoeren van de opdracht de zinnen a.u.b. helemaal uit.

Zorg er telkens voor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. De leraar wil vanmiddag even met hem prâten.

.

2. Jos is bijna het hele jaar ziek geweest.

.

3. We kunnen alle informatie tóegestuurd krijgen.

.

4. Ze heeft hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk is verôverd door de Noormannen.

.

5. Dat is een van de éérste dingen die daaruit verdwijnt.

.

6. Ze weet dat dat al áfgehandeld is.

.

niet terugbladeren a.u.b.

Maak de zinnen VRAGENDE.
Gebruik alleen de woorden uit de gegeven zin.
Laat elke zin met een verknoord beginnen.

Zinnen helmaal uitschrijven a.u.b.

*Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.*

7. Een professor moet zoiets volgens hen kunnen uitleggen.
.
8. De politie bleek trāāngas te hebben gebruikt bij de actie.
.
9. De woningnood is vooral in de grote stēden hoog.
.
10. Al die tijd zou hij zijn vāstgebonden geweest.
.
11. Ze schrokken toen bleek dat het kind wēg was gelopen.
.
12. Je kan vandaar ook de bōōt nemen naar Malta.
.
13. De zaak zou al zijn besprōken.
.
14. Dat is de politiek die het nu bereikte akkoord heeft mōgelijk gemaakt.
.
15. U hebt het examen goed vōōrbereid.
.

ga door naar blz. 4

Opdracht 2

Hieronder krijgt u 12 reeksen woorden of groepjes van woorden die door schuine streepjes van elkaar gescheiden zijn. Maak van elke reeks een gewone, mededelende zin, dus géén vraag. Gebruik alle woorden. Als middel tot controle vindt u onder elke reeks een aantal stippen. Het aantal stippen geeft telkens aan hoeveel woorden of groepjes van woorden (bijvoorbeeld erg ziek) u uiteindelijk moet hebben. Zorg ervoor dat elke zin met een werkwoord eindigt.

Voorbeelden: - niet/heb/ik/gezegd/dat

.
wordt: Ik heb dat niet gezegd.

dus niet: Heb ik dat niet gezegd? (dit is geen mededelende zin, maar een vraag)

- erg ziek/dat/ze/Jan/zeiden/was

.
wordt: Ze zeiden dat Jan erg ziek was.

dus niet: Dat Jan erg ziek was, zeiden ze. (hier staat geen werkwoord aan het eind)

Let er telkens op dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. te rekenen/niet/hoeft/op hem/je

.

2. je/pompend/moet/bij gladheid/remmen

.

3. ons/veranderd/dat/Fred/of/was/vroeg/al

.

4. zal/kan/wat/ik/doen/ik/zien

.

Maak van elke reeks een gevone, mededelende zin.
Gebruik alle woorden.
Laat elke zin met een werkwoord eindigen.
Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.

5. eens/als Italië/kon/zowel Frankrijk/met dat besluit/het/zijn

6. gifgas/bleek/gemaakt/in de oorlog/te hebben/de fabriek

7. korte tijd/geweest/moeten/door de ontploffing/verdoofd/ze/zijn

8. zijn/ik/mij/of/verteld/dat/vroeg/hem/af/zou

9. vier/is/om/opgestaan/Saskia/uur

10. dat/mogen/had/worden/ik vind/weggelaten/dat

11. hebben/moet/ze/gelogen

12. (Graangewassen hebben vaak te lijden onder schimmelziekten.)
 die/bestaat/nu/zijn/een graansoort/daartegen/er/bestand/zou

Opdracht 3

Maak de zinnen 1 t/m 10 ONTKENNEND.

Voorbeelden: - De manschappen hebben de aanval kunnen áfslaan.

wordt: De manschappen hebben de aanval niet kunnen áfslaan.

- Zaterdag is een vrije dág voor mij.

wordt: Zaterdag is geen vrije dág voor mij.

Schrijf bij het uitvoeren van de opdracht de zinnen a.u.b. helemaal uit.

Zorg er telkens voor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. Hij beschikt over een telefóón.

.

2. We twijfelen eraan of Johan dat zou gewíld hebben.

.

3. Ik moet nog een bók lezen voor het examen.

.

4. De kans is groot dat de benzine vlug úitverkocht zal zijn.

.

5. We hebben hun een cadeáu gegeven.

.

6. De zaak zou al zijn bespróken.

.

niet terugbladeren a.u.b.

Maak de zinnen ONTKENNEND.

Zinnen helemaal uitschrijven a.u.b.

*Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.*

7. Ze wisten dat haar dat teléur zou stellen.

.

8. Er was een groot aantal leden komen opdagen.

.

9. Ik denk dat ze erin zullen slāgen het probleem op te lossen.

.

10. Saskia was er zich van bewust dat ze veel in te halen had.

.

ga door naar blz. 8

Opdracht 4

Hieronder krijgt u 13 paren zinnen. Vul telkens de B-zin aan met de woorden van A.
Gebruik alle woorden.

Voorbeelden: - A. Ze is ziek.

B. Ik denk dat ...

wordt: Ik denk dat ze ziek is.

- A. Hoe laat is het?

B. Hij vraagt zich af ...

wordt: Hij vraagt zich af hoe laat het is.

Schrijf bij het uitvoeren van de opdracht de aanvullingen a.u.b. helemaal uit.

Zorg er telkens voor dat het resultaat naar uw gevoel een goede Nederlandse zin is.

1. A. De trein had vertraging.

B. Ik ben te laat omdat ...

2. A. De regering zou zich door die aanval niet laten bang maken.

B. De minister verklaarde dat ...

3. A. Hij wilde het plan goedkeuren.

B. Ze vroegen hem of ...

4. A. Het jongetje kwam huilend naar boven lopen.

B. We hoorden dat ...

5. A. Ze kregen hun kosten vergoed.

B. De secretaris deelde mee dat ...

Vul de B-zinnen aan met de woorden van A.
Gebruik alle woorden.

Aanvullingen helemaal uitschrijven a.u.b.

Zorg ervoor dat het resultaat naar uw gevoel
een goede Nederlandse zin is.

6. A. Hij was de hele tijd gebóeid geweest.
B. De vrijgelaten gevangene verklaarde dat ...
7. A. Ze heeft een groter stuk taart als jij.
B. Ze zegt dat ...
8. A. Ik had het ongeluk zien gebéuren.
B. Ze vroegen mij of ...
9. A. Je zult wel dórst hebben met die warmte.
B. Ik denk dat ...
10. A. Hoe lang waren we nu eigenlijk al met elkaar bevriend?
B. We vroegen ons af ...
11. A. De komende jaren zullen we hebben te máken met vèrdere bezuinigingen.
B. De regering verwacht dat ...
12. A. Ze was misschien ziek geweest.
B. De directeur wilde weten of ...
13. A. Ze zal het laten líggen hebben.
B. Ik denk dat ...

Opdracht 5

In deze opdracht krijgt u een aantal paren of groepjes zinnen die telkens naar de vorm op één punt van elkaar afwijken. De aangeboden varianten hebben dezelfde betekenis.

We vragen u nu de varianten binnen elk paar of groepje met elkaar te vergelijken en elke zin te beoordelen aan de hand van een balk met vijf hokjes. U kunt dat doen op de volgende manier:

- Als u de zin heel goed vindt, zet u een kruisje in het meest linkse hokje van de balk, dus:

heel goed

X				
---	--	--	--	--

- Vindt u de zin niet heel goed, maar wel tamelijk goed, dan zet u een kruisje in het tweede hokje van links, dus:

tamelijk goed

	X			
--	---	--	--	--

- Vindt u de zin niet goed, maar ook niet slecht, dan zet u een kruisje in het middelste hokje, dus:

*niet goed,
niet slecht*

		X		
--	--	---	--	--

- Vindt u de zin tamelijk slecht, maar niet heel slecht, dan zet u een kruisje in het tweede hokje van rechts, dus:

			X	
--	--	--	---	--

tamelijk slecht

- Vindt u de zin heel slecht, dan zet u een kruisje in het meest rechtse hokje, dus:

				X
--	--	--	--	---

heel slecht

Het kan natuurlijk gebeuren dat u sommige van de zinnen die met elkaar vergeleken moeten worden, even goed of even slecht vindt. In dat geval zet u het kruisje telkens in hetzelfde hokje.

Opmerkingen: . Zet slechts één kruisje per balk.

- . Zet geen kruisjes op de grens tussen twee hokjes, dus niet:

X				
---	--	--	--	--

niet terugbladeren a.u.b.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

1. a. Kunnen we alle informatie tóegestuurd krijgen?

1.a.

b. Kunnen we alle informatie krijgen tóegestuurd?

b.

2. a. Heeft ze hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk veróverd is door de Noormannen?

2.a.

b. Heeft ze hem gevraagd rond welke tijd het gebied vermoedelijk is veróverd door de Noormannen?

b.

3. a. Weet je of dat al áfgehandeld is?

3.a.

b. Weet je of dat al is áfgehandeld?

b.

4. a. Moet een professor zoiets volgens hen úit kunnen leggen?

6.a.

b. Moet een professor zoiets volgens hen kunnen úitleggen?

b.

5. a. Bleek de politie tráángas te hebben gebruikt bij de actie?

5.a.

b. Bleek de politie tráángas gebruikt te hebben bij de actie?

b.

6. a. Zou hij al die tijd zijn vástgebonden geweest?

6.a.

b. Zou hij al die tijd vástgebonden geweest zijn?

b.

c. Zou hij al die tijd vástgebonden zijn geweest?

c.

ga door naar blz. 12

niet terugbladeren a.u.b.

B1

12.

7. a. Schrokken ze toen bleek dat het kind was wéggelopen?
b. Schrokken ze toen bleek dat het kind wég was gelopen?

8. a. Zou de zaak al bespróken zijn?
b. Zou de zaak al zijn bespróken?

9. a. Is dat de politiek die het nu bereikte akkoord heeft mógelijk gemaakt?
b. Is dat de politiek die het nu bereikte akkoord mógelijk heeft gemaakt?

10. a. Fred vroeg ons of dat al veránderd was.
b. Fred vroeg ons of dat al was veránderd.

11. a. Ik zal zien wat ik dóen kan.
b. Ik zal zien wat ik kan dóen.

12. a. De fabriek bleek in de oorlog gífgas gemaakt te hebben.
b. De fabriek bleek in de oorlog gífgas te hebben gemaakt.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

- 7.a.

b.

- 8.a.

b.

- 9.a.

b.

- 10.a.

b.

- 11.a.

b.

- 12.a.

b.

ga door naar blz. 13

niet terugbladeren a.u.b.

B1

13.

13. a. Door de ontploffing moeten ze korte tijd verdóófd geweest zijn.
b. Door de ontploffing moeten ze korte tijd zijn verdóófd geweest.
c. Door de ontploffing moeten ze korte tijd verdóófd zijn geweest.

14. a. Ik vroeg mij af of hem dat zou zijn vertéld.
b. Ik vroeg mij af of hem dat zou vertéld zijn.
c. Ik vroeg mij af of hem dat vertéld zou zijn.

15. a. Ik vind dat dat wéggelaten had mogen worden.
b. Ik vind dat dat had wéggelaten mogen worden.
c. Ik vind dat dat had mogen wéggelaten worden.
d. Ik vind dat dat had mogen worden wéggelaten.

16. a. Ze moet gelógen hebben.
b. Ze moet hebben gelógen.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

13.a.

b.

c.

14.a.

b.

c.

15.a.

b.

c.

d.

16.a.

b.

ga door naar blz. 14

niet terugbladeren a.u.b.

B1

14.

17. (Graangewassen hebben vaak te lijden onder schimmelziekten.)
- a. Nu bestaat er een graansoort die daartegen zou best nd zijn.
 - b. Nu bestaat er een graansoort die daartegen best nd zou zijn.
 - c. Nu bestaat er een graansoort die daartegen zou zijn best nd.
18. a. We twijfelen er niet aan dat Johan dat gewíld zou hebben.
b. We twijfelen er niet aan dat Johan dat zou gewíld hebben.
c. We twijfelen er niet aan dat Johan dat zou hebben gewíld.
19. a. De kans is niet groot dat de benzine vlug zal zijn  itverkocht.
b. De kans is niet groot dat de benzine vlug  itverkocht zal zijn.
c. De kans is niet groot dat de benzine vlug zal  itverkocht zijn.
20. a. Ze wisten niet dat haar dat zou tel urstellen.
b. Ze wisten niet dat haar dat tel ur zou stellen.
21. a. Ik denk niet dat ze er zullen in sl gen het probleem op te lossen.
b. Ik denk niet dat ze erin zullen sl gen het probleem op te lossen.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

17.a.

b.

c.

18.a.

b.

c.

19.a.

b.

c.

20.a.

b.

21.a.

b.

niet terugbladeren a.u.b.

B1

15.

22. a. Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel had in te halen.
b. Saskia was er zich niet van bewust dat ze veel in te halen had.
23. a. De minister verklaarde dat de regering zich door die aanval niet zou laten bāng maken.
b. De minister verklaarde dat de regering zich door die aanval niet zou bāng laten maken.
c. De minister verklaarde dat de regering zich door die aanval niet bāng zou laten maken.
24. a. Ze vroegen hem of hij het plan gōed wilde keuren.
b. Ze vroegen hem of hij het plan wilde gōedkeuren.
25. a. De secretaris deelde mee dat ze hun kosten vergōed kregen
b. De secretaris deelde mee dat ze hun kosten kregen vergōed.
26. a. De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd gebōeid was geweest.
b. De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd gebōeid geweest was.
c. De vrijgelaten gevangene verklaarde dat hij de hele tijd was gebōeid geweest.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

- 22.a.

b.

- 23.a.

b.

c.

- 24.a.

b.

- 25.a.

b.

- 26.a.

b.

c.

niet terugbladeren a.u.b.

B1

16.

heel goed
tamelijk goed
niet goed, niet slecht
tamelijk slecht
heel slecht

27. a. Ze vroegen mij of ik het ongeluk had zien gebeuren.
b. Ze vroegen mij of ik het ongeluk zien gebeuren had.

27.a.

b.

28. a. We vroegen ons af hoe lang we nu eigenlijk al met elkaar waren bevriend.
b. We vroegen ons af hoe lang we nu eigenlijk al met elkaar bevriend waren.

28.a.

b.

29. a. De regering verwacht dat we de komende jaren zullen te maken hebben met verdere bezuinigingen.
b. De regering verwacht dat we de komende jaren te maken zullen hebben met verdere bezuinigingen.
c. De regering verwacht dat we de komende jaren zullen hebben te maken met verdere bezuinigingen.

29.a.

b.

c.

30. a. De directeur wilde weten of ze misschien ziek was geweest.
b. De directeur wilde weten of ze misschien was ziek geweest.

30.a.

b.

31. a. Ik denk dat ze het zal hebben laten liggen.
b. Ik denk dat ze het zal laten liggen hebben.
c. Ik denk dat ze het laten liggen zal hebben.

31.a.

b.

c.

ga naar blz. 17

BIJLAGE Y

Vragenlijsten (scholieren, niet-professionelen en professionelen)

(Vragenlijst scholieren)

Tot slot vragen wij u nog een aantal persoonlijke gegevens die nodig zijn voor het verwerken van uw antwoorden
Deze gegevens zullen op geen enkele wijze voor andere doeleinden gebruikt worden

1 Leeftijd

2 Geslacht ☐ man ☐ vrouw

3 Nationaliteit

4 In welke plaatsen hebt u achtereenvolgens gewoond en hoe lang? (Ook uw huidige woonplaats opgeven a u b)

gemeente	provincie	verblijfsduur (in jaren)
-		
-		
-		

5 a Naam school

b Schooltype en studierichting

c Klas

6 Kunt u een dialect spreken?

☐ ja Zo ja, welk?
☐ nee

7 Beroep vader

a Wat is of was het beroep van uw vader? (Geef een zo nauwkeurig en volledig mogelijk antwoord naam beroep, functieomschrijving soort bedrijf of instelling enz)

b Werkt of werkte uw vader in loondienst bij een bedrijf of instelling of zelfstandig, d w z voor eigen rekening?

☐ in loondienst (ga naar c)
☐ zelfstandig (ga naar d)

c Als uw vader in loondienst werkt(e), geeft of gaf hij leiding aan anderen?

☐ ja
☐ nee
(ga naar 8)

d Als uw vader zelfstandig werkt(e), heeft of had hij andere mensen in dienst?

☐ ja Zo ja, hoeveel mensen?
☐ nee
(ga naar 8)

5

17

8 Opleiding vader

Wat is de hoogste opleiding die uw vader gehad heeft?

- ☐ alleen lagere school
☐ lagere of middelbare beroepsopleiding of technische opleiding
☐ middelbare school
☐ universitair onderwijs of hogere beroepsopleiding of technische opleiding
☐ avondonderwijs, nl

9 Beroep moeder

a Wat is of was het beroep van uw moeder? (Geef een zo nauwkeurig en volledig mogelijk antwoord naam beroep, functieomschrijving, soort bedrijf of instelling, enz)

b Werkt of werkte uw moeder in loondienst bij een bedrijf of instelling, of zelfstandig, d w z voor eigen rekening?

☐ in loondienst (ga naar c)
☐ zelfstandig (ga naar d)

c Als uw moeder in loondienst werkt(e) geeft of gaf zij leiding aan anderen?

☐ ja
☐ nee
(ga naar 10)

d Als uw moeder zelfstandig werkt(e), heeft of had zij andere mensen in dienst?

☐ ja /o ja hoeveel mensen?
☐ nee
(ga naar 10)

10 Opleiding moeder

Wat is de hoogste opleiding die uw moeder gehad heeft?

- ☐ alleen lagere school
☐ lagere of middelbare beroepsopleiding of technische opleiding
☐ middelbare school
☐ universitair onderwijs of hogere beroepsopleiding of technische opleiding
☐ avondonderwijs, nl

F I N D E

Hieruit dank voor uw medewerking

Tot slot vragen wij u nog een aantal persoonlijke gegevens die nodig zijn voor het verwerken van uw antwoorden.

Deze gegevens zullen op geen enkele wijze voor andere doeleinden gebruikt worden.

1. Leeftijd:

2. Geslacht: ☐ man ☐ vrouw

3. Nationaliteit:

4. In welke plaatsen hebt u achtereenvolgens gewoond en hoe lang? (Ook uw huidige woonplaats opgeven a.u.b.)

gemeente	provincie	verblijfsduur (in jaren)
-
-
-
-

5. Kunt u een dialect spreken?

☐ ja Zo ja, welk?
☐ nee

6. Beroep.

a. Wat is of was uw beroep? (Geef een zo nauwkeurig en volledig mogelijk antwoord: naam beroep, functienschrijving, soort bedrijf of instelling, enz.)

b. Werkt of werkte u in loondienst bij een bedrijf of instelling, of zelfstandig, d.w.z. voor eigen rekening?
☐ in loondienst (ga naar c.)
☐ zelfstandig (ga naar d.)

c. Als u in loondienst werkt(e), geeft of gaf u leiding aan andere personen?
☐ ja
☐ nee
 (ga naar 7.)

d. Als u zelfstandig werkt(e), heeft of had u andere mensen in dienst?
☐ ja Zo ja, hoeveel mensen?
☐ nee
 (ga naar 7.)

7. Opleiding.

Wat is de hoogste opleiding die u gehad hebt?

☐ alleen lagere school
☐ lagere of middelbare beroepsopleiding of technische opleiding
☐ middelbare school
☐ universitair onderwijs of hogere beroepsopleiding of technische opleiding
☐ avondonderwijs, nl.

8. Beroep partner.

a. Wat is of was het beroep van uw partner? (Geef een zo nauwkeurig en volledig mogelijk antwoord: naam beroep, functienschrijving, soort bedrijf of instelling, enz.)

b. Werkt of werkte uw partner in loondienst bij een bedrijf of instelling, of zelfstandig, d.w.z. voor eigen rekening?
☐ in loondienst (ga naar c.)
☐ zelfstandig (ga naar d.)

c. Als uw partner in loondienst werkt(e), geeft of gaf hij of zij leiding aan andere personen?
☐ ja
☐ nee
 (ga naar 9.)

d. Als uw partner zelfstandig werkt(e), heeft of had hij of zij andere mensen in dienst?
☐ ja Zo ja, hoeveel mensen?
☐ nee
 (ga naar 9.)

9. Opleiding partner.

Wat is de hoogste opleiding die uw partner gehad heeft?

☐ alleen lagere school
☐ lagere of middelbare beroepsopleiding of technische opleiding
☐ middelbare school
☐ universitair onderwijs of hogere beroepsopleiding of technische opleiding
☐ avondonderwijs, nl.

E I N D E

Hartelijk dank voor uw medewerking.

(Vragenlijst professionelen)

Tot slot vragen wij u nog een aantal persoonlijke gegevens die nodig zijn voor het verwerken van uw antwoorden.

Deze gegevens zullen op geen enkele wijze voor andere doeleinden gebruikt worden.

1. Leeftijd:
2. Geslacht: ☐ man ☐ vrouw
3. Nationaliteit:
4. In welke plaatsen hebt u achtereenvolgens gewoond en hoe lang? (Ook uw huidige woonplaats opgeven a.u.b.)

gemeente	provincie	verblijfsduur (in jaren)
-
-
-
-
5. Kunt u een dialect spreken?

☐ ja Zo ja, welk?

☐ nee
6. Beroep.

☐ leraar Nederlands (ga naar 7.)

☐ journalist (ga naar 8.)
7. a. Naam school:
- b. Schooltype.
- c. Niveau waarvoor u lesbevoegdheid hebt:
(ga naar 9.)
8. a. Werkt u free-lance of als vast medewerker bij een (kranten)redactie?

☐ free-lance (ga naar 9.)

☐ vast medewerker (ga naar b en c)
- b. Naam van het bedrijf of de instelling waar u werkt:
- c. Geeft u op uw werk leiding aan andere personen?

☐ ja Zo ja, aan hoeveel mensen?

☐ nee

(ga naar 9.)
9. Opleiding.

Welke beroepsopleiding hebt u gehad? (Geef een zo nauwkeurig en volledig mogelijk antwoord: type, duur, enz.)

.....

.....

10. Aan welke van de in deze test voorkomende taalproblemen besteedt u aandacht bij uw werk (in de lessen, bij het schrijven van een tekst)?
-
-
-
-

E I N D E

Hartelijk dank voor uw medewerking.

Summary

This thesis on '*Syntactical Norms in Dutch*' reports on an empirical investigation into norms native speakers in the Netherlands and the Dutch-speaking part of Belgium conform to when deciding which word order to choose in a verbal cluster. Both usage and attitude of several groups of respondents are investigated by means of elicitation procedures. The research goes into the influence of a number of linguistic and extralinguistic (sociological) factors on the choice of a particular word order.

In chapter one (*Norms and linguistic norms*) a general theoretical framework for the investigation of norms is outlined, based on critical accounts by Gloy (1975) and Bartsch (1981, 1984a/b, 1985) in particular. Both the practical necessity and the symbolic value of linguistic norms (i.e. *social* norms which regulate verbal communication) are discussed. The chapter goes into the differences between dialect norms and those applying to a standard language (covert vs. overt) and into differences between norms for spoken and written language. Then we go into the reasons people give to justify their chosen norms. We further argue that not all groups in society have equal responsibility for standard language norms. So-called professional language users are considered to be more important as the transmitters (teachers) and determiners (journalists) of norms. At the end of this chapter we go more deeply into the relations between norms and actual linguistic behaviour.

Chapter 2 deals with the *linguistic and sociolinguistic aspects* of the word order problems discussed. It presents a critical survey of prescriptive comments and of results of earlier dialect and standard language research, much of which was based on corpus material. We argue that collecting data by means of elicitation techniques is a necessary addition to corpus studies (and introspection) when investigating norms.

The word order phenomena studied fall into two main categories: (1) the word order of the verbs in relation to one another when placed at the end of a clause and (2) the position in relation to the verbs of non-verbal elements forming a close unit with the main verb. The following are discussed successively:

- word order variation in verbal clusters of two, three or more verbs, e.g. ...gezegd heeft/heeft gezegd; ...gezegd kan hebben/kan gezegd hebben/kan hebben gezegd (in 2.2, 2.3 and 2.4 respectively);
- word order variation in nominal predicates consisting of two or three elements where the nominal part is participle-like or even a pseudo-participle (2.5);
- penetration of verbal clusters by non-verbal elements, e.g. ...wilde naar huis gaan as opposed to naar huis wilde gaan (2.6);
- splitting off the separable prefix of a compound verb, e.g. ...weg mag gooien vs. mag weggooien (2.7).

With regard to the linguistic aspects of the verbal word order, both the type of combination (i.e. the word forms the clusters consist of) and rhythmical factors play an important part in determining the preference for a particular word order. Distinct differ-

ences between spoken and written language appear in almost all categories investigated. As far as the sociolinguistic aspects are concerned important regional differences emerge, particularly between the Netherlands and Belgium.

The chapter ends with a series of specific hypotheses concerning the influence of linguistic and sociological factors on sentence-final word order.

In chapter 3 the *method* of investigation and the *design* of the elicitation tests and the questionnaire are set out in detail and we describe how the investigation was carried out. The linguistic and sociological variables are presented and we explain how they were made into operational categories (i.e. the test items and how the groups of respondents were formed).

This investigation follows procedures and tests developed for the 'Survey of English Usage' (see Greenbaum & Quirk 1970). The informants' language usage was investigated by means of 'operation tests' (two so-called compliance tests and two so-called selection tests). The concrete tasks were: put into the interrogative; make negative; put into a correct order ('puzzling' jumbled sentences); make into a subclause. Next the informants' judgments (attitudes) were elicited. All the items from the preceding tests (except the 'distractors' and of course the 'fillers') were presented in a number of word order variations. Respondents were asked to rate all variants on a five-point scale ranging from 'very good' to 'very bad'. All tests were written.

The test items were scattered at random over two test batteries (A1 and B1). From each battery a derivative (A2 and B2) was made up in which the actual order of the tests remained unaltered, whereas the order of the test items was reversed to avoid effects of the order of presentation on the results. In the compliance tests the test items in the derived batteries contained a different variant.

The selected group under investigation consisted of 527 informants. As a result of the two test batteries used they fell into two separate samples of 266 and 261 individuals each. The stratifying factors of both samples were the variables 'region' and 'group'.

Four regions were represented, two in the Netherlands and two in Belgium. In each country the investigation was carried out both in the socio-economic and cultural centre (the western part of the Netherlands, known as 'de Randstad', and the triangle Antwerp-Brussels-Louvain in Belgium) and in one peripheral region (the Dutch province of North Brabant and the Belgian province of West Flanders). The groups distinguished in the samples were secondary school pupils, (non-professional) adults and professionals. The latter were subdivided into two professional groups: teachers and journalists.

The samples were subsequently checked throughout for the effects of the non-stratifying variables 'gender', 'age' (of adults) and 'status'. Tables 3.1-3.7 give the precise distribution of the informants of all categories.

Chapter 3 concludes with an explanation of the statistical analyses. The nominal data resulting from the compliance and selection tests were analysed following a procedure developed at the Social Sciences Faculty in Nijmegen, called ANOTA (Analysis of Tables; see Keller, Verbeek & Bethlehem 1985 and Lammers, Pelzer & Peters 1987). MANOVA was applied to analyse the ordinal data from the judgment test.

In chapter 4 the *results* are treated. First we check whether both samples can be compared. As stated above, the operation tests contained a number of distractors. These

were all well-known instances of divided usage (e.g. concord problems). The seven which were identical in both batteries do not show up significant differences between the samples. We may conclude that both samples are to be considered as equivalent.

The results are discussed according to the categories as distinguished in chapter 2. For both usage and judgment first the general results are looked into and secondly the influence of the linguistic factors and the sociological categories is studied. Our investigation is compared with earlier research. The results of the judgment test are systematically compared with the results of the operation tests.

In the concluding chapter we evaluate and discuss the method used and summarize the main linguistic and sociolinguistic results. As a preliminary, we note that there is a great measure of compliance. This means that practically all variants presented are possible in Dutch.

Broadly, the following word order tendencies emerge from the investigation. In general the informants prefer:

- placing the main verb at the end of a cluster when it is a plain infinitive form (e.g. ...*kan komen*) and at the beginning when it is a participle or an infinitive with *te* (e.g. ...*gezegd heeft*; ...*te doen is*);
- the nominal before the verbal part in nominal predicates;
- non-verbal elements before but not between two or more verbs;
- keeping the components of separable compound verbs together.

The investigation shows up clearly that rhythmical factors influence verbal word order. Two factors are important in this context: whether or not the main verb is a separable compound (with the stress on the prefix) and the presence or absence of an accented element before the verbal cluster.

Linguistic factors (form, function and meaning) influence the acceptability of the penetration of verbal clusters and the splitting off of prefixes in compounds.

No systematic and significant effect of the variables 'gender', 'age' and 'status' on the word order variation was to be found in this investigation. For the first two variables we have connected this absence with the fact that written language in general and syntax in particular poorly suit the purpose of social marking. For age (and status too to some extent) an explanation can be found in problems we experienced when devising the operational categories.

However, as anticipated, the variables 'region' and 'group' were important. The more important of the two was the effect of 'region'. The two Dutch regions contrast clearly with the two Belgian ones. Significant (gradual) differences appear especially in relation to the usage and the judgment of both the insertion of a main verb between auxiliaries - considered to be typically Flemish - (e.g. ...*kan gezegd hebben*) and the penetration of clusters. Within both countries the separate regions do not stand out significantly.

In spite of the aforementioned broad tendency to place the main verb (participle or *te* + infinitive) at the beginning of a cluster, journalists display a clearly more pronounced tendency than other groups to place this main verb at the end, though in most cases this difference with other groups is statistically non-significant. This tendency is to be interpreted as indicative of a wish to distinguish written from spoken language (in

which the initial position of the main verb is most common).

Our results agree in general with earlier research on quite a number of counts. We take this both to confirm and reinforce the results of earlier research as we have investigated usage and judgment of the same testees (informants). We have been able to ascertain quite an extensive parallel between behavioural and judgmental results. We conclude that the informants' behaviour in the tests is led by their attitude. This is to be taken as an indication of the fact that we are not dealing with prescriptive rules but with internalised norms.

Curriculum vitae

Walter Haeseryn werd op 6 juni 1954 in Gent geboren. In juni 1972 behaalde hij het diploma middelbaar onderwijs (klassieke humaniora, afdeling Latijn-Grieks) aan het Sint-Jan-Berchmanscollege in Sint-Amandsberg (Gent). Vervolgens ging hij Duits en Nederlands studeren aan de Rijksuniversiteit in Gent. In juli 1976 behaalde hij met grote onderscheiding het diploma van licentiaat in de Germaanse filologie.

Sinds 1 december 1976 maakt hij deel uit van de redactie van de Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS), aanvankelijk in dienst van de KU Leuven (met detachering in Nijmegen). Hij was één van de eindredacteurs van de in 1984 verschenen eerste druk van de ANS. Op 1 januari 1986 kwam hij met het oog op het uitvoeren van het onderzoeksproject 'Grammaticale normen in het Nederlands' in dienst van de KU Nijmegen als medewerker van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde (NCDN).

